

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

ÇEVRE SORUNLARI VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ
“Kayseri Örneği”

Vehbi ÜNAL

DOKTORA TEZİ

Danışman:

Doç. Dr. Hayri ERTEN

Konya 2010

ÖN SÖZ

İnsanoğlu yaşamını devam ettirebilmek için bir toplum içinde bulunma ihtiyacı duymaktadır. Toplumsal yaşam, bireylerin yaşamını kolaylaştırmakla birlikte bazı zorlukları ve sorunları da beraberinde getirmektedir.

Özellikle çağımızdaki teknolojik gelişme, çarpık kentleşme, sağlıksız sanayileşme ve aşırı tüketim çevre sorunlarını artırdığı gibi, doğal kaynakların azalmasını ve ekolojik dengenin bozulmasını da beraberinde getirmiştir.

21. yüzyıl insanının karşılaştığı problemlerden birisi ve belki de en önemli çevre sorunlarıdır. Sorunun büyük ve küresel olması tüm insanlığın ortak çaba sarf etmesini gerektirmektedir. Çünkü bu sorun sadece bireyi değil, tüm toplumları, eko sistemi, gelecek nesilleri ve bütün ülkeleri ilgilendirmektedir. Dolayısıyla çevre sorunları toplumsal bir olgudur.

Çevre sorunlarının çözümünde başarılı olabilmek için bu sorunları öncelikli olarak bilmek, anlamak ve buna göre çözüm yolları üretmek gerekmektedir. Çevrenin kirlenmeden önce temiz tutulması, tahrip edilmeden önce korunması bilinir ve bireyde bu bilinç haline dönüştürülürse daha sağlıklı bir çevreye kavuşmuş oluruz.

Çevre sorunlarının temelinde bir zihniyet değişimi olduğu görülür. Durum böyle olunca çevre sorunlarına sadece teknolojik çözümler aramak yeterli değildir. Bu kirliliği önlemede toplumların inanç ve düşünceleri de dikkate alınmalı bu doğrultuda çevre sorunlarının çözümüne yönelik çalışma ve projeler geliştirmeye çalışılmalıdır.

Ülkemizde çevreyle ilgili çalışmalara son dönemlerde ilgi artmakla birlikte alan çalışmalarının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Konumuzla ilgili olarak daha önce bir alan çalışmasının yapılmamış olması bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu zorlukları aşmada yardımlarını esirgemeyen araştırmanın danışmanlığını yürüten hocam sayın Doç. Dr. Hayri ERTEN'e, fikirleriyle büyük yardım gördüğüm hocam sayın Prof. Dr. Mehmet BAYYIĞIT'e ve Prof. Dr. Ünver GÜNAY'a sonsuz teşekkür ederim. Araştırmanın oluşumunda görüş ve eleştirileriyle yardımlarını esirgemeyen hocalarım sayın Doç. Dr. Bünyamin SOLMAZ'a, Doç. Dr. Celalettin ÇELİK'e, Prof. Dr. Saffet Köse'ye ve Prof. Dr. Mehmet AKGÜL'e şükranlarımı sunarım.

Hayatımın her döneminde ilgi ve desteğini üzerimde hissettiğim aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Vehbi ÜNAL

ÖZET

Çevre sorunları günümüz dünyasının en önemli ve güncel sorunu haline gelmiştir. Din, insanın toplumsal ve fiziksel çevresiyle ilişkilerinde, en önemli etkenlerden biridir. Çünkü insanın davranışlarına yön veren sahip olduğu inanç dünyasıdır. Bu nedenle, insanın çevreyle ilişkilerini dinden bağımsız düşünmek, anlamaya çalışmak mümkün değildir.

Bu araştırmanın konusu, teorik düzeyde çevre sorunları ve din, pratik düzeyde hızlı bir değişim süreci geçiren Kayseri’de dini inanç tutum ve davranışların çevre duyarlılığına etkileridir. Bu bağlamda çevrenin korunmasına yönelik davranışlarla ve bu davranışlara etki eden faktörlerin din sosyolojisi bakımından incelenmesidir.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın yöntemi ve kavramsal çerçevesi, çevrenin tanımı, çevre bilinci, çevre sorunları ve sebepleri, modernleşme sürecinde değişen çevre anlayışı, çevre din ilişkileri, dinlerin çevreye yaklaşımı, İslam’ın fiziksel çevre sorunlarına bakışı, Türk kültüründe çevre anlayışı incelenmiştir. İkinci bölümde ise araştırmanın bulguları verilmiştir. Bu bölümde çevre din ilişkisi bağlamında Kayseri’de din, örneklemin fiziksel çevreye ilişkin algılamaları ve değerlendirmeleri, fiziksel çevreye ilişkin davranışları, dindarlık durumuna göre fiziksel çevreye ilişkin duyarlılığı ele alınmıştır.

Sonuçta ise;

- 1- Öğrenim durumu yüksek olan katılımcıların çevre sorunlarına duyarlılık düzeylerinin yüksek olduğu,
- 2- Kadınların çevre sorunları konusundaki duyarlılığı erkeklere oranla daha yüksek çıktığı,
- 3- Katılımcıların yaşları yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılığın artmakta olduğu,
- 4- Katılımcıların çevre sorunları konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları,
- 5- Çevre sorunlarının diğer toplumsal sorunlar içerisinde fazla önemsenmediği,
- 6- Çevre sorunlarının çözümünü devletten ve çeşitli kuruluşlardan bekleyenlerin

yüksek oranda olduğu,

7-Katılımcıların geri dönüşüm işaretini yüksek oranda bilmelerine rağmen alış verişte bu işarete fazla dikkat etmedikleri,

8-Allah'a inanç durumuna göre çevre sorunlarına duyarlık konusunda farklılık olmadığı,

9-Katılımcıların çevrenin temiz tutulması konusunda yeterli dini bilgiye sahip olmadıkları,

10-Katılımcıların dini bilgi düzeyi yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılık düzeyinin artmakta olduğu,

11-Kendilerini dindar olarak niteleyen katılımcıların çevre sorunları konusunda daha duyarlı oldukları tespit edilmiştir.

SUMMARY

Environmental problems of today's world has become the most important and current issues. Religious, social and physical environment of people in relation to the most important factor. Because it gives direction to human behavior is its belief world. For this reason, people think the relationship with the environment regardless of their religion, to try to understand it is impossible.

The subject of this research, theoretical level, environmental issues, and religion, a practical level, the process of undergoing a rapid change in religious beliefs and attitudes of Kayseri to environmental effects. In this context, for the protection of the environment affects behavior and this behavior is to examine the factors in terms of the sociology of religion.

Research of two parts. The first part of the research methodology and conceptual framework, the environment definition, environmental awareness, environmental pollution and the causes of modernization in the process of changing environmental sense, religions and environment approach to environmental relations between religion, Islam's physical environment problems overview investigated. In the second part The findings of the research are given. In this section, environmental religious relations in the process in Kayseri, religion, sample the physical environment-related perceptions and evaluations were discussed and the physical environment-related behaviors, religiosity, status, and physical environmental awareness is considered.

Consequently, the level of knowledge about subjects as environmental pollution themselves are inadequate. Religion of the rules in order to keep a clean environment are not well known. In religious matters of the environment were found to be more sensitive.

In the result;

1- Case-study participants with a high sensitivity to environmental issues levels are high,

2 - Women's awareness of environmental issues higher than men the exit,

3 - Participants' age increases sensitivity to environmental issues is increasing,

4 - Participants do not have enough knowledge about environmental issues and

5 - Environmental problems in being members of other social problems,

6 - Environmental problems and the various institutions of the state of those who expect a high the extent,

7- Seventh-highest percentage of respondents know that despite the recycling point in the exchange did not pay attention to these signs,

8-Allah, according to beliefs about the differences in sensitivity to environmental problems not,

9-Participants in keeping the environment clean enough religious knowledge they are not,

10-Participants' religious knowledge to environmental problems by increasing the level of awareness is increasing,

11 Participants who described themselves as religious people about environmental issues. They were identified as sensitive.

KISALTMALAR

- Ank. : Ankara
Bkz. : Bakınız
ÇEDGM: Çevresel Etki Değerlendirilmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
der. : Derleyen
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed. : Editör
Enst. : Enstitü
Fak. : Fakültesi
Haz. : Hazırlayan
İFAV. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
Krş. : Karşılaştırınız
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
Ünv. : Üniversitesi
s. : Sayfa
SED : Sosyo-Ekonomik Düzey
ss. : Sayfadan Sayfaya
trs. : Tarihsiz
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
vd. : ve devamı ve diğerleri
Yay. : Yayınevi, yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	II
Özet.....	III
Summary.....	V
Kısaltmalar.....	VII
İçindekiler.....	VIII
Tablolar Listesi.....	XI
Grafikler Listesi.....	XI
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMATİĞİ	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	4
C. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLARI	11
D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
1. YÖNTEM.....	13
2. VARSAYIMLAR/SAYILTIAR	14
3. HİPOTEZLER.....	15
4. EVREN VE ÖRNEKLEM.....	16
5. ANKET SORULARININ HAZIRLANMASI VE UYGULANMASI.....	18
6. ANALİZ VE YORUM.....	19
7. ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR.....	20
I. BÖLÜM	22
KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ÇEVRE VE ÇEVRE SORUNLARI	22
A. ÇEVRENİN TANIMI, ÇEVRE BİLİNCİ, ÇEVRE SORUNLARI VE SEBEPLERİ	23
1. ÇEVRENİN TANIMI	23
2. ÇEVRE BİLİNCİ	24
3. ÇEVRE SORUNLARI VE SEBEPLERİ.....	25
a. NÜFUS ARTIŞI	27
b. SANAYİLEŞME	28
c. ŞEHİRLEŞME	30
d. AŞIRI ÜRETİM VE TÜKETİM.....	34
e. DÜŞÜNCE KİRLİLİĞİ.....	40
B. ÇEVRE İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN TARİHÇESİ VE MODERNLEŞME SÜRECİNDE DEĞİŞEN ÇEVRE ANLAYIŞI	43
1-TARİHÇE.....	44
2. MODERNLEŞME SÜRECİNDE DEĞİŞEN ÇEVRE ANLAYIŞI	50
3. ÇEVRE AHLAK İLİŞKİSİ.....	56
C. ÇEVRE VE DİN İLİŞKİSİ	59
1. ÇEVRENİN DİNE ETKİSİ.....	59
2. DİNİN ÇEVREYE ETKİSİ.....	61
D. DİNLERİN ÇEVREYE YAKLAŞIMI.....	63
1. YAHUDİLİK	64
2. HİRİSTİYANLIK	65
3. İSLAMİYET	68

a. HAVA KİRLİLİĞİ.....	79
b. SU KİRLİLİĞİ.....	81
c. TOPRAK KİRLİLİĞİ.....	84
d. GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ.....	86
e. GÖRÜNTÜ KİRLİLİĞİ.....	88
f. AĞAÇLARIN VE YEŞİLLİĞİN ÖNEMİ.....	90
g. HAYVANLARI KORUMA.....	92
4. MİLLİ DİNLERDE ÇEVRE.....	95
E. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÇEVRE ANLAYIŞI.....	98
1. OSMANLIDA ÇEVRE TEMİZLİĞİ.....	98
2. ÇEVRE TEMİZLİĞİ, AĞAÇ VE TABİATIN ÖNEMİ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ VE GÜZEL SÖZLER.....	104
3. ŞİİRLERİMİZDE TABİAT SEVGİSİ.....	106
II. BÖLÜM.....	111
ARAŞTIRMANIN BULGU VE SONUÇLARI.....	111
A. KAYSERİ İLİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	112
1. KAYSERİ'NİN COĞRAFİ YAPISI.....	112
2. KAYSERİ'NİN TARİHÇESİ.....	113
3. NÜFUS YAPISI.....	115
4. EĞİTİM-ÖĞRETİM DURUMU.....	116
5. ETNİK VE SİYASİ YAPISI.....	118
6. EKONOMİK VE TİCARİ DURUMU.....	120
7. TÜRKİYE'NİN VE KAYSERİ'NİN ÇEVRE SORUNLARI.....	123
B. ÖRNEKLEMİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ.....	127
1. CİNSİYET VE YAŞA GÖRE DAĞILIM.....	127
2. MEDENİ DURUMA GÖRE DAĞILIM.....	128
3. ÖĞRENİM DURUMUNA GÖRE DAĞILIM.....	129
4. MESLEKLERE GÖRE DAĞILIM.....	131
5. SOSYO EKONOMİK DÜZEYE GÖRE DAĞILIM.....	132
6. AYLIK GELİR DÜZEYİNE GÖRE DAĞILIM.....	133
C. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE SORUNLARINA İLİŞKİN DUYARLILIKLARI VE DEĞERLENDİRMELERİ.....	133
1. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK DURUMU.....	133
a. CİNSİYETE GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK.....	133
b. YAŞ GRUPLARINA GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK.....	136
c. MEDENİ DURUMA GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK.....	138
d. ÖĞRENİM DURUMUNA GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK.....	139
e. MESLEK GRUPLARINA GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK.....	140
f. SOSYO-EKONOMİK DÜZEYE GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK.....	143
g. AYLIK GELİR DÜZEYİNE GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK.....	144
2. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE SORUNLARI KONUSUNDAKİ BİLGİ DÜZEYİ.....	145
3. ÖRNEKLEME GÖRE GÜNÜMÜZ DÜNYASININ EN ÖNEMLİ TOPLUMSAL SORUNLARI.....	153
4. ÖRNEKLEME GÖRE ÇEVRE KİRLİLİĞİNE SEBEP OLAN ETKENLER.....	157
5. ÖRNEKLEMİN GERİ DÖNÜŞÜM İŞARETİNİ BİLME DURUMU.....	159
6. ÖRNEKLEME GÖRE ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE ETKİLİ BİRİMLER.....	161
7. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE SORUNLARI İLE İLGİLİ TOPLANTI VE SEMİNERE KATILMA DURUMU.....	163

8. ÖRNEKLEMİN HAVA KİRLİLİĞİ İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI	165
9. ÖRNEKLEMİN SU VE TOPRAK KİRLİLİĞİ İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI	169
10. ÖRNEKLEMİN GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI	172
11. ÖRNEKLEMİN AĞAÇ BİTKİ VE HAYVANLARIN KORUNMASI İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI.....	174
12. ÖRNEKLEMİN TÜKETİM -ÇEVRE KİRLİLİĞİ İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI	175
D. ÖRNEKLEMİN DİNDARLIK DURUMU VE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK İLİŞKİLERİ	181
1. ÖRNEKLEMİN DİNİ İNANÇ DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	181
2. ÖRNEKLEMİN DİNİ PRATİKLERLE İLGİLİ DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	186
3. ÖRNEKLEMİN DİNİ YAŞAYIŞ DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	191
4. ÖRNEKLEMİN DİNDARLIK DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	193
5. ÖRNEKLEMİN DİNİ EĞİTİM ALMA DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	204
6. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE TEMİZLİĞİ KONUSUNDA DİNİ BİLGİ DÜZEYİ İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	207
7. DİNİ DEĞERLERİN ÇEVREYİ TEMİZ TUTMAYA ETKİSİ.....	217
8. MÜSLÜMAN ÜLKELERİN ÇEVRE KONUSUNDAKİ YETERSİZLİKLERİN SEBEPLERİ	220
9. ÇEVRE TEMİZLİĞİNE DİKKAT EDİLMEME NEDENLERİ	224
KAYNAKLAR	234
EKLER.....	254
EK TABLOLAR	254
ANKET SORULARI	258

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kayseri'nin Yüzölçümünün Arazi Türüne Göre Dağılımı	112
Tablo 2: 2008–2009 Eğitim Öğretim Yılına Göre Okul ve Öğrenci Dağılımı	117
Tablo 3: Kayseri İlinde Sanayi Tesislerinin Üretim Konularına Göre Dağılımı	122
Tablo 4: Türkiye'nin Öncelikli Çevre Sorunları ve İller	124
Tablo 5: 2007-2008 Döneminde İç Anadolu Bölgesinin Birinci Öncelikli Çevre Sorunları	125
Tablo 6: İç Anadolu Bölgesinde Hava Kirliliğinin 1. ve 3. Öncelik Sorun Olduğu İller	125
Tablo 7: İç Anadolu Bölgesinde Atıkların İlk Üç Öncelikli Sorunlardan Biri Olduğu İller	126
Tablo 8: Hava Kirliliğinde Hedef Sınır Değerleri	127
Tablo 9: Cinsiyete Göre Dağılım	127
Tablo 10: Yaşa Göre Dağılım	128
Tablo 11: Medeni Durumuna Göre Dağılım	128
Tablo 12: Eğitim Durumuna Göre Dağılım	129
Tablo 13: Türkiye'nin Eğitim- Öğretim Durumu	130
Tablo 14: Meslek Durumlarına Göre Dağılım	131
Tablo 15: Sosyo Ekonomik Durumuna Göre Dağılım:	132
Tablo 16: Aylık Gelir Düzeyine Göre Dağılım	133
Tablo 17: Cinsiyete Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	134
Tablo 18: Yaş Gruplarına Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	136
Tablo 19: Medeni Duruma Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	138
Tablo 20: Öğrenim Durumuna Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	139
Tablo 21: Meslek Gruplarına Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	141
Tablo 22: Sosyo-ekonomik Duruma Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	143
Tablo 23: Aylık Gelir Düzeyine Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	144
Tablo 24: Dini Bilgi Düzeyine Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	145
Tablo 25: Cinsiyete Göre Çevre Sorunları Konusundaki Bilgi Düzeyi	146
Tablo 26: Yaş Gruplarına Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi	148
Tablo 27: Medeni Duruma Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi	149
Tablo 28: Meslek Gruplarına Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi	150
Tablo 29: Öğrenim Durumuna Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi	151
Tablo 30: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi	152
Tablo 31: Cinsiyete Göre En Önemli Olarak Algılanan Toplumsal Sorunlar	153
Tablo 32: Yaş Gruplarına Göre En Önemli Olarak Algılanan Toplumsal Sorunlar	155
Tablo 33: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre En Önemli Olarak Algılanan Toplumsal Sorunlar	156
Tablo 34: Cinsiyete Göre Çevre Kirliliğine Sebep Olan Etkenler	157
Tablo 35: Öğrenim Düzeyine Göre Çevre Kirliliğine Sebep Olan Etkenler	158
Tablo 37: Çevre Sorunların Çözümünde Etkili Birimler	161
Tablo 38: Cinsiyete Göre Çevre Sorunların Çözümünde Etkili Birimler	162
Tablo 39: Örneklemin Çevre Sorunları Konusunda Toplantıya Katılma Durumu	163
Tablo 40: Yaş Gruplarına Göre Temiz Hava İçin Neler Yaptıkları	165
Tablo 41: Meslek Gruplarına Göre Temiz Hava İçin Neler Yaptıkları	166
Tablo 42: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre Temiz Hava İçin Neler Yaptıkları	168
Tablo 43: Örneklemin Cinsiyete Göre Suyun Temiz Tutulması ve Kullanımı İçin Neler Düşündükleri ve Yaptıkları	169
Tablo 44: Örneklemin Toprağın Temiz Tutulması İçin Neler Yaptıkları	170
Tablo 45: İlçelere Göre Gürültü Kirliliği Dağılımı	172
Tablo 46: Gürültü Kirliliği İçin Neler Yaptıkları	173
Tablo 47: Örneklemin Cinsiyete Göre Ağaç, Bitki ve Hayvanları Korumak İçin Neler Yaptıkları	174
Tablo 48: Cinsiyete Göre Tüketim- Çevre İlişkisi	175
Tablo 49: Medeni Durumu Göre Tüketim- Çevre İlişkisi	177
Tablo 50: Eğitim Düzeyine Göre Tüketim- Çevre İlişkisi	179
Tablo 51: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre Tüketim- Çevre İlişkisi	180
Tablo 52: Allah İnancı İle İlgili Durumlar	182
Tablo 53: Örneklemin Allah İnancına Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılıkları	185
Tablo 54: Namaz Kılma Durumu	187
Tablo 55: Namaz Kılma Durumuna Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık	189
Tablo 56: Kuran Okuma Durumu	190

Tablo 57: Dini Yaşayış Düzeyine Göre Dağılım	191
Tablo 58: Dini Yaşayış Düzeyine Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık.....	192
Tablo 59: Dindarlık Durumu.....	194
Tablo 60: Cinsiyete Göre Dindarlık Durumları	195
Tablo 61: Dindarlık Düzeylerine Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık.....	196
Tablo 62: Dindarlık Düzeyine Göre Dini Bilgi Düzeyi	197
Tablo 63: Dindarlık Düzeyine Göre Çevre Kirliliğine Tepki Düzeyi	198
Tablo 64: Dindarlık Düzeyine Göre Çevre-Tüketimle İlgili Davranışlar.....	199
Tablo 65: Dindarlık Düzeyine Göre Çevresel Felaketlerin Sebepleri	200
Tablo 66: Dindarlık Düzeyine Göre Çevreyi Kirletmenin Günah Olduğuna İnanma Durumu	201
Tablo 67: Dindarlık Düzeyine Göre Çevreyi Kirletmenin Kul Hakkı Olduğu İle İlgili Dağılım.....	202
Tablo 68: Dindarlık Düzeyine Göre Çevreyi Emanet Olarak Görme Durumu.....	203
Tablo 69: Dini Eğitim Alma Durumu.....	204
Tablo 70: Dini Eğitim Alma Durumuna Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık.....	206
Tablo 71: Dini Bilgi Düzeyi.....	207
Tablo 72: Dini Bilgi Düzeyine Göre Çevre Temizliği Konusunda Dinin Emrini Bilme Durumu	208
Tablo 73: Cinsiyete Göre Çevre Temizliği Konusunda Dinin Emrini Bilme Durumu	209
Tablo 74: Eğitim Düzeyine Göre Çevre Temizliği Konusunda Dinin Emrini Bilme Durumu	210
Tablo 75: Dini Eğitim Alma Durumuna Göre Toprak ve Suyun Temiz Kullanımı Konusunda Dinin Emrini Bilme Durumu.....	211
Tablo 76: Örneklemin Cinsiyete Göre Ağaç, Bitki ve Canlıların Korunması İle İlgili Dinin Emrini Bilme Durumu.....	212
Tablo 77: Cinsiyete Göre Toprak ve Suyun Temiz Kullanımı İle İlgili Dinin Emrini Bilme Durumu... 213	
Tablo 78: Mesleklere Göre Çevre Temizliği İle İlgili Dinin Emrini Bilme Durumu	214
Tablo 79: Din Eğitimine Göre Dinin Çevre Temizliği İle İlgili Emrini Bilme Durumu	216
Tablo 80: Cinsiyete Göre Dini Değerlerin Çevre Temizliğine Etkisi	217
Tablo 81: Dini Eğitim Düzeyine Göre Dini Değerlerin Çevre Temizliğine Etkisi	218
Tablo 82: Dindarlık Düzeyine Göre Dini Değerlerin Çevre Temizliğine Etkisi	219
Tablo 83: Müslüman Ülkelerin Çevre Konusundaki Yetersizliklerin Sebepleri	220
Tablo 84: Cinsiyete Göre Çevre Temizliğine Dikkat Edilmeme Sebepleri	225

GRAFİKLER

Grafik 1: Sayım Yıllarına Göre Kayseri'nin Toplam Nüfus Dağılım	116
Grafik 2: 2007 Genel Seçim Sonuçları.....	119
Grafik 3: 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği İle İlgili Halk Oylaması Sonucu	119

EK TABLOLAR

Ek Tablo 1: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre Eğitim Durumu.....	254
Ek Tablo 2: Eğitim Durumuna Göre Önemli Olarak Algılanan Toplumsal Sorunlar.....	254
Ek Tablo 3: Yaş Gruplarına Göre Toprağın Temiz Tutulması İçin Neler Yaptıkları.....	255
Ek Tablo 4: Meslek Gruplarına Göre Allah'a İnanç Durumu.....	256
Ek Tablo 5: Eğitim Düzeyine Göre Namaz Kılma Durumu.....	257
Ek Tablo 6: Medeni Durumu Göre Ağaç, Bitki ve Canlıları Korumak İçin Neler Yaptıkları.....	257

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Vehbi ÜNAL	
	Numarası	044145042001	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/ Din Sosyolojisi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktor ☒
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Hayri ERTEN	
Tezin Adı		Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan 'Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği' başlıklı bu çalışma 07/10/2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Doç. Dr. Hayri ERTEN

Doç. Dr. Celalettin ÇELİK

Prof. Dr. Mehmet BAHHİT

Prof. Dr. Saffet KÖSE

Doç. Dr. Binyamin SOLMAZ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Vehbi ÜNAL		
	Numarası	044145042001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri/ Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tezin Adı	Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)
Vehbi ÜNAL

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMATİĞİ

Her bilim dalının kendine has araştırma alanı olduğu gibi, Din sosyolojisinin de kendine özgün araştırma konusu vardır. Bu bağlamda kısaca Din sosyolojisi, dini inançların ve ibadetlerin sosyal işlevi, toplumsal düzeyde ne tür etkiler yaptığı, toplumun din üzerindeki etkileri ile dinin sosyal görevi, fonksiyonları, sosyo kültürel hayat üzerindeki etkilerini araştırır.

Dinin pek çok hususta olduğu gibi insanların çevreye karşı tutum ve davranışları üzerinde de etkili olacağı açıktır. Bu çerçevede araştırmanın konusu, teorik düzeyde çevre sorunları ve din, pratik düzeyde Kayseri halkının dindarlık düzeyi ile çevre sorunlarına bakışı, çevreye karşı tutum ve davranışlarını tespit etmektir.

Çevre sorunları önceleri sadece teknik ve ekonomik boyutları ile sınırlı ölçüde ele alınırken, son onlu yıllarda çevre sorunlarını neden ve sonuçları ile birlikte kavrayabilmek gereği ortaya çıkmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, özellikle 1970'lerden sonra çevre sorunlarının, hem nedenleri açısından hem de sonuçları açısından toplumsal boyutları olduğu vurgulanmaya başlanmıştır.

“İnsanoğlu çevresel sorunların hem birinci dereceden nedeni ve sorumlusu hem de bu sorunlardan birinci dereceden etkilenme durumundadır. Yukarıda açıklanmaya çalışılan olguların sosyolojik anlamı, çevre sorunlarının ve çevresel olguların sadece teknik ve ekonomik olgular olmayıp belki de bunlardan daha önemli olarak toplumsal sorunlar ve olgular olduğudur” (Tuna, 2001b: 231).

Çevre sorunu toplumsal bir olgudur. Çevre sorunların anlaşılması ve çözümü konusunda bu sorunun toplumsal nitelikli olduğu anlaşılmalıdır. Çevre sorunlarının temelinde bir zihniyet değişimi olduğu görülür. Durum böyle olunca çevre sorunlarına sadece teknolojik çözümler aramak yeterli değildir. Bu kirliliği önlemede toplumların inanç ve düşünceleri dikkate alınmaz ise, çözüm için yeterli sonuçlar alınamayacaktır.

İnsanın ahlak ve zihniyet dünyasını besleyip yoğuran sebepler çevre, iklim, nüfus, din, politika ve daha birçok unsurlardan meydana gelmektedir. Dinin ilahi boyutu bir yana, insanın gündelik hayatında bile onun davranış biçimini etkilemekten uzak kalmış olacağı düşünülemez. Dolayısıyla insanın çevreye bakışında din ve inancın etkileyici gücü göz ardı edilemez (Ülgener, 2006: 7–10).

Giderilmek istenen her güçlük “problem”dir. Güçlüğün giderilmek istenmesi için insanı fiziksel ya da düşünsel yönden rahatsız etmesi gerekir. O halde problem, bireyi fiziksel ve duygusal yönden rahatsız eden, kararsızlık ve birden çok çözüm yolu olasılığı görülen her durum bir problemdir (Karasar, 1994: 54).

“Geleneksel toplum tipine nispetle oldukça değişik, karmaşık bir yapı arz eden modern sanayi toplumunda her şeyden önce teknik son derecede gelişmiş olup; orada insan, tabii çevre içerisinde yaşadığı geleneksel toplumdaki farklı olarak teknik bir çevrede yaşamakta; daha doğrusu modern sanayi toplumu insanla tabiat arasına makineler, karmaşık teknikler, bilgiler, fabrikasyon eşyaları vs.den oluşun bir ağ örmektedir. Aletten makineye, el işçiliğinden makineleşmeye geçişle ve insanın tabiata hâkim olarak onu işletmesiyle karakterize olan sanayi devriminin oluşturduğu bu yeni teknolojik çevrede insan, adeta tabiatı kendi ihtiyaçları, arzuları ve ihtiraslarına tabi kılmak eğilimindedir” (Günay, 1986: 53). Durum bu olunca zihniyetteki ve davranışlardaki bu değişiklik çevreye yansımış, neticede çevrede karşımıza sorunlarıyla çıkmıştır.

İnsanın doğaya yabancılaşmasıyla başlayan sürüçte doğaya hâkim olma ve onu sömürmeye odaklanmasıyla birlikte sanayileşme en önemli çevre sorunları kaynağı haline gelmiştir. Teknolojik gelişmeyle birlikte hızla gelişen sanayileşme insanı önemli imkânlar sunmakla birlikte, çevrenin kirletilmesi, doğal kaynakların tüketilmesi gibi istenmeyen sonuçlar da meydana getirmektedir (Türküm, 1998: 171).

Çevre sorunları günümüz dünyasını ilgilendiren problemlerin başında gelmektedir. Çünkü belli bir bölgeyi ya da insanları ilgilendiren bir problem değil, tüm insanlığı ilgilendiren bir problemdir. İnsanlara belli bir zihniyet kazandıran dinler de, bu konular üzerinde durmuştur.

Sanayileşme ile birlikte bilimsel ve teknik gelişmeler nüfus artışına, hızlı şehirleşmeye, üretimin aşırı ölçüde artmasına yol açmış, aşırı üretim artışı ise doğal kaynakların sınırsız kullanımını gerekli kılmıştır. Yine bu süreçte ortaya çıkan modernleşme, ekonomik kalkınma, büyüme ve sosyal refahı en üst toplumsal değer haline getirmiştir. Bu sürecin sonunda doğayla kurulan saygıya dayanan ilişkiler zedelenmiş, ekonomik kalkınmanın sağlanması için doğa, sınırsız kullanılabilir ve sömürülecek bir ekonomik değer olarak algılanmaya başlamıştır. Kısaca ifade edecek olursak, sınırlı olan bu dünyada insanların sınırsız 'ilerleme ve büyüme'ye inanmaları ve bunu gerçekleştirmeye çalışmaları çevre sorunları konusunda problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teknolojinin üretim araçlarına uygulanması ve kitlesel üretim gerçekleştirmeye başlamasıyla sanayi devrimi geniş çapta bir kalkınmayı mümkün kılacak yoğun teknolojik gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte teknoloji, bazı çevresel sorunlara çözüm getirirken, ya da bir çeşit sorunları çözerken, bir başka sorun yaratmıştır. Bu ise karmaşık bir döngüyü oluşturmaktadır. Çünkü her yeni teknoloji daha önceki karmaşık teknolojinin sorunlarını biraz daha karmaşık yeni bir teknoloji ile çözümleneceği için her süreç bizleri sorunun esas kaynağından ve çözümünden uzaklaştırmıştır.

Cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum, sosyo-ekonomik durum, yaşanan yer gibi bir takım bağımsız değişkenlere göre, çevre sorunları konusundaki tutumların farklılık arz edip etmediği ve dini inanç, ibadet ve dindarlık düzeyi gibi olguların, kişilerin çevreyle olan ilişkilerini nasıl etkilediği araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

Kayseri örneğinden konuya baktığımızda, dindarlık düzeyi ile çevre sorunları arasında bir etkileşim söz konusu mudur?

Kayseri'de yaşayanlar eğitim, gelir düzeyi, yaş, meslek ve cinsiyete göre çevre sorunlarını nasıl değerlendirmektedirler?

Çevreye duyarlılık, eğitim, gelir düzeyi, yaş, meslek ve cinsiyet gibi bağımsız değişkenlere göre farklılık göstermekte midir? Sorularına cevap aranmaya çalışılacaktır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Sanayileşme ve modernleşme ile birlikte çevre sorunları bütün ülkeleri etkileyen temel sorunlardan biri haline gelmiştir. Ülkemizde ise 1970’li yıllardan sonra çevre sorunlarının nedenleri ve sonuçları üzerinde ilgi artmaya başlamıştır.

Modern çağda insan, kendi refahını yükseltmek amacıyla endüstrileşmiş bunun sonucunda da doğanın doğal kaynakları zarar görmeye başlamıştır. Doğal kaynakların bitmeyecekmiş gibi aşırı şekilde kullanımı doğada geri dönüşü mümkün olmayan hava ve su kirlilikleri, küresel ısınma, aşırı sıcak ve soğuk hava dalgalanmaları, sağlık sorunları, açlık, kuraklık ve sel baskınlarına sebep olmuştur (Tuna, 2001: 231).

Çevre problemi, tabii dengenin bozulması ile birlikte sosyal problemlere de sebep olmaktadır. Çünkü sosyal hayatın temel unsuru insan olduğuna göre çevre sorunların ortaya çıkardığı tüm zararlar ve tehlikeler en önemli etkisini ilk önce insanlar üzerinde göstermektedir. Sözelimi, çevre sorunları arasında yer alan hava kirliliği, sosyal faktörler dikkate alınmaksızın açıklamak eksik olmaktadır. Çünkü kirliliğe yol açan aslında teknolojik veya ekonomik felsefenin uygulandığıdır (Şener, 1992: 21–22).

Bu çerçevede araştırmanın temel amacı, çevre sorunlarına duyarlılık ile dindarlık düzeyi arasındaki ilişkinin din sosyolojisi açısından incelenmesidir. Aynı zamanda çalışmanın amacı, araştırmada kullanılan örneklem grubunun cinsiyet, yaş, meslek, medeni durum, eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik durumuna göre çevre sorunlarına karşı duyarlılıklarını ele almaktır. Başka bir ifadeyle örneklemin dini inanç, ibadet, dini bilgi ve dindarlık düzeyleri ile çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki ilişkinin tespit edilmesi araştırmanın temel amaçları arasında yer almaktadır.

İnsan, toplumsal bir varlık olması özelliği ile âdeta içinde yaşadığı çevrenin ürünüdür. İçinde yaşadığı sosyo-kültürel çevre onun belleğini, kişiliğini oluşturur. Çevre, insan-toplum, insan-tabiat ilişkilerinde de yönlendirici rol oynar. Bunlara ilave olarak ona dünya görüşü de kazandırır.

“Kültürün temel unsurlarından olan din, insanın gerek toplumsal, gerekse fiziksel çevresiyle ilişkilerinde, anlamlandırma ve tanımlamalarında önemli etkenlerden biridir. Bu nedenle, insanın çevreyle ilişkilerini dinden bağımsız düşünmek, anlamaya çalışmak mümkün değildir” (Bayyığıt, 2002: 40).

İnsanı motive eden ve yapması gereken işleri onun için kolaylaştıran pek çok dinamikten biri de dindir (Mert, 2008; 26). Şüphesiz dünyada yaşanan her türlü ekolojik, ekonomik, politik ve toplumsal sorunların tamamının çözümünü sadece dinlerden beklemek uygun değildir. Buna karşılık dinler ekonomik, siyasi ve hukuki düzenlemelerin üstesinden gelemeyeceği önemli bir şeyi başarabilir; o da, insanların iç dünyalarına etki ederek kalpleri faydalı düşüncelere yönlendirmek ve düşmanlığı körükleyen yanlış anlayışlardan bireyleri döndürmektir (Yılmaz, 2004; 101–127). Her insan, tabiata ve çevresine sahip olduğu inanç ve ideoloji çerçevesinden bakar. Aslında bu durum insanın bütün söz ve davranışlarında da kendini gösterir. (Güngör, 2008: 136).

Modernleşme sürecinde sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin getirdiği bir takım değişimler, çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Batıda sanayileşme ile birlikte çevre sorunları artmış, çevre insana zarar vermeye başlayınca da çevre ile ilgili çalışmalar da artmıştır.

Üniversitelerde çevre mühendisliği fakülteleri kurulmasına, okullarda çevre ile ilgili dersler okutulmasına, çevreci partiler, dernekler, vakıflar kurulmasına, çevreyle ilgili uluslararası birçok sözleşmeler imzalanmasına, iletişim araçlarının insanları bilgilendirmesine, çevre bakanlıklarının kurulmasına rağmen niçin çevremiz günbegün daha da kirlenmektedir?

Ülkemizde çevre sorunlarıyla ilgili araştırmalar yapılmaktadır. Ne var ki, bu çalışmalar öğrenciler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çevre sorunlarının ülkemizde gözle görülür bir düzeyde olmasına, ilahiyat fakültelerinde ‘Din ve Çevre’ isimli bir ders okutulmasına rağmen, müstakil olarak çevre sorunları ve dindarlık üzerine yapılmış alan araştırması neredeyse hiç bulunmamaktadır denilebilir. Böyle bir boşluğun doldurulmasına katkı sağlaması açısından da araştırma önemli hale gelmektedir.

Sanayileşme ve hızlı şehirleşme ile birlikte çevre sorunları ülkemizin karşı karşıya kaldığı bir vakiadır. Dindarlık düzeyinin çevre sorunları üzerindeki

etkilerinin din sosyolojisi açısından tespit edilmesi, bu sorunların çözümüne yönelik bilimsel açıklamalar ve açıklamalar getirmesi bakımından da önemlidir.

Araştırmanın amaç ve önemini daha iyi anlaşılması bakımından ülkemizde konumuzu yakından ilgilendiren çevre ile ilgili yapılan çalışmalara kısaca değinmekte fayda vardır. Hemen belirtelim ki bu çalışmaların tamamı konuları teorik düzeyde ele almıştır.

Konu ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Mehmet Bayraktar, “İslam ve Ekoloji”, (1992)

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde, İslam kültüründe çevre veya ekolojik düzenin ne olduğunu ortaya koymaktadır. Kuran’dan hareketle çevreyle ilgili prensipler ortaya konulmaktadır. Buradan Allah’ın varlığının delili olması bakımından kâinatın manevi değerinin yüksek olduğuna ve korunması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Hz.Peygamber’in örnek uygulamaları anlatılmaktadır. İkinci bölümde, İslam’ın çevre anlayışının tarih içinde nasıl yaşatıldığı konu edilmektedir. Sonuç bölümünde ise; insanlığın yaşadığı bu çevresel krizin, nasıl çözüleceğine dair bazı önerilerde bulunmaktadır. Hz. Peygamber dönemi ile bu günkü çevrecilik anlayışının farklılıkları ortaya konulmuştur. Kitap, çevre konusunda İslam’ın ilk kaynaklarından olayı takip etmek bakımından da önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır.

Ed: Mustafa Aykaç—Selim Argun, “İnsan ve Çevre”, Sempozyum

Tebliğleri, (1992)

Kitap İnsanlığa Hizmet Vakfı’nın 1992 yılında sunduğu sempozyum tebliğlerinden oluşmaktadır. Sosyal Çevre, İktisat ve Çevre, Teknoloji ve Çevre, Hukuk ve Çevre, Sağlık ve Çevre olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam’ın fiziksel çevreye bakışı üç makale ile anlatılmaktadır. Kitabın alanında söz sahibi kişilerin tebliğlerini bize sunmakta ve arkasından tartışmalara yer vermekte böylece zengin bir literatürü ihtiva etmektedir. Ele alınan başlıklara bakıldığı konunun doğrudan ilgili olduğu diğer alanların isabetli bir şekilde

belirlendiği görülecektir. Her bir tebliğ konuya aynı zamanda ilgi duyanlar için giriş ve kendilerini geliştirmek için kaynaklar vermektedir.

Hasan Ünal, “ Çevre, İslam ve İnsan”, (1994)

Bu eser bir el kitabı olarak hazırlanmıştır. Yazar, önce çevreciliğin tarihi ve çevre kirliliğinin sebepleri üzerinde durmaktadır. Daha sonra ise, insanın dünyadaki değeri, çevre insan ilişkisi ve kâinattaki denge konularını ele almaktadır. Nihayet, İslam dininin çevre kirlenmesini önleyici tedbirlerine değinmektedir.

İbrahim Uslu, “ Çevre Sorunları”, (1995)

Kitabın isminden de anlaşılacağı gibi yazar çevre ve çevre sorunlarını anlatmaktadır. Çevre sorunları ne anlama gelir? Hangi etkenler çevre sorunlarına yol açar? Günümüzde ne tür çevre sorunlarıyla karşı karşıyayız? Sorularıyla özetleyebileceğimiz konuları incelemiştir. Bu başlıkların daha bir anlam kazanması için çevre sorunlarının tarihi ve teorik arka planı araştırılmıştır. Çevreyle doğrudan irtibat kurulmayan, belki bir bakıma masum görülen bir konu Bilimsel devrimin insan tabiat ilişkilerine getirmiş olduğu konum üzerinde durulmuştur. Buna bir fenomen olarak iktisadın geçirdiği nitel dönüşüm de eklenmelidir. İktisadi düşüncede meydana gelen nitel dönüşümlerin insan-tabiat ilişkilerini nasıl etkilediği incelenmiştir. Kitap çevre sorunların problematik çıkmazları üzerinde durması açısından ufuk açıcıdır.

İbrahim Özdemir- Münir Yükselmiş, “Çevre Sorunları ve İslam”, (1997)

Kitap üç bölümden meydana gelmiştir. Kitabın giriş bölümünde, insanca yaşanabilir bir dünya için çevreyi korumada dinin önemini vurgulanmaktadır. Çünkü genelde çevrenin korunmasında dinin müspet katkısı çoğu çalışmalarda ihmal edilmektedir. İnsan hayatını çepe çevre kuşatan din, çeşitli kavramlardan da anlayacağımız gibi doğrudan çevreyi dikkate almaktadır. Vücudumuzdan başlayarak bunu örneklendirebiliriz. Varlığımız, organlarımız, kabiliyetlerimiz, üzerinde

yaşadığımız coğrafya birer emanettir. Emanet kavramı, bunu destekleyen adalet ve israftan kaçınma bilinçleri çevrenin hoyratça kullanımının önüne geçecek manevi birer dinamik, birer imkândır. Birinci bölümde çevre krizinin nedenleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümünde ise İslam çevre bilinci, çevre ahlak ilişkisi, İslami açıdan çevrenin nasıl temellendirildiği, İslam dininin çevreyle ilgili ahlakı esasları işlenmektedir. Bu bölüm kitabı diğer çevre çalışmalarından ayıran özgün bir kısımdır. Üçüncü bölüm ise, bazı ekler ve çevre terimlerini izah eden sözlükten oluşmaktadır. Kitapta genel olarak okuyucu ve diğer ilgililere çevre sorunlarının çözümüne dair İslamın katkılarını ihtiva eden bazı ipuçları üzerinde durulmuştur.

Yunus Macit, “Hz. Peygamberin Sünnetinde Çevre”, (2000)

Doktora tezi olarak hazırlanan bu eser 2000 yılında ‘Hz. Peygamberin Sünnetinde Çevre’ adıyla yayınlanmıştır. Kitapta çevre sadece ekolojik boyutu ile sınırlandırılmamıştır. Çevrenin bu boyutu da mutlaka bir kalkış yeri olarak önemli ve hatta vazgeçilmezdir. Fakat bunun kadar önemli bir başka husus da konunun manevi boyutudur. Varlıklar, çevre içindeki fiziki önemi kadar manevi önem ve değer itibarıyla de ele alınmalıdır. Yazar, konunun bu veçhesine de dikkat çekmiştir. Birinci bölümde, çevre-din ilişkisine değinilmiş, dinlerin çevreye bakışları hakkında özet bilgiler verilmiş, çevre sorunları ve nedenleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise sünnet açısından çevreye bakılmış, bu konuda Hz. Peygamberin uygulamaları ve sözleri üzerinde durulmuştur. Çevre konusunda Hz. Peygamberin sünneti esas alınarak yapılmış detaylı bir çalışmadır. Hadislerin çevre bakış açısıyla değerlendirilmesi dikkate değerdir. İslam ve çevre konusunda akademik alanda yapılan ilk çalışmalardan biri olması açısından da önemlidir.

Mustafa Kayhan, “Kur’ân’da Çevre Kavramı ve Çevre-İnsan İlişkisi”, (2002)

Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsünde doktora tezi olarak hazırlanmış eser dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm genel olarak çevre ve insan, ikinci bölüm Kur’an’da çevre, üçüncü bölüm Kur’an’da bütün yönleriyle insan incelenmektedir. Araştırmanın son kısmında ise, çevre-insan ilişkisi üzerinde

durulmuştur. Ayrıca büyük dinlerin, önemli felsefî düşüncelerin ve ideolojilerin insana yaklaşımları ele alınmıştır. Kitabın üçüncü bölümü sanki konudan uzak gibi durmaktadır. Oysa biraz üzerinde düşünülünce çevrenin en aktif elemanı insana dair ilahi kitabın tanımlaması birçok sorunun çözümü konusunda bize önemli ipuçları verecektir. Zira çevreyi en çok tahrip eden, çevreye en çok muhtaç olan insandır.

Seyyid Hüseyin Nasr, “Tabiat Düzeni ve Din”, Çev. Latif Boyacı, (2002)

Düşünür, doğanın kutsal niteliğinin seküler bir dünya görüşünün egemenliği altındaki modern insan tarafından yok edildiğini, insanın bu felaketin sorumlusu olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan insanlığın büyük çoğunluğu dinin etkin olduğu bir dünya görüşü içerisinde yaşamaktadır. İşte yazara göre çözüm de buradan başlamaktadır. İnsan ile doğa arasındaki mevcut krizin çözümünde dinin göz ardı edilemez, ihmal edilemez ve hatta varlığı tartışılmaz önemli rolü dikkate alınmalıdır. Yazara göre, dinin doğal düzen ile olan ilişkisini tek bir geleneğin perspektifinden ziyade küresel ölçekte anlamak için doğanın düzeni veya "Yer" teriminin çeşitli dinler bağlamındaki anlamını kavramak şarttır. Yer ve Gök arasındaki koparılamaz ilişki nedeniyle de söz konusu dinlerin, geleneksel kozmolojisinde olduğu şekliyle, akli ve metafiziksel öğretilere dönmek hayati önem arz etmektedir.

Yazarın Müslüman kimliğine rağmen çevre sorunlarını makro düzeyde ele alarak çözümü de yine evrensel bir yaklaşımda teklif etmesi ilginçtir. Aslında ilk bakışta biraz yadırganabilecek bu yaklaşım din gerçeğine uygundur. Zira bütün ilahi dinlerin kaynağı, hedefi ve yöntemi aynıdır: İnsanın tek Bir mabuda kulluğu, yeryüzünde adaletin sağlanması ve mutlu yaşamıdır.

Bahattin Dartma, “Kur’an ve Ekoloji”, (2005)

Kitap iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kur’an’ın amacı ve ekolojiye Kur’an merkezli bir yaklaşımın muhtemel özellikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, çevresel kirliliğin tanımı, sebepleri, zararları, korunma yolları, çeşitleri (toprak, su, hava, gürültü ve ışık kirliliği) konuları ele alınmıştır. Ayrıca konulara dair ihtisas çevreleri tarafından verilen bilgiler, konuların muhtevasına göre

ilave edilmiştir. Kur'anın ekolojiye yaklaşımını ayetler ve hadisler ışığında, fazla yoruma yer vermeden, müstakil olarak yazılmış bir eser olması açısından önemlidir.

**“ Çevre ve Din”, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri,
(2008)**

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öncülüğünde, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve TÜBİTAK'ın desteği ile yerli ve yabancı bilim adamların sunduğu sempozyum bildiri metinlerinden oluşmaktadır. İki ciltten oluşan bu eser, Dinler ve Çevre, İslam Hukuku ve Çevre, Kur'an ve Çevre, Hz. Peygamber ve Çevre, Din Eğitimi ve Çevre, Felsefe ve Çevre, Çevre Etiği, Edebiyat ve Çevre, Osmanlı ve Çevre, bölüm başlıklarından, 67 makaleden oluşmaktadır. Bu tebliğ metinleri incelendiğinde konunun ele alınmayan birçok yönünün tespit edildiği fark edilmektedir. Daha konu başlıklarından itibaren bu anlaşılmaktadır. Nitekim çevrenin din eğitimi, felsefe ve edebiyatla ilgisinin bir başlık altında sunulması ehemmiyetlidir. Yine çevre etiğinin bir başlık altında takdimi derinliğin bir ifadesi olarak düşünülebilir. Bu sempozyumu önemli hale getiren bir başka durum da şudur. Çevre sorunu olayın bir anlamda tarafları olan Belediye, Üniversite, bilim araştırma merkezi olan Tübitak ve İlahiyat Fakültesi işbirliği ile ele alınmasıdır. Bu da sorunun çözümüne katkıda bulunmak adına ülkemizde önemli adımlar atıldığını göstermektedir.

Hüseyin Aydın, “ Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar”, (2009)

Modernist bilim anlayışının profan karakterini ve ilerleme idealini kritik eden yazar, modernizmin insanlığı nereye getirdiği, üretim ve tüketimin hangi amaçla ele alınması gerektiği incelenmiştir. Konuyu İslami perspektifle ele alınıp, çevre ahlakının oluşumu üzerinde durulmuştur. Çevre sorunlarının modernizm kökenli olduğu, insanlığın geleceğini tehlikeye attığını belirtilmektedir. Ekolojik anlayışın Kur'an ve sünnetteki referanslarıyla tahkim edilerek bir şuur haline dönüşmesi ve hayat tarzı olarak dışarı yansımaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Modernist bilim anlayışının profan karakterini, ilerleme idealini kritik etmesi, modern hayat tarzının

tabiattan uzaklaştırması ve insanı sürüklediği tehlikelere dikkat çekmesi açısından önemli bir eserdir.

Ahmet Akgündüz, “İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku”, (2009)

İslam’ın çevre hukukunun temel esaslarını ele alan yazar, İslam hukukunun evrene, tabii kaynaklara ve insan ile tabiat arasındaki ilişkilere olan yaklaşımı üzerinde durmuştur. Çevrenin korunması için İslam hukukunun tanzim ettiği prensipler ve kurumlar belirtilmiştir. Osmanlı çevre hukukunun kaynakları verilerek, Osmanlı sultanlarının çevreyi koruma uygulamalarından örnekler verilmiştir. Örnek uygulamalar ve belgeler sunulmuştur. Osmanlı devletinin çevreyi korumaya yönelik hukuki ilkeleri, uygulamaları ve belgeleri sunması, tarihi ve hukuki alandaki boşluğu doldurması açısından önemli bir çalışmadır.

Celal Yeniçeri, “Hz. Peygamber’in Çevreciliği”, (2009)

Kitap, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, Hz. Peygamberin çevreciliği, Kur’an-ı Kerimde çevrecilik ve ilkeleri, İkinci bölüm ise, Hz. Peygamberin spor/idman etkinlikleri olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Hz. Peygamber döneminde canlı hayata ve hayvanlar hukukuna ilişkin öğretileri ve uygulamalarının sonraki dönemlerin anlayış ve yönetimlerine yansımaları konu edinilmiştir. Hz. Peygamber bugün çevrecilik anlayışı içerisinde ifade edilebilecek konuları dönemin telakkileriyle bir uyum içerisinde ele almış, bizzat bu etkinliklerin içerisinde bulunmuştur. Eser özellikle İslamın canlılar âlemine bakışı ve hayvan haklarını ele alması bakımından diğer eserlerden farklılaşmaktadır.

C. ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLARI

Çalışmamız, araştırma alanımız olan Kayseri ile alakalı olmakla birlikte şehir merkezi ile sınırlıdır, merkez ilçeler dışındaki ilçeler ve köyler kapsam alanı dışındadır.

Yine her araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da veriler, anket ve mülakat vasıtasıyla elde edildiği için katılımcıların verdikleri cevapların samimi ve doğru olduğu düşüncesi ile sınırlı olup, araştırmamız belli bir zaman diliminde yapıldığından, katılımcıların zamanla tutum ve davranışların değişebileceği kabulü ile araştırma yapıldığı zamanla sınırlıdır.

Araştırmanın bulguları, uygulamalı çalışmalarda araştırmanın ekonomik ve zaman açısından gerçekleştirilebilmesine imkân tanıyan örneklem grubu ile de sınırlıdır. Bundan dolayı varılan sonuçları ülkenin bütününe genellemek amaçlanmamıştır. Bununla birlikte ülkemizin çevre sorunlarına dönük çözümlere yönelik bir kanaat oluşturması bakımından katkıda bulunacağı düşüncesindeyiz. Çevre sorunları ile dindarlık düzeyi arasındaki etkileşimin sonuçlarını Türkiye çapında genelleştirmek için bu tür bir bölge çalışması yeterli değildir. Toplumunu anlamaya yardımcı olması açısından benzer çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Çalışmanın konusu her ne kadar ‘Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği’ olsa da konuyu daha iyi algılamak ve irdeleyebilmek için, İslam’ın fiziksel çevre sorunlarına bakışına ayrı bir başlık altında yer verildiğini ifade etmemiz gerekmektedir.

Araştırma konumuz çevre sorunları olduğu için sosyal çevre üzerinde durulmamıştır.

Çevre sorunları kavramından anlaşılması gereken hava, toprak su, gürültü ve görüntü kirlenmesidir. Küresel ısınmayı ve diğer kirlilikleri ayrı bir başlık altında almamamızın sebebi bunlar çevre kirliliği sebepleri değil hava kirliliği ve diğer kirleticilerin bir sonucudur.

Çevre sorunları, doğal çevredeki temizliğin yok edilmesinden doğduğundan daima, çevre kirlenmesi terimiyle karşılanır olmuştur (Akıncı, 1996: 18; Kayhan, 2002: 18).

D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. YÖNTEM

Bilimsel çalışmalarda belli bir yöntem çerçevesinde araştırılma modeli oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Model bir sistemin temsilcisidir. Modeller temsil ettikleri sistemlerin daha basit ve özet durumlarını yansıtır (Karasar, 1994: 76).

Din sosyolojisi alanında yapılan araştırmalarda sosyal bilimler metodolojisi izlenmektedir. Toplumun dini hayatını iyi bir şekilde anlayabilmenin yöntemi, toplumu meydana getiren bireylerin dini tecrübelerine başvurmaktır.

Bilindiği gibi, genel olarak sosyolojik araştırmalar teorik ve ampirik olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. “Alan araştırmaları teorik perspektifleri doğrularak ya da yanlışlayarak toplumsal gerçeklik hakkında sağlıklı neticelere ulaştırmaya yardımcı olmaktadır” (Bodur, 1994: 42; Sinanoğlu, 2003: 199–214).

Çalışmamızın uygulamaya dayalı olması nedeniyle, verilerin elde edilmesi ve değerlendirilmesinde anket ve mülakat tekniklerinden istifade edilecektir.

Başlangıç insanlık tarihi kadar eski olan din, insanların gerek zihin dünyalarına gerekse davranışlarına etkisini sürekli hissettirmiştir (Fruyter, 1964: 31). Günümüzde dinin toplumsal düzeyde ne tür etkiler yaptığı din sosyolojisinin temel konularındandır. Dinin fonksiyonlarından biri toplumda belli bir “zihniyet kazandırma” veya “yeni bir dünya kurma vizyonu” sağlamasıdır. (Keskin, 2004: 7–11; Günay, 2003: 253-254). “İşlevselliğine vurgu yaparak dinî meşrûlaştırım çerçevesinde ortaya konulan açıklamalar, dini sadece insanî, dünyevî ve kurumsal temele oturttuğumuz şekilde anlaşılmalıdır. Zira dinin bu dünyayı ve sosyali aşan metafiziksel, aşkın bir boyutu bulunmaktadır” (Okumuş, 2007: 2).

“Bir sosyal olay, belli bir süreç içinde anlam kazanarak sosyal hafızayı meydana getirir ve kültür adını alarak insanları belirli eylemler yapmaya sevk eder. Bu nedenle sosyo kültürel çalışmalarda nicele sığmayan ve onunla görülmeyen ilişkilerin analizinde anlama ve yorum bilgisinin kullanımı ufuk açıcı olacaktır. Nihayet ampirik araştırmaların da deneği “anlama” kaygısı ile yola çıkarak, sadece kapalı uçlu sorularla elde edilen bilgilerle sınırlı kalmayıp yorum bilgisi ve anlamaya

yönelik gözlemlerle takviye etmesi gerekmektedir. Tek bir paradigma yada yaklaşımdan hareket ederek yapılan tahminlerin ve çözümlerin yeterli ve isabetli olmayacağı aşıkardır” (Çelik, 2002: 131).

Araştırmamızda kavramsal çerçevenin belirlenmesi ve verilerin değerlendirilmesinde daha çok “yapısal-işlevsel kuram” ın yaklaşım ve açıklamaları dikkate alınmıştır. Bununla birlikte kimi durumlarda yorumlayıcı sosyolojinin incelenen nesnelerin öznel dünyalarına girmeyi ve onlara kendi bakış açılarıyla bakmayı hedefleyen toplumsal yaklaşımlardan da yararlanılmaya çalışılmıştır. (Çelik, 2002: 131). “Yapısal işlevsel model, toplumu sosyal yapılar ve onların işleyişleri açısından bir ve bütün olarak görmekte ve sosyal yapı ile fonksiyonlar arasındaki ilişkilerden hareket etmektedir” (Erkal, 1996: 245).

Diğer taraftan dini değerler ve bu değerlerin hayata yansması kişinin cinsiyetine, yaşına, medeni durumuna, öğrenim düzeyine, sosyo-ekonomik statüsüne ve içerisinde bulunduğu diğer şartlara göre farklılıklar gösterebilir. Bundan dolayı biz bu çalışmamızda yapısal işlevsel model yaklaşımı ile çevre sorunları ve dini algılama arasında meydana gelen etkileşimi çeşitli değişkenler düzeyinde inceledik. Bunu hem teorik olarak, hem de deneysel olarak tespit etmeye çalıştık. Deneysel olarak da cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik statü, dini inanç ve ibadetler bağımsız değişken; çevre sorunları, çevreyi korumaya yönelik davranışlar bağımlı değişken olarak düşünerek alan araştırması yaptık. Yeri gelmişken hemen belirtmeliyiz ki bu çalışma ile bizzat dini değil, ona inananların algılamış olduğu din ile çevre sorunları arasındaki münasebetleri çözümlenmeye çalıştık.

2. VARSAYIMLAR/SAYILTILAR

Sayıltılar, “araştırmacının kontrolü altında olmayan, oluşunu araştırmacının etkileyebilmek, ya da doğruluğunu garanti edebilmek olanağı olmayan, doğru kabul ettiği varolduğuna ve gerçekliğine inandığı öneri ve yargılardır. Bu öneriler araştırmacının, üzerinde inşa edildiği temellerdir” (Kaptan, 1981: 23).

Sosyolojik bir yaklaşımı belirleyen unsurların en önemlilerinden birisi, yaklaşımın hareket noktalarını oluşturan sayılılardır (temel kabullerdir).

1- Din ve toplum arasında, birinin diğerini belirlediği tek taraflı bir ilişki değil, karşılıklı etkileşim vardır. Din toplumu etkilerken, toplum da bir takım etkenler aracılığı ile dini tutum ve davranışlar üzerinde etkili olmaktadır (Günay 1986b: 53). Toplum etkileşim halindeki insanlardan oluşur. Çevrenin dine, dinin de çevreye etkileri vardır.

2- Modernleşme ve sanayileşme ile birlikte çevre sorunları, günümüz Türkiye'sinin yüz yüze bulunduğu bir gerçekliktir.

3- Çevre sorunları fiziksel olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir olgudur. Dolayısıyla toplumun temel kurumlarından biri olan din ile de yakından ilişkilidir.

3. HİPOTEZLER

Yukarıda belirttiğimiz varsayımlar çerçevesinde araştırmamızda denenecek olan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

1- Öğrenim durumu yüksek olan kişilerin çevre sorunlarına duyarlılık düzeyleri, öğrenim düzeyi düşük olanlara göre daha yüksektir.

2- Kadınların çevre sorunları konusundaki duyarlılığı erkeklere oranla daha yüksektir.

3- Katılımcıların yaşları yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılık artmaktadır.

4- Öğretmenlerin çevre sorunları konusundaki duyarlılığı diğer meslek gruplarına göre daha yüksektir.

5- Bekârların çevre sorunlarına duyarlılığı, evlilere göre daha yüksektir.

6- Örneklemin Allah'a inanç durumuna göre çevre sorunlarına duyarlılık konusunda farklılık olmayacağı düşünülmektedir.

7- Namaz kılan katılımcılar, namaz kılmayanlara göre çevreye daha duyarlıdırlar.

8- İslam dininin temizliğe önem vermesine rağmen, Müslüman ülkelerin çevre sorunları konusunda yetersizliklerin sebebi eğitim eksikliğidir.

9- Katılımcıların dini bilgi düzeyi yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılık düzeyi artmaktadır.

10- Kendilerini dindar olarak niteleyen katılımcılar çevre sorunları konusunda daha duyarlıdır.

11- Çevre sorunlarına dikkat edilmeme nedeni katılımcıların çevre sorunlarını önemsememeleridir.

Hipotezlerin dışında ayrıca çevre sorunlarıyla alakalı olarak katılımcıların aşağıdaki sorulara yönelik cevapları da tespit edilmeye çalışılmıştır.

- 1- Günümüz dünyasının en önemli toplumsal sorunları nelerdir?
- 2- Katılımcıların çevre sorunları konusunda davranışları nelerdir?
- 3- Çevre sorunlarının çözümünde etkili birimler nelerdir?

4. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırma evreni Kayseri, sanayileşmedeki durumu ile Orta Anadolu'nun büyüyen şehirlerinden biridir. Sanayileşme sürecinde kendine has belli bir yol kat eden Kayseri, gelişmekte olan, dışa açık, çevre illerden göç alan ve göç veren, halkının muhafazakâr bir yapıya sahip olmasıyla da dikkatleri çeken bir şehirdir.

Örneklem, “belli bir evrenden, belli kurallara göre seçilmiş ve seçildiği evreni temsil yeterliliği kabul edilen küçük kümedir” (Karasar, 1994: 10). Bir araştırmada tüm alanı inceleme, zaman, enerji ve maliyet bakımından oldukça zor olduğundan, onun yerine bütünü en ideal anlamda temsil edebilecek bir bölüm alınarak incelenir ve bütün hakkında bir kanaate ulaşılmaya çalışılır (Arslantürk ve Amman, 1999: 53–55). Örneğin bir insanın vücudundaki tüm kanı inceleme yerine, alınacak bir miktar kan örneği ile tüm kan hakkında sonuca ulaşma imkânı vardır. Sonuçlar ne derece temsil ettiği evreni ifade ediyorsa araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği de o oranda yüksektir (Akdoğan, 2004: 30; Altunışık vd., 2007: 126-129). Çevre sorunları ve dindarlık ilişkisini tespit etmeye yönelik araştırmamızda, evreni oluşturan her

bireyin eşit seçilme şansı tanınması açısından ‘basit tesadüfî örneklem’ tekniğinden istifade edilerek örneklem belirlenmiştir. Araştırmamızın örnekleme de ‘basit tesadüfî örneklem’ yoluyla seçilen 511 kişiden oluşmaktadır.

Kayseri ili üç merkez ilçeden oluşmaktadır. Bunlar Melikgazi, Kocasinan ve Talas’dır. Her bir ilçenin mahalle isimleri belediye yetkililerinden yardım alınarak tespit edilmiştir. Her bir ilçenin belirlenen mahalle isimleri üç ayrı kutuya konulmuş ve her bir kutudan 10 tane mahalle ismi çekilmiştir. Daha sonra belirlenen bu mahallelerin sokakları aynı şekilde yazılarak ayrı ayrı kutulara konulmuş her bir kutudan da on sokak adı çekilmiştir. Bir sonraki adımda ise kapı numaraları 4 ‘ten başlayarak, onar onar atlanarak tesadüf edilen kapı numaraları örnekleme alınmıştır. Örnekleme giren hane numaralarında bulunan 18 yaş üzerindeki kimselere anket uygulanmıştır. 18 yaşla sınırlandırmaya çalışmamızın nedeni bu yaşla birlikte kişinin bilgi, kültür, dini inanç, ibadet ve düşüncelerini özgürce daha sağlıklı ve daha net değerlendirebileceğini düşünmemizdir.

Bu kura sonucu çıkan mahalle isimleri ise; Melikgazi ilçesinde 10, (19 Mayıs, Alpaslan, Altınoluk, Anafartalar, CamiiKebir, Esentepe, Esenyurt, Hürriyet, Osman Kavuncu, Selimiye) Kocasinan ilçesinde 10, (F.Çakmak, Fatih, Mimar Sinan, Sahabeye, Yeni Doğan, Yeni Mah. Yenişehir, Yeşil Mah. Yıldırım Beyazıt, Zümrüt), Talas ilçesinde 10 (Bahçelievler, Endürlük, Han, Harman, Kışıköy, Mevlana, Tablakaya, Yukarı Mah.(Yukarı Talas), Yeni Doğan, Yıldıztepe) toplam 30 mahalleden oluşmaktadır.

Araştırmanın evrenine bakacak olduğumuzda 2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Siteminde Kayseri şehir merkezi nüfusu toplam 1.001.449 kişiden oluştuğunu görmekteyiz. Belde ve köylerde kırsal alanlarda ise 182.937 kişi vardır. Kayseri’nin genel toplam nüfusu 1.184.386 kişidir. Melikgazi merkez ilçe nüfusu: 350,698, Kocasinan merkez ilçe nüfusu: 430,421, Talas merkez ilçe nüfusu: 866,217 olmak üzere üç ilçenin toplam nüfusu: 856,217 kişiden oluşmaktadır. Örneklemin büyüklüğü, bir araştırmada göz yumabileceğimiz % 5 lik hoşgörü (yanılgı) payı ve % 99 güven düzeyinde olmalıdır (Çingli, 1990: 64). Evrenin büyüklüğü nüfusu 1.000 000 ile 10 000 000 arası, 384 kişi gerekli örnek büyüklüğüdür (Altunışık vd., 2007: 127).

Ayrıca araştırmamızda sosyal bilimlerde kullanılan ‘gözlem’ ve ‘mülakat’ teknikleri de kullanarak araştırma alanı daha iyi bir şekilde gözlemlemeye çalışılmıştır.

5. ANKET SORULARININ HAZIRLANMASI VE UYGULANMASI

Çalışmamızın konusu Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi Kayseri Örneği oluşturmaktadır. Bu nedenle araştırmaya öncelikli olarak bu konuda yapılmış çalışmalar incelenmekle başlanmıştır. Dindarlıkla ilgili anket soruları daha önce yapılmış bazı (Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999; M.Emin Köktaş, *Türkiye’de Dini Hayat (İzmir Örneği)*, İşaret Yay., İstanbul, 1993; Mustafa Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yay., İstanbul 2004; Celalettin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002; Ahmet Onay, *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*, Dem Yay., İstanbul 2004; Ali Akdoğan, *Sosyal Değişme ve Din*, Rağbet Yay., İstanbul, 2004) eserlerden faydalanılarak tespit edilmiştir. Çevre sorunları ve dindarlık ilişkisine yönelik müstakil bir alan araştırmasına rastlayamadığımdan, bu konudaki soruların hazırlanmasında güçlükler çekilmiştir. Bununla birlikte ağırlıklı olarak öğrenciler üzerinde çevre sorunlarına yönelik yapılan çalışmalardan ve makalelerden faydalanılmaya çalışılmıştır. (Kuzey Kıbrıs’ta Çevre Bilinci, Sevgin AKIŞ, Doğuş Üniv. Dergisi, Ocak 2000, Sayı:1, ss. 7–17; Çevre Tutum Ölçeği Uyarlanması ve İlköğretim Öğrencilerinin Çevre Tutumlarının Belirlenmesi, Oktay ASLAN ve arkadaşları, Selçuk Üniv. Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. Dergisi, 2008, Sayı: 25, ss. 283–295).

Anket uygulamasına geçmeden önce, 50 kişilik bir gruba deneme anketi uygulanmış, eksik kalan, anlaşılmayan sorular çıkarılmış, bazı ifadeler değiştirilmiştir. Bunun sonucunda anket sorularımızı yeniden değerlendirerek 42 anket sorusu oluşturulmuştur.

Anket uygulanmadan önce anket formunun oluşumu ve yapılışı sürecinde bilgi sahibi olan araştırmacılarla görüş alış verişinde bulunulmuştur. 529 kişiye yöneltilmiş anket formunu bunlardan 520 ‘si cevaplamış, cevaplanan anketlerin

tamamı incelenerek tutarsız görülen ve eksik cevaplar içeren 9 anket formu hariç tutularak geriye kalan 511 anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Anketlerin cevaplandırılması konusunda kimse zorlamaya tabi tutulmamış gönüllülük esasına dikkat edilmiştir.

Din gibi bir konuda insanların inançlarını, duygu ve düşüncelerini, tavır ve davranışlarını tespit etmek çok ta kolay olmamaktadır. İnsanlar bu tür konularda bilgi vermekten çekinmektedirler. Bu sebeple bu araştırmanın bilimsel bir araştırma olduğu vurgulanıp, anketörlere katılımcıların güvenleri sağlanmaya çalışılarak veya güvendikleri kişiler aracılığı ile anketlerin cevaplandırılması gerçekleştirilmiştir.

Tespit edilen mahallelerde bu mahallelerde kura ile belirlenen sokaklarda basit tesadüfü örnekleme giren hanelerde anketörlerin anket uygulama kurallarına uymaları ısrarla istenmiştir. Anketör olarak ise, öğretmen arkadaşlardan ve öğrencilerimizden istifade edilmiştir.

Okuryazar olmayan katılımcılara, anketörler tarafından sorular okunarak katılımcıların vermiş oldukları cevaplar işaretlenmiştir.

6. ANALİZ VE YORUM

Çalışmamızda anket forumlarının bilgisayara kaydedilmesi ile birlikte araştırma verilerinin değerlendirilmesinde istatistiksel tekniklerden yararlanılmıştır. Tüm istatistiksel işlemler bilgisayarda SPSS 10.0.1 (Statistical Package for Social Science) istatistik paket programı ile yapılmıştır.

Verilerin istatistiksel olarak değerlendirilmesinde Ki-Kare (χ^2) testinden, verilerin frekans ve yüzdelik dağılımlarından istifade edilmiştir. Ki-Kare testi kullanılan tablolarda 0,05 yanılma ihtimalli anlamlılık dikkate alınmıştır.

Ki-kare testi özellikle sosyal bilimler alanında araştırmacılarca çok kullanılmaktadır. Bu test değişkenin sınıflayıcı seçeneklerine göre yapılan bir ölçümde beliren çapraz dağılıma bakarak söz konusu değişkenler arasında gözlenen bağıntıyı hesaplama yoludur (Sencer, 1989: 589).

“Ki-kare testinin anlamlı bulunması iki değişken arasında bir ilişki olduğunu belirtir, fakat bu, ilişkinin miktarı hakkında bilgi vermez. Bu durumda Contingency Katsayısı (C) da hesaplandığı takdirde ilişkinin miktarı hakkında bir fikir edinme imkânı vardır. Contingency katsayısı da diğer korelasyonlar gibi 0 (sıfır) olduğu zaman ilişkinin yokluğunu tama yaklaştıkça yüksek ilişkiyi göstermektedir” (Çelik, 2002: 155). Çalışmamızda bir bağıntının anlamlı olup olmadığı değil aynı zamanda ne derecede anlamlı olduğunu göstermesi açısından da Contingency katsayısı da verilmiştir.

Ayrıca anket formunda bazı sorularda ‘bunların dışında belirtiniz’ şeklinde açık uçlu sorulara yazılan cevaplar, anketlere sıra numarası verilerek araştırmamanın ilgili konularında istifade edilmek üzere kaydedilmiştir. Yeri geldikçe de bu bilgiler kullanılmıştır.

7. ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

Çevre: Sosyolojik anlamda çevre, sosyal ve fiziki çevre olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Sosyal çevre bireyin diğer bireylerle ve gruplarla kurduğu ilişkide kendini göstermekte ve daha çok sosyo-kültürel çevre adını almaktadır. Fiziki çevre ise, kavram olarak “yeryüzünde yaşayan canlılar ile canlıların yaşaması için gerekli olan su, toprak ve havadan oluşan bir sistem” anlamına gelmektedir (Baran, 1993: 261–278; Demirer, 1992: 10). “Fiziksel çevre ile toplumsal çevre birbirini tamamlayan iki kavramdır. Her fiziksel çevrenin içinde bir toplumsal çevre yer almakta ve fiziksel çevreden etkilenmeyen bir toplumsal çevre söz konusu olmamaktadır. Aynı biçimde, toplumsal yapıdan bağımsız, ondan etkilenmeyen bir fiziksel çevre de düşünülemez” (Keleş ve Harmancı, 2002: 31). Başka bir ifade ile çevre “insanın içinde yaşadığı, varlığını, özelliğini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortama” denir (Keleş ve Harmancı, 2002: 30). Araştırmada sosyal çevre konumuz dışında olup sadece fiziksel çevre üzerinde durulacaktır.

Çevre Sorunları: Bazı canlı türlerin yok olmasından tabii kaynakların tükenmesine kadar, ekosistemlerdeki bütün bozulmalar çevre sorunlarının kapsamına

girer. Çevre sorunları, doğal çevredeki temizliğin yok edilmesinden doğduğundan daima çevre kirlenmesi terimiyle karşılanır olmuştur.

Çevre Kirliliği: Bütün canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen, cansız çevre varlıkları üzerinde maddi zararlar meydana getiren ve onların niteliklerini bozan yabancı maddelerin hava, su ve toprağa yoğun bir şekilde karışması olayıdır.

Ekoloji: Canlıların çevre ile uyum içinde yaşamlarını sürdürmelerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır.

Ekosistem: İnsan ve diğer canlıların bir arada uyum ve denge içinde varlık ve gelişmelerini sürdürebilmeleri için var olan şartların tamamı olarak tanımlanabilir.

Dindarlık: “İnsanın iman, amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimini, yani dinî yaşantıyı veya dindarca hayatı; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe, duygu, ibadet, etki, organizasyon gibi boyutları olan bir olgu” (Glock, 1971: 253–261; Okumuş, 2002: 18–32; Ünsal, 2005: 41–59) olarak tanımlanabilir.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ÇEVRE VE ÇEVRE SORUNLARI

A. ÇEVRENİN TANIMI, ÇEVRE BİLİNCİ, ÇEVRE SORUNLARI VE SEBEPLERİ

1. ÇEVRENİN TANIMI

Çevre kavramının günlük hayatımıza girmesi çeyrek yüzyılı doldurmamasına rağmen, konunun boyutunun genişliği, yayıldığı alanın sınırlarının belirsizliği, konuya bütüncül yaklaşım zorluğu kavramı kolay tanımlar olmaktan uzaklaştırmıştır. (Keleş ve Harmancı, 2002: 27).

Çevre; “insanın sosyal, biyolojik ve kimyasal bütün faaliyetlerini devam ettirdiği bir ortamdır. Çevre; çok geniş tarifi içerisinde jeoloji, hidroloji-mineraloji (petrol, su mineralleri gibi) kaynaklarının yanında tabii olan veya olmayan bitki örtüsünün ve insanların doğrudan etkisinde bulunduğu yüzeysel toprağı içine alır” (Aydoğdu ve Gezer, 2006: 4). Çevre kavramı bir bütün olarak “insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde, hemen ya da süre içerisinde dolaylı ya da dolaysız bir etkiye bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır” (Keleş ve Harmancı, 2002: 27; Ergin ve Yılmaz, 1997: 64). “Hayatın gelişmesine tesir eden tabii, içtimai ve kültürel dış şartların bütününe, civar ve muhite, çevre denir” (Doğan, 1996: 223; Kirman, 2004: 51). Çevre bilimciler, genel anlamda çevre terimini “insanın tüm sosyolojik, biyolojik, fiziksel ve kimyasal faaliyetlerini sürdürdüğü ortam” (Çepel, 1982: 258; Öztan, 1985: 1; Görmez ve Göka, 1993: 7), kişiyi etkileyen dış koşul ve durumların toplamı olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1992: 17).

Çevre, insanı kuşatan ve onun yaşamını etkileyen unsurların toplamına denir. Bu bağlamda bu tanımın içine, toplumu ve özellikle de kentsel yaşam öğelerini de yerleştirmemiz gerekmektedir (Evkuran, 2008: 35). Bu tanımların yanında çeşitli bilim dallarına ilişkin tariflere değinen Çepel, sosyoloji alanında çalışan bilim adamlarının üzerinde anlaşıkları tanıma da yer verir. Konumuzla ilgili olan bu tanıma göre, “insanın durumunu ve gelişmesini etkileyen ve onun kendi etrafından kaynaklanan etkilere” (Çepel, 2003: 258; Görmez, 1997: 10) çevre denilir.

Bakış açılarına göre çok farklı tanımlar yapılsa da genel anlamda çevre deyince akla gelen; kısaca “insanın içinde yaşadığı maddi ve manevi ortamdır” (Bayraktar, 1992: 15). Çevre sorunları fiziksel ve toplumsal çevreden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla çevre tanımı fiziksel ve toplumsal boyutları ile bir bütün oluşturur (R. Erkan, 2002: 139).

2. ÇEVRE BİLİNCİ

Çevre bilinci ise; bireyin hem kendisine hem de doğaya saygılı olabilmesi demektir.

Çevre bilincinin üç boyutu vardır. Bunlar düşünsel, duygusal ve davranışlardır. Çevre bilinci insanoğlunun çevresiyle etkileşime girmesiyle devam eden bu süreç yaşam boyu devam eder. Bu bağlamda çevre bilinci bireyin kişilik gelişimine paralel olarak gelişmektedir. Yukarıda zikredilen bu üç boyutun her zaman aynı oranda geliştiğinden söz edilemez. Sözgelimi çevre ile ilgili bilgisi olduğu halde bunu davranışlarına dönüştüremeyen insanlar olduğu gibi, çevre sorunlarının büyümesinden endişe duyduğu halde onu koruma yönünde davranışlar sergilemeyenlerde olabilmektedir (Türküm, 1998: 173).

Birçok bilim adamının da vurguladığı gibi *çevre bilincinden* amaçlanan, birincisi çevre bilgisi, ikincisi çevreye yönelik tutumlar, üçüncüsü çevreye yararlı davranışlardır. Bunları çok kısa olarak şu şekilde açıklayabiliriz:

“Çevre bilgisi: Çevreye ait sorunlar, bu sorunlara aranan çözüm yolları, ekolojik alandaki gelişmeler ve doğa hakkındaki tüm bilgilerdir.

Çevreye yönelik tutumlar: Çevre sorunlarından kaynaklanan korkular, kızgınlıklar, huzursuzluklar, değer yargıları ve çevre sorunlarının çözümüne hazır bulunuşluk gibi kişilerin çevreye yararlı davranışlara karşı gösterdikleri olumlu veya olumsuz tavır ve düşüncelerin hepsidir.

Çevreye yararlı davranışlar: Çevrenin korunması için gösterilen gerçek davranışlardır. Bu tür davranışlar literatürde, çevre dostu veya çevreye yararlı davranışlar olarak yer almaktadır” (S. Erten, 2006: 25).

3. ÇEVRE SORUNLARI VE SEBEPLERİ

Günümüzde çevre sorunları toplumsal sorunlar arasında yer alan önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu sorunların tüm toplumları etkilemesi ve sınır tanımaması bunda şüphesiz etkili olmaktadır.

Çevrenin tanımını ve çevre bilincini verdikten sonra çevre sorunları üzerinde duracak olursak, “doğadaki canlı varlıkların yaşayışındaki dengeyi dolaylı ve dolaysız olarak olumsuz yönde etkileyen olaylara” çevre sorunları denir (Güney, 2004: 8).

Çevre sorunları ve çevre kirlenmesi kavramını daha iyi anlayabilmek için bu kavramla birlikte telaffuz edilen “ekoloji” ve “ekosistem” kavramlarını da bilmek gerekmektedir. Ekoloji, “canlıların çevre ile uyum içinde yaşamlarını sürdürmelerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır” (Görmez, 1997: 7; R. Erkan, 2002: 139; Gürpınar, 1989: 3). “Ekosistem, insan ve diğer canlıların bir arada uyum ve denge içinde varlık ve gelişmelerini sürdürebilmeleri için var olan şartların tamamı olarak tanımlanabilir” (Ş. Özdemir, 1988: 3). Ekologlar tarafından ortaya atılmış olan “çevre” kelimesi dolaylı olarak “ekoloji” anlamında kullanılmışlardır (Alman, 1991: 47).

Çevre kirlenmesi, “*çevre sorunları*” adı altında toplanmakta olan sorunların sadece bir kısmıdır. Kirlenme dışında daha birçok sorun çevre ile ilişkilidir ve çevreyi etkiler. Örneğin konut, gecekondu, ulaşım, yeşil alan vb. sorunların “*çevre sorunu*” içerisinde olduğu bilinmektedir (Tokuçoğlu, 1993: 19–21). Bununla birlikte genel olarak çevre sorunları olarak tanımlanan ve anlaşılan hava, toprak, su ve gürültü kirlenmesidir.

Çevre kirliliği ve sebeplerine bakacak olursak, “kirlenme, yeniden kullanılamayacak hale dönüştürülmeyen ve kısa vadede elden çıkartılamayan atık oluşturma ve yerine yenisi konulamayan kaynakların tüketimidir” (R. Erkan, 2002: 140).

Diğer bir ifadeyle çevre kirliliği, “bütün canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen, cansız çevre varlıkları üzerinde maddi zararlar meydana getiren ve onların

niteliklerini bozan yabancı maddelerin, hava, su ve toprağa yoğun bir şekilde karışması olayıdır” (Çepel, 2003: 24). Çevre kirliliği, “sadece tabiatın sorumsuzca tahrip edilmesi sonucu tabii ekolojik dengesinin doğrudan bozulması, sanayi ve teknolojik atıklarla suların kirlenmesi, havada atmosferde bir takım zehirli gazların yoğunlaşması değil, sağlıksız ve altyapısız kentleşme, aşırı gürültü, çağın gereği olarak insana sunulması gereken medeni hizmetlerin yetersizliği ve nihayet adil olmayan siyasi ve ekonomik düzen ve idare de akla gelmelidir” (Bayraktar, 1992: 16).

Sosyolojik açıdan üzerinde durulması gereken konudan biri de şudur: “Çevre sorunları ve çevresel olgular toplumsal sorunlar ve olgular olmakla birlikte, çevre olgusunun ve çevre kavramsallaştırmasının farklı toplumlarda ve bir toplum içindeki farklı grup ve tabakalarda değişik biçimlerde yapılanmaktadır. Her toplum içinde yaşadığı doğal çevre ile kendine özgü bir ilişki biçimi ve doğayı algılama ve yorumlama biçimi yaratır” (Tuna, 2001b: 231).

Fiziksel çevrenin kirlenmesinde ve korunmasında en önemli faktör insan ise, dolayısıyla istenmeyen böyle bir sorunu önleyecek olan da, insandan başkası değildir Sözelimi, fabrika atıklarının akarsu, durgun su ve denizlere atılmasına neden olan insandır. Dolayısıyla bu kirliliği önleyecek te yine insan olacaktır (Tarakçı, 1999: 99). Çevre sorunlarını insanlardan ayrı ele almak, insanın davranışlarını müsbet yönde dönüştürmeksizin çevre sorunlarına bir çözüm bulmaya çalışmak boş bir çaba olacaktır (Gürsel, 1996: 23).

Çevre sorunu tüm insanlığı ilgilendiren bir sorun olduğu bilinmektedir. Bu sorunun yaratıcısı günümüzdeki hakim ekonomik yapıdır. Bu yapılar emeği sömürerek aşırı zenginlik ve yoksulluk yarattığı gibi, aynı şekilde doğanın kaynaklarını sömürerek sadece doğada yoksulluk yaratmamış aynı zamanda insanların sağlığını bozan koşulları ortaya çıkarmıştır (Erdoğan ve Ejder, 1997: 25–85). Bu bağlamda doğadaki kirlenme, kültürdeki kirlenmenin bir uzantısı ve sonucudur (Evkuran, 2008: 37). Aynı zamanda çevre sorunları sadece çevreyi kirletenleri ilgilendiren bir konu olmaktan ziyade tüm toplumu ilgilendirmektedir. Sözelimi, içinde zararlı gaz içeren spreylerin zararlı etkileri sadece kullananları değil tüm toplumu etkilemektedir. Yine aynı şekilde motorlu taşıtların havaya

saldıkları zehirli gazlar, kirlenmenin sınırı tanımadığını göstermektedir (Demirel, 1993: 417).

Çevre kirliliğinin oluşması ve gelişmesinde çeşitli sosyal nedenlerin rol oynadığı söylenebilir. Özellikle modern hayatın getirdiği, aşırı nüfus artışı, sanayileşme, şehirleşme, aşırı tüketim, imaj gösteriş ve lüks merakı, sosyal kontrol eksikliği, vs. çevresel kirliliğin sosyal nedenleri olarak zikredilebilir.

Çevreci düşünürler, çevre sorunları sebeplerini aysberge benzeterek incelemektedirler. Bu sebepleri, görünür sebepler ve görünür sebeplerin dayandığı görünmez sebepler olarak ikiye ayırmaktadırlar (Kayhan, 2002: 20). Biz de, bu görüşten hareket ederek, çevre sorunlarının sebeplerini bu iki ayrıma göre inceleyeceğiz. Nüfus artışı, sanayileşme, şehirleşme, aşırı üretim ve tüketim çevre kirliliğinin bilinen nedenleridir, görünmeyen nedeni ise insanın tabiata bakışındaki değişiktir yani düşünce kirliliğidir.

Çevre sorunları kavramından anlaşılması gereken hava, toprak su ve gürültü kirlenmesidir. Ayrıca çevre kirliliği derken, diğer bir ifade ile “çevrenin temiz tutulmaması” kastedilmiştir.

a. NÜFUS ARTIŞI

Çevre sorunlarının nedenlerinden birisi nüfus artışıdır. Bununla birlikte nüfus çevre sorunlarının tek belirleyicisi değildir. Nüfusun özellikle belirli alanlarda yoğunlaşması, dolayısıyla yeni yerleşim alanlarının açılmasını gerektirmektedir. Tarıma elverişli bu arazilerin kullanımı çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir.

“Birçok hayvan ve mikroorganizma türüne göre insan türünün biyolojik artış potansiyeli çok az görülür. Oysa insan popülasyonu tarih içinde yavaş yavaş artmış, son birkaç yüzyılda ise çok hızlı bir artış kaydederek doğal çevrenin taşıma gücünü zorlamaya başlamıştır. 1800 yılına gelinceye kadar 1 milyarın altında olan dünya nüfusu bugün 5 milyarı geçmiştir. Tarımın gelişmesiyle ilkel toplumlardan tarım toplumlarına geçilmesi ve tarımın da genelde insan gücüne dayanması nedeniyle

nüfus artışı hızlanmış ve yerleşik düzene geçilmiştir” (Abken ve Sungur, 1993: 35–36).

Bugünkü çevre sorunların küresel niteliğe bürünmesinde nüfusun hızlı artışının doğal kaynaklara yapmış olduğu baskının önemli bir rolü vardır (Kılıç, 2008: 131).

Ülkemizde köylerden kentlere doğru hızlı bir nüfus artışı sebebiyle ortaya çıkan çevre sorunları bilinen bir gerçekliktir. Kırsal alanlardan şehirlere gelen insanlar, şehirlerin her yıl % 8 oranında büyümesine neden olmaktadır. Dolayısıyla hızlı nüfus artışı sonucu, şehirler gecekondu mahalleriyle çevrelenmekte ve çevre sorunları da artmaktadır (Tokuçoğlu, 1993: 19–21).

Ülkemizin 1927 yılında 13 milyon olan nüfusu, 2000 yılında yaklaşık olarak 67 milyon olmuştur. Yıllık nüfus artışı hızı % 2 civarındadır, nüfusun iki katına çıkma süreci 32 –33 yıldır. Hızlı nüfus artışı, doğal besin kaynakların hızla tükenmesine yol açmaktadır. Aynı zamanda ulaşım, altyapı, sağlık gibi hizmetlerin yetersiz kalmasına, sosyal düzenlemelerin yerine getirilmemesi gibi önemli sorunları da beraberinde getirmektedir (Çepel ve Ergün, 2003: 251).

Nüfusun hızla artışı birçok sorunları da beraberinde getirmektedir söz gelimi tahıl üretimi açısından bakacak olursak, her yıl dünya nüfusuna 70 milyon kişinin eklenmesi nüfusun ihtiyacını karşılayamaz noktaya doğru ilerlemekte olduğunu göstermektedir (Brown, 2006: 74).

Nüfusun artması çevre sorunlarına tek başına kaynaklık etmemekte, gelişmiş ülkeler dışındaki, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfusun hızla artması, nüfus artışının getirdiği göçler ve plansız şehirleşme, altyapı yetersizliği, kişi başına tüketilen enerji, su, kömür, vb. artışı, artan tüketim beraberinde kirlenmeye neden olmaktadır.

b. SANAYİLEŞME

İnsan, toplu halde yaşamaya başlamasıyla birlikte, içinde yaşadığı doğal çevreyi değiştirmeye ve doğal kaynaklardan olabildiğince fazla oranda yararlanmanın yollarını aramaya başlamıştır. İnsanın doğayı değiştirmesi ve doğal

kaynakları kullanması ilkel toplumlarda ve tarımcı toplumlarda sınırlı iken, endüstrileşme ile birlikte insanların kendi çıkarları için doğayı değiştirmeleri ve doğal kaynakları kullanmaları devasa boyutlara ulaşmıştır.

Başka bir deyişle “modern endüstri çağında, insan refahını en çoklaştırmak için endüstrileşmek ve endüstrileşmek için doğanın ve doğal kaynakların sınırsızca kullanımı zorunlu hale gelmiştir. Doğa kendisinin sınırsızca sömürülmesine yanıt vermekte gecikmemiş ve bunun sonucu olarak hepimizin bildiği ve dünyanın hiçbir yerinde etkilerinden kaçınmak mümkün olamayan hava ve su kirlenmesi ve bunun sonucu oluşan sağlık sorunları ve ölümler, küresel iklim değişikliği ve bunun sonucu oluşan açlıklar, kuraklıklar, sel baskınları, aşırı soğuk ve sıcak hava dalgalanmaları ortaya çıkmıştır” (Tuna, 2001b: 230). İnsanın kendini doğanın bir parçası olarak görmekten uzaklaşıp doğaya hâkim olma (Ergin ve Yılmaz, 1997: 65) onu yenme ve hatta onu sömürmeye odaklanmasıyla birlikte sanayileşme en önemli çevre sorunlarının kaynağı haline gelmiştir. 17. yy. 'da başlayan ve 19. yüzyılda hızla gelişen sanayi olgusu çevre kirliliğinin temel nedenlerinden biridir. Bu olgu, 20. yy.'da doğal çevrenin hızla değişmesine ve yeni bir sosyal çevrenin doğmasına neden olmuştur. Bu değişimin nedeni, sanayileşmenin iki önemli özelliği olan kitle için üretim ve teknolojik gelişme olmuştur (Yücel ve Morgil, 1998: 84). “Son yıllarda elektrik ve elektronik endüstrisi dünyanın en büyük ve hızla büyüyen üretim sanayisi olup ve bu büyümenin sonucu olarak ve hızla eskime/demode olma nedeniyle eski/hurda elektronik cihazlar (elektronik atıklar) dünyada en ciddi katı atık problemini oluşturmaktadır. Bu atıklar büyük ev aletleri, (fırın, soğutucu, kurutucu ve klimalar) küçük ev aletleri (tost makinesi, elektrik süpürgeler, çırpıcı, doğrayıcı) bilgi ve iletişim teknolojisi (bilgisayarlar, yazıcılar, cdler, telefonlar, dvdler) elektrikli ve elektronik el aletleri ve tıbbi cihazlardan oluşmaktadır. Bu atıklar büyük yer kaplamalarının yanında yaydıkları Pb, Be, Hg, Cd, Cr+6 ve bromlu alev geciktiriciler ile çevre güvenliğini ve çevre sağlığını tehdit etmektedir” (Cevreonline, Çevre Kirliliği Nedenleri, 2010).

Sanayileşmenin küresel olması dolayısıyla çevre sorunlarının da küresel boyutta olmasına neden olmuştur. Bundan dolayı çevre politikası, uluslararası politikada, uluslararası politika ise ulusal çevre politikasında gittikçe etkili olmaktadır (Toprak Karaman, 1993: 34).

Sanayileşmenin çevre ile etkileşimi, Avrupa’da zengin maden ve hammadde kaynaklarının çevrelerinde insanların toplanması ile başlamıştır.

Sanayileşmenin bizzat kendisi, çevre kirleticisi olarak bilinmekteyse de sanayi çevresinin ve faaliyetlerinin gelişigüzel seçilip yapılması da çevre sorunlarına yol açmıştır (Şener, 1992: 28).

Sanayileşme, tarım topraklarının hızla yok olmasına neden olurken, aynı zamanda sanayi ürünlerinin atıkları çevrenin kirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Sanayiden kaynaklanan tehlikeli atıkların sulara karışması da ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi ile birlikte üretimde otomasyona geçiş, tüketimi de en üst seviyeye çıkarmıştır. Netice itibariyle sanayinin hem kendisi hem de atıkları, çevre kirleticisi olarak çevre sorunlarına yol açmaktadır.

c. ŞEHİRLEŞME

Endüstri devrimiyle birlikte fabrikaların artması, ulaşımın kolaylaşması, teknolojinin gelişmesi, nüfusun topraktan kopmasına sebep olurken, aynı zamanda kentleşme olgusunu meydana getirmiştir. Şehirleşme, modernleşme sürecinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Şehirleşme nüfusun belli bölgelerde yığılma sürecini ifade etmekle birlikte sanayileşmenin, örgütlenmenin, değişimin, iş bölümü ve uzmanlaşmanın hızlı yaşandığı yerlerdir.

Kentleşme, teknolojik gelişme ve sanayileşme sonucu olarak ortaya çıkarken, çevre sorunlarının da kaynağı olmuştur. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde nüfusun kentlere göçüne paralel olarak geliştirilemeyen hizmetler, tarım alanlarının yerleşim alanına dönüştürülmesi “çarpık ve sağlıklı kentleşme” sonucunu doğurmaktadır (Türküm, 1998: 172).

Günümüzde şehirler, yüksek ideallere sahip erdemlerin hakim olduğu yerler değil, toprak, insan ve ticaret boyutlarından oluşan rantıye pazarları haline dönüşmüştür. Yanlış ekolojik anlayış biçimlerin şehirlerin planlanmasında, binaların yapımında, çöp toplama ve tasfiye sisteminde, yeşil alanların düzenlenmesinde, suların kirletilmesinde etkisi görülmektedir. Yaşadığımız krizlerin sebebini bu temel anlayış biçimi oluşturmaktadır (Ceritli, 1995: 21).

Saniyeleşme kırsal alanlardan kentlere göçü hızlandırırken aynı zamanda ailelere yeni iş imkânı getirmekle birlikte, birçok sosyal kültürel sorunlara da sebep olmaktadır. İnsanlar kalabalık içinde yalnızlığa itilmektedir. Kentlerin büyümesiyle birlikte kentlerin yönetimi ve denetimi zorlaşmaktadır. Belediye ve sağlık hizmetleri, öğrenim imkânları ve konut maliyeti pahalalanmaktadır (Gürdoğan, 1993: 31–32).

Tarımda makineleşmeyle birlikte toprakta istihdam edilenlerin sayısındaki azalma, toprağın sürekli parçalanması, kırsal kesimin yeterli gelir seviyesine ulaşamaması, ayrıca şehirlerin eğitim, sağlık ve diğer sosyal alanlarda görülen çekiciliği kırsal kesimden şehirlere doğru göçü hızlandırmıştır.

“Medeniyetlerin yükseliş ve düşüşü şehirlerin kaderlerinde tezahür eder. Tarihin ibresi model ve sembol şehirler etrafında döner. Medeniyetler yükseliş dönemlerini sembol şehir ya da şehirlerle taçlandırır. Bunalımlar ise önce şehirdeki kimlik krizi ile kendilerini ortaya koyarlar. Şehirlerdeki ruhi-maddi tecessüm, keyfiyet-kemiyet dengesizlikleri medeniyet için dengesizliklerin akislerinden başka bir şey değildi. Medeniyetlerin çöküşü bu sembol şehirlerin marjinalleşmesi ile neticelenir” (Ceritli, 1995: 19).

İslam’ın şehirleşmeye yaklaşımına bakacak olursak, islam öncelikle şehir merkezinde doğmuş, ayrıca bazı ibadetlerin cemaatle yapılma zorunluluğu bu süreci hızlandırmıştır.

İslamiyet’in gelişi ve yayılmasıyla birlikte, İslam hâkimiyetine giren topraklarda hızlı bir şehirleşme faaliyetinin cereyan ettiği görülmektedir. Çünkü İslamiyeti bir bütün olarak yaşayabilmek, öğrenebilmek ve öğretebilmek için de belirli iskân yerlerine ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca cemaatle yapılması zorunlu ibadetler de bu süreci zorunlu kılmıştır (Can, 1995: 24–28).

İslam’ın getirdiği ilkeler şehirleşmeyi desteklemeye yöneliktir. Medine, Bağdat, Kahire, Şam gibi büyük kentler İslam medeniyeti sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu şehirler hem maddi refahları hem de kültürel zenginlikleri açısından dikkate değer yerleşim birimleridir. Örneğin Bağdat, İslam dininin sağladığı dinamizmle gelişerek merkezileşmiştir. Bu şehirdeki Beytü’l-Hikme, sadece bir kütüphane ve çeviri bürosu değildir. Araştırmaların gözlemlerin yapıldığı, telif eserlerin yazıldığı; büyük tıp bilginlerinin, astronomların, kimyacıların, fizikçilerin, felsefecilerin ve din adamlarının yetiştiği bir üniversitedir (Altan, 2010: 50).

İslam şehircilik planında, merkezde cami yer alır. Bu İslam şehirciliğinde dini ve ahlaki fonksiyonu ön plana çıkarmaktadır. Merkez caminin çevresinde bugünkü yatılı okulları hatırlatan medreseler bulunmaktadır. Bu durum dini hayatla ilmi hayatın iç içe ve birbirinden ayrılmazlığını gösterir. Merkez caminin hemen yanında ticari merkez ve pazaryerleri bulunmaktadır. Bu düzenleme inanç ve ahlak eğitimine dayalı ticaretin yapılması içindir. Bunun yanı başında günlük ve haftalık temizliği sağlayan bir hamam bulunmaktadır. Devlet daireleri de şehir merkezindedir. Böylelikle halkın rahatlıkla işlerini görmeleri sağlanmıştır. Devlet daireleri ve merkez caminin çevresinde fakir, yolcu, yetim, kimsesizlerin barınmaları için misafirhaneler ve günlük ihtiyaçların karşılandığı aşevleri vardır. Bundan sonra halkın oturduğu yerleşim birimlerini görmekteyiz (Gökbakan,1995: 375–376).

Hz. Peygamberin şehirleşme konusundaki uyarıları günümüze ışık tutacak şekildedir. Hz Peygamber kişinin dünyadaki bedbahtlığının sebeplerinden birisini ‘evinin kötü olması’ şeklinde açıkladığında Esmâ binti Umeys: Ya Resulallah! Kötü ev nasıl olur? Diye sormuş. O (sav) de ‘Sahasının kötü olmasıdır’ cevabını vermiştir (Haysemi, 1967: 5/105). Hz Peygamber bu hadisleriyle evlerin inşa edildiği yerlere dikkat edilmesi gerektiği noktasında bizleri uyarmaktadır. Günümüzde gecekondulaşmanın artması, sanayi kuruluşların yerleşim yerlerine yakın olması çevre kirliliği açısından buraların çekilemez yerler haline geldiğini göstermektedir.

Hz. Peygamberin, günümüzde şehirciliği ilgilendiren karar ve uyarıları mevcuttur. Binalarda sundurmaların (balkonların) komşu mahremiyetini ihlal edici çıkıntılar oluşturmamasını istemiştir. Ayrıca iki bina arası ve yolların belli bir genişlikte olmasını istemiştir (Buhari, “Mezalim”, 25, 29), (Bkz. Yeniçeri, 2009: 28).

Hz. Peygamber, Medine’de yapılacak evlerin aralarında olacak mesafeleri ve yolların çeşitli yönlerden gelen yüklü develerin rahat geçebileceği bir genişlikte bırakılmasını istemiştir (Ünal, 1994: 46).

Hz Peygamber, “şehirleşmeyi yani medenileşmeyi teşvik etmiş, bedevi kalmayı tasvip etmemiştir. O her vesile ile özellikle Medine şehrinin her bakımdan gelişmesi ve tam bir şehir haline gelmesi için her türlü tedbiri almış, insanları bu yönde teşvik etmiştir” (Karataş, 2008: 330). “Misafirler, klasik İslam şehirlerindeki giriş kapıları ve çeşme üzerileri kitabelerde çok sık rastlanan ‘el Mülk Lillah’ (Mülk

Allah'ındır) yazısı ile karşılaşır ve bunları okurdu. Bu anlayış insan bilincine yer ederdi. Bunlar standart hale getirilmiş anlamsız sözler değil, İslam'ın nihai, ulvi ifadeleriydi. O'nun her şeyin hakiki sahibi olduğunu vurgulayan bu gibi ifadeler ziyaretçiyi durdurur ve Allah'ı düşündürerek zorlayıcı hayatın dışını hatırlatırdı" (Graber, 1988: 23). İslam şehirlerinde cami, medrese ve hamam üçlüsü adeta şehrin sembolleri olmuştur. Bunların çevresinde ise imarethaneler, kapalı çarşılar, hanlar ve bedestenler bu yapıyı tamamlayan unsurlar olarak göze çarpmaktadır.

Ülkemizde şehirleşme sürecine bakacak olursak hızlı ve plansız bir şehirleşmenin olduğunu görürüz. Türkiye'de, toplumsal ve ekonomik yapıyı biçimlendiren temel öğelerden biri şehirleşme olgusudur. Dolayısıyla tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesidir (Kongar, 1998: 149).

Türkiye'de kentleşme süreci 1950'lerde başlamıştır. Kırsal kesimden kentlere göç, tarımda makineleşmeye ve ülke genelinde sanayileşmeye paralel olarak hız kazanmıştır. Kentleşme, pek çok çevre sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar alt yapı hizmetleri başta olmak üzere, ulaşım, su, çöp, konut, sağlık merkezleri, parklar, gecekondulaşma vb.dir (Tarakçı, 1999: 163–165).

Ülkemizde şehirleşmenin bu tarihten itibaren hızlanışının nedeni, 1950 yılından sonra yürürlüğe konan yeni ekonomik ve sosyal politikalar sonucu olmuştur. Dolayısıyla bu yıllarda kentleşmenin hızlanmasının nedeni yalnızca tarımın makineleşmesinden değil, toplumsal değişme sürecinin de bir sonucudur (R. Erkan, 2002: 85).

Türkiye'de şehirleşme, nüfus hareketliğinin, kentlerin çekiciliğinden çok kırsal kesimin iticiliğine bağlı olduğu ve bu nedenle yapısal değişimin öncelikle kırsal kesimde meydana gelen zorunlu etmenlerin yarattığı itici güçlerin işleyişiyle doğduğu görülmektedir. Kırsal kesimdeki hızlı artış, tarımda beliren diğer faktörlerle birleşerek toplumsal, ekonomik değişme ve kentleşme sürecinde etkin bir rol oynamaktadır. Tarımda makineleşmenin tarım kesiminde yüksek düzeyde olan işsiz miktarı artarken, kentin çekiciliği, çalışma ve yaşama koşullarının elverişliliğine olduğu kadar, kültür, tüketim ve eğlence kaynaklarının çeşitlilik ve zenginliğine vb. bağlı olarak belirmektedir (Sencer, 1979: s. 36–63).

Şehirleşmenin meydana getirdiği çevre sorunlarının başında konut sorunu gelmektedir. Kente gelenlerin ilk temel ihtiyacı konut olmaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanmaması konut üretimi ile talep arasındaki dengesizlik ve çeşitli rant çevreleri ve siyasal politikaların da etkisiyle gecekondu bölgeleri ortaya çıkarmaktadır. Bu sorun kentlerdeki çevre sorunlarının başında gelmektedir (R. Erkan, 2002: 147–148).

Çevre sorunlarını doğuran temel etmenlerin başında düzensiz kentleşmenin geldiği herkesçe kabul edilen bir gerçektir. “Bugünkü biçimiyle kentleşme, bir yandan kırsal alanların yoksulluğunu kentlere taşıyor, bir yandan da, meydana getirdiği ikili yapı yoluyla gösterişçi tüketim eğilimlerini kamçılıyarak, olumsuz toplumsal ve ekonomik etkiler oluşturmaktan geri kalmıyor. Bunları da geniş anlamda çevre sorunu saymak zorunludur. Açıkça görülmektedir ki, çevre sorunların kaynağında kentleşmenin düzensizliği ve çarpıklığı vardır” (Tokuçoğlu 1993: 19–21).

Nüfusun büyük bir çoğunluğunun köylerden ve kasabalardan göç ederek şehirlerde yoğunlaşması, nüfusun belli merkezlerde toplanması, sanayinin şehir merkezlerine yakın yerlerde kurulması, gecekondu bölgelerin çoğalması, altyapı hizmetlerinin yetersiz kalması, motorlu taşıt araçlarının nicel artışıyla birlikte ulaşımı çekilmez hale getirmesi, temizlik işlerinin düzenli yürütülmemesi, yeşil alanların tahrip edilmesi, şehirleşme ile birlikte çevre sorunların da artmasına sebep olmuştur.

Ülkemizde şehirleşmenin getirdiği sorunların başında ciddi çevre sorunları ve hizmet yetersizliği gelmektedir. Nüfusun belli bölgelerde yoğunlaşması, gecekondulaşma, sağlık, sosyal yardım, eğitim, temizlik, temel altyapı hizmetlerin aksamasına neden olmaktadır.

d. AŞIRI ÜRETİM VE TÜKETİM

Çevre sorunlarının en önemli nedenlerinden birisi aşırı üretim ve tüketimdir. Bireylerde ve devletlerde ilerleme ve büyüme ulaşılması gereken hedef olunca sonuç olarak üretimi ve tüketimi artırmakta, buda kaçınılmaz olarak tabii kaynakların yavaş yavaş tüketilmesine sebep olmaktadır.

Dünyanın en ciddi problemleri arasında yer alan çevre kirliliğinin temel sebeplerinden biri şüphesiz ki “poverty, yani yaşam düzeyinin yükselmesi ve buna bağlı olarak da artan ihtiyaçların giderilmesi için yapılan aşırı üretim ve harcamadır. Tek bir kelime halinde ifade edersek “israf” diyebiliriz” (Dartma, 2005: 75). Zira tabiattaki dengeyi bozan en büyük faktörün aşırı tüketim, israf ve doğal kaynakları kendini yenileyemeyecek şekilde tahrip etme olduğu bilinmektedir (İ. Özdemir, 2006: 2).

Teknolojik ve ekonomik değişimler, doğal kaynakları aşırı derecede yararlanmaya doğru itmiştir, hızlı nüfus artışıyla birlikte insanların aşırı tüketim arzu ve istekleri akıl almaz boyutlara ulaşmıştır (Çepel, 2003: 23). Schumacher’e göre ekonomik problemlerin kökeninde yatan sebeplerden biri, II. dünya savaşından sonra sanayi üretimindeki nicel artıştır (Schumacher, 1989: 9–15; Dartma, 2005: 74).

“İlim ve tekniğin gelişmesi tabiat ve insanlar üzerinde maksimum egemenlik iktidarı temin etme hususunda etkili olmaları kriterine göre değerlendirilebilir. Nicel olan bu tarif şu anlama gelmektedir: Her ne kadar, öncelikle tabiat ve insanların mahvolmasına yol açsa da, bu güç ve egemenlik iradesi ve onun hizmetinde bulunan ilimler ve teknikler; en yüce gaye, yegâne değer, ‘gelişme’ ve ‘büyüme’ bilinci dini akide haline gelmiştir” (Garaudy, 1995: 79).

Aşırı üretim ve tüketimi kamçılayan, sadece bireyin istek ve arzuları değil, yaşamış olduğu ekonomik sistemin teşvik ettiği yeni değerleri de ilave etmek gerekmektedir.

Aşırı üretim ve tüketim, israfi doğurduğundan, artan tüketim miktarları ve israf, doğal kaynakların azalmasına ve yok olmasına öncülük etmektedir. Böyle olunca bir taraftan tabiat can çekişirken, dünyanın diğer tarafındaki insanlar, açlıkla ve ölümle karşı karşıya gelmektedir (Ceritli, 1995: 17).

Modern kapitalist toplumların toplumsal değerleri ve dünya görüşleri, ekonomik faydanın maksimize edilmesi ve doğal kaynakların sınırsızca kullanımı temeline dayanmaktadır. Modern çağda toplumsal teorilerin ve öğretilerin birçoğu doğanın egemenlik altına alınarak, sınırsızca kullanımını temel ilke olarak kabullenmişlerdir (Eder, 1996: 12–25).

“Toplumun üretim için üretim kuralıyla yönetildiği ve büyümenin ölümün tek panzehiri olduğu bu nicel denklikler alanında, doğal dünya doğal kaynaklara,

benzersiz bir başıboş sömürü alanına indirgenir. Kapitalizm, doğanın insan tahakkümüne sokulması doğrultusundaki kapitalizm öncesi nosyonu onaylamakla kalmaz, aynı zamanda doğanın talanını toplumun temel yasasına dönüştürür” (Bookchin, 1996: 69). Aşırı tüketim, insanın sadece tabii kaynakları israf etmesine yol açmakla kalmamış, aynı zamanda tabiatta var olan dengenin bozulmasına sebep olmuştur (Şener, 1992: 30).

Sanayi devrimi ile birlikte tüketim algısı değişmiştir, tüketim ekonomisinde bir ürünün ömrü ne kadar kısa olursa ve ne kadar çok şey tüketilirse, o kadar iyidir. Önemli olan tüketici için dayanıklı mal üretmekten çok dayanıklı tüketici üretmektir (Porritt, 1988: 31). “Hayatı kolaylaştırma gayesiyle yapılan üretim, değer ve yön değiştirdi. Artık insan tüketim ve gösteriş yaptığı ölçüde değer ve önem kazanmaya başladı. İnsan değil, tüketim ön plana geçti. Bu inancın sonu savurganlık ve gösteriş erdem oldu. Savurganlık, tüketim ekonomilerinin can damarıdır. İnsanların güçlkle kazandıkları, yapay ihtiyaçlarla yok olup gitmektedir” (Gürdoğan, 1993: 27–29).

Worldwatch Enstitüsü'nün araştırmalarını içeren ve TEMA Vakfı tarafından yayınlanan “Dünya'nın Durumu 2004” başlıklı bir rapor, aşırı tüketimin “dünyayı tükettiğini”; insanoğlunun ruhundaki din, aile, toplum ve sosyalleşme duygularının yerini yenedünya insanında “sahip olma ve tüketme” dürtülerinin aldığını vurgulamaktadır. Raporda tüketimin milyarlarca insanda yeni bir bağımsızlık duygusu yarattığı, gereğinden fazla ya da hatalı tüketimin hem insan sağlığını hem de doğal çevreyi 'ateşe' attığı gözler önüne serilmektedir (Worldwatch Enstitüsü Uzmanları, 2004: 44; Çağrıcı, 2008: 6).

Ülkelerin gayri safi milli hâsılasındaki artışı daha çok ekonomik büyüme demektir. Ekonomik büyüme aynı zamanda çevresel kirliliklerin de büyümesi demektir. Netice itibarıyla kirliliğin önlenmesi için daha çok harcama yapmak gerekecektir. Bu kısır döngüden kurtulmanın yolu az tüketim, yani israftan kaçınmaktır. “Post modern toplum, modern endüstri toplumunun ötesinde bir tüketim toplumu karakteri taşır. Yeni tüketim modelleri taklitler aracılığıyla yayılır. Tüketim toplumunun düzeni önceden belirlenmiş tüketim biçimleri tarafından belirlenir. Post modern kültür göz kamaştırıcı bir biçimde gerçeküstü bir toplum düzeni kurar. Sanayi ötesi toplum tüketime kodlanmış, programlanmış bir yapı arz eder” (Atiker, 1998: 66).

Kitle üretimi ve tüketimini sürekli olarak yaygınlaştırma çabaları, günümüz toplumlarında tüketim alışkanlıkları kitle iletişim araçları ile sürekli olarak uyarılmaktadır. Tüketim, basın, yayın ve iletişim araçları ile gösteriş ve moda duyguları canlı tutularak teşvik edilmektedir. Tüketimi artırmak amacı ile ürünler değişik ambalajlarda farklı bir ürün gibi topluma sunulmaktadır. Bu durum, toplumda tüketimi canlı tutarak üretim endüstrisinin devamlılığı sağlanmaktadır (S. Kılıç, 2008: 91; Erdoğan ve Ejder, 1997: 96).

Batının doğaya pragmatik ve sömürücü yaklaşımını bir düşünür şu şekilde dile getirmektedir. “Doğaya karşı modern duyarsızlık, gerçekte, bir bütün olarak batı uygarlığına özgü olan o faydacı tutumun bir türevinden başka bir şey değildir. Değişen sadece biçimlerdir. İlk avcının bozkırda ve dağda gördüğü, sadece iyi avlanma imkânlarıydı; modern işadamı da bir manzaraya sigara afişlerinin yerleştirilmesine uygun bir yer gözüyle bakar” (Horkheimer, 1990: 127).

Tüketim, kitle iletişim araçları vasıtasıyla global hale gelmiştir. Reklâmlarla bireyin tüketim eğilimi sürekli uyarılmakta, ihtiyacı olmayan şeyler bile bir süre sonra birey tarafından ihtiyaç olarak algılamasına sebep olmaktadır. Tüketilen eşya ihtiyacı gideren dost olmaktan öte, simgesel anlamlar yüklenerek statü göstergesi olarak tanımlanmakta bu ise tüketimi sürekli kamçulamaktadır.

Küreselleşme süreci çok uluslu şirketlerin başarısını daha da artırdı. Bütün dünyada reklâmı yapılan ürünler ve davranış kalıpları şirketlerin istediği tüketim şekillerine endekslendi. ‘Global tüketim kültür’ olarak adlandırılan bu kavram, dünyanın her tarafında benzer tüketim kalıplarının ve eğilimlerinin benimsenmesi olarak açıklanmaktadır. Neticede New York’taki bir tüketicinin davranışı Londra, Paris, İstanbul’daki ve Moskova’daki tüketici ile benzer tüketim alışkanlıkları göstermektedir (Odabaşı, 1999: 34). Yine aynı şekilde ürünün değerini belirleyen unsur moda olunca modası geçen ürün kısa sürede gerek cazibesini gerekse kullanım alanını yitirmektedir. Bundan dolayı ürünlerden neredeyse fayda sağlamak imkânsız hale gelmektedir. Sözelimi günlük yaşantımızda kullandığımız cep telefonları, bilgisayar ve televizyonlar sürekli değişim baskısı altındaki ürünler haline gelmiştir. Yine söze edilen ürünler, bireylerin kullanım amacından çok, onu statü göstergesi olarak algıladıklarını göstermektedir (S. Kılıç, 2008: 91).

Günümüzde insanlar bir sigara tiryakisi ya da içki bağımlısı gibi, ihtiyaçlarının ötesinde özelliklere sahip teknik araçları sürekli olarak yenilemek istemektedirler. Hakim tüketim kültürün etkisiyle cep telefonu veya otomobile kullanım amacının ötesinde simgesel anlamlar yüklenmiş olması dolayısıyla bireylerin doğayı daha fazla tüketmelerine neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle daha yenisini ve kapsamlısını almak, doğal kaynakların daha fazla tüketilmesine yol açmaktadır. Nitekim bu aynı zamanda, insanın kendi yaşam alanının da hızla tüketilmesi anlamına gelmektedir (Aysevener, 2003: 68).

Doğadaki varlıklardan doğru, düzenli bir şekilde ve ihtiyaç oranında istifade edilmesi, tabiatın dengesini koruma açısından önemlidir. Bu bağlamda, “insanın kendi istifadesine sunulan sulardan, hayvanlardan, denizlerden, ormanlardan, yaban hayatından ve bitkilerden, gerekli miktarlarda, israfa kaçmadan yararlanmalıdır. Ayrıca, bireysel ve toplumsal ekolojideki olumsuzlukların engellenmesi de, yaşanabilir bir dünya ve düzen kurabilmenin gerekli bir şartı olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır” (Kayhan, 2002: 262).

Aşırı tüketim tutkusu süreç içerisinde helal kazanç yollarından sapılmasına da yol açmaktadır. Önceki nesillerin kanaatkâr tutumları günümüzde mülk edinme ve tüketim yarışına bırakmıştır. Dolayısıyla aşırı tüketim alışkanlıkları da insanları ruhi bunalımlara soktuğu görülmektedir (H. Aydın, 2009: 147).

Tüketime endekslenmiş bireyler ve toplumlar, kendilerini dünyanın merkezi ve varlığını da dünyada herkesten üstün gören bir anlayışın tezahürü olarak, hırslarının ve ihtiraslarının peşinde koşan tüketim çılgınına dönmüştür. İsteklerinin olmaması halinde çabucak yıkılan ve depresyona giren bireyler haline gelmiştir (Samuk, 1992: 25).

Canlılar içinde ihtiyaçlarının ötesinde, israfa sınır tanımayacak kadar aşırı derecede tüketebilen tek varlık insandır. Yüce Allah, insanoğlunu imtihan etmek için, bir yandan ona aşırı tüketim tutkusu verirken, diğer yandan yine ona verdiği aklın ve gönderdiği dinin aydınlatmasıyla arzularını normal ihtiyaçlarına göre sınırlaması ödevini de yüklemiştir. Nitekim bu iki imkânı doğru kullandığı sürece insanoğlu kendi ihtiyaçlarıyla birlikte, etrafını kuşatan canlı ve cansız tabiatın dengesini bozmamaya, hatta onu himaye etmeye de özen göstermiş, böylece çevresi için bir rahmet olmuştur. Ancak ne zanan ki, bu anlayıştan uzaklaşınca insanlık, hayatının

varlık şartlarının yok edilmeye doğru gittiğini göremeyecek derecede körleştirilmiştir. Bu sebeptendir ki, insan tabiatla olan hayat bağlarını kesmekte olduğunun farkına varamamaktadır. Sonuçta insanoğlu aşırı zevklerini, tüketim ve hâkimiyet tutkularını doyurma uğruna dünyayı küresel ısınmadan çevre kirliliğine, canlı türlerinin yok edilmesine kadar varan birçok felaketlerin içine sürüklemiştir (Çağrı, 2008: 10).

Bu gün toplumumuzda sahip oldukları ‘şeyleri’ tüketmek, yok etmek, değiştirmek bir inanç ve temel ihtiyaç haline gelmiştir. Az ile yetinen elindeki mevcudu başkalarıyla paylaşmaktan mutluluk duyan bireylerin yerine tükettikçe mutlu olan, değiştirdikçe haz duyan bir toplum haline gelmiştir. İnsanlar mutluluğu yardımda, paylaşmada ve erdemde arama yerine, eşyada ve tüketimde arar duruma gelmiştir.

İsraf, doğal kaynakların gereksiz yere ve bilinçsizce tüketilmesi değil, aynı zamanda tüm bu nimetleri verene karşı da bir saygısızlıktır. Bundan dolayı İslam’a göre israf haramdır. Çünkü savurganlık sadece bizleri değil, tüm canlıları da etkileyecektir (İ. Özdemir, 2006: 20).

Kur’an-ı Kerim, gereksiz ve aşırı tüketimi hoş karşılamaz ve daima orta halli tüketimi tavsiye eder. Dolayısıyla ölçülü tüketim, hem nimete karşı bir saygı ve hem de nimetin sahibine yönelik şükür ifadesidir (Yağcı, 2008: 125). Günümüzde israf, yani ihtiyaçtan fazla tüketim, zevk, sefa, gösteriş, itibar gibi duyguların tatmini için yapıldığı daha iyi anlaşılmaktadır (Canan, 1995: 27).

“Âlem uçsuz-bucaksız bir enerji çağlayanı olarak düşünülebilir. En önemli enerji, güneştir ve sadece ısıldayarak yaydığı ısıdan değil, ışığını emen bitkiler sayesinde hayat sağladığından dolayı da bu böyledir. Çünkü öteki canlı varlıklar bu bitkilerle beslenirler. Yine bunlar sayesinde, milyonlarca yıldan beri, bu enerjiler petrol ve kömür şeklinde yerkürenin şaşılacak yerlerinde depolanmıştır. Bugün insanın hayatını sürdürüp sürdüremeyeceğini belirleyecek olan ana sorun; güneşin, rüzgârın ve hayatın bütün kaynaklarının neredeyse tükenmez sanılan enerji çağlayanının içine dalmamızdır” (Garaudy, 1986: 301).

Netice itibariyle bu gün çevre sorunları içerisinde yer alan toprak, hava ve su kirliliklerin temel nedenlerden birisinin insanın ihtiyaçtan fazla tüketim ve aşırı

konfor arzusunun kaynaklandığı daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü fazla tüketim tabiatın daha fazla tüketilmesi ve aynı zamanda daha fazla çöp ve kirlilik demektir.

e. DÜŞÜNCE KİRLİLİĞİ

Çevre kirliliğinin en önemli sebeplerinden bir diğeri ise düşünce kirliliğidir. Temizlik ve kirlilik insanın düşüncesinde başlar ve süreç içerisinde davranış haline dönüşür. Düşüncesi kirli olan bireyler ve toplumlar etrafa güzellik ve temizlik yansıtamaz.

Çevre sorunlarının kendini daha yoğun bir şekilde hissettirdiği günümüzde, çevre krizinin temel nedeni, insanların ahlakî değerlerden uzaklaşmış olmaları gelmektedir (Dolatyar, 2003: 297). Çevre kirliliğinin temelinde insanın manevi boşluğu yatmaktadır (Canan, 1995b: 34).

“Çevre sorunları adı altında toplayabileceğimiz su, hava ve toprak kirlenmesini bir aysbergin görünen kısmına benzetebiliriz. Deniz altında kalan kısmı ise ruh kirlenmesidir. Çevre kirlenmesi, ruh kirlenmesinin su, hava ve toprak üzerindeki yansımasıdır. Gerçek kirlenme suyun altında görünmeyen ruh kirlenmesidir. Bu kirlenme, varlığını ekonomik, sosyal ve kültürel çevrede ortaya çıkardığı etkilerle ortaya koymaktadır. Bundan ötürü toplumlar, bu kirlenmeden haberdar değillerdir. Bu tür kirlenme, çevre kirlenmesinden daha tehlikelidir; çünkü çevre kirlenmesi tabiatı tahrip ederken, ruh kirlenmesi insanı yok eder ve tabiatı da kirletir” (Gürdoğan, 1991: 80).

“Tabiattaki düzenin bozulması, bazı türlerin yok olması, çevre, ekonomik ve sosyal sistem arasındaki dengeyi ayarlamanın düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Aile, komşuluk, yardımseverlik vb. gibi guruplar arası mikro ilişkilerden, devletlerarası siyaset, milliyetler arası etnik çatışmalar vb. gibi makro ilişkilere kadar her şeyin yeniden düşünülmesi gerekmektedir” (Félix, 1990: 5–6).

Sosyo kültürel çevrenin sağlıksız olması, gelir dağılımdaki düzensizlik, eğitim yetersizliği ve sorumsuz davranışlar gibi vb. unsurlar doğrudan çevreye yansımaktadır. Neticede çevre kirliliğine sebep olmaktadır (Tarakçı, 1999: 101).

Sanayileşme, yalnızca çevreyi kirletmekle kalmamakta, bununla birlikte insanın zihin gücünü ruhunu da tahrip ederek, bilgi kirlenmesini daha da hızlandırmaktadır. Sanayileşmenin getirmiş olduğu, daha çok kazanç ve tüketim ilkesi, bir yandan çevresel diğer yandan zihinsel kirlenmeyi yoğunlaştırmaktadır (Gürdoğan, 1993: 18). Bu çevre bunalımı, “yeryüzündeki hayat ağını tehdit etmekle kalmamakta, bunun yanında insanlık tarihinin bu döneminde modern insana uzunca bir süredir musallat olan içsel hastalık ve sakatlıkların dışa yansımaları da temsil etmektedir. Dolayısıyla bu görünen kriz, bir yandan modern insanın içindeki hastalığın bir işaretidir; bir yandan da sonunda hastayı içinde bulunduğu durumun ciddiyetinin farkına vardırıarak kendini aşikâr bir çılgınlık olarak gösteren o içsel marazın dışa yansımış belirtileridir” (Nasr, 1997: 37).

Düşünce kirliliğine sebep olan faktörlerin başında bireylerde ‘ben merkezli’ düşüncenin oluşmasıdır. Her şeyi kendi rahatı ve hizmeti için görme anlayışıdır. Bu gün doğanın vahşice sömürülmesinin nedenleri insanın sorumsuz davranışları ve sınırsız kazanma tutkularıdır.

Batının sömürgecilik faaliyetleri ve kapitalizme dayalı hayat felsefesinin etkileri doğayı yağmalayan, çevreyi kirleten faktörler arasındadır. Zira bu düşünce sistemi, doğal kaynakların sömürülmesi arzusuna dayanmaktadır (Macit, 1999: 41). Konunun uzmanları, çevre sorunlarının büyümesinin sebeplerini insan-tabiat ve insan-toplum arasında kurulan yanlış ilişkilere bağlamaktadırlar. Aslına bakılırsa çevre sorunlarının hızlı nüfus artışı, endüstriyel atıklar ve dengesiz büyüme gibi faktörler yanında, doğru olmayan bir zihniyetten ileri geldiği artık daha iyi bilinmektedir (Armağan, 2005: 184–190; Uslu, 1995: 49–50; Yediyıldız, 2008: 147–258).

İnsanın, doğanın kurallarını yeterince gözetmemesinin sonucunda çevre sorunları insanlığı tehdit eden noktaya ulaşmıştır. İnsanın bu davranışlarının arkasında teknoloji ve endüstriyel üretimle özdeşleşmiş olan modern toplum anlayışı bulunmaktadır (S. Kılıç, 2006: 108–127).

Modern insanının tabiata bakışındaki değişme, sadece tabiatı kullanımla ilgili değildir, diğer birçok alanda da geçerlidir. Tabiatla düşman gibi savaşma, tahakküm etme, alınıp satılan bir meta ve hammadde kaynağı görme anlayışı yaygın olunca, Onu bir emanet olarak sahiplenme anlayışından uzaklaşmaktadır (Uslu, 1995: 11–

13). “İnsanı tabiattan üstün gören ve dolayısıyla ona hâkim olması gerektiğini kabul eden bu yanlış düşünce biçimi aynı zamanda konunun doğru anlaşılmasını engelleyen ontolojik ve epistemolojik bir sapmaya yol açmıştır. Buna mukabil, İslâm dini, insan-tabiat ilişkisinde insana, tabiatın gözcüsü olma rolü vermektedir” (Nasr, 1995: 175–176; Yediyıldız, 2008: 147–258) .

Meşhur Rus düşünürü Tolstoy'un, insanlığın teknolojik alanda ilerlemeyi gerçekleştirirken ahlak alanında yaptığı tahribatı ifade eden şu sözleri ne kadarda gerçeği ifade etmektedir: “Tarihin hiç bir döneminde 19. yüzyıldaki kadar maddi başarıya ulaşılamadı. Fakat tarihin hiç bir döneminde giderek canavarlaşan şimdiki Batı dünyası kadar ahlâksız, insanın hayvani duygularına hiç bir kısıtlamanın getirilmediği bir hayat da yaşanmadı. 19. yüzyılda ulaşılan maddi ilerleme gerçekten muazzam, fakat bu ilerleme Neron'un zamanında bile şahit olunmayacak şekilde ahlâkın en temel şartlarını ihmal etme pahasına satın alındı ve halen de satın alınmaktadır” (Tolstoy, 1995: 33).

Manevi değerlere bağlı olma fiziki çevrenin temiz tutulmasında önemli rol oynar; insanın ahlaki değerlerden uzaklaşması fiziki çevrenin de temiz tutulmasından uzaklaşılmasına sebep olmaktadır. Çünkü manevi değerleri içselleştiren bireyler başkalarına zarar vermemek için eylemlerini kontrol altına almayı amaçlar. Başka bir ifadeyle manevi değerler olumsuz, kötü davranışlara engel teşkil eder (Öner, 1995: 4).

İnsanın ahlaki değerlerindeki bozulma ve kirlilik, bireyin sahip olunan imkanları kullanmadaki bencilliği, ihtiras ve aç gözlülüğü, sorumsuzca davranışları en ciddi ve acil olarak çözülmesi gereken problemlerin ilk başında gelmektedir. Çünkü ahlaki değerlerdeki bu bozulma ve çürüme insanın ruh yapısındaki kirlenmeden kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle insanın ahlaki değerlerinin kirlenmesi çevresel/ekolojik kirliliğin de uzantısından başka bir şey değildir. Bu nedenle şu ayetin verdiği mesajı çok iyi değerlendirmek gerekmektedir (Dartma, 2005: 76). “Kim Allah’ın kendisine gelen nimetini değiştirirse bilsin ki, Allah’ın cezası çetindir” (Bakara, 2/211).

Çevre kirliliğinin olduğu yerlerde, orada insanların ruhsal kirliliği de vardır. Çevrenin güzelliği de çirkinliği de o çevrede yaşayan insanların ruhuna yansır.

Ruhları kirli olan insanlardan, çevrelerinin temiz tutulması beklenemez (Kışlalı ve Berkes, 2003: 8).

Düşünce kirliliğine sebep olan etkenlerin bir diğeri ise insanın tabiata bakışındaki değişmedir. Oysa doğayı ve doğadakileri insanın ihtiyacını gideren sıcak bir dost ve içerisinde binlerce canlının yaşadığı varlıklar âlemi olarak görülürse, işte o zaman dışarıya kirlilik değil, güzellikler yansıyacaktır. Çevreyi kirlletmenin ve sınırsız kullanmanın kul hakkına tecavüz olduğuna inanan birey davranışlarını kontrol altına alacaktır.

“Çevre sorunlarının çözümünde insanın unutmaması gereken en önemli olgu, kendi iç çevresini, gönül dünyasını, ahlak anlayışını arındırarak erişebileceği bir çevre ahlakı edinmesidir” (Sungur, 1998: 5).

B. ÇEVRE İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN TARİHÇESİ VE MODERNLEŞME SÜRECİNDE DEĞİŞEN ÇEVRE ANLAYIŞI

Tarihimizde çevreyi korumaya yönelik çalışmalar, çevrecilik adı altında ve örgütlü bir şekilde olmasa da, Hz. Peygamber dönemine kadar uzamaktadır. Osmanlılar döneminde gerek Kanuni Sultan Süleyman’ın Nişan-ı Hümayunu gerekse Fatih Sultan Mehmet’in vasiyetnamesi çevrecilik açısından dönemin unutulmaz belgelerindedir. Yine Osmanlı döneminde kanunnamelerde ve şeriye sicillerinde de çevrecilikle ilgili birçok bilgiler bulunmaktadır.

İnsanın daha fazla refah beklentisi sonucunda endüstrisinde yaygınlaşmasıyla birlikte çevre sorunları artmıştır. Ne yazıkki endüstrileşme sonucunda artan bu sorunlar yine insanı tehdit eder duruma gelmiştir (Tuna, 2001b: 231). Çevre sorunları birden bire ortaya çıkmamış, süreç içinde birikerek varlığını hissettirmiştir. Çevrenin kirlenmesi ya da bozulması, “çevreyi oluşturan öğelerin bu süreç içinde giderek niteliğinin değişmesi, değerinin yitirmesidir”. İnsanın dikkatsizliği sonucunda doğanın kendini yenileyebilme yeteneği sayesinde başlangıçta çevreye verilen

zararlar fark edilmemiş, bunun ötesinde, çevrenin zamanla bu kirliliği yok edeceği düşünülmüştür. Ancak zaman içinde, çevreye bırakılan kirliliğin artması, çevrenin kendini yenileyebilmesinin çok üstüne çıkmış neticede çevre hızla bozulmaya başlamıştır. Yaşamımızı sürdürdüğümüz bu ortamda çevrenin kirlenmesi gözle görülür ve tehlikeli bir düzeye eriştiği an çevrenin kirlendiğinin ve bozulduğunun farkına varılmıştır (Keleş ve Harmancı, 2002: 21).

1-TARİHÇE

İnsanlığın çevreye olan ilgisi insanlık tarihi kadar eskidir. Çevrecilik ile ilgili elimizde bulunan ilk örneklerden Tebtinus Papiri (M.Ö. 3. yy) adıyla bilinen Mısır piramitlerinin birinde bulunan bir belgede, toprağın nasıl korunacağı, tarlaların en verimli şekilde nasıl ve ne zaman sulanması gerektiği ayrıntılı olarak verilmiştir. M.S. I. yüzyıl'da Romalı Tacitus barajların akarsu ekosistemine zarar verdiğini söylemiş, 1664'te John Evelyn, XVIII. yy'da Linneaus gibi çevreciler çıkmıştır. Tarihin her döneminde doğaya olan bu ilgi artarak devam etmiştir (Yatgın, 2008: 72).

Geleneksel anlayışa tarihi bir vesika sağlayan Kızılderili bir kabile reisinin Amerika Cumhurbaşkanı Franklin Pierre (1759–1817)'ye yazdığı mektup bir çevre manifestosu mahiyeti taşımaktadır. Güzel bir örnek olması açısından önemine binaen bu belgeyi burada vermek istiyorum.

“Washington'daki büyük başkan bizden topraklarımızı satın almak istediğini bildiren bir mektup yollamış. Dostluktan söz etmiş büyük başkan... Ama biz sizin, dostluğumuza, ihtiyacınız olmadığını biliriz.

Gökyüzünü nasıl satın alabilirsiniz? Ya da satabilirsiniz? Ya toprakların sıcaklığını? Ağzımdan çıkan sözler yıldızlara benzer, büyük başkan, hiç sönmezler. Bu yüzden söyleyeceklerime güveniniz. Havanın taze kokusuna, suyun pırlıltısına, sahip olmayan biri onu nasıl satabilir?

Kutsaldır bu topraklar benim için ve ulusum için... Yağmur sonrası ışıltılı her çam yaprağı, denizi kucaklayan kumsallar, karanlık ormanların koynundaki sis şakıyan böcekler... Ve bilin ki: Kızılderili adamın anıları, ağaçların özsuyunda saklıdır. Toprak bizim anamızdır. Washington'daki büyük başkan bizden topraklarımızı istediği zaman bütün bunları istemektedir. Büyük başkan bizim babamız biz de onun çocukları olacaktık.

Büyük ruh ulusumuzu sever fakat nedendir bilinmez Kızılderili çocuklarını terk etti. Şimdi size makineler yolluyor ve çok yakında beklenmedik yağmurlar sonrası yataklarımıza taşan ırmaklar örneği beyaz adam bu toprakların her karışını dolduracak. Bizler yetim kaldık. Çünkü başka ırklardanız. Çünkü ihtiyaçlarımız farklı öyküler anlatırlar.

Bilesiniz ki... Derelerin ve ırmakların içinden geçen sular sadece su değildir. Atalarımızın kanıdır o. Babalarının mezarını geride bırakır beyaz adam Toprağı çocuklarından çalar. Açlığın, dünyayı saracak beyaz adam ve ardından koskoca bir çöl bırakacaksınız.

Sabahın sisi dağların karnından doğan güneşi görür ve kaçır. Demir at (lokomotif). Öldürüp çürümeye bıraktığınız, Binlerce buffalo'dan nasıl kıymetli olabilir? Nasıl? Anlayamıyorum. Hayvanlar insanları bıraksa, insanlar ruhlarının yalnızlığından ölmez mi? Hayvanların başına gelen, insanın da başına gelecektir. Toprağın başına gelen, oğullarının da başına gelecek...

Çocuklarımıza bizim öğrettiğimiz şeyleri öğretin. Toprak bizim anamızdır. Ve toprağa tükürülmez. Toprak insana değil, insan toprağa aittir. İnsan hayat dokusunun içindeki bir liftir sadece... Beyaz adam neyi satın almak istiyor?

Gökyüzü ve toprakların sıcaklığını mı? Koşan antilopların çabukluğunu mu? Biz, size bunları nasıl satabiliriz? Ve siz nasıl satın alabilirsiniz? Bir kâğıt parçasını imzaladığımız ve beyaz adama verdiğimiz için her şeyi yapabileceğini mi zanneder beyaz adam?

Havanın tazeliğine ve suyun pırlıtısına sahip değilsek, bunu nasıl satabiliriz size? Son buffalo da öldüğünde onları tekrar nasıl satın alabilirsiniz? Beyaz adam geçici bir iktidardadır ve o kendini her şey zannetmektedir. Bir insan annesine sahip olabilir mi?

Günlerimizin kalan kısımlarını nerede geçireceğimiz önemli değil. Çocuklarımız babalarını gururları kırılmış gördüler. Savaşçılarımız utandırıldılar. Yenilgiler sonrası kendilerini içkiye ve yemeye verdiler. Bu yolla vücutlarını uyuşturuyorlar. Birkaç kış ömrümüzün kaldığı bu topraklarda yakında matemimizi tutacak bir tek kişi bile kalmayacak. Ama niye ağlayayım? İnsanlar denizdeki dalgalar gibi gelip geçerler. Biz gidiyoruz, ama beyaz adamın da bir gün keşfedeceği şeyi bugünden biliyoruz. Hepimiz aynı büyük ruhtan geliyoruz. Beyazlar da bir gün bu topraklardan gidecektir. Belki de bütün ırklardan daha çabuk. Yataklarınızı zehirlemeye devam edin. Ve bir gün kendi çöplerinizde boğulacaksınız. Bu kader bizim için şu anda bilinmezdir. Fakat biliyoruz ki, batışınızda her tarafa parlak bir ışık yayacaksınız.

Bütün buffalolar öldürüldükten, yaban atları ehlileştirildikten, ormanların en gizli köşelerine kadar dünya insan kokusu ile dolduğunda sevimli tepelerin görüntüsü konuşan tellerle kirletildikten sonra... Bir bakacaksınız ki... Gökteki kartallar yok olmuş. Hızlı koşan taylara elveda demişsiniz. Bu ne demektir, biliyor musunuz? Bu yaşamın sonu ve sadece daha fazla hayatta kalmanın başlangıcıdır...

Biz (kardeşlerininkinden ne kadar farklı olursa olsun) her insanın istediği gibi yaşamasını savunuruz. Eğer biz teklifinizi kabul edersek, bu sadece yeni toprakları güvence altına almak için olacaktır ve orada son günlerimizi rahat ve huzurlu geçirebiliriz belki...

Size bu topraklarımızı sattığımız zaman, siz de onu bizim sevdiğimiz gibi seviniz, onunla bizim ilgilendiğimiz gibi ilgileniniz. Ve onu bugün bulduğunuz gibi hatırlayınız. Bu toprakları ve üzerindeki canlıları çocuklarınız için koruyunuz. Çünkü bu dünya kutsaldır. Beyaz adam bile ortak

kaderimizden kaçamaz, belki biz hepimiz kardeşiz, bunu zaman gösterecek” (Yıldız ve Sipahioğlu, 2000: 7; H. Aydın, 2009: 103–104; Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 138–140).

Havanın, toprağın, suyun, kısacası çevrenin henüz bu kadar kirlenmediği bir dönemde Kızılderili Reisin tabiata bakışı günümüze ışık tutmaktadır. O, tabiatın kopuşu yaşamın sonu olarak görmektedir. Tabiatı ve tabiatındaki bütün varlıkları bütüncül bir anlayışla algılamış, doğadaki canlıların dostluğunun satın alınamayacağını, her şeyin para olmadığını, insanın tabiatın sahibi değil tabiatın bir parçası olduğunu, çevre sorunlarının kendini hissettirmediği bir dönemde ifade etmesi açısından önemlidir.

Modern anlamda çevreyi koruma ile ilgili ilk oluşumlar İngiltere ve ABD başta olmak üzere XIX. yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İngiltere’de Alpçilik Kulübü (1857), Kraliyet Kuşları Koruma Derneği (1865), ABD’de ise Apalachian Dağcılık Kulübü (1876), Sierra Kulüp (1892) kurulmuştur. Bu ilk dönem hareketler ekolojik bir çevre hareketinden ziyade doğayı koruma ile ilgilidir (Yatgın, 2008: 72). Toplumun doğayla irtibatını koparıp doğaya yabancılaşması ve tahrip etmesiyle birlikte çevre sorunları özellikle 1950’ler ile 1970’ler arasında en üst düzeylere ulaşmıştır. Bununla birlikte çevre sorunlarını ortadan kaldırmaya, çevre krizlerini çözmeye yönelik "doğaya dönüş" ya da "doğanın yeniden keşfi" olarak özetlenebilecek düşünsel çalışmalar yine aynı süreçte ortaya çıkmaya başlamıştır (Tuna, 2001b: 233).

Çevrecilik özellikle 1970’li yıllarda, “çevrenin nükleer reaktörler ve santrallerle, kimyasal silah üretimiyle, uzay denemeleriyle büyük ölçüde kirlenmesine karşı oluşan ve batıda “Yeşiller” ve Yeşil Barış” adlarıyla ortaya çıkan bir tepki hareketidir” (Bayraktar, 1992: 17). Çevre sorunlarının özellikle kendini göstermesiyle birlikte çevre bilincine varıldığı tarih 1970’li yıllardır. Sanayi ile birlikte şehirleşme, çevre sorunlarını ortaya çıkaran etkidir (Evkuran, 2008: 36).

Çevre konusu ile ilgilenen ilk uluslararası örgüt olan Birleşmiş Milletler, 1969 yılında çevre koruması antlaşması yapılması gerektiğini duyurmuştur. Yine 1970’li yıllarda Avrupa ülkeleri (Avrupa Konseyi ve OECD çatısı altında) bu konularda çeşitli çalışmalar başlatmıştır. 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre

Konferansı'nda dünyada yaşam ortamı, ilk kez küresel düzeyde ele alınmış ve bu konferans, çevre tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Konferansa katılan 113 ülke Stockholm Deklarasyonu ile uluslararası bir işbirliği başlatmıştır (Tuna, 2003: 257–272; Baran,1993: 261–278; Ergin ve Yılmaz, 65). 1972'de Stockholm'de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler (BM) İnsan ve Çevre Konferansı, bir yandan çevre ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin uluslar arası düzeyde masaya yatırıldığı ve tartışıldığı ilk önemli toplantı özelliğini taşıırken, öte yandan da sınırlı bir çevrede sınırsız büyüme olamayacağı yönündeki etkileyici cevap verme çabası niteliğindedir (Uslu, 2008: 51). BM.'in çevre sorunları konusunda çelişkili bir tutuma sahip olduğu, çevrenin korunması noktasında yeterince samimi olmadığı gözlenmektedir.

Yine aynı zamanda asit yağmurları ilk kez bu kongrede uluslar arası arenaya getirildi (Kışlalı ve Berkes, 2003: 72). Bu konferansın sonucunda yayınlanan bildiri de; Bildirinin ilk paragrafında *"gerek tabii gerekse insan yapımı çevre insanoğlunun refahı ve temel haklardan hatta yaşama hakkından faydalanması hususunda çok önemli bir yere sahiptir"* denmektedir. Yine aynı bildirinin ilk maddesi de *"insanın müreffeh ve haysiyetli bir hayat sürmesi için gerekli sağlıklı bir çevre, yeterli (asgari) hayat şartların..."* ndan bahsetmektedir (Bilgiç, 1993: 48).

BM Genel Kurulu, çevre ve küresel ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla 1984 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (World Commission on Environment and Development-WCED)'nu kurmuştur. Komisyonun hazırladığı Ortak Geleceğimiz Raporu (Our Common Future) 1987 yılında yayınlanmıştır. Çevre açısından önemli bir konferans da Haziran 1992 tarihli Rio Konferansıdır. Stockholm Konferansı'nın teması "İnsan ve Çevre" iken Rio Konferansı'nın teması, "Çevre ve Kalkınma" olmuştur. BM. bünyesinde, 26 Ağustos 2002 tarihinde Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenen son konferans ise, "Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi" başlığını taşımaktadır (Uslu, 2008: 51).

BM teşkilatı, bu süreçte çevre korumada her milletin kendi dini ve kültürel zenginliklerinden yararlanılması gerektiğini tavsiye etmiştir. Bu çerçevede, dünyanın en büyük çevre örgütlerinden birisi olan World Wide Fund for Nature (Doğa İçin Dünya Fonu) 1986 yılında yaptığı bir toplantıda dünyanın en büyük dinlerinin (İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm) temsilcilerini bir araya

getirerek çevre sorunlarına çözüm bulmada dinlerin katkısını ve önemini tartışmışlardır. Şubat 1990 yılında Moskova’da meydana gelen konunun dini boyutunu vurgulayan diğer önemli bir olay da; Astronom Carl Sagan ve tanınmış 22 bilim adamının, küresel çevreyi korumada dünyanın tanınmış dini liderlerine yaptıkları yardım çağrılaridir (Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 26–27).

Ülkemizde çevrecilikle ilgili çalışmalar ise; 1972 Stockholm Konferansı Türkiye için de çevrecilik açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonra Devlet Planlama Teşkilatı’na Çevre Sorunları Özel İhtisas Komisyonu ve Çevre Sorunları Daimi Danışma Kurulu kurma görevi verilmiş, ayrıca TÜBİTAK bünyesinde bir Çevre Araştırma Birimi oluşturulmuştur. Yine bu çerçevede sonraki yıllarda çevre; Gıda Tarım ve Hayvancılık, Enerji ve Tabii Kaynaklar, Sanayi ve Teknoloji, Orman, İskân, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıkları bünyelerinde kurulan kurumlarla ele alınmıştır. 1979 yılında Başbakanlık Çevre Örgütü kurulmuştur. 1982 anayasasında çevrenin önemi ve korunması ‘hak ve ödev’ olarak yer alırken, 1983 yılında 2872 sayılı çevre kanunu izlemiştir. Daha sonra Çevre Genel Müdürlüğü, 21 Ağustos 1991 yılında Çevre Bakanlığı kurulmuştur (Yatgın, 2008: 74).

1980’li yıllardan önce ülkemizde çevre konusuna doğrudan ve bütünsel bir yaklaşım görülmemişse de, çevreye ilişkin olarak enerji, kentsel ve kırsal alanlar, kıyılar, su kaynakları, madenler, toprak kullanımı, nüfus, orman varlığı, tarım, sanayi, beslenme, sağlıklı alt yapı gibi alanlarda yapılan çalışmalar ve takip edilen politikalardan, dolaylı olarak çıkarmak mümkündür (R. Erkan, 2002: 148).

Anadolu insanının, sahipsiz hayvanlara sahip çıkması, onlara sıcak yuva hazırlaması ve karınlarını doyurması, kışın yiyecek bulamayan hayvanlara yiyecek götürmesi, hayvanlara vakıf kurması ve bunları bir ibadet anlayışı içerisinde yapması adı konulmamış kayda değer çevrecilik çalışmalarından bazılarıdır.

Modern anlamda çevrecilik çalışmaları ise, çevre artık insana zarar vermeye başlamasıyla, özellikle 1970 ‘lerden sonra başlamıştır.

2. MODERNLEŞME SÜRECİNDE DEĞİŞEN ÇEVRE ANLAYIŞI

Düşünsel temelleri ilerleme fikrine dayanan modernleşme teorisi, insanlığın tarihsel süreçte belli aşamalardan geçtiğini, tüm toplumlarında bu aşamalardan geçerek modernleşeceğini öngörür.

Modernleşme, “sanayileşmemiş geleneksel toplum tipinden sanayileşmiş modern toplum tipine doğru bir değişim sürecini ifade eder” (Okumuş, 2007: 7).

Giddens’e göre modernlik, 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve daha sonra neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini göstermektedir (Giddens, 1998: 11).

Değişik biçimlerde tanımlanan modernleşme kavramı, genellikle çağdaşlaşma kavramı ile eşdeğer kullanılmaktadır. Batılı toplumlarda; Rönesans ve reform hareketlerini izleyen 17. yüzyıldaki keşifler, 18. yüzyılda aydınlanma hareketleri ve siyasal devrimler, 19. yüzyılda yaygınlaşan sanayi (endüstri) devrimi ve devamında kentleşme, uluslaşma, ulus devletlerin kuruluşu çağdaşlık tarihinin aşamaları olarak görülmektedir (Güvenç, 2002: 23). Bu gelişmelerle birlikte hızlı nüfus artışı, şehirleşme ile birlikte okur-yazar oranı gelişmiş, kitle iletişim araçları yoğunlaştıkça da toplumsal hareketlilik ve halkın ekonomik, sosyal ve siyasal katılımı artmıştır (Yeşil, 2004: 105).

Giddens’e göre, modernleşme kavramının düşünsel temellerini değerlendiren klasik sosyolojik kuramlar modernliğin doğasını yorumlarken tek bir hâkim paradigmaya bakma eğilimindedir. Örneğin sosyolojik incelemeleri derinden etkileyen Marxist yaklaşıma göre modern dünyayı biçimlendiren dönüştürücü güç kapitalizmdir ve modernliğin belirginleşen toplumsal düzeni hem ekonomik sistemi, hem de diğer kurumları açısından kapitalisttir. Bu yorumu eleştiren Durkheim’e göre toplumsal yaşamdaki hızlı değişimler kapitalizmden değil, doğanın endüstriyel amaçlı kullanımı yoluyla üretimi insan ihtiyaçlarına göre biçimlendiren karmaşık işbölümünün etkisinden kaynaklanmaktadır. Weber’in yaklaşımı ise, teknoloji ve insan faaliyetlerinin bürokratik biçimde örgütlenmesi temelindedir ve bu yaklaşımda rasyonelleşme anahtar kavram konumundadır (Giddens, 1998: 20; Özkeçeci, 2004: 9–17).

Modernleşme, batılı sosyal bilimciler tarafından, tüm gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir modeldir. Bu nedenle de çoğu zaman batılılaşmakla aynı anlamda kullanılmaktadır. Modernleşmenin temel düşüncesi doğa merkezli değil insan merkezli bir yaklaşıma sahiptir, insanı üstün görür ve insan refahı ve mutluluğuna odaklanır (Adak, 2010: 371–382; Tuna, 2007: 195). “Modern toplum kavramı geleneksel toplum sonrası ortaya çıkan, sanayi devrimi üzerinde yükselen, bilim ve teknoloji ile bütünleşmiş Batı toplumunu ifade etmektedir. İleri sanayi toplumu olarak da adlandırılan bu yapının maddi ve düşünsel olmak üzere iki temeli bulunmaktadır. Sanayi devrimi modern toplumun maddi; 18. yüzyılda Fransız Devrimiyle birlikte toplumsal ve politik alanda ortaya çıkan liberal oluşum ise, onun düşünsel temelleri olarak kabul edilmektedir” (S. Kılıç, 2006:108–127; H. Erkan, 2004:180).

Adak’ın ifade ettiği gibi, Harper, tarihsel olarak toplumların evrimini incelemiş ve üç evreden söz etmiştir. Bunlar: “Avcı toplayıcı toplumlar, tarım toplumları ve endüstriyel toplumlardır”. Harper her toplum tipinin doğa ile olan ilişkilerini açıklayan ve meşrulaştıran egemen paradigmaları tanımlamış ve her toplum tipinin doğa ile kendine özgü bir ilişki biçimi yarattığını ve toplumun egemen paradigmasının bu ilişki biçimini meşrulaştırdığını belirtmiştir (Adak, 2010: 371–382; Tuna, 2001a: 11).

Modernleşme ile birlikte insanın diğer toplumsal yaşamda meydana gelen köklü değişiklikler tabiata bakışı ve algılayışında görülmüştür.

İnsan yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olarak doğayla ilişki içerisinde bulunmak durumundadır. Dolayısıyla bu ilişki, parçası olduğu doğa içinde kendi ihtiyaçlarını karşılamaya amaçlayan çabadır. İnsan, ekosistemin bir parçasıdır ve diğer canlılarla birlikte aynı besin zincirinin bir halkasını oluşturmaktadır (Aysevener, 2003: 63).

Batı toplumlarında egemen olan doğa yaklaşımının kökeninde önemli ölçüde dini inançların etkileri bulunmaktadır. Bu gerçeği dile getiren ilk düşünür White olmuştur. Her ne kadar, Aydınlanma düşüncesi ile bilimsel alanda din tamamen dışlanmışsa da birçok alanda olduğu gibi toplum yaşamında varlığını sürdürmeye devam etmiştir (S. Kılıç, 2006: 108–127).

“Ortaçağ'ın koyu teolojik tutumunun getirdiği yılgnlık, umutsuzluk, Rönesans öncesi insanların fiziğe/maddi alana sığınmalarına sebep olmuş, Rönesans'la birlikte insanlar dikkatlerini tabiat üzerine, yeryüzüne yöneltmeye başlamışlardı. Bu olay, Ortaçağ insanı için esas olan istikrar ve cari durumun korunması, bunun için de her türlü değişime ve dolayısıyla ilerlemeye karşı benimsenmiş olan statikliğin yerine ilerlemenin tercih edildiği dönemlerin başlangıcı olmuştur” (Bayyigit, 2002: 40). Batı Hristiyanlık geleneğine gelince; Hristiyanlığın tahrif olmasıyla birlikte muharref İncil’de doğa kavramı tuhaf bir şekilde "Cennetten kovulmuş" ve "günah" kavramlarıyla birleştirilmiştir. Bizzat Tekvin (III,17) insanın Allah'la olan gerçek bağının kopuşunun; insanın doğayla, başka insanlarla ve kendi kendisiyle gerçek bağının kopmasına yol açacağını söylemektedir (N. Öztürk, 1995, 51; Graudy, 1986: 299). Lynn White 1967'de yayınladığı "Çevre Krizinin Tarihi Kökenleri" adlı makalesiyle, ilk defa bu sorunun dini, felsefi, bilimsel ve teknolojik temeline dikkat çekerek, çevre sorunlarının farklı bir boyutunun tartışılmasına neden oldu. White'ın temel tezi şuydu: Çevre krizinin temelinde insan-merkezli (antropocentric) Yahudi-Hristiyan dini geleneği yatmaktadır. White'a göre sorunun bilimsel ve teknolojik temelleri olmakla beraber, geniş bir perspektiften bakıldığında batı medeniyetinin, biliminin ve teknolojisinin temel varsayımlarının, en azından konumuz açısından çok önemli olan "*doğaya hükmetme*" varsayımının kaynağı bu dini gelenektir. White'a göre sorunun bu boyutu tüm detayları ile tartışılmadan ve bunlara alternatif ve yine dini temelli bir bakış açısı geliştirilmedikçe bu sorunların üstesinden gelmek mümkün değildir (White, 1971: 27; İ. Özdemir, 1997: 94; Uslu, 1995: 48; Sarup, 1997: 53).

Lynn özellikle iki noktayı vurgulamaktaydı; a) Çevre bunalımının ortaya çıkmasında ve çözüm yollarının bulunmasında dinlerin oynayacağı rol, b) Çağdaş çevre sorunlarını aşmada ve çevre felsefesi oluşturmada farklı din ve geleneklerin bize sağlayacağı yeni bakış açıları ve kavrayışlar (İ. Özdemir, 2001: 3).

Lynn White 'a göre İncil'in, “yeryüzünü doldurun ve onu tabii kılın; denizin balıklarına, göklerin kuşlarına ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olun. Tanrı dedi ki: İşte bütün yeryüzü üzerinde olup tohum veren her sebze ve kendisinde ağaç meyvesi olup tohum veren her ağacı size verdim; size yiyecek olacaktır. Yerin bütün vahşi hayvanlarına, göğün bütün kuşlarına, kendisinde hayat

nefesi olup yeryüzünde sürünen şeye, bütün yeşil otu yiyecek olarak verdim ve böyle oldu.”(İncil, Tekvin, 24–31) İfadeleriyle Hıristiyanlık, insanın tabiata hakim olma fikrini meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla Batı kültürünün tabiata karşı bu menfi tutumunun kökleri, Yahudi Hıristiyan geleneğindedir (Dartma, 2005: 73).

İnsan-merkezciliğin dini temellerine baktığımızda, White'in haklı olarak işaret ettiği gibi Yahudi-Hıristiyan geleneğini, felsefi kökenleri araştırıldığında ise kartezyen felsefeyi bulmaktayız. Antropocentrizmin kökenleri için kadim Yunan felsefesine gidilebilirse de, bizim açımızdan önemli olan modern felsefeye damgasını vuran Kartezyen felsefenin ruh-beden ayrımı ve bunun ortaya koyduğu sonuçlardır.

İçinde bulunduğumuz çevre krizinin tarihi kökenlerini araştıran Lynn White şu sonucu ulaştı. “Şu andaki bilim ve teknolojimiz ortadoks Hıristiyan kibir/gururumuza o derece batmıştır ki, sadece onlardan medet isteyerek bu sorunları çözemeyiz. Sorunlarımızın temeli dini olduğuna göre, çözümü de dini olmalıdır. White’a göre dünyadaki en antropocentrik(insan merkezci) din Hıristiyanlıktır. Kadim pagan ve Asya dinlerinin tersine (Zerdüştlüğü istisna edersek) Hıristiyanlık tabiat-insan ayrılığını vurgulayarak, tabiata hükmetmeyi Tanrının iradesi olarak görmüştür. Görüldüğü gibi White'a göre, bilimsel devrimlerin ve bu devrimlerin sebep olduğu sanayi devrimi, endüstrileşme ve teknolojinin de temelinde Hıristiyan kültüründen gelen "dünyaya egemen olma ve boyun eğdirme" anlayışı yatmaktadır” (İ. Özdemir, 1998: 69; S. Kılıç, 2006: 108–127).

Batıda aydınlanma çağı felsefesi ile bilim, dini akide yerine geçmiş, dinin tanımlayıcı, yönlendirici ilkeleri yerini bilimin kılavuzluğuna bırakmıştır. Yani dinin yerini bilim almıştır. Günümüzde bilimsel toplum demek, pozitivist bir inanç ve felsefe olarak kabullenmiş toplum demek olarak anlaşılmıştır (Bulaç, 1987: 248).

18. yüzyılın son çeyreğinde ve 19. yüzyılda Modern dünya görüşü, dini temelli Ortaçağ Hıristiyan dünya görüşüne bir tepki olarak doğduğundan süreç içerisinde özellikle de dini, manevi ve metafizik olan her şeyi reddetme eğilimine girmiştir. Tek geçerli bilgi ve bilgi edinme yöntemi olarak da deney ve gözleme dayanan bilimsel bilgi kabul edilmiştir. “Sonuçta, tüm dini anlayışlar, metafizik ve toplumsal değer yargıları geçersiz kabul edilmiştir. Bireyin toplum ve tabiatla olan ilişkileri tamamen seküler ve insan merkezli (antropocentric) bir anlayış üzerine bina edilmiştir. Bunun sonucu olarak da, daha önceleri bu kâinatın aşkın ve mutlak bir

varlık tarafından yaratıldığı, kâinattaki düzenin, ahengin ve güzelliklerin tüm kaynağının bu aşkın varlığın kendini ifade etmesi olduğu inancı, yerini Neo-Darwinizmin her şeyi tesadüf ve evrimle temellendirmeye çalışan anlayışına bıraktığı görülmektedir. Bu anlayışın bir sonucu olarak insan doğal evrim sonucu ve tesadüfen gelişmiş; hayattaki tek amacı var olmak için mücadele etmek olan bir varlığa dönüşmüştür” (İ. Özdemir, 1999: 299; Bayyığıt, 2002: 41). Daha sonraları David Hume, Descartes, Bacon, Galileo ve Newton'un doğa görüşünü tamamlayan bir tez ortaya atmıştır. Ona göre de eşyanın tabiatı gereği hiç bir varlık diğerleriyle "mutlak ve zorunlu" bir ilişki olmak zorunda değildi. Her biri kendi içinde bağımsız ve müstakil kabul edilmeliydi. Dolayısıyla Hume'ye göre de eşya, tabiatı gereği en küçük parçalara indirgenebilirdi. Bir sorunu parçalara ayırarak çözümlenmek bilimsel bir yaklaşım olmakla birlikte, bazı durumlarda parçaların yeniden birleşmesiyle bütün elde edilememekteydi. İndirgemeci yaklaşım toplumsal sorun ve bu arada çevre sorunlarını, Batı gibi sadece hastalığın belirdiği organa müdahalede bulunmak suretiyle çözümlenmekteydi. Hâlbuki hastalığa neden olan etmenler üzerinde hiç durulmadığı gibi hasta olan uzva uygulanacak müdahalenin diğer uzuvlarda ne gibi tesir icra edebileceği üzerinde ise hiç durulmamıştı (N. Öztürk, 1995: 51; Bulaç, 1993: 6).

Bütün bu ve benzeri iddialar Batı'da büyük tartışmalara neden oldu, Bazı Yahudi ve Hıristiyan düşünürler, bu düşüncenin doğru olmadığını, İncil ve Tevrat'ın bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmediğini, çevre bunalımından Hıristiyanlığın sorumlu tutulamayacağını, şayet bir sorumlu aranıyorsa bunun Hıristiyanlığın o dönemlerdeki yorum ve algılanış biçimiyle ilgili olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu karşı tezlerin yanı sıra, Hıristiyan geleneği içinde birçok çevreci görüş ve yorumlara da rastlamak mümkündür (İ. Özdemir, 1997: 94; Bayyığıt, 2002: 44).

“Peki, nasıl bir tasarım bizi bu trajik noktaya ulaştırmıştır? Bu kırılma noktasının modern çağın 'doğaya egemen olmak' düşüncesi içinde geliştiğini yadsıyamayız. Kendisini, Bacon'un, "bilmek egemen olmaktır" savına ve Descartes'ın mekanik doğa anlayışına dayandıran modern gelenek, bilimsel ve teknik bilgisiyle doğayı kontrol etmeye ve ona egemen olmaya çalışmış ama sonunda, ne yazık ki kendisi, yaratmış olduğu Frankeinstein'ın kontrolüne girmiştir. Bir zamanlar, Condorcet'nin, insanın ilerlemesinin ve özgürleşmesinin tek yolu olarak gösterdiği

bilim ve teknoloji, onu özgürleştirmek yerine köleleştirmiştir. Artık onlarsız neredeyse hiçbir şey yapılamamaktadır. Bugün artık, seri üretimin ve seri tüketimin egemenliği altında yeni yaşam alışkanlıkları ve değerleri oluşturulmuştur” (Aysevener, 2003: 67). “İnsan madde üzerindeki gücü arttıkça, özel hayatında ve toplum içerisinde kendisini güçsüz hissetmeye başlamıştır. Tabiata egemen olmak için yeni ve daha iyi araçlar yarattıkça, bu araçların karmaşık ağına düşmüş ve kendini gözden kaçırmıştır. Tabiatın efendisi oldukça kendi elleriyle yapmış olduğu makinenin kölesi haline gelmiştir. Madde konusundaki tüm bilgisine rağmen, insan, varlığının en önemli ve temel soruları karşısında bilgisizdir: İnsan nedir, nasıl yaşamak zorundadır?” (Fromm, 1993: 12).

Sanayi devrimi sonucu ortaya çıkan yeni yaşam anlayışı toplumun refah talebi ve tüketim eğilimleri endüstriyel üretimin aşırı ölçülerde artmasına yol açmış, aşırı üretim artışı ise doğal kaynakların sınırsızca kullanımını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda modernleşme ve kapitalizm ekonomik büyüme ve toplumsal refahı en üst toplumsal değerler haline getirmiştir. Dolayısıyla ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için doğal kaynakların sınırsızca kullanımı zorunlu bir hale gelmiştir. Bu sürecin neticesinde doğa ile karşılıklı saygı ilkesine dayalı olarak kurulmuş ilişkiler tamamen ortadan kalkmış; doğa ekonomik refahın sağlanması için sınırsızca kullanılabilir ve sömürülebilir bir ekonomik değer olarak algılanmaya başlanmıştır (Tuna, 2001b: 232; Adak, 2010: 373).

Modern insan kim olduğunu unutmaya başladığında, doğal çevre üzerinde egemenlik kurmak, çevreyi kontrol etmek adına yaptıkları, çevreyi tahrip etmeye, yok etmeye dönüşmüştür (Nasr, 1984: 16). İnsanın yaşam anlayışı ve tarzı tabiata ve insana bakışın ürünüdür, tabiatla ilişkisi de bir “efendi-köle” ilişkisidir (Gürsel, 1996: 46).

Böylece tabiat, son noktasına kadar kullanılmaya ve istismar edilmeye devam edilen bir “nesne” haline gelmiştir. Tabii kaynakların tükenişinden, kentsel sorunların büyüklüğüne, doğal güzelliklerin tahrip edilmesinden, çevrenin makine ve ürünleri tarafından yaşanmaz hale getirilmesine, kısaca, psiko-sosyal sorunlardan, çevre sorunlarına kadar birçok problemin altında yatan unsur tabiatın boyunduruk altına alınmasıdır (Bayyığıt, 2002: 43; Evkuran, 2008: 36; Nasr, 1988: 14–15).

İnsanın tabiatı algılama biçiminde farklılaşma çevre sorunlarının da kaynağı olmuştur. Çünkü insanın tabiata egemen olma anlayışı, insan ile yaşadığı çevre arasındaki uyumu bozmuş, tabiatı ve tabii kaynakları sömürmesine dönüşmüştür. Modern anlayışın en belirgin özelliği, tabiatı nesneleştirilmesi; (Güleç, 1989: 17) hammadde kaynağı bir meta haline getirmesi ve her türlü değerden soyutlamasıdır. Bütün kutsal dinlerde manevi bir boyutu olan, saygı duyulan tabiat sömürü alanı haline gelmiştir (Bayyığıt, 2002: 42; Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 63).

“Batı düşüncesindeki üç ayrı ve önemli bir "doğaya bakış" kırılmasını ifade etmektedir: Birincisi; doğanın insana değil, insanın doğaya ait olduğunu kabul eden kadim görüştür ki, Graudy'de ifadesini bulan Hindu, Afrika, İran ve Çin bilgelikleri doğaya bu şekilde bakmışlar, ona ilâhî bir değer atfetmişlerdi. Bu dönemde, doğa milyonlarca yıl tahrip olmadan insanla dost kalabilmiş, insan ihtiyaçlarına cevap verebilmişti. İkincisi; doğayı bir makine gibi gören, insanın dilediğinde ona müdahale etmek üzere sonsuz yetkilere sahip olduğu varsayılan, doğaya hırçınca hâkimiyetin sağlandığı dönemdir. Üçüncü dönem ise; ikinci döneme bir tepki olarak doğmuş ve yaklaşık kırk yıl önce gibi bir geçmişle başlayıp devam eden "doğaya ekolojik ve holistik bakış" a yavaş yavaş eski kutsallığı iade edilmektedir. Yüzyılımıza damgasını vuran ve gelecek yüzyılda son derece önem kazanacak olan ekolojik ve holistik görüş hakim paradigma olmaya aday olabilecektir” (N. Öztürk, 1995: 51).

Hemen şunu ifade etmek gerekir ki çevre bilincini, insanın hayatını anlamlandırmada başlıca etken olan “manevi değerler” içerisinde ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda “güç ve maddenin” yegâne değer tanındığı günümüz değerler hiyerarşisini, insani olanlarıyla yeniden düzenlemeye ihtiyaç vardır (Sakallı, 2008: 186).

3. ÇEVRE AHLAK İLİŞKİSİ

Çevre sorunları ahlaki bir sorun mudur? Yoksa bilimsel ve teknolojik bir sorun mudur? Sorunu teknoloji ile çözebilir miyiz? Sorunun bilimsel ve teknolojik boyutlarının da olduğu bir gerçektir. Ama bunlar sorunun sadece bilimsel ve

teknolojik boyutudur. Çevre sorunlarını çözmeye yönelik çalışmalarda niçin yetersiz kalınmaktadır? Çevrenin korunmasına niçin dikkat edilmemektedir? Sorularına cevap aradığımızda karşımıza insanın ahlak anlayışı çıkmaktadır.

Toplumumuzda çevre kirliliğinin zararları ve çevrenin korunması gerektiği bilindiği halde, bu görevin pek yerine getirilmediği görülmektedir. Çevrenin kirlenmemesi gerektiğini savunan bir kişi bu söylediklerinin aksini yaparak bir çelişki sergileyebilmektedir. Mesela sanayi atıklarının çevreye zarar vermeyecek bir şekilde imha edilmesini isteyen bir sanayici pekâlâ kendi fabrikalarının sebep olduğu çevre kirliliğini görmezlikten gelebilmektedir. Yine aynı şekilde sokakların kirlenmemesinin gereğine bilen birçok insan çöplerini sokaklara rahatlıkla atabilmektedir. Böylece sorunun ilk bakışta görüldüğü kadar basit olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü sorun artık bir çevre sorunu olmaktan çıkmış, bir ahlak sorununa dönüşmüştür. İnsanlar kişisel menfaatleri uğruna, çekinmeden ve gelecek nesilleri düşünmeden çevreyi kirlenmekte ve tabiatı tahrip etmeye devam etmektedir.

İşte burada, İslam'ın bir din olarak toplumsal sorunlara genellikle ahlak sorunları olarak ele almasının sebebi hikmeti ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu sorunlara getirdiği çözümler de ahlaki çözümler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şayet bu açıdan çevre sorunlarına bakılmazsa, İslam'ın çevreye bakışı bir anlam kazanmayacak sonuçta tüm çalışmalar da başarısızlıkla sonuçlanacaktır (Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 77-78).

“Çevre kirlenmesine karşı mücadele etmek, doğanın yarattıklarını korumak, yeni enerji kaynakları bulmak ve barış içinde yaşamayı sağlayacak daha iyi işleyen anlaşmalara varmak amacıyla, daha çok kaynak seferber etmekle çağdaş dünyanın yıkıcı güçlerini "denetim altına alabileceğimizi" sanıyorsak, hakikatlerden kaçıyoruz demektir. Gerçi servet, eğitim, bilimsel araştırma ve daha birçok kaynak uygarlığa gereklidir; ama bugün en çok gerekli olan bu araçların hizmet edeceği amaçların yeniden bir gözden geçirilmesi ve değiştirilmesidir”(Schumacher, 1989:220). Çevre sorunlarının sadece teknolojik önlemler ve yasal düzenlemelerle çözülemeyeceğinin anlaşılması ile birlikte, sorunun ahlaki boyutunun önemi kabul edilmeye başlanmıştır. Nitekim konuyla ilgili yayınlanan raporda “ortada bir ahlaki seçim yapma sorunu vardır” denilmektedir. “Ne kadar hesap yapılırsa yapılsın, tek başına yanıtları bulmaya yetmez. Dünyanın dört bir yanından genç insanların alışagelmış

değerlerin geçerliliğini sorgulamakta olmaları sanayi uygarlığından duyulan yaygın rahatsızlığın bir belirtisidir” denilmektedir (Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 66; Schumacher, 1989:220).

İnsan çevreyi kirletmenin zararlı olduğunu bildiği halde niçin kirletmektedir? Kendi menfaati için başkalarını niçin feda etmektedir? Yiyeceği bir kilo balık için dinamitle bir gölün ya da ırmağın bütün canlılarına niçin zarar vermektedir? İşte burada ahlak devreye girmektedir. Şayet insan tabiattaki varlığın efendisi değil, ihtiyacını gideren bir dostu olarak görürse ve tabiattaki bu varlıklar insana verilmiş korunması gereken bir emanet olduğu bilinci ile hareket ederse, tabiatı kirletmenin kul hakkına giren günah bir davranış olduğunu inanırsa çevreyi kirletmekten çekinecektir.

Başka bir ifade ile insanın sahip olduğu dünya görüşü, inancı ve değer yargıları çevresi ile olan ilişkilerinde temel belirleyici bir unsurdur. Dolayısıyla insanın bu görüşleri araştırılmadan, tartışılmadan ve eleştirilmeden düşüncelerinin ve davranışlarının değiştirilmesi mümkün değildir (İ. Özdemir, 1994: 14).

“İslâm’ın çevreyle ilgili temel yaklaşımını ve ilkelerini, öncelikle onun Allah-insan-tabiat arasında kurulmasını öngördüğü ilişkide aramak gerekir. Çok bilinen ifadesiyle İslâm tevhid dinidir. Ontolojik olarak her şey özünde Bir’e (Allah’a) dayanır. Tasavvuftaki derin ifadesiyle her şey O’nun cemâl ve celâl sıfatlarının tecellîsinden ibarettir. Bundan dolayı tabiat “Allah’ın ayetleri”, O’nun varlığının ve ulu kudretinin işaretleri, delilleridir. İnsanın, tabiatın, çevrenin, göklerin ve yerin, her şeyin varlık nedeni, mâliki ve sahibi O’dur. Dolayısıyla bu sayılanlara zarar veren, O’nun eserlerine zarar vermiş olur. Bütünüyle varlık O’nun “ayetleri” olduğuna göre, varlıktan kopan O’ndan kopar, O’ndan kopan varlıktan kopar. “sevgi” kavramının gerçek anlamıyla, O’nu seven varlığı sever, varlığı seven O’nu sever. Çünkü bütün varlıklar O’na vardığı için bütün sevgiler de O’nu sevmeye varır. İnsan O’nunla ve varlıkla, yani canlı ve cansız tabiatla, çevresiyle ontolojik olarak var olan bağımlı ahlâkî olarak da kurduğu zaman vahdetin bir parçası olur. Bu husus bir hadiste “Siz yeryüzündekilere merhametli olunuz ki, göktekiler de size merhametli olsunlar” şeklinde dile getirilmiştir” (Çağrıcı, 2008: 10).

Günümüzde dünyayı insanlara yaşanmaz hale getiren çevre sorunlarının temelinde ahlaki sorunlar yatmaktadır. İnsanı insan yapan değerden uzaklaşan, moral

seviyesi düşen insanlık, çevreyi de tahrip etmekten çekinmemektedir (Canan, 1995b: 29). Çevresindeki her varlığın manevî bir boyutunun olduğunu inanan bir insan dolayısıyla bu varlıklara karşı ekolojik ahlak ilkelerine göre davranmanın gerekliliğini kabullenecektir (Kayhan, 2002: 90).

Çevre sorunlarının tanımında ve çözümünde yapılması gerekenlerden ilki krizin kökenini doğru tespit edip, ortaya koymaktır. Sorunlara çözüm ararken insandan başlamalı, insanın sahip olduğu inançlar, ahlaki değerler ve dünya görüşü önemlidir. Çünkü insanların sahip olduğu ahlaki değerler ve inançlar çevreleriyle olan ilişkilerini düzenlemede önemli rol oynamaktadır (H. Aydın, 2009: 208).

C. ÇEVRE VE DİN İLİŞKİSİ

1. ÇEVRENİN DİNE ETKİSİ

İnsan varlığı ile bir mekânda yaşamak durumdadır. Dolayısıyla insan bulunmuş olduğu çevreyi etkilerken aynı zamanda yine bu çevreden de etkilenecektir. Yeri gelmişken hemen belirtelim ki çevrenin dine etkisinden anlaşılması gereken, insanların dini algılamalarına etkisidir bizatihi dini emirlere müdahalesi değildir.

İnsan ve insan topluluklarının coğrafi çevreleriyle etkileşim halinde bulunmaları tabii bir durumdur (Arslantürk ve Amman, 2001: 36). “Gerçekte her din bir toplum içinde ortaya çıkar ve gelişir. Bilinen bütün insan toplulukları içinde bir dine rastlandığı gibi, toplumsal bir olay olmak nedeni ile sorunların, olayların ve çatışmaların olmadığı bir din de var olmamıştır. Çünkü dinin toplumsal, bir olay olması demek, din olaylarının belli ölçülerde coğrafi, toplumsal ve kültürel değişkenlere bağlı bulunması demektir” (Günay, 1999: 29; 2003: 232; 1986b: 43). “Din ve toplum arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğuna göre, dini inançlar, pratikler, kurumlar, tutumlar ve davranışları ortaya çıktıkları toplumsal koşullar,

çevreler ve ilişkilerden tamamen bağımsız saymaya imkân yoktur. Dini inançlar ve pratiklere olan bağlılık kişisel olduğu kadar aynı zamanda toplumsal bir olaydır. Her fert, kendini belli bir tutuma zorlayan bir çevrede gözlerini dünyaya açar ve yaşar. Kişinin doğduğu ve büyüdüğü çevresinin, ait olduğu toplumsal tabakası veya sınıfının, yaşadığı yerin ve çağın gelenek ve göreneklerinin, dünya görüşünün ve hatta modanın dini inançlar ve pratiklere duyduğu ilgide payının bulunduğu kuşkusuzdur” (Günay, 1999: 31–32).

Toplumun din üzerindeki etkisi, dinin ilk ortaya çıkışı ya da dinin ahkamı ile değil, daha çok var olan dinin inanç ve ritüelleri üzerinde kendini göstermektedir. Gerçekten de, “dünden bugüne, özellikle çok tanrılı toplumların din üzerindeki etkisini gösteren pek çok örneğe rastlarız. Bunların başında ekonomik ve sosyal faktörler gelmektedir. Nitekim tarımcı toplumların tanrılarına ‘Toprak Ana’, akarsu yataklarında yaşayanların ‘Bereket Tanrısı’, denizci toplulukların ise, ‘Koruyucu Mabut’ adının verilmesi; anaerkil toplumlarda ‘kadın tanrıçalara’, babaerkil toplumlarda ise, daha çok ‘erkek tanrılara’ denk gelinmesi; arazinin çetin olduğu yerlerde ‘natürist’, düz olduğu yerlerde ‘animist’ inançların ağırlık kazanması, toplumun din üzerindeki etkilerini ortaya koymasından oldukça ilgi çekicidir. Yine toplumsal etkinlik, mülkiyet tarzları, zümre yapıları, dinî anlayışlarda önemli şekillenişlere sebep olmuşlardır” (Keskin, 2004: 17; Frayer, 1964: 66).

İbn. Haldun coğrafi şartlarla sosyal hayat arasındaki münasebetlere değinen, (Günay, 1986a: 71) fiziki çevrenin, insanın ahlakı, dini ve psikolojik yapısı üzerinde etkisine dikkat çeken ilk sosyologlardandır (Görgün, 1999: 46; İbn. Haldun, 1988: 331). Sosyolojinin öncülerinden kabul edilen Montesquieu’ de çevrenin, insanların fizyolojik sinirsel, psikolojik varlık biçimlerini doğrudan belirlediğini düşünür (Aron, 2005: 46).

Bu durumda, ‘inanç, kişi ile Tanrı, arasında’ var olan bir olgudan ibarettir denilebilir mi? Birçok sosyal-psikoloji çalışmaları, durumun tamamen kişisel tercih ve uygulamalardan ibaret olmadığını göstermiştir. Din tercihinin özel ve kişisel olduğunu söylemek yerine; “kişinin çevre koşullarının hazırlamış olduğu seçenekler arasından bir tercih yapmada özgür olduğunu ileri sürmek, yapılan araştırma sonuçlarına daha uygun bir yargı olacaktır” (Aktaran: Eren, 2007, 129–152). “Çünkü dini yaşayışı toplumsal kontekstinden yani ortaya çıktığı coğrafi, tarihi,

etnik, politik, kültürel, ekonomik v.s. ortamından tamamen bağımsız saymak imkânsızdır. Dolayısıyla, ekonomik, politik, bilimsel ve teknik alanlarda olduğu kadar, toplumun genel yapısı, zihniyeti ve hâkim ideolojide ortaya çıkan değişikliklerin de dini yaşayış alanında değişiklikler ortaya çıkarması doğaldır” (Günay, 1999: 37; Abadan, 1964: 212–222).

Crutchfield ve Krech de, kültürün oluşmasında, fiziksel çevrenin belirleyici etkisi üzerinde durmaktadır (iklim, coğrafya, doğal kaynaklar vd.). Örneğin, toprakları hayvancılık ya da tarıma uygun olan topluluklar, sahip oldukları toprak yapısının gerektirdiği yaşam koşullarına uygun bir kültür yapısı üretmektedirler. Kıraç arazide yaşayıp hayatını hayvan beslemekle idame ettiren topluluklar, bulunduğu toprağa ve göçe dayalı hayat tarzına uygun kültür etmenleriyle belirginleşen yaşam tarzını sürdürürken, düz ve tarıma uygun arazi sahipleri ise, çeşitli tarım teknikleri ve buna bağlı yaşam kültürünü sürdürmekte ve geliştirmektedirler. Bu bağlamda hemen şunu belirtmek gerekir ki, insanların tamamıyla çevrelerinin ürünü olduğu gibi bir kesin yargıda bulunmak doğru değildir. İnsanlar, bir taraftan fiziksel çevre şartlarından etkilenirken, diğer taraftan o çevre koşullarını değiştirme yetisine sahiptirler (Crutchfi ve Krech, 1983: 109; Eren, 2007: 140).

“Ferdî ve sosyal olaylarda, kültür ve medeniyetler üzerinde tek faktörün değil; tabiat şartları, iklim, ırk, tarih, nüfus, ekonomi, dil, adet ve benzeri pek çok faktörlerin tesiri vardır ve bunlarda karşılıklı bir etkileşim içindedir” (Solmaz, 1996: 136).

2. DİNİN ÇEVREYE ETKİSİ

İnsan ve toplumları etkileyen, sosyal bütünleşmeyi sağlayan olgulardan biri dindir. Din insan topluluklarını çeşitli şekilde etkilerken aynı zamanda insanların düşünce biçimlerini oluşturmaktadır. İnsan, toplumsal bir varlıktır. İnsanın belirli bir toplum ve çevre içerisinde yaşaması bunlarla etkileşim içerisinde bulunması sebebiyle âdeta çevrenin ürünüdür.

İnsanın içinde doğup-yaşadığı “sosyo-kültürel çevre onun belleğini, kişiliğini oluşturduğu gibi, insan-toplum, insan-tabiat ilişkilerinde de yönlendirici rol oynar, aynı zamanda ona dünya görüşü kazandırır”. Kültürün temel unsurlarından olan din, insanın toplumsal ve fiziksel çevresiyle ilişkilerinde, anlamlandırma ve tanımlamalarında önemli unsurlardan biridir. Dolayısıyla insanın çevreyle ilişkilerini dinden bağımsız düşünmek, anlamaya çalışmak mümkün değildir (Bayyığıt, 2002: 40). “Din mensuplarına, onların dünyayı özel bir gözlükle görmelerini sağlayan ve bu şekli altında insan davranışlarını etkileyen metafizik bir “dünya görüşü ve hayat anlayışı” sağlar. Bu durum, herhangi bir dine suluk eden bir ferdin, kutsal dışı meselelere karşı belli bir tutumu takınması ve mesela, tabiat tarih ve kültürü muayyen bir açıdan değerlendirmesi sonucunu doğurmaktadır” (Günay, 2003: 253). Belirli bir dine mensup insanlar günlük işlerini görürken ve hatta tabiatı seyrederken bile bu inancının tesirinde kalırlar. Hatta onlar, dünyaya karşı takındıkları tavrın, dinden kaynaklandığının bilincinde olmasalar da, kendileri dışındaki dünyayı daima dinlerinin ışığı altında görürler (Keskin, 2004: 11).

Din, hem bireyi hem de toplumları etkileyen sosyo- kültürel bir kurum olarak insanın günlük hayatındaki davranışlarına yön veren faktörlerden biridir (Peker, 1990: 94; Ünal, 2010: 357). “Din insanlık tarihinde çok önemli bir faktör olmuştur. Mesela insanların yaptığı ilk büyük binalar mabetler olmuştur. Şehirler mabetlerin etrafında kurulmuş veya ona göre şekillenmiştir. Her dinin icabına göre yapılan mabetler, o milletin genellikle en büyük sanat ve mimari eserler arasında yer almıştır. Bu sebeple dini törenler, mimarlık, müzik, dans ve şiir sanat dallarının ortaya çıkmasına yol açmış veya bunların gelişip zenginleşmesine yardım etmiştir” (Solmaz, 1996: 128).

Din, insanın davranışlarına yalnız ihtiyaç duyulan yerde meşruluk kılıfı geçirmekle kalmaz, aynı zamanda kendi de etken olarak gereken itici kuvveti verir (Ülgener, 2006: 10). “Dinin davranışları etkilemesi, aynı zamanda da davranışların ve ilişkilerin örgütlü bütünü olan yapıları ve sistemleri etkilemesi anlamına gelmektedir”(Dursun, 1992: 32).

Din sadece varlığını sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda; siyasi inançlar ve bağlılıklar, aile ilişkileri, sağlık ve mutluluk, özgür alan ve sosyal sermaye konuları üzerindeki etkisini de devam ettirmiştir. Batıda yapılan alan araştırmalarında dini

faktörler ergen bireyin cinsel tutumlarını, evlilik ve boşanma, çocuk yetiştirme, vb. davranışları etkilediği, dostluk ve yardımlaşma duygularını artırdığı, alkol, sigara, madde ve uyuşturucu kullanımı, sapkın davranış türlerine engel olduğu, çeşitli stresli olaylar ve durumlara maruz kalmayı azaltarak sağlık ve mutluluk üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Sherkat ve Ellison, 2006: 249–285). Din, “kültürün kendisinden ayrılması mümkün olmayan bir unsuru olarak öncelikle fertlere, fertler aracılığıyla toplumsal olgu ve kurumlara nüfuz eder. Bundan dolayı fertlere nüfuz edebilme kabiliyeti sayesinde bütün kültür sahalarına hakim duruma gelir” (Akyüz, 1998:295–308).

D. DİNLERİN ÇEVREYE YAKLAŞIMI

Dinlerin gayesi insanların dünya ve ahiret mutluluğunu sağlamasıdır. Dünyada insanın mutlu olmasını gaye edinen bir dinin, çevreye karşı ilgisizliği düşünülemez. O gün için bugünkü anlamda çevre sorunları yaşanmasa da, dinlerin tabiata ve tüm canlılara bakışı ontolojik anlamda mevcuttur. Konumuzla ilgili olarak bu bölümde dinlerin tabiata bakışı ve müntesiplerinin bu emirleri algılayış şekilleri üzerinde durulacaktır.

Bütün dinler insan ve onun dünyasını inşa için gelmiştir ve insanların anlam arayışlarına, endişelerine, korkularına ve ümitlerine sorularına cevap verme kaygısını taşırlar. Bizlere hayatın bir amacı olduğunu, geçmişin mirasçıları ve geleceğin emanetçileri olduğumuzu bildirirler (Rose, 1997: 41; Hançerlioğlu, 1963: 11–12). Dinler, felsefî düşünceler ve ideolojiler belli bir çevrede doğarlar ve gelişirler dolayısıyla bu ortamdan bazı yerel izler taşırlar. Çevre ve insanın olmadığı yerde ne din, ne felsefe ve ne de ideoloji vardır (Kayhan, 2002: 24).

Dinler sadece bireyin özel hayatı ile ilgili ilişkileri düzenlemez aynı zamanda insanların birbirleriyle, Allah ve toplum ile hatta insanın ilişkiye girdiği nesnelere, tabiat ve canlılar dünyasıyla olan ilişkilerini de düzenler (Uysal, 2005: 41–59).

Çevre sorunlarının çözümünde dinin ve ahlakın, etkin bir rol üstlenebileceği değişik ülkelerden farklı inançlara mensup aydınlar tarafından sıkça dile

getirilmektedir. Meselâ, Bahro'ya göre yapılacak şey, “İsa, Muhammed ve Buda'nın yaptığı gibi, zihinsel bir devrim yapmaktır. Derin ekolojinin kurucularından Norveçli Arne Naess, Hıristiyan ve Müslümanların İncil'in ve Kur'ân'ın insana yüklediği sorumluluğu ekolojik bakış açısıyla yeniden yorumlayıp vurgulamalarının gerektiğini belirterek çevre korumada dinin oynayacağı role işaret eder. Schumacher de, toplumsal sorunların çözümünde dinin rolünün inkâr edilemeyeceğini ifade eder. (Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 28–30; Kayhan, 2002: 261).

Yüce Allah kutsal kitaplar vasıtasıyla, kudret ve hikmetinin en güzel görüntüsü olarak doğayı, tüm canlılar için vazgeçilmez bir yaşam kaynağı olduğunu bildirmiştir. Yine aynı şekilde insanların doğayla olan ilişkilerini düzenli bir şekilde sürdürmeleri ancak Tanrı ile olan bağlarını doğru bir şekilde sürdürebilmeleri ile mümkün olacağı bildirilmiştir (Atik, 2008: 1).

Öncelikli olarak ilahi dinlerin daha sonrada milli dinlerin çevreye yaklaşımı ele alınacaktır. Hemen belirtelimki; İlahi din Allah tarafından, peygamber aracılığı ile insanlık âlemine gönderilen, vahiy mahsülü olan dinlere denir. Herne kadar günümüzde Yahudilik milli din olarak kabul edilse de kaynağı itibariyle ilahi din olarak nitelendirilmektedir (Bkz. Tümer ve Küçük, 1993: 175–176). Bundan dolayı Yahudilik milli dinlerin içerisinde verilmedi.

Bu konuda önce ilahi dinlerin ilki olan Yahudiliğin görüşlerinden başlamak gerekir. İlahi dinlerin çevreye yaklaşımı genel anlamda müsbet iken, peygamberin öğretileri ve kutsal metinlerden uzaklaşan insanlar tabiata bakışı yabancılaşmıştır.

1. YAHUDİLİK

Yahudilere göre, insan ile tabiat arasındaki dengeyi ayrıştıran ilk kutsal kitap Tevrat' tır. Evren içinde en son yaratılan insan, varlıkların ayrıcalıklı olanıdır. İnsan evrende tam anlamıyla bir tasarrufa sahiptir. Evrendeki her şey insanın emrine verilmiştir. Bundan dolayı insan diğer canlılar göre nasıl seçilmişse İsrail oğulları da diğer insanlara göre öylece seçilmişlerdir (Macit, 2000: 8; Tümer ve Küçük, 1993: 219–222).

Tevrat'ta tabiata egemen olmayı gösteren ayetlerde şöyle bildirilmektedir. "Ve Allah onları mübarek kıldı ve Allah onlara dedi: Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve onu tabi kılın ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve yer üzerinde hareket eden her canlı şeye hâkim olun" (*Tevrat*, Tekvin, 1/28). Buna göre Yahudilikte "genel olarak derin bir ekosistem saygısının olduğu söylenemez. Bununla birlikte Ahd-ı Atikte tabiatın dini hayat görüşünde önemli bir yer tuttuğunu gösteren Hoşeyaya Rabb'in esenlik için canavarlarla ve bitkilerle ahitleşmesini ilham etmesi; ya da Hz. Nuh'a temiz olup olmadıklarına bakmaksızın bütün hayvanları muhafaza etmesinin emredilmesi gibi belirli atıflar vardır. Aynı şekilde bakir tabiat ya da yabancı ortam, bir imtihan ve ceza yeri olduğu kadar, bir sığınak ve tefekkür alanı ya da cennetin yansıması olarak da görülmüştür. Tabiata tefekkür murakabe açısından bakan bu görüş ve gelenek, daha sonra Yudaizm'de hem Kabbalistik, hem de Hassidim ekollerinde varlığını sürdürmüştür" (Macit, 2000: 9; Nasr, 1982: 94; Kula, 2008: 221).

Yahudi çevreci yazarlar kendi dinî öğretilerinin, ekolojinin birtakım sorunlarına pratik çözümler getirebileceğini ve bunların, geçmişe ait şeyler olmadığını ifade ederler. Yine onlara göre bu din günümüzdeki deniz, toprak ve hava kirliliklerinin giderilmesinden, ozon tabakasındaki bozulmaların onarılmasına, atık maddeler sorununun giderilmesinden sera etkisinin en aza indirilmesine kadar çözüm sunabilecek ilkeler ortaya koymaktadır. Yine bu din mensupları, dinlenme yılında toprağın sürülmediğini, kutladıkları bayramların tarıma dayandığını ve ağaç sevgisini bilirler (Kayhan, 2002: 28).

2. HİRİSTİYANLIK

Hıristiyanlığın tabiata bakışı karmaşık bir durum arz etmektedir. Çünkü doğal düzenin korunmasında hristiyanlıkta farklı düşünceler mevcuttur. Bütün ilahi dinlerin ilk gelişlerinde tabiata ve doğal düzene bakışı olumlu iken, daha sonraları gerek dinlerin tahrif edilmesi, gerekse toplumların peygamberlerin öğretilerinden

uzaklaşmaları nedeniyle Hıristiyanlık ve Yahudilikte farklı algılamalar ve yorumlar ortaya çıkmıştır.

Doğal düzen konusunda Hıristiyanlıkta farklı düşünceler mevcuttur. Hıristiyanlığın doğal düzen görüşünü ve kaynaklarını ayırt etmekte zorlanırsınız (Nasr, 2002: 72). Hıristiyanlık evrendeki ekosisteme bakışta Yahudilikten farklı bir anlayış getirmemiştir (Demirci, 1995: 21).

Bütün dinler gibi Hıristiyanlığın da evrene bakış açısının olumlu bir takım davranış kurallarına dayalı olduğu genellikle benimsenen bir görüştür. Buna karşılık Lynn White gibi kimi düşünürler Musevilik ve Hıristiyanlık etiğinin, insanı doğasına yabancılaştırdığını, doğal değerleri ve süreçleri “metalaştırdığını”, ve bu yaklaşıma bu dinlerin doğa karşısında insanı ön plana çıkarmalarının neticesinde doğadan uzaklaştığını öne sürmüşlerdir. White, ayrıca “Hıristiyanlığın, yeryüzündeki dinler arasında en çok insanmerkezli (anthropocentrist) olduğunu ve doğayı sömürmenin Tanrı buyruğu olduğunu” da öne sürmüştür (Keleş ve Harmancı, 2002: 245; Bayyığıt, 2002: 42; İ. Özdemir, 1998: 69). Yorumcular, İncil’de yer alan; “Yeryüzüne hakim olmak” buyruğunun, tıpkı bir aile başkanının ailesine hakim olmasındaki gibi; ona, “güvenlik, koruma ve yardım” sağlama sorumluluğunu da kapsadığını öne sürerler. Hem Yeni Ahit, hem de Eski Ahit, Tanrıya saygılı olmanın, onun yarattıklarına da saygılı olmayı zorunlu kıldığını gösteren anlatımlar yer almaktadır (Keleş ve Harmancı, 2005: 257; Rifkin ve Howard, 1992: 258).

İncil’de de İsa (as) in ölümünün ve yeniden dirilişinin tabiatın sararıp solması ve sonra yeniden çiçeklenmesi ile birlikte oluşu Mesih’in kozmik niteliğine işaret etmektedir. St. Paul, bütün mahlûkatın kefaretime iştirak ettiğine inanıyordu (Nasr, 1982: 94; Macit, 2000: 9; Kula, 2008: 221). İlk Hıristiyanlar ayrıca “Tanrı’nın güzel kokusu” olan pneuma’nın kozmosu doldurduğuna inanıyordu zira İncil’de ifade edildiği gibi “Rabbin ruhu tüm dünyayı doldurmuştur” (Hikmet, 7; 22-23). Bu ruh bütün her şeyin “düzenleyici ve şekillendirici” ruhudur. Doğal düzenin anlamı Aziz Augustine (354–430) tarafından ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Aziz Augustine doğal dünyanın öneminden derinden etkilenmiş ve insanoğlunun doğal dünyaya Kovuluşu’nun etkisine inanmakla beraber “sonsuz çeşitliliği içerisinde dünyanın bütünü ilahi bir yaratıktır” şeklinde beyanda bulunmuştur (Nasr, 1982: 73). “Bütün

varlık Tanrı'nın yaratıcı gücüne göre gelişir ve işlerler. Bununla beraber, doğa Âdem'in Cennet'ten Kovuluşuna iştirak etmiştir, zira "bu tür düzensizliklerden sonra Tanrı tarafından biçimlenen doğadan arta ne kalır? Kötülük Âdem'in içindeki günahın kötülüğüydü fakat onun günümüze kadar propagandası içerisinde doğanın kötülüğü haline geldi. O zamandan beri iyi bir doğanın yerini bozulmuş kısır bir doğa almıştır. Uzun süre sonra Âdem'in Günahı tarafından karartılan doğa fikri, doğaüstü ile doğal olan arasına kalın bir perde çekti ve doğanın düzeninin ve bu düzenin İlahi Kaynağının önemini birçok gözden sakladı; muhalif Hıristiyanların sözcülerinin yüzyıllarca doğanın ruhani/manevi niteliğini ve onun çok katmanlı alanlarını kaplayan düzeni daha güçlü biçimde ilan etmeleri bu gerçeği değiştirmedir" (Nasr, 1982: 74).

Hıristiyanlığın tahrif olmasıyla birlikte muharref İncil'de doğa kavramı tuhaf bir şekilde "Cennetten kovulmuş" ve "günah" kavramlarıyla anılmaya başlamıştır. Bizzat Tekvin (III, 17) insanın Allah'la olan gerçek bağının kopuşunun; insanın doğayla, başka insanlarla ve kendi kendisiyle gerçek bağının kopmasına yol açacağını söylemektedir (Graudy, 1986: 300). Kilise, ilk başlarda paganizme bir tepki olarak kendisini kuşatan dünyadan yavaş yavaş elini eteğini çekmiş ve sonunda ondan büsbütün kopmuştur. Hıristiyanlık, insanların ruhunu kurtaracağım diye, doğanın teolojik ve manevi anlamını unutmak, ihmal etmek veya en azından küçümsemek zorunda kalmıştır (Nasr, 1982: 51). Süreç içerisinde batı kilisesinde bakir doğa ve yabani ortam bir barış ve murakabe alanı olmaktan çok bir savaş ve çatışma alanı olarak yorumlanmaya başlanmıştır. Rönesans dönemindeki coğrafi yayılma ile Yeni Dünyanın keşfi bu dürtüyle gerçekleştirilmiştir. Buna karşılık doğu kilisesinde doğaya murakabe açısından bakış vurgulanmış ve çok merkezi bir yere yerleştirilmiştir. Doğa, manevi hayatın desteği sayılmış bütün doğanın esenliği paylaştığına ve Mesih'in ikinci gelişinde evreni tazeleyip yeniden inşa ettiğine inanılmıştır (Nasr, 1982: 95; Macit, 2000: 10).

Çevreye saygı ve çevreyle uyum içerisinde olma Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da önemli bir yer tutar. Her iki inanç sisteminde de insanın gerek sosyal gerekse doğal çevresine uyum içerisinde olması istenir. Öldürmemek, çalmamak, başkasının malına ve ırzına göz dikmemek gibi ilkeler dinin temel kuralları arasında zikredilir.

Kişinin komşusunu kendisi gibi sevmesi, gerek Tevrat gerekse İncil metinlerinde temel ilkeler arasında sayılır. Benzer şekilde doğal çevreye karşı da saygılı olmak ve çevreyi tahrip etmemek üzerinde durulur. Doğal çevre tanrının yarattığı olarak insan emrine verilen bir unsur olarak değerlendirilir. Her ne kadar Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde zaman zaman doğal çevrenin tahrip edilmesine ya da lânetlenmesine yönelik bazı ifade ve olaylara yer verilse de bunlar istisnai durumlar olarak görülür. Bu istisnai durumlara Yahudilik'ten bir örnek olarak Eriha'nın Yeşu tarafından fethiyle Yahudi kutsal metnindeki şu ifadeler verilebilir: "... ve erkek ve kadın, genç ve ihtiyar, öküz, koyun ve eşek, şehirde ne varsa hepsini kılıçtan geçirip yok ettiler... Şehri ve şehirdekilerin hepsini ateşe verdiler; yalnızca gümüş, altın, tunç ve demirden eşyayı Rabbin evinin hazinesine koydu" (Yeşu 6:21–24). Hıristiyanlıkla ilgili olarak ise bu istisnai durumlara İsa'nın meşhur "incir ağacını lânetlemesine yönelik" kıssası (Markus 11:12-21; Matta 21:19) örnek verilebilir. Gerek Yahudilikte gerekse Hıristiyanlıkta istisnalar dışında genel olarak insanın doğayı tahrip etmemesinin dinî bir gereklilik olduğu belirtilir (Ş. Gündüz, 2008: 7).

Netice itibariyle Hıristiyanlığın doğal çevreye yaklaşımı iki maddede özetlemek mümkündür. Bunların birincisi insanın doğal çevreye eğemen olması neticesinde, çevresini "kullanması" ve "sömürmesi", insanlığın doğal çevresiyle ilişkili olarak ikinci yaklaşım ise, doğal çevresi üzerindeki hâkimiyetlik duygusunu "sorumluluk" algısına dönüştürerek sahiplenip korumasıdır (Olgun, 2008: 61).

3. İSLAMİYET

Dinlerin çevreye yaklaşımını irdelediğimiz, İslam'ın tabiata ve çevre sorunlarına bakışını vereceğimiz konumuzda, İslamın tabiata ve doğal düzene bakışını şu şekilde maddeler halinde verebiliriz. Kur'an, birinci öncelik olarak insanın yeryüzüne halife olarak gönderildiğine dikkat çekerek, insanın konumunu belirtir. İnsanın yaşamı süresince kendisinin muhatap olacağı varlıklara karşı görev ve sorumlulukları, o varlıklar ya da ortamlara dikkati çekilerek hatırlatılmıştır. Dolayısıyla kendi konumunu, görev ve sorumluluğunu bilmeyen bir insan, eli

altındaki mevcut her şeyi en kötü bir şekilde kullanacak, tüketecek, sınırsız istekleri için etrafı yakıp yıkacak, çevresine zarar verecek ve kirletecektir.

Bir başka ifadeyle “halife sıfatıyla yeryüzüne gönderilen varlık olarak insan olmak demek, halifetullah konumunun gerektirdiği mesuliyetin şuurunda olmak demektir” (Kula, 2000: 363; Dolatyar, 2003: 302). “İslâmî değerler sistemine göre Müslüman yalnız Allah’a değil, aynı zamanda içerisinde yaşadığı toplum ve fizikî çevreye karşı da sorumludur” (Nasr, 2002: 167–168).

Allah’ın vermiş olduğu nimetleri mesuliyet duygusu içerisinde algılamayan insan, tabii düzenden bozulmasında en önemli faktördür. “Tabii çevre için hiçbir şey, sahip olduğu hilafet yetkisini Allah’a kulluğu, emirlerine ve kanunlarına uymayı ve O’nun yarattıklarını gözetmeyi kabul etmeyen insanlar tarafından kullanılmasından daha tehlikeli değildir. Yeryüzünde kendisini artık Allah’ın kulu olarak görmeyen ve bu nedenle kendisinin dışında herhangi bir otoriteye sorumlu olma ve sadakat borcu duyma konumunda görmeyen bir halifeden daha tehlikeli bir yaratık yoktur. Böyle bir yaratık “Şeytan Allah’ı taklit eder” ifadesindeki gibi, tamamen şeytanî olan gücünü tahribat için kullanabilir; en azından kısa bir dönem için böyle bir güce sahip olması ve Allah’ın bütün yarattıkları üzerinde gösterdiği ihtimama hasredilmiş olan bu hâkimiyeti kullanması, evrenin can damarlarını işleyen bu sevgiden mahrum olduğu için, bu tip bir insanın dünya üzerinde tanrısal; fakat tahripkâr bir hâkimiyetine yol açar” (Nasr, 2007: 367).

İslâm’da öldükten sonra hesap verme, başka bir ifadeyle bu dünyadaki yaptıklarının diğer dünyada sorguya çekilme inancı, insana verilen emanetleri koruma konusunda önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu inanç insanların tabiatla olan ilişkilerinde istediği gibi davranma arzusuna mani olur, fren vazifesi görür. Bu bağlamda Kuran’da insana yüklenen halifelik rolü, kendisine verilen emaneti koruma vazifesiyle eş değerdir. Yani insanın emaneti kabullendiği ve gereklerini de yerine getirmeyi taahhüt ettiği zamanla doğru orantılıdır (Dolatyar, 2003: 309).

Günümüzün modern insanı, bilim ve onun uygulaması olan teknolojiyi sorumluluk duygusuna kapılmadan hoyratça kullanmış, neticede doğanın kaynaklarını yağmalamış ve çevreyi kirletmiştir. Şayet ahlaki sorumluluk içerisinde bilim ve teknoloji üretilmiş olsaydı, böyle kötü sonuçlarla karşı karşıya kalınmazdı. Bundan dolayı günümüzde, “ahlak teorilerinin modern bilim ve teknoloji çağı için

yetersiz kaldığını, ahlak tanımını içerisinde insanın insana karşı olan tavrı ve eylemi yanında, insanın doğaya ve doğadaki insan olmayan nesnelere karşı olan tavrını ve eylemini de eklemek gerektiğini ileri sürülmektedir”. Netice itibarıyla, ahlaki kurallar ve sorumluluk içerisinde üretilecek bilim ve teknolojinin doğaya zarar vermeyeceği belirtilmektedir (Ceylan, 1995: 19–21).

Kur’an-ı Kerim tabiatın korunması konusunda, ikinci olarak insanlara tabiattaki bütün varlıkların hissiz ve cansız birer varlık olmadığını, her varlığın kendi diliyle Allah’ı andığını ve tabiatın düzeninin Allah’ın varlığının delillerinden (ayetlerinden) olduğunu bildirmesi tabiata manevi bir anlayış yüklemektedir. Dolayısıyla Kur’an, insanın tabiattan yararlanırken bu bilinç ve anlayışla hareket etmesi gerektiğini bildirir.

Kur’an-ı Kerim, bütün kâinata “Müslüman” gözüyle bakar, çünkü kâinattaki her şey “kendini Allah’ın iradesine teslim etmiştir” (Ali İmran, 3 /83). “Kur’an, kâinatın yaratılışı hakkında az şey söylemiş olmasına rağmen, tabiat ve tabii olaylar hakkında sık sık ve devamlı tekrar eden ifadeler kullanmıştır. Fakat bu ifadeler her zaman tutarlı bir şekilde tabiatı, Allah’a isnat etmiş veya tabiatla insan arasında ilgi kurmuş ya da bu ikisiyle birden ilişkilendirmiştir” (Fazlurrahman, 1998: 113–115).

Müslüman tabiatı, korunması için kendisine verilen bir emanet ve tabiattaki varlıkları da kendi dillerince yüce yaratıcıyı zikreden birer canlı görmek durumundadır (Gürsel, 1996. 52–60). Kur’an tabiatı, evreni ve somut olan tüm gerçekleri düşünme, araştırma ve deney konusu olarak görür. Bunları Allah’a götürücü “ayetler” olarak tarif eder (Bulaç, 1987: 247). Yıldızların ve gezegenlerin düzenli hareketlerini, mevsimlerin muntazamlığını, maddeyi, enerjiyi ve hayatı denetleyen tabiat kanunlarının değişmezliğini gözlemlediğimiz zaman, kâinattaki her unsurun biricik ve ahenkli bir sisteme bağlı olduğunu anlıyoruz (Thomas, 1997: 23).

Kâinattaki her bir varlığı Allah’ın ayetleri, işaretleri, varlığının delili olarak sunan Kur’an-ı Kerim, tabiatı ve tabiatın içerisindeki canlıları, önemsiz bir nesne olarak görmez; bilakis, bunların kutsal ve manevi boyutuna ısrarla dikkatlerimizi çekmektedir. “Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah’ı tesbih etmektedir. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir” (Hadid 5/1). Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tesbih ederler. Her şey O’nu hamd ile tesbih eder. Ancak, siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halîm’dir (hemen cezalandırmaz, mühlet

verir), çok bağışlayandır (İsra 17/44). Kâinat sürekli hareket halindedir ve kendi lisani haliyle Allah'ı tesbih etmektedir. “İnanan insan için hem kendisi, hem tabiat olağanüstüdür. Tabiatla gördüğü olağanüstülük, tabiatın gücü onun gücünü kırmaz; tersine gittikçe güçlendirdiğini, gittikçe belirlediğini, gittikçe dirildiğini duyar. Tabiat onu alır ötelere götürür, ona yaratıcıyı hatırlatır. Tabiat yaratıcıya şahitlik yapar. Tabiatla birlikte o'da Allah'a şahadet eder. Ve işte bu noktada güzellik fişkirir, estetik heyecan fişkirir, eser fişkirir” (Özdenören, 1987: 37).

Evren bir anlamda adeta adeta Kur'an'a benzemektedir. Buna “varoluşsal veya kevnî ayetler” denilebilir. Kâinat akıl sahiplerinin okuması için sunulmuş bir kitap gibidir. Kur'an'ı Kerimde açıkça beyan olduğu üzere bütün tabiat açılıp okunmayı bekleyen bir kitaptır. Yine Kur'an'ın ifadesine göre, “insanların akıl (sezgi, idrak, ilim, basiret) sahibi olanlar o kitabı anlayabilirler, çünkü tabiat kendi diliyle bize Halık'ını anlatan bir kitaba benzemektedir. Bu nedenle Müslümanlar tabiatı, okunup düşünülmesi ve faydalanması gereken açık bir kitap ve Allah'ın ikinci türden bir vahyi olarak kabul ederler. Bizi çevreleyen evren: güneş, ay, yıldızlar, gece, gündüz, mevsimler, sular, dağlar, ormanlar, çiçekler, hayvanlar; işte bu evren, bir tür vahiydir; öyleyse şu üç şey: doğa, ışık ve nefes birbiriyle sıkı sıkıya ilişkilidir” (Schuon, 1988: 87).

“Göklerin ve yeryüzünün belli bir düzende yaratılışı, yerkürenin canlıların yaşamasına elverişli hale getirilişi, ona belli ağırlık kazandıran dağların mevcudiyeti, ziraata ve iskâna uygun ovaların, seyahate elverişli yolların oluşumu, hayat kaynağı suyun gökten indirilişi, aynı suyla beslenen aynı iklimin topraklarında tadı ve besin değeri farklı yiyecek ve meyvelerin bitirilişi, göklerin görülebilir direkler olmaksızın yükselişi, atmosferin tehlikelerden korunmuş bir tavan haline getirilişi, güneşin ısı ve ışık, ayında aydınlık kaynağı oluşu, insan ve yük naklinde faydalanılan gemilerin denizlerde batmadan seyredişi, besin kaynağı, binek ve çeşitli yönlerden istifade edilen hayvanların bulunuşu, sulanan üzüm bağlarının, ekinlerin, hurma ağaçlarının şekil ve lezzetçe birbirinden farklı oluşu, kuşların uçuşu, ölü toprağın diriltilecek, ondan hurmalıklar, bağlar, bahçeler, yetişmesi ve pınarlar fişkirması, gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, dünyaya rahmet yağdıran bulutların onları sürükleyen rüzgârların durumu, tüyleri diken diken eden dağların ihtişamı vb. hep Allah'ın ayetleridir (Bkz. Bakara, 2/164; Rum, 30/20–25; Enbiya, 21/31–33; Nahl,

16/65–69,79; Casiye, 45/3–5; Ra'd, 13/2–4; Yasin, 36/33–40; Yunus, 10/5–6; Hicr, 15/16, 22; Neml, 27/60–61). İnsan tabiat sayfalarından her birini okudukça tabiatla olan insicamı güçlenir. İslam'da çevrecilik bu manada metafizik arka plana sahiptir” (H. Aydın, 2009: 163).

Kur'ân-ı Kerim'insanların nazarlarının tabiata çekilmesi aynı zamanda tabiata yönelik âyetlerin bulunuşu, tabiatla herhangi bir çatışmanın bulunmayışının açık bir delilidir (İzzetbegoviç, trs.: 240).

Kur'an-Kerim, tabii düzenin korunması için üçüncü olarak, evrenin insanlar için yaratıldığını ve bundan faydalanırken ilahi dengeyi bozmamak gerektiğini, şayet buna dikkat etmezlerse kendi elleriyle yaptıklarının cezasını göreceklerini bildirir.

"O Allah, sizin için yeryüzünü bir döşek, bir beşik, durulacak bir yer, bir sergi yaptı ve size boyun eğer kıldı" (Bakara, 2/ 22; Tâ-Hâ, 20/53; Mü'min, 40/64; Nuh, 70/19; Mülk, 67/15). Sizin için göklerde ve yerde olan her şeyi, güneşi ayı, geceyi gündüzü, denizleri, gemileri, nehirler, hayvanları sizin hizmetinize verdi (Ra'd, 13/2; İbrahim, 14/33; Casiye, 45/12; İbrahim, 14/32; Hacc, 22/36).

“Göğü yükseltti ve mizanı (ölçüyü) koydu. Ölçüde haddi aşmayın” (Rahman 55/1–10). “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde fesat (bozulma) ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır” (Rum 30/41).

Nasr, tabiatın dengesin korunması konuda şunları söylemektedir. “İnsanla tabiat arasındaki dengenin tahrip edilmiş olmasından kaynaklanan sorunları, daha fazla tahribat yaparak, tahribatı tabiatı biraz daha ele geçirerek ve onu biraz daha boyunduruğa vurarak ortadan kaldıracaklarını sanıyorlar. Pek az kişi, bugün insanın yüz yüze kaldığı en acil toplumsal ve teknolojik sorunların, az gelişmişlikten değil, aşırı gelişmişlikten kaynaklandığını kabul edecektir. Yine pek az kişi, gerçeği olduğu gibi görüp, tabiat ve tabii çevre karşısındaki saldırıya ve savaşa dayanan tavır değiştirilmediği sürece insan toplumunda başarı sağlamanın mümkün olmadığını anlayabilmektedir. Dahası, tabiatla barışık olmanın manevî düzenle barışık olmaya bağlı olduğunu kimse anlamak istememektedir” (Nasr, 1982: 9-10). “Allah, yerde ve gökte dengeyi kurmuştur”. Bu bağlamda, gök cisimleri bir ölçü ve dengeyle uyum içinde duruyor ki denge, bütün kâinat düzenine hâkim bir ilâhî yasadır. İnsanların da, bu yasayı bozmamaları ve kendi aralarındaki işlemlerde de, bu dengeye dikkat

etmeleri gerekir. Allah, bu dengelere karşı gelerek dengeyi bozan insanları asla iflah etmez”(Ateş, 1989: IX /184-185).

Yaratılan her varlığın bir gayesinin olması ve tesadüfsüzlüğü bu varlıkların tabiatında bir denge unsuru olduğunu göstermektedir. Yani, yeryüzünde yaşayan milyarlarca canlı türünün hiç biri insanın müdahalesi olmadan ne aşırı çoğalır, ne de tamamıyla yok olur; aksine, belli bir dengede devam edip gider. Kâinatta her şey kurulmuş bir saat gibi düzenli ve dengeli çalışır. Allah’ın varlıklar âleminin düzeni için koymuş olduğu kurallar vardır. Buna evrensel kural ve mizan anlamında sünnetullâh denilir (M. Günay, 1998: 10).

Kâinatta bir düzen ve dengenin olduğunu göstermesi açısından bir örnek verecek olursak Meselâ, Pasifik’te yaşayan kör, elektrikli ve sesli sistemli balıklar, milyonlarca yıl aynı sayı oranını korurlar. Haber alma açısından en şansız kör balıkla, binlerce metreden düşmanını fark eden sesli sistemli balık, bir büyüğüne yem olma açısından aynı kadere sahiptir (Nurbaki, 1997: 33–36). Bundan dolayı dünya, hiçbir hayvan ya da varlık tarafından istila edilememiştir. Ama yaratıklar içinden sadece insan, tabiatın bu karşılıklı dengesini bozmaya çalışmaktadır (Morrison, 1979: 98–99).

Ayrıca karada ve denizde meydana gelen bozulmanın ‘fesat’ kavramıyla bildirilmesi dikkatlerimizi buraya çekmektedir. Fesat kavramı, “âlemlerin yegâne rabbinin bedeni, ruhi, ahlaki, itikadi, içtimai, hukuki ve nihayet kevnî (kozmozolojik) var oluş mertebelerinde belli bir denge ve ölçüye göre yaratıp öylece sürmesini dilediği fitri ve evrensel düzenin herhangi bir şekilde bozulmamasını, kargaşaya sürüklenmemesini” ifade etmektedir. Göklere ve yerdeki nimetlerin insanın emrine verilmiş olması da insan- tabiat ilişkilerinin belli bir denge ve ölçüye dayandığını göstermektedir. Dolayısıyla teknolojiyi bu gerçeği yakalamanın bir sonucu olarak görmek mümkündür. Diğer taraftan günümüz insanının evrendeki dengeyi gözetmeyen, tabiatı tahrip ederek üretme tüketme yarışına giren tutum ve davranışları yol açtığı çevre felaketinin de bir tür fesat olduğu düşünülebilir (Kutluer, 1995: 422).

“Günümüzde korkunç bir şekilde ortaya çıkan doğal çevremizdeki yoğun çürüme ve tahribat, burada “insanın kendi yapıp ettiklerinin bir sonucu”, yani

“insanın, kendi kendini tahrip eden katı bir materyalist temele dayanan teknolojik gelişmelerin ve insanlığı daha önce hayal bile edemediği ekolojik felaketlerle karşı karşıya getiren çılgınca faaliyetlerinin bir sonucu olarak öngörülmüştür” (Esed, 1999: II/828).

Yukarda mealini verdiğimiz ayeti kerimedeki ‘karada ve denizde fesadın, insanların elleri ile yaptıkları yüzünden meydana gelmesi’ hususu, günümüz çevre sorunlarını ifade etmesi açısından önemlidir. Bugün plansız şehirleşme, dengesiz beslenme, gürültü kirliliği, yoğun trafiğik sıkışıklığı şehirleri nefes alamaz hale getirmiştir. Yine aynı şekilde insan eliyle sanayi atıklarının temiz sulara bırakılması canlıların yok olmasına sebep olmakta, yanlış ve plansız enerji kullanımı çeşitli çevre sorunlarını da beraberinde getirmektedir (Coşkun, 1986: 301).

Kur’an-ı Kerim, çevrenin korunması konusunda dördüncü olarak insana kanaatkârlık duygusunu aşılır, israf ve savurganlıktan kaçınılmasını emreder. Bugün kirliliğin sebeplerinden birisinin insanın sınırsız isteklerinin, aşırı tüketimin olduğu daha da iyi anlaşılmaktadır. Kur’an-ı Kerimde konuyla ilgili şöyle buyrulmaktadır. “Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez” (A’raf, 7/31). “Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir” (İsra, 17/27).

Çevrenin korunmasıyla ilgili olarak beşincisi, Hz. Peygamber çevre konusunda sözleri ve davranışlarıyla örnektir. İnsanlar için en kötü ve zor dönem şüphesiz savaş durumudur. Hz. Peygamberin bu şartlar içerisinde bile kadınlara, yaşlılara, savaşa katılmayanlara, ağaçlara ve hayvanlara zarar vermeyi yasaklaması (İbn.Hanbel, *Müsned*, 1/300; Ebû Davud, “Cihad”, 90, 121) insana ve çevreye verdiği değeri göstermektedir. Bizzat kendisi de davranışlarıyla buna uygulamıştır. Mekke’nin fethi buna en güzel örnektir.

Hz. Peygamber (s.a.s.), savaşta arazinin ve mamur yerlerin harap edilmesini yasaklamıştır. Vefatından az önce, ordu komutanı Üsâme b. Zeyd’e şu tavsiyelerde bulunmuştur: “İnkârcı saldırganlarla çarpışın. Ahde vefasızlık etmeyin. Meyve veren ağaçları kesmeyin, sürüleri tahrip etmeyin”(Vâkidî, 1966: III/1117–1118).

İslâm savaş hukukuna göre, savaş hâlinde bile ağaçların kesilmesi, meyve bahçelerin yakılması, tarım ürünlerinin ve hayvanların tahrip edilmesi ve su

kaynakların kirletilmesi gibi çevreye zarar veren her türlü eylemler yasaklanmış ve bu konuya ilişkin tedbirler alınmıştır. Günümüzde olduğu gibi İslâm'ın öngördüğü savaş hukuku ile ilgili emirleri dikkate alınmadığı zaman, insanların ve tüm canlıların hayatını tehdit eder boyutta çok tehlikeli çevre krizlerinin ortaya çıkması ve tabiatın ekolojik dengesini önlenemez biçimde bozulmaların meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır (Dolatyar, 2003: 307).

Çevrenin korunmasıyla ilgili son olarak, ibadetlerden önce temizliğin şart olması, ibadet edilecek yerin (çevrenin) temiz olması, bizzat ibadetin kendisinin insana kazandırdığı davranışlardan çevrenin korunması gerektiği anlaşılmaktadır. Sözelimi hac ibadeti esnasında ihramlıyken, Kâbe'de bir canlının öldürülmesi ve zarar verilmesi yasaklanmıştır.

İsmail R. Faruki, İslâm'ın tabiata bakışını şu şekilde özetlemektedir. *Evela*, tabiat insanın mülkiyetinde değil, Allah'ın mülkiyetindedir. İyi bir kiracı gibi insan Yaraticısının mülkiyetini dikkatle korumak zorundadır. *İkincisi*, tabiat nizamı onda (belli kurallar dâhilinde) istediği değişiklikleri yapabilen insanın emrindedir. *Üçüncüsü*, insanın tabiatı yararlanmasında ve onu kullanmasında ahlaki davranma zorunluluğu vardır. İstifçilik, istismar, israflı ve gösterişli tüketimi yasaklar. *Dördüncüsü*, İslâm, insandan, tabii bilimleri ve tabiatın genel düzen ve güzelliğini oluşturan kanunları araştırmasını ve onları anlamasını ister (Faruki, 1987: 76–78).

Müslüman toplumların çevre bilincini belirleyen temel ilkelere bazılarını şöyle özetlemek mümkündür (Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 81–82);

Birincisi, çevre Allah'ın eseridir. Onu korumak, Allah'ın bir ayeti olarak, onun değerini muhafaza etmektir. Tabiatı insanlığa olan faydasından dolayı korumak değil, hayatın bir temel unsuru olduğu için korumak gerekir. *İkincisi*, tabiatdaki bütün varlıklar yaratıcısını devamlı tesbih halinde bulunur. İnsanlar bu tesbihin şeklini veya niteliğini anlamayabilirler. Fakat Kur'an'ın tanımladığı bu gerçek, çevreyi korumak için ilave bir sebeptir: “Yedi gök, dünya ve bunlarda bulunan her şey Allah'ı tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur, Ne var ki siz, onların tesbihini anlayamazsınız, O, çok halîm (merhametli) ve bağışlayıcıdır” (İsra, 17/ 44; Hadid, 57/1). *Üçüncüsü*, tabiatın bütün kanunları Allah tarafından konulmuş kanunlardır ve varlığın mutlak devamlılığı kavramına dayalıdır. Allah sünnetinde bazen değişiklik yapsa da, meydana gelen her şey O'nun tabii kanunlarına göre meydana gelir ve

insanlar da bunu Yaratıcının iradesi olarak kabul etmelidir. Kur'an'ın da ifade ettiği gibi: “Görmedin mi ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde ediyor” (Hac, 22/18). *Dördüncüsü*, Kur'an'ın “Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve iki kanadıyla uçan kuşların hepsi ancak sizin gibi ümmetlerdir” (Enam, 6/38) ayetine dayanarak, insanlığın bu dünyada yaşayan tek ümmet olmadığı ve insanların devamlı olarak diğer ümmetlere üstün olmadığını beyan etmesi, bu diğer yaratıkların (ümmetlerin) da bizim gibi varlıklar olduğu, saygıya ve korumaya değer oldukları anlamına gelir. *Beşincisi*, bütün insan ilişkilerinin adalet ve ihsan (kavramları) üzerine kurulu olduğu anlayışına dayalıdır: “Muhakkak ki, Allah adaleti ve ihsanı emreder” (Nahl, 16/90).

İnsanlar çevrelerine sahip oldukları dünya görüşü ve değer yargıları çerçevesinden bakmaktadırlar. Dolayısıyla bireylerin zihin ve gönül dünyalarına çevreyi korumayla ilgili ilkeler yerleştirildiğinde çevreye bakış açıları değişebilecektir.

İslam'ın çevre sorunlarına bakışını tek tek ele alarak bakacak olursak hemen belirtelim ki, İslam'ın geldiği dönemde bu günkü anlamda çevre sorunları olmasa da Kuran-ı Kerim'in öğretileri ve Hz. Peygamberin ifadeleri ve uygulamaları, günümüz çevre sorunlarının gerek oluşumuna engel olması, gerekse çözüm önerileri sunması açısından önemlidir. Burada çevre sorunlarından hava, su, toprak, gürültü ve görüntü kirlilikleri incelenecek, ağaçlar ve bitkilerin önemi ve hayvanları koruma üzerinde durulacak, İslamın bu sorunlara yaklaşımı ele alınacaktır.

İnsan, hayatı boyunca pek çok olaylarla ve sorunlarla karşılaşır. Hayatının herhangi bir kesitinde insanın karşılaştığı olumsuz olayların çoğu kimi zaman sorun hâline gelir. “Bir hâdisenin sorun olmasının kriteri ise, etkilediği insan sayısı ve çözümünün zorunlu bir hâle gelmesiyle ölçülür. Bu nedenle az sayıda insanı etkileyen olaylara sorun, çok sayıda insanı etkileyen hâdiselere de toplumsal sorun” denilir (Akıncı, 1996: 26; Bayraktar, 1992: 15; Ünlü, 1991: 3).

İnsanlık tarihinde insanın hayatını etkileyen ve değiştiren iki büyük devrim yaşanmıştır. Bunlardan biri tarım devrimi, diğeri de sanayi devrimidir. Bu devrimler sonucunda da insanoğlunun yaşamı derinden değişmiştir. Tarım devrimi sonucunda yerleşik hayata geçilmiş ve bunun sonucu olarak köy yerleşim yerleri ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi sonucunda ise bugünkü anlamda modern kentler ortaya

çıkıştır (R. Erkan, 2002: 11). Bu bağlamda sanayileşme ve kentleşme ile birlikte çevre sorunları da başlamıştır.

Çevre sorunları; “ekosistemlerde meydana gelen degradasyonel (bozucu) değişiklikler” sonucu ortaya çıkar. Dolayısıyla çevre sorunları denince akla gelmesi gereken şey sadece kirlilik değildir. Bazı canlı türlerin yok olmasından tabii kaynakların tükenmesine kadar, ekosistemlerdeki bütün bozulmalar çevre sorunları içerisinde değerlendirilir (Uslu, 1995: 19). Fakat genel olarak çevre sorunları, doğal çevredeki temizliğin yok edilmesinden doğduğundan daima, “çevre kirlenmesi” terimiyle karşılaşılır olmuştur (Akıncı, 1996: 18; Kayhan, 2002: 18). Yine aynı şekilde hızlı nüfus artışı ve bunlara bağlı göçler, gerek konut, gerekse beslenme ihtiyacının karşılanmaması, yerleşim alanlarının şehir merkezine yakın gelişigüzel yerlerin seçilmesi çevre sorunlarını artırmaktadır. Tarım alanları, tarihi ve turistik yerler yok edilmektedir. Gecekondulaşma, orman yangınları, atık sorunları, sağlık sorunları, açlık, susuzluk, hava, su, toprak ve gürültü kirliliği, gelir dağılımdaki aşırı fark, ekolojik dengenin bozulduğu kentsel çevre ile özleşmiş çevre sorunlarıdır (Yıldız vd., 2000: 79-80).

Çevre sorunların nedenlerine baktığımızda bu sorunların temelinde insanı görürüz. Dolayısıyla çevre sorunları, insandan bağımsız düşünülemez. Hemen belirtelim ki, insan, sosyal bir varlık olması nedeniyle, sadece doğal çevrede değil, aynı zamanda toplumsal, tarihsel ve kültürel bir çevrede dünyaya gelmiştir; gelişimini de böyle bir çevrede sürdürmektedir. “Çevre sorunları da insanın doğal çevreyle olan ilişkilerinde sosyal, tarihsel ve kültürel çevrede oluşan olumsuz etkilerinin yansımasıdır” (Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 33).

Günümüzde sanayileşme ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte çevre sorunları da hem nicel olarak hem de nitel olarak artmaktadır. Birçok çevre sorunu vardır. Bunlar hava, su, toprak, gürültü, düşünce kirlilikleri, asit yağmurları, ormanların yok olması, ozon tabakasının zayıflaması, erozyon, radyasyon, nükleer ve kimyasal sanayi atıkları, turizmin sebep olduğu doğa tahribatı, yangınlar ve savaşlar gibi sorunları sayabiliriz.

Çevre kirliliği, hava, su, toprak kirlenmesi ile başlayıp, bitki örtüsü, hayvan toplulukları ve doğanın yok edilmesiyle beraber “çevre sorunu” boyutu kazanır

(Ergin ve Yılmaz, 1997: 65). Günümüzde aşırı tüketimin sınır tanımaması ve bu arzunun giderilmesi için kitleler halinde hayvanların telef edilmesi, sanayileşme ile birlikte tehlikeli atıkların çoğalması ve doğaya atılması kaçınılmaz olarak ekosistemin dengesini bozmaktadır bunun sonucunda hem çevre hem de insan için ciddi sorunlar yaratmaktadır (Erdoğan ve Ejder, 1997: 181).

İslam dini kötülüğün işlenmesinden önce, kötülüğe giden yolları kapatır. Çevreyi kirlilemeden önce, bu kirliliğe sebep verecek temel etken olarak insanı görür ve dolayısıyla onun zihin dünyasını bu konuda uyarılarda bulunur. Çevreyi kirliletmeyi kul hakkına tecavüz olarak kabul eder. Ayrıca çevre kirliliğinin önlenmesi ve ekosistemin düzenli işleyişi açısından da yeşilliğin ve hayvanların korunması gerektiği üzerinde özellikle durmuştur.

İnsanlığa davranışlarıyla örnek olarak gönderilen elçiler, “geniş anlamda, birer çevreci ve ıslahatçılardır. Onların tebliğ ettikleri dinler, barış dinleridir ve barış, doğadaki bütün maddî varlıklara karşı olumlu yaklaşımı temsil eder. Çünkü peygamberler, insanların, yaratıcıyla, kendileriyle, toplumlarıyla ve en nihayet çevreyle süren kavgalarını barışa çevirmek için görevlendirilmiş kimselerdir” (Kayhan, 2002: 75).

Hz. Peygamber kendisinin ağaçlar, hayvanlar ve bütün tabiat varlıklarından sorumlu olduğunu ifade etmiş ve bu konuda şöyle buyurmuştur: “Allah’ın sizi cezalandırmamasının yegâne sebebi; şu yaşlanmış ihtiyarlar, süt emen bebekler ve çiftliğinizde otlayan hayvanlardır” (Acluni, 1983: 213).

“İbadetlerin yerine getirilmesi, birçok açıdan çevresel zaman ve mekân varlıklarıyla ilişkili olarak farz kılınmıştır. Bu ibadetleri yerine getiren kimse zamana, mekâna, hatta teyemmümle abdest almada olduğu gibi, toprağa ihtiyaç duymaktadır. Ki bu da, bazı ibadetlerin, çevresel varlıklara bağlı olarak yasal hâle getirildiğini göstermektedir” (Kayhan, 2002: 88).

Çevre sorunları kavramından anlaşılması gereken hava, toprak su, gürültü ve görüntü kirliliğidir. Küresel ısınmayı ve diğer kirlilikleri ayrı bir başlık altında almamızın sebebi bunlar çevre kirliliği sebepleri değil hava kirliliği ve diğer kirliticilerin bir sonucudur. Araştırma evreni Müslüman bir toplumdan oluşmasından dolayı yukarıda zikredilen çevre sorunları tek tek irdelenecek, İslamın bu sorunlara yaklaşımı ele alınacaktır.

a. HAVA KİRLİLİĞİ

Çevre sorunlarının en önemlilerinden birisi hava kirliliğidir. Çünkü kirli hava, su ve toprağın da kirlenmesine yol açabilmektedir. Hemen belirtelim ki öncelikle hava kirliliği ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra İslam'ın hava kirliliğine bakışı değerlendirilecektir.

“İnsanlar tarafından, ya atmosfere karıştırılan bazı yabancı maddelerle ya da teknolojinin bilinçsiz kullanılmasıyla hava bileşiminin bozulmasına” (Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 34; Müezzinoğlu, 1987: 1–25) hava kirliliği denilir. Başka bir ifade ile “belli bir kaynaktan atmosfere bırakılan kirleticilerin, havanın doğal bileşimini bozarak, onu canlılara ve eşyaya zarar verecek bir yapıya dönüştürmesine, eko sistemi olumsuz yönde etkilemesine”, hava kirliliği denmektedir (Keleş ve Harmancı, 2002: 97; Aydoğdu ve Gezer, 2006: 87).

Günümüzde ortaya çıkan çevre sorunlarının en önemlileri hava ve su kirliliğidir. Aşırı nüfus artışına paralel olarak çarpık kentleşme, endüstri alanlarının seçimindeki dikkatsizlik birçok ülkede hava kirliliğine sebep olmuştur. Ekonomik faaliyetlerinin fazlalaşması, bunların belli bölgelerde yığılması, hava kirliliğine yol açmıştır (H. Aydın, 2009: 116). Hava kirliliği sorunu, havanın kirletilmesiyle ortaya çıkmaktadır, dolayısıyla esas kaynak ve sebep kirleticilerdir. Bu kirleticileri de insanlar çeşitli faaliyetleri (ısınma, sanayileşme, ulaşım vb.) sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla hava kirliliğinin esas sorumlusu insandır (Şener, 1992: 22).

Hava ve çevre kirliliğinin sebep olduğu stres, sinirlilik, ruhsal bozukluklar, insanları toplumlardan uzaklaştırmakta bu da insanları yalnızlığa itmektir.

Hava kirliliğinin tanımını verdikten sonra hava kirliliğine sebep olan etkenler ise şunlardır. Hava kirliliğine yol açan etkenlerin en önemlilerinden biri beşeri faaliyetler neticesinde ortaya çıkan kirliliklerdir. Isınma amaçlı yakıtların kullanılması, sanayi tesislerin çıkardıkları dumanlar, petrol, kimya, kâğıt ve plastik endüstrilerin çıkardıkları kirlilikler, atom reaktörlerin atık ve kaçakları v.s. gibi beşeri faaliyetler, önemli birincil kirleticilerdir (Uslu, 1995: 22; Yavuz ve Keleş, 1983: 39).

Hava kirliliğini oluşturan birçok nedenler vardır. Meselâ, orman yangınları, eksoz dumanları, fabrika bacaları vs. Şehirlerde hava kirliliğinin birinci kaynağı ağırlıklı olarak eksoz dumanlarıdır. Bu kirlletici bütün hava kirleticilerinin % 60'ını oluşturmaktadır. Endüstrinin ve güç santrallerinden kaynaklanan kirleticilerin oranı % 30' dur. Merkezî ısıtma ve çöplerin yakılmasından kaynaklanan kirliliğinin oranı ise % 10 'dur (Özadalı, 1983: 52).

Kur'an-ı Kerim'de; “Göğün insanları bürüyecek ve gözle görülecek bir duman çıkaracağı günü bekle, bu can yakan bir azaptır” (Duhan, 44 /10–11). “Eğer hak onların arzularına uysaydı gökler ile yer ve onlarda bulunanlar elbette bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şereflerini (Kur'an'ı) getirdik. Onlar ise bu şereflerinden yüz çeviriyorlar” (Mü'minun, 23/71) buyrulmaktadır. Kur'an-ı Kerimde birçok ayette rüzgârı rahmet müjdecisi olarak ifade eder. “Rahmetinin önünde müjdecisi olarak rüzgârları gönderen O' dur. O rüzgârlar, yağmur yüklü bulutları yüklenince, onu kurak bir memlekete gönderir, sonra onunla yağmur yağdırır ve onunla her çeşit ürünü yetiştiririz. İşte Biz, ölüleri de böyle diriltiriz. Gerekir ki düşünür, ibret alırsınız” (A'raf, 7/57).

Hız Peygamber döneminde bugünkü anlamda hava kirliliğinin varlığından bahsedilemez. Bununla birlikte O, temiz havanın insan sağlığı açısından önemi ve kötü kokularla insanları rahatsız etmemek gerektiği üzerinde durmuştur.

İslam tarihine baktığımızda temiz havanın önemi İslam'dan önce de dikkat edilen hususlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim çocuklar şehirlerin sıcak ve temiz olmayan havasından korumak ve iyi bir lisan öğrenmek amacıyla havadar yerlerde yaşayan sütannelere verilirdi. Hız Peygamberde bu amaçla sütanneye verilmişti (Müslim, “Rada”, 1). Hız Peygamber de kendi oğlu İbrahim'i sütanneye vermişti (Buhari, Cenaiz”, 44).

Hız Aişe, Resulullah'a Medine'de hastalandıklarını, Mekke'ye özlem duymaya başladıklarını bildirince, Hız Peygamber, “Allah'ım bizlere Mekke'yi sevdirdiğin gibi yahut ondan daha fazla Medine'yi de sevir. Allah'ım! Medine'nin havasını bizim için sıhhatli kıl..”, diye dua etmiştir (Buhari, “ Fedailü'l Medine”, 12; Bkz. Macit, 2000: 137–138).

Hız Peygamber cemaatle namaz kılmaya çok önem vermesine rağmen, soğan ve sarımsak gibi yiyecekler yiyen kimseyi başkalarını rahatsız etmemesi için camiye,

cemaate katılmasını men etmiştir (Buhari, “ Et’ime”, 49). Ayrıca Hz. Peygamber cuma günleri namaza uzak yerlerden toz, toprak, kan ter içerisinde gelip de etrafındakileri rahatsız edenlere “Keşke bu gününüz için iyice temizlenseydiniz”, (Buhari, “Cuma”, 15) buyurarak kötü kokularla insanları ve çevreyi rahatsız edilmemesi gerektiğini bildirmektedir.

“Hz Peygamber meskenle ilgili olarak beyan ettiği bir kısım hususlar tahlil edildiği vakit, bunların netice itibariyle hava kirliliğini önleyici mahiyette olduğu anlaşılır. Hz Peygamber bir Müslüman’ın evinde şu hususlarında bulunmasında ısrar etmiştir” (Canan1995b: 106; 1995c: 27–38).

- 1- Mesken geniş olmalı (Müslim, “Selam”, 115).
- 2- Yüksek olmamalıdır (Ebu Davud, “Edeb”, 157; İ. Mace, “Zühhd”, 13; Haysemi, 8/165).
- 3- Avlusu bulunmalıdır (Tirmizi, “Edep, 41).

İbn. Haldun şehirlerin kuruluşu ile insan sağlığı arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: “Şehri kurarken şehrin sağlık durumuna riayet edilmelidir. Şehrin havasının hoşluğu ve sağlığa tesiri, göz önünde tutulmalıdır. Şayet şehir, havası durgun yahut hastalıklı zararlı olan sular veyahut pis kokulu su yatakları rutubetli pis çayırklar (bataklıklar) yanında kurulursa, o şehirde yaşayan insan ve hayvanlar çarçabuk hastalığa tutulmaya mahkûmdurlar. Havasının hoşluğu ve temizliği dikkate alınmadan kurulan şehirler, çoğunlukla hastalıklıdır” (İbn. Haldun, 1989: 234–235).

b. SU KİRLİLİĞİ

Çevre kirliliklerinden bir diğeri de hayatın kaynağı olan suların kirletilmesi oldukça önemli bir başka çevre sorunudur. Çünkü kirli su, toprağın da, bitkilerin de kirlenmesine sebep olmaktadır.

Su kirliliği, “su kaynaklarının kullanılmasını bozacak, zarar verecek ve niteliğini düşürecek biçimde suyun içerisinde organik, inorganik, radyoaktif ve biyolojik herhangi bir maddenin bulunmasına”(Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 36; Krş.T. Gündüz, 1994: 73; Görmez, 1997: 53-57) denilir. Suların kirlenmesine etki

eden faktörler ise şunlardır. Bu etkenler sebebiyle kirlenme, yeraltı sularından okyanuslara kadar bütün suları etkilemektedir. Endüstriyel atıklar, bunlardan özellikle petrol ve civa, tarımsal ilaçlar asit yağmurları, akarsulara ve denizlere boşaltılan şehir kanalizasyonları suların kirlenmesinde oldukça önemli bir role sahiptir (Uslu, 1995: 24). Su kirlenmesi; “Su kalitesinin fiziksel, kimyasal ve biyolojik özelliklerinin, her hangi bir kullanma şeklini engelleyecek derecede bozulmasıdır” (Karpuzcu, 1991: 92; Dartma, 2005: 94).

Su, bütün canlı varlıkların hayatını sürdürmesinde vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Dünyanın yaklaşık olarak dörtte üçü sularla kaplıdır. Dünyadaki suların yalnız % 3 tatlı su geri kalanı ise tuzludur. Suların kullanılamaz hale gelmesi, hayatın kaynağının kuruması canlı hayatın yok olmasıdır (Gürdoğan, 1992: 48). Çevreci bir düşünür olan Lester Brown, suyun önemini şöyle belirtmektedir. “Dünya, petrolün ne zaman tükeneceğini konuşuyor, Oysa yeraltı sularının tükenmesi, insanlık için petrolün tükenmesinden daha çok büyük tehdit, petROLSÜZ milyonlarca yıl yaşadık ama susuz sadece birkaç gün dayanabiliriz” (Brown, 2006: 91).

Suların kirlenmesine sebep olan etkenlere baktığımızda kirletici kaynakları üç kategoride toplayabiliriz. Bunlar, evsel atıklar, sanayi atıkları ve tarımsal atıklardır (R. Erkan 2002: 143).

Ülkemizde su kirliliğine etki eden unsurlar olarak şunları görmekteyiz. Sanayileşme, kentleşme, nüfus artışı, zirai mücadele ilaçları ve kimyasal gübrelerdir. Sanayinin su kirliliği açısından çevre üzerindeki olumsuz etkisi diğer kirleticilerden çok daha fazladır. Sanayi kuruluşlarının çıkardığı atıklar, suları kirletmekle birlikte aynı zamanda toprak ve bitkilerde zarar vererek doğa tahribatına yol açtığı bilinmektedir. Ayrıca yine sanayileşme neticesinde köyden kente göç hızı artmış bu durum yine hızlı ve düzensiz yapılaşmaya sebep olmuştur. (Çevreonline, Çevre Kirliliği Nedenleri, 2010).

Allah, Kuran-ı Kerimde insanlara sayılamayacak kadar nimet verdiğini ifade etmektedir. Bu nimetlerin içerisinde özellikle suyun önemli ve müstesna bir yeri olduğu için ayrıca vurgu yapılmaktadır. “Pek çok konuda ayrıntıya girmeyen Kur’an suya sık sık atıfta bulunmaktadır. Bütün bunlar suyun önemini göstermesi açısından yeterlidir. Çünkü su hayatı başlatan ve devam ettiren eşsiz, alternatifsiz sıvının

adıdır. Önemine gizemine binaen su, bazen şairlere ilham kaynağı bazende hatır ve dua vesilesi olmuştur” (Kahraman, 2008: 109).

Kur’an-ı Kerim, bütün canlıların can damarı ve beslenme kaynağı olan suyun önemi noktasında şöyle buyurmaktadır “Biz her canlı şeyi sudan yarattık” (Enbiya, 21/30). “Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkaran, buyruğu ile denizde akıp gitmesi için gemileri emrinize veren, ırmakları hizmetinize hazırlayan Allah’tır. Size devamlı faydası olan güneşi ve ayı hizmetinize veren, gece ile gündüzü de size hizmet ettiren yine Allah’tır” (İbrâhim, 14/32–33). “Sizin için gökten su indiren Allah’tır. O sudan içersiniz, hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla biter. Allah onunla sizin için ekin, zeytin, hurma, üzümler ve her çeşit meyvelerden bitirir. Şüphesiz ki bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır” (Nahl, 16/10–11). “Eğer suyunuz, yerin dibine çekilip giderse, kim temiz bir kaynağı getirir (Mülk, 67/30). Yukarıdaki ayeti kerimelerden yaratılışın özünde suyun bulunduğunu, insanlara verilen nimetlerin su ile hayat sürdürdüğünü, suyun dikkatli kullanılması ve kirletilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Yine son ayeti kerimede günümüze ışık tutacak öğretiler bulunmaktadır. Sanayileşme ve teknik gelişmenin neticesinde üretilen güçlü motorlarla yeraltı suları boşaltılmakta, yeraltı suların çekilmesi sonucu toprak çöküntüleri yani obruklar oluşmakta yine aynı zamanda aşırı sulama sebebiyle topraklar çölleşmekte, verimsiz ve kullanılamaz hale gelmektedir.

Hz. Peygamber suların kullanımı noktasında israftan kaçınılması gerekliliği üzerinde özellikle durmaktadır. Sahabeden Hz. Sa’d abdest alırken yanından geçmiş ve ona suyu israf ettiğini söylemiş, abdestte israf olur mu? Sorusuna da, “Evet olur, akıp giden bir ırmak kıyısında dahi olsun” (İ.Mace, “Tahare”, 48) buyurmuştur. Hz Peygamber durgun suları ve nehir kenarlarını, su kaynaklarını ve yollarını kirletenleri şiddetle yasaklamıştır (Buhari, “Vudu”, 73; Ebu Davud, “Tahare”, 14).

Sular, özellikle denizler ve kıyılar, birçok sanayi atıkları, gemi ve tankerlerden sızan veya dökülen petrol artıkları ve çeşitli nükleer denemelerin tesirleri ile kirlenmekte, bozulmaktadır. “Her şeyin sudan yaratıldığını” (Enbiya, 21/30) bildiren İslam dini, karada ve denizlerdeki bozulmanın insan eliyle meydana geldiğini (Rum, 30/41) belirterek bunlardan kaçınılmasını istemektedir.

Hız. Peygamber, suların temizliği konusunda fevkalade titiz davranmıştır. Zira temizliğin temel maddesi sudur. Esasen İslama göre sular ve otlaklar Müslümanların ortak malıdır. Bu konuda Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur “Müslüman müslümanın kardeşidir. Müslümanlar su ve korularda ortaklırlar.” (Ubeyd, 1981: 323).

Hız. Peygamber, insanlara yaşadıkları yerlerin ve avluların temiz tutulmasını (Tirmizi, “Edep, 41), mescidin temizlenip güzel koku ile kokulanmasını (Tirmizi, “Cuma”, 64), durgun sulara idrar yapılmamasını (Buhari, “Vudu”, 68), emir ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Suyun nemi noktasında Hız. Peygamber şöyle buyurmaktadır. “Yedi şey vardır ki, kişi kabirde bile olsa, ondan hâsıl olan ecir devamlı olarak kendisine ulaşır: Öğretilen ilim, halkın istifadesi için akıtılan su, açılan su kuyusu, dikilen ağaç, inşa edilen mescit, okunmak üzere bağışlanan Kur’an, vefatından sonra kendisine dua edecek hayırlı evlat (İbn. Hanbel, *Müsned*, 5/415).

“İslam’ın iki temel kaynağı Kur’an ve sünnet, alternatifsiz hayati nimet olan suya özel bir önem vermiştir. İslam medeniyetini belirleyen en temel unsur su olmuştur demek okta hatalı olmasa gerektir. Çünkü Müslüman toplumlar medeniyetlerini temizlik üzerine oturtmuşlardır” (Köse, 2008: 164).

Hadis ve ilmihal kitaplarının birçoğunun ilk konusunun ‘suların temizliği’ veya ‘taharet’ (temizlik) ile başlaması, kültürümüzde suya ve temizliğe verilen önemi göstermesi açısından da nelidir.

c. TOPRAK KİRLİLİĞİ

Hava kirliliğinden sonra üzerinde durulması gereken diğer bir önemli evre sorunu da toprak kirliliğidir.

Toprak kirliliği, “insanın, insan ve doğa ile sürdürdüğü ilişkiler sonucunda toprağın, tabii denge içerisinde normal fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısında, doğal kullanılma amaçlarına aykırı düşen değişmeler, yıpranma, tükenme

ve bozulmalar meydana gelmesine denir” (Dartma, 2005: 84; Keleş ve Harmancı, 2002: 123).

Toprak kirlenmesinin büyük bir felâkete neden olacağı belirtilir. Lester Brown gibi bazı düşünürler, bu felâkete, “ekilebilir topraklar, yalnız tarımın değil, bizatihi uygarlığın da temelidir. Toprak kaybı uygarlığın karşılaştığı en ciddî tehlike olup; bu tabakanın kaybıyla, hiçbir uygarlık ayakta kalamaz” (Porritt, 1989: 40–41) sözleriyle dikkat çekmektedir.

Kur’an-ı Kerim arzı canlı bir varlık olarak değerlendirir. “Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, Allah’ı tesbih ederler. O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz, onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. Şüphesiz O, halimdir çok bağışlayandır (İsra 17/44). Hz. Peygamber hadislerinde toprağın önemini ve değerini göstermesi açısından, temizlenme unsuru ve aynı zamanda ibadet edilecek yer (mescit) olarak nitelendirmiştir (Müslim, “Mesacid”, 4).

Toprağın işlenmesi korunması açısından önemlidir. Bu konuda Hz. Peygamber, “ Arz Allah’ın arzıdır, İnsanlar da Allah’ın kullarıdır. Öyleyse kim bir ölü araziye işlerse, bu araziye herkesten ziyade hak sahibi olur (Ebu Davud, “Harac”, 37). “ Her kim yeri varsa onu eksin, kendisi ekmezse onu din kardeşine ektirsin” (Müslim, “Büyu”, 88) buyurmaktadır. Hz Ömer’de, üç yıl üst üste işletilmemiş bir araziye, sahibinden geri alıp, işletecek birine verirdi.

“Toprağın korunmasını sağlayan en önemli tedbirlerden birisi onu ekime elverişli hale getirmektir. İşlenmeyen, kullanılmayan toprak yok olmaya terk edilmiş, doğanın ve yaşamın temel öğelerinden biri muattal bırakılmış olur. Toprak işlendiği, ekilip sürüldüğü, üzerinde türlü bitkiler ve yeşillikler çıktığı zaman güzellik kazanır. Oysaki koruyucu bitki örtüsünü kaybedince aşınması kolaylaşır, erozyon dediğimiz toprak kaymasına ve aşınmasına sebep olur” (Macit, 2000: 118).

Hız. Peygamber, insanların yollarına gezip dolaştıkları yerlere diken, kemik gibi insanlara zarar veren, rahatsız eden şeyleri atmamayı emretmekte, rahatsızlık verici şeylerin ise oralardan kaldırılıp zararsız hale getirilmesinin iman gereği olduğunu ve sadaka sayılacağını bildirmektedir (Buhari, “Hibe”, 35; Müslim, “İman”, 58; Ebu Davud, “Edeb”, 160). Bu hadisi şeriften toprağı bozacak ona zarar verecek olan plastik, çöp, zehirli atık vb. şeylerin atılmaması gerektiğini anlayabiliriz.

Hz Peygamber insanların yollarını ve gölgelendikleri yerleri kirletenleri lanetlemiş (Müslim, “Taharet”, 68), “(insanlara) eziyet verici bir şeyi yoldan kaldırmayı sadaka olarak değerlendirmiştir (Tirmizi, “Birr”, 36). Hz. Peygamber ahabına "Laneti gerektiren iki şeyden sakının" buyurmuş; " Nedir o iki şey? Ey Allah'ın Rasûlü!" sorusuna "İnsanların gelip geçtiği yolları ve gölgelendikleri yerleri kirletmektir"(Taç,1/93) şeklinde cevap vermiştir.

Hz. Peygamber Mescidin temizlenip güzel koku ile kokulanmasına, (Tirmizi, “Cuma”, 64) avluların temiz tutulmasına, (Tirmizi, “Edeb”, 41) içme suların yakın çevresinin kirletilmesini yasaklamıştır (Ebu Davud, “Tahare”, 25). Hz. Ömer'in (r.a.) Ebu Musa el-Eş'arî'yi (r.a.) Basra'ya vali olarak gönderirken görevleri arasında sokakların temizliğini de sayması (Darimi, *Sünen*, “Mukaddime”, 46) o dönem için dikkat çekicidir.

d. GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ

Günümüzde insanları rahatsız ve huzursuz eden, sınırları geren, sosyal ilişkileri bozan çevre sorunlarından birisi de gürültü kirliliğidir. Gürültü kirliliği özellikle yoğun trafik, çarpık şehirleşme, ulaşım, endüstriyel tesisler vb. unsurlardan kaynaklanmaktadır.

Son yıllarda ortaya çıkan bir diğer kirlilik türü de, ses kirliliği olarak bilinen *gürültü kirliliği*dir. “Atmosfere yayılan ve düzensiz ses olarak tarif edilen gürültü hoş gitmeyen, rahatsızlık meydana getiren bir akustik olgu veya istenmeyen sesler topluluğu olarak tanımlanmaktadır” (Öztan, 1985: 58; Dartma, 2005: 119).

Gürültü, sınırları yıpratın, insanı yoran, yaşlandırın bir çevre kirliliğidir. İslam da ise, konuşurken bile gereksiz yere sesi yükseltmek hoş görülmemiştir. Kur'an-ı Kerimde cennet nimetleri sıralanırken “Orada boş söz ve yalan işitmezler,” (Nebe, 78 /35) buyrulmaktadır. Boş faydasız söz ve yalan işitmek, büyük bir nimet olarak belirtilmektedir. Cehennem ise, çok gürültülü bir yerdir “Cehenneme atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı gürültüyü, uğultuyu işitirler. Cehennem neredeyse öfkesinden çatlayacak kuduracak” (Mülk, 67 /7–8).

“Kur’ân, gecenin sükûnet ve dinlenme vakti kılındığını (En’am, 6/96), üstelik de bunun bir rahmet ve lütuf olduğunu (Kasas, 28/72-73), Allah’ın geceyi üzerimize örttüğünü ve uykuyu bir dinlenme aracı kıldığını (Furkan, 25/47) bizim için gecenin bir elbise olduğunu (Nebe, 78/10) belirtmektedir. Diğer bir grup ayette de Yüce Allah gecenin gündüzü örtüp kararmasına yemin etmekte ve bunda ibret bulunduğunu ifade etmektedir (Şems, 91/4; Leyl, 92/1; Duha, 93/2). Özellikle istirahat zamanı olan gece vaktinde insanları rahatsız edecek, uykularını kaçırarak ya da dinlenmelerini engelleyecek gürültülü araçlarla yolda gezmek, düğün vb. amaçlı konvoylar oluşturmak, müziğin sesini yükseltmek, korna çalmak, seyyar satıcıların bağırması, yollarda yüksek sesle konuşarak yürümek ayetteki ifadesiyle insanların giyindiği gece elbisesini yırtmak ya da örtüsünü kaldırmak mesela bununla uyuyan bir çocuğun uyanmasına, hastanın uykusunun kaçmasına, yorgun ya da dinlenme amacıyla yatmış olan birisinin uykusunun engellenmesine vesile olmak bir kul hakkı ihlalidir. Bu suçun hukuki karşılığı olduğu gibi (ta‘zîr) uhrevi mesuliyeti de oldukça ağırdır” (Köse, 2010: 30).

Hız Peygamber döneminde günümüzde olduğu gibi bir gürültünün varlığından bahsedilemez. Bununla birlikte Hız Peygamber insanları rahatsız eden yüksek sesli ve boş konuşmalardan uzak durulmasını istemiştir. Yüksek sesi hoş görmeyen Hız Peygamber, insanların Allah’a dua ederken seslerin yükseltmek suretiyle kendilerine zorluk çıkarmamalarını, yumuşak davranmalarını tavsiye etmiştir (Buhari, “ Cihad”, 131).

Hız Peygamber “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse ya hayır konuşsun, ya da sussun (Buhari, “Edeb”, 31; Müslim, “İman”, 74)” buyurarak rahatsız edici gereksiz konuşma ve gevezelikleri de hoş görmediği anlaşılmaktadır.

Bazı hadislerden gürültüsüz ortamın cennet nimetlerinden olduğu; buna mukabil gürültünün de dünyada insanlar için rahatsızlık sebebi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır (Müslim, “Fedailu’s-Sahabe”, 71–72; Buhari, “Menakibu’l Ensar”, 20). İnsanların rahatsız olduğu şeylerden meleklerin de rahatsız olacağı, rahmet meleklerinin gürültülü ortamlarda bulunmayacağı belirtilmektedir (Müslim, “Mesacit”, 72, “Libas”, 103). Hız Peygamber Müslüman’ı “elinden ve dilinden diğer insanların güven duyduğu kimse” (Buhari, “İman”, 45; Müslim, “İman”, 64) olarak

tarif etmesi Müslüman'ın yaptıkları şeylerin etrafı rahatsız edici bir şekilde olmaması gerektiği şekilde de anlaşılmaktadır.

“İman altmış kusur şubedir. Bu şubelerden birisi insanlara sıkıntı verecek şeyleri gidermektir. Bu manada yol ortasında bulunan bir taşı kaldırmak iman gereğidir” (Buhari, “İman”, 3; Müslim, “İman”, 58) . “İçinizden her kim, çirkin bir davranış veya nahoş bir şey gördüğünde, onu eliyle değiştirsin. Bunu eliyle değiştirmeye gücü yoksa diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmiyorsa, gönlünde o şeye veya harekete buğzetsin. Bu sonuncu tavır, imanın en zayıf şeklidir” (Müslim, “İman”, 78). Bu hadislerde dikkat çeken hususlardan biri, “sorumluluk bilincinin iman çerçevesine alınmış olmasıdır ki, bu durum müslümanın hayat anlayışının iman ile bağlantısını göstermesi bakımından son derece önemlidir” (Apaydın, 1999: 2/463).

Hz. Peygamber'in sünnetinde çirkin ses ve gürültünün yasaklanmasından başka, doğrudan gürültü ile ilgisi belirtilmeyen, ancak gürültünün zararlı etkilerini azaltan faaliyetlerde yer almaktadır. “Gürültüyü önlemede ormanların mühim rolleri vardır. Orman ve bitki örtüleri gürültüyü yansıtma ve absorbe etmek suretiyle bu konuda faydalı hizmet görürler. Sözgelimi 50 metre genişliğinde bir park, trafik gürültüsünü 20-30dB kadar azaltmaktadır. Zira yüksek frekanslı gürültü yapıcı ses tonları ağaç gövdeleri tarafından zararsız hale getirilmektedir” (Yılmaz ve Uzunoğlu, 1995: 198; Macit, 2000: 150–151).

e. GÖRÜNTÜ KİRLİLİĞİ

Son dönenlerde insanları iyice rahatsız eden çevre sorunlardan bir diğeri de görüntü kirliliğidir. Aşırı ışıklandırma, yüksek binalar, orantısız reklâm tabelaları, daracık sokaklar, park ve yeşil alan yokluğu, düzensiz trafik, ülkemizde yaygın olarak görülen görüntü kirliliği çeşitleridir.

“İnsanların doğal çevrede yapmış olduğu olumsuz değişikliklerle sağlıklı insanların görüntü alanlarının kişileri rahatsız edici hale getirilmesine "görüntü kirliliği" denilmektedir (Bodur ve Kucur, 1994: 50–51).

Sanayileşme ve şehirleşme ile birlikte nüfusun özellikle belirli yerlere yığılması gecekondulaşma, sosyal ve ekonomik ve çevresel sorunlara yol açmıştır. “Akciğerlerin temiz havaya ihtiyacı olduğu gibi, gözlerinde doğasına uygun güzellikler görmeye ihtiyacı vardır. Yanmış orman alanları, kirletilmiş kıyı ve sular, hava kirliliği, yeşil alan yokluğu, monoton ve içice yapılaşma, görüş alan darlığı, dış cephe görüntüsündeki karmaşa, düzensiz trafik, gelişmiş güzel atıklar levha ve tabelalardaki oransızlık ve gelişigüzellik, kötü aydınlanma, renk uyumsuzluğu, tv yayınlarına ait görüntü kirlilikleri, sigara içimine bağlı görüntü, kirli ve bakımsız bir bedene ait görüntüler kirli ve bakımsız giyim eşyaları, kendine yabancılaşma tezahürü giyim ve tutumlar, kötü davranış ve uygunsuz hareketler, yoksulluğun istismarı (dilencilik) vb. insanları rahatsız eden görüntü kirliliği çeşitleri olarak zikredebiliriz” (Bodur ve Kucur, 1994: 50).

Kur’an-ı Kerimde “Allah yaratanların en güzelidir” (Mü’minun, 23/14). “İnsanları en güzel şekilde yaratmıştır” (Tin, 95/4). “Ahirette Müslümanlara vad edilen cennet ise göz kamaştırıcı güzelliktedir; gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır” (Zuhruf, 43/71). “Orada yaslanılacak koltuklar, ipekli elbiseler, gümüş kaplar billur kâseler, zencefil karışımı kâseler, atlastan elbiseler, bilezikler vardır” (İnsan, 76/11-21) buyrulmak suretiyle cennetin tasvirindeki güzelliklerin ön planda yer alması İslam dininin görüntüye ve güzelliklere değer verdiğini göstermektedir. Hz. Peygamber güzelliğe ayrı bir önem vermiş, Müslümanların iç görünüşleriyle beraber giyimlerine de dikkat etmelerini istemiştir (Tirmizi, “Edeb” 54). Hz. Peygamber bir konuşmasında arkadaşlarına şunları söylemiştir; “Ashabım! Sizler mümin kardeşlerinizin yanına varacaksınız. O halde, binek hayvanlarınıza dikkat ediniz, elbiselerinizi, kıyafetlerinizi düzeltiniz ki insanlar arasında parmakla gösterilecek gibi olunuz. Çünkü Allah çirkinliği ve çirkin söz söylemeye özenenleri sevmez” (Ebu Davud, “Libas” 25). Yine Hz. Peygamber, saç sakalı dağınık bir şekilde olan kimseleri uyarılmış, onlardan bu durumun düzeltilmesini istemiştir (Malik, Muvatta, 51/ Şa’r 7).

Hz. Peygamber güzel görünüme sadece kılık kıyafetle ilgili değil, diğer işlerinde de önem vermiştir. Bir iş yapılmasını istediği zaman güzel yapılmasını istemiştir (Müslim, “Sayd” 57).

Hz. Peygamber bir gün bir cenaze merasimine gitmişti. Kabir içinde gözü rahatsız eden hafif bir kazılış hatası görerek bunun derhal düzeltilmesini emretti. Birisi ona bunun ölüye rahatsızlık verip vermeyeceğini sordu. O da, “Aslında böyle şeyler ölüyü ne sıkar ne de ona rahatlık verir, fakat bu sağ olanların gözlerine güzel görünmesi içindir” demiştir (Haysemi, 1967: 4/101). Bu bağlamda Hz. Peygamberin “Yüce Allah mümine rahatsızlık veren şeylerden hoşlanmaz” (Tirmizi, “Edeb”, 59) sözleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Yüce Allah’ın sıfatlarından birisi ‘Cemal’ (güzel) dir. Hz. Peygamber’in şu sözleri, İslam’ın sanat anlayışına esas teşkil etmektedir: “Allah güzeldir, güzeli sever” (Tirmizî, “Edeb”, 41; Müslim, “İman”, 147).

Netice itibariyle Müslüman, yaptığı işte ve davranışta, ürettiği üründe muhtevaya önem verdiği kadar da görüntüye de dikkat etmesi gerekmektedir.

f. AĞAÇLARIN VE YEŞİLLİĞİN ÖNEMİ

Günümüzde aynı zamanda ülkemizde çevre sorunlarının bir diğeri de yeşil alan ve orman yetersizliğidir. Yeşilliğin ya da ağaçların olmayışı toprak kaybına ve aynı zamanda havanın kirlenmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla çevre sorunlarına en etkili çözüm yollarından birisi tarım ve orman alanlarının korunması ve şehir merkezlerinde yeterli yeşil alanların oluşturulmasıdır.

“Hava su ve toprakla ilgili birçok mesele ağaçta düğümlenir. Havanın zehirli gaz ve zararlı tozlardan temizlenmesi; toprağın, yağmur ve rüzgârın tesiriyle erozyona uğramaktan korunması; suyun toprak tarafından kolayca tutularak hem tehlikeli sellerin önlenmesi, hem de kaynakların muntazaman beslenmesi; heyelan denen ve pek çok mal ve can kaybı ile sonuçlanan toprak kaymalarının durdurulması gibi pek çok hayati hizmetler, ağacın varlığına bağlıdır. Kısaca bir memlekette ağacın miktarı arttıkça çevre problemleri azalmakta, azaldıkça çoğalmaktadır” (Canan, 1995b: 51).

Ormanların hayatımızda önemli bir yeri vardır. Sanayide hammadde, evlerde yakacak olması, erozyonu önlemesi, rüzgarı kesmesi, oksijen üretmesi, sel felaketlerini ve heyalanı önlemesi, iklime olumlu etki yaparak havayı zehirli

gazlardan ve tozlardan temizlemesi vs. ilk akla gelen faydalarıdır. Ormanları korumak, kendimizi, sağlığımızı ve çevremizi korumak demektir (R. Kılıç, 1995: 124).

Kur'an 'ı Kerim'de açıktan açığa ağaçlara, meyvelere, bağ ve bahçelere dikkat çekilmekte olup, bunların hayattaki önemi belirtilmektedir (Canan, 1995b: 52). Kur'an-ı Kerim de cennet tasvir edilirken sembolik dil olarak tabiat unsurlarından yararlanılmıştır (Gürsel, 1996: 72). Ayrıca Kur'an ağacın enerji kaynağı oluşuna da dikkat çeker. “Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır. Ondan ateş yakarsınız” (Yasin, 36/80) . “Söyleyin, yaktığınız ateşin ağacını var eden sizler misiniz yoksa onu biz mi var ederiz? Biz onu hem bir öğüt ve hatırlatma, hem ihtiyacı olanlara bir meta kıldık” (Vakıa, 56/71–73).

Hz Peygamber gerek sözleri ve gerekse de davranışlarıyla çevre bilinci konusunda bizlere örnek olmuştur. Hadislerde ağaç dikmeye ve yeşillik oluşturmaya teşvik etmiş, dikilen ağaçların meyvelerinden insan, hayvan ve kuşların yemesi durumunda diken kimse için kıyamete kadar sadaka olacağını bildirmiştir (Buhari, “Edeb”, 27). Ayrıca dikilen ağaçların sevabından kişinin ölümünden sonrada yararlanacağını bildirmiş (İbn. Hanbel, *Müsned*, 5/415). ‘Elinizde bir ağaç filizi varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile, eğer onu dikecek kadar zamanınız varsa, mutlaka dikin’ (İbn. Hanbel, *Müsned*, 3/184, 191) ifadeleriyle ağaç dikmeye ibadet boyutu kazandırmışlardır.

Hz Peygamber, Salmani Farisi'nin hürriyetine kavuşması için kendi elleriyle 300 hurma ağacı diktiğini görmekteyiz (İbn. Hanbel, *Müsned*, 4/133–151). Hz Peygamber ağaç dikmekle kalmamış onların muhafazası konusunda da sert tedbirler almıştır.

Hz. Peygamber yaprakları sopa ile zorla ağacın dal ve budaklarını kırarak dökmek suretiyle zarar verilmesini tasvip etmeyip hafif ve yumuşak bir vuruşla ağacın dal ve budaklarına zarar vermeden (kendiliğinden düşmek üzere olanlarının) dökülmesini istemesi (İbnu'l-Esîr, 1970: 3/276), ağaç vb. şeylere zarar vermenin facirlik olduğunu “facirlerin (günahkârların) ölümüyle insanların ülkelerin, ağaçların ve hayvanların rahata ereceklerini”(Müslim, “Cenaiz”, 61) belirten sözleriyle müminlerin başka canlılara zarar vermemeleri gerektiğini bildirmiştir.

Hz Peygamber Mekke ve çevresinde belli bir bölgeyi bugünkü tabirle milli park alanı ilan etmiş ve buralarda ağaçların kesilmesini, otların koparılmasını, kuş ve diğer yabani hayvanların avlanılmasını yasaklamıştır (Buhari, “Sayd”, 8–10). Benzer bir durumu Medine ve Taif için de aynı şekilde yapmıştır. Medine’ye yaklaştığında şehri göstererek, “Ya Rabbi! Hz. İbrahim Mekke’yi yasak kıldığı gibi ben de Medine’yi yasak kıldım. Onun iki kayalığı arası yasak (bölge) dir ağaçları kesilmez, hayvanları avlanmaz, otu yolunamaz” (Buhari, “Cihad”, 71; Müslim “Hacc” 456), buyurmuştur. Ayrıca Medine’nin uzak bir yöresindeki orman alanlığını şartlı olarak kesime açmış, ağaç kesmek isteyenlere, kestiği ağacın yerine yenisini dikme şartı koşmuştur (Buhari, “Etime”, 46). Hz. Peygamber haksız olarak ağaç kesenleri uyarılmış ve “kim yolcuların ve hayvanların gölgelendiği bir ağacı boşuna ve haksız olarak keserse Allah onu baş aşağı cehenneme atar” (Ebu Davud, “Edeb”,159) buyurmaktadır.

Bu bağlamda Hz. Peygamberin yaş bir ağaç dalını mezara dikip onun yaş durdukça ölüye bir rahmet vesilesi olabileceğini bildirmesi, (Buhari, “Cenaiz”, 82) mezarlıkların yeşillendirilmesi geleneğinde etkili olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber, bazı ağaçlara özel itina göstererek, sedir ağacının kesilmesini yasaklamıştır (Ebu Davud, “Edeb”,159).

Hz Peygamber hadislerde yeşili koruyan, çevreyi ağaçlandırmak için çalışan kişiye ahirette sevap verileceğinin vaat edilmesi, çevreciliği bir nevi manevi boyut, çevrenin korunmasına dini bir sorumluluk bilinci getirmektedir (Sancaklı, 2001: 417).

g. HAYVANLARI KORUMA

Tabiatın temel unsurlarından biride hayvanlardır. Bunlardan birinin türünün yok olması ekolojik dengenin bozulması demektir.

Yüce Allah yeryüzünü canlı varlıklar için yaratmıştır. Bu gerçeği Rahman suresinde şöyle ifade etmektedir. “Allah, yeri canlı yaratıklar için meydana getirmiştir. Orada meyveler, salkımlı hurma ağaçları, kabuklu taneler, güzel kokulu otlar vardır. Böyleyken Rabbinizin nimetinden hangisini yalanlarsınız? (Rahman,

55/10–13) İnsan, yaşamı için kıymet ifade eden şeyleri pervasızca kullanmaktan çekinmeli, istifade ederken ona zarar vermemelidir. Bunu Cenab-ı Hak yukarıdaki ayette insanlara bildirmektedir. İnsanları tabiata karşı doğru ve dengeli davranmalarını tavsiye etmektedir. Tabiatı korumak demek, yine insanların istifadesine sunulan hayvanların da korunması onlara karşı dikkatli davranılması anlamına gelmektedir.

Ekolojik dengenin bir unsuru olarak hayvanlar, canlılar âleminin vazgeçilemezlerindedir. Yüce Allah diğer nimetleri gibi hayvanları da insanların hizmetine vermiştir. Bununla birlikte bütün mahlûkata karşı adaletli, ölçülü davranmayı emretmiş, hayvanlara merhamet ve şefkat gösterilmesini istemiştir (Bardakoğlu, 1999: II/174). “Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır, sonra hepsi Rablerinin huzurunda toplanırlar (Enam 6/38). Hz. Peygamber, “Merhamet edene Allah’ta merhamet eder; siz yerdekilere merhamet edin ki, gökteki de size merhamet etsin”(Ebu Davud, “Edeb”, 58) buyurmuşlardır.

Hz. Peygamber gerek hadislerin de, gerekse uygulamaların da hayvanların gereksiz ve keyfi bir şekilde öldürülmelerini yasaklamıştır (Buhari, “B. Halk”, 16–17, “Şirb”, 9). Kuşların yuvalarının bozulmamasını yumurta ve yavrularının alınmamasını, doğal ortamdan uzaklaştırılmamasını, (Ebu Davud, “Cenaiz”, 1) yavruları alındığı için ıstırap içinde kanat çırpın bir kuşu görünce bunu yapanları uyardığını ve yavrularının geri verilmesini emrettiğini (Ebu Davud , “Cihad”, 112) görüyoruz. Haksız yere bir serçeyi öldüren hesap sorulacağını, hatta serçenin “Allah’ım! Bu beni boş yere öldürdü. Ne öldürdüğü cesedimden yararlandı, nede beni bıraktı ki senin arzında yaşayayım” şeklinde şikâyetle bulanacağını bildirmektedir (Nesai, “Sayd”, 34).

Hz. Peygamber bir diğer hadisi şerifte şöyle buyurmaktadır. “Bir adam yolda yürürken çok susadı. Yolda bir su kuyusuna rastladı. Kuyuya indi ve içti. Kuyudan dışarı çıktığında susuzluktan ıslak toprakları yalayan bir köpek gördü. Adam, 'benim susadığım gibi bu da susadı' diyerek tekrar kuyuya indi. Ayakkabısına su doldurarak geri döndü. Kuyudan dışarı uzanarak ağızıyla tuttuğu ayakkabısıyla köpeğe su verdi. Onun bu tutumu Allah'ın hoşuna gitti ve adamın günahlarını bağışladı.” Resul-i

Ekrem, “Her canlıya yapılan her iyi muameleden sevap vardır” buyurdu (Buhari, “Şirb”, 9, “Mezâlim”, 23, “Edeb”, 27).

Hız Peygamber, günahkâr bir kişinin çok susamış bir köpeğe zor şartlar altında su temin ettiği için Allah tarafından bağışlandığını, (Buhari, “Şirb” , 9) bir kediyi hapsederek açlıktan ve susuzluktan ölmesine yol açan bir kadının da bu yüzden cehennemlik olduğunu (Müslim, “Selam”, 151–152) bildirmiştir. Hız Peygamber hicretin sekizinci yılı Mekke Fethi’ne giderken bir vadide, yolun kenarında yeni doğmuş yavruların emziren bir köpek gördü. Bir sahabeyi çağırıp köpeğin ve yavrularının rahatsız edilmemesini sağlamak üzere ordu geçinceye kadar orada nöbet tutmasını emretti (Çakan, 2005: 40). Hayvanların yaratılışlarına aykırı olarak birbirlerine kışkırtmak ve aralarını kızıştırmak suretiyle dövüştürmek ve acı çekmek de yasaklanmıştır (Buhari, “Zebaih”, 25; Ebu Davud, “Cihad”, 30,51). Hız Peygamber aşırı derece de çalıştırılmış ve aç bırakılmış bir deve gördüğünde sahibini uyarmış (Ebu Davud , “Cihad”, 44), hayvanların dişine gözüne rast gelir endişesiyle taş atılmasını (Buhari, “Edeb” , 112; Müslim, “Sayd”, 54), hayvanlara kötü söz söylemeyi (Ebu Davud , “Edeb”, 106), gözü önünde bıçak bilemeyi ve diğer hayvanları kesmeyi, (İbn Mace, “Zebaih”, 3) yasaklamıştır. Hatta hayvanları sağarken memelerinin incinmemesi ve yaralanmaması için sağım işini yapan kimselerin tırnaklarını kesmelerini istemiştir (Heysemî, 1967: 4/66; Bardakoğlu, 1999: 2/174).

Hız Peygamber, Üsame b. Zeyd’e “ Ey Üsame, acıkan ciğer sahibi her hayvan hususunda dikkatli ol, kıyamet gününde Allah’a şikâyet edilirsin” (İbn. Nesai, “Dahaya”, 42) demiştir.

Hız Peygamber hayvanlara eziyet edenlerin insanlara eziyet etmiş gibi ceza göreceğini (Müslim, “Birr”, 151) ifade etmiştir. Hız Peygamber bir gün yolda yüzü yaralanmış bir eşek gördüğünde üzüldü ve “Allah’ın laneti onu dağlayanların üzerine olsun” dedi (Buhari, “Zebaih”, 25). Hız Peygamber, hayvanlara dağlama yapmayı (Müslim, “ Libas”, 107), kuş yuvalarının bozulmasını ve yavrularının alınmasını yasaklamıştır (Ebu Davud, “ Edeb”, 164).

Abdullah b. Cafer’in naklettiğine göre, Hız Peygamber bir seferinde Ensar’dan bir zatın bahçesine girdi. Orada bir deve vardı. Deve onu görünce inledi ve gözlerinden yaşlar aktı. Hız Peygamber deveye yaklaştı ve gözyaşlarını sildi. Hayvan

şakinleşti. “Bu devenin sahibi kim?” diye sorarak ilgi gösterdi. Ensar’dan bir genç: “O bana aittir ey Allah’ın Resulü” deyip ortaya çıkınca Hz. Peygamber ona çıkıştı: “Allah’ın sana mülk kıldığı bu deve hakkında Allah’tan korkmuyor musun? Bak! Bu bana şikâyetinde bulundu. Sen bunu acıktırıyor ve fazla çalıştırarak ta yoruyorsun” (Ebu Davud, “Cihad”, 47) buyurdu.

Müslümanların ağaç ve hayvan sevgisinin bir hayat tarzı haline gelmesinde İslam dinin büyük rolü vardır. Aynı zamanada Türk kültürü üzerinde derin tesirler bırakmıştır. İslam’dan aldığı bu ruhla Türk kültürü hayvanların bakım ve korunması için hayvan vakıfları, hayvan hastaneleri, kuş evleri gibi bir takım kurumlar geliştirmiştir (H. Aydın, 2009: 207). “Çevre sorunlarının oluşmasını engellenmenin en etkin yolu, insanın kendi iç boyutunu, yeniden Tanrı merkezli olarak düzenlemekten geçer. Bu, insanın kendi davranışlarına yansımaları sağlayacak, diğer insanlara ve nihayet çevreye ulaşacaktır. Bu bilinçle hareket eden insan, çevresini kirlilemeyecek, aksine çevrenin kirlenmesine ve böylece ekolojik sorunların oluşmasına engel olacaktır. Çünkü İslâm geleneğinde canlıların incitilmesi, hatta zorda kalan kimi canlılara yardım edilmesi, cennete girmenin bir nedeni olarak belirtilmiştir” (Kayhan, 2002: 268; Özdemir ve Yükselmiş, 1997: 116–117).

4. MİLLİ DİNLERDE ÇEVRE

İlahi dinler dışındaki diğer dinler arasında özellikle Hinduizm, Budizm ve Caynizm gibi Hint dinlerinde, Ahimsa ilkesi çerçevesinde çevreye saygı ve uyum özel bir önem arz eder. “Hiçbir canlıya zarar vermeme ilkesine dayalı Ahimsa ilkesi bağlamında bu dinlerde insanlar bir arada yaşadıkları diğer canlılara yönelik her türlü şiddetten uzak tutulur. Bu dinsel geleneklerden bazılarında canlı ya da cansız bütün varlıkların bir ruh taşıdıkları ve dolayısıyla, onların incitilmemesi gerektiği dinsel bir öğreti olarak kabul edilir. Örneğin Caynistler özellikle son dönemlerde evrendeki her varlığın ruhsal bir yapıya sahip olduğu anlayışına binaen her çeşit varlığa zarar vermeyi yasaklayan Ahimsa ilkesine sıkı sıkıya bağlılıklarını dile getirirler.

Konfüçyanizm ve Taoculuk gibi dinlerde de çevreyi koruyup gözetmek ve ona zarar vermemek oldukça önemli görülür” (Ş. Gündüz, 2008: 6).

Tu Weiming, tabiatın korunmasının gerekliliği insanın fitratında mevcut olduğunu bazı somut örnekler vererek sunar: “Kuyuya düşmek üzere olan bir çocuk gördüğümüzde hemen telaşa kapılır; çocuğa karşı merhamet ve şefkat hissederiz. Bu örnek bizlere insanlığımızın (ren) çocukla bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna çocukla aynı cinse mensup olduğumuz şeklinde itiraz edilebilir. Ancak, yine kesilmek üzere olan kuşların ve hayvanların acıklı seslerini duyduğumuzda onların acısını giderememenin acizliğinin verdiği duyguyu hissederiz. Bu da insanlığımızın kuşlar ve hayvanlarla bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna da kuşların ve hayvanların bizler gibi duygu sahibi varlıklar olduğu şeklinde itiraz edilebilir. Ancak, ağaçların kırıldığı ve tahrip edildiğini gördüğümüz zaman yine bir acıma ve üzüntü hissini engelleyemeyiz. Bu da insanlığımızın bitkilerle bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna da bitkilerin bizler gibi canlı olduğu söylenebilir” (Weiming, 2001; Özdemir, 2001: 8).

“Neo-Konfüçyüsçü düşünce sisteminde insan ve doğa arasında bir ayırım ve dolayısıyla insanın kendine ve doğaya yabacılaşması sorunu yoktur. Dahası, bu felsefe geleneği insana öncelikle özünü, daha sonrada bir parçası olduğu doğayı “doğru” olarak tanımayı önermektedir. Bunun sonucu ise, insan-çevre ilişkisini karşılıklı hak ve sorumluluklardan çok, karşılıklı “saygı” üzerine temellendirilmesidir. İnsan, üyesi olduğu aileye karşı sevgi ve saygıyla yükümlü olduğu gibi, üyesi olduğu “Gök, Yer ve binlerce varlığa” karşı da sevgi ve saygı temelli bir davranış geliştirmelidir. Alçakgönüllülük ve kanaatkârlıkla Aristoteles’in de “Golden Mean” olarak tanımladığı “Orta Yolu” takip ederek, Gök, Yer ve arasındaki her şeyin korunması ve geliştirilmesine katkıda bulunmalıdır” (Özdemir, 2001: 9).

Budizm insana, tabiat ile olan ilişkisinde tahripkâr olmayan, nazik bir tavır tavsiye eder, bunu bir benzetme ile şöyle anlatır: Bir hane sahibi mal biriktirmeyi, arının çiçeklerden nektar toplaması gibi yapmalıdır. Arı ne çiçeğin kokusuna ne de güzelliğine zarar verir (Fersahoğlu, 2003: 205). Buda tabiattaki düzen ile insan davranışları arasında ki ilişkiyi açıklaması açısından bir konuşmasında şöyle der, “İnsanların kalbinde şehvet düşkünlüğü, hırs ve yanlış değerler hâkim olduğunda ve

toplumda ahlâksızlık yaygınlaştığında yağmurlar düzenli olarak yağmaz. Yağmurlar düzenli yağmadığında da ürünler, asalaklara ve bitki hastalıklarına yakalanır. İnsan ölüm oranları, besleyici yiyeceklerin kıtlığı sonucu yükselir” (Hançerlioğlu, 1976: 197; Batchelor ve Brown, 1997: 9–14).

Bu dine mensup olan bir düşünür, kâinatın her zerresinin ayrı bir canlı ve varlık olduğunu şöyle ifade etmektedir. “Yeryüzü, sınırsız sayıda şekil ve yüzlerce çeşit otladur. Her otun ve her şeklin kendisi, bütün bir yeryüzü gibidir. Yalnızca dünyada su yoktur, fakat suda da bir dünya vardır. Bulutta, havada, ateşte, yerde, olaylar âleminde, ot yaprağında, dal ve değnek parçasında canlılarla dolu bir dünya vardır” (Batchelor ve Brown, 1997: 34).

Hinduizmde Şiva, âlemlerin rabbi, âlemi yok edip yeniden yaratacak tanrı olarak kabul edilir. Bu dinde, tanrı-âlem birliği/panteizm vardır. Samsara, ruh göçü ve tenasüh inancında insan, yaptıklarına göre hayvan, bitki ve insan şeklinde yeniden doğar. Ayrıca yogi, yoga yaparak kâinatın değişmez özüyle, yani tabiatüstü güçlerle temas çalışır. Bu dinde ibadet mekânları olduğu gibi ayrıca her yerde de ibadet yapılmaktadır. Kutsal inek gibi, hayvanlara yiyecekler verilir. İnekler, yer, gök ve hava âleminin anası olarak görülür (Kayhan, 2002: 26; Tümer ve Küçük, 1993: 89–92; Bolay, 1987: 107–108). Hindular, her zaman kutsal nehirlere, dağlara, ormanlara ve hayvanlara olan saygılarıyla tabiata yakın olmuşlardır (Prime, 1997: 11; Hançerlioğlu, 1976: 325).

Hindulara göre bütün dünya bir ormandır. Bu dünyayı olduğu gibi korumak için ormanları el değmemiş şekilde tutmak gerekir (Fersahoğlu, 2003: 195).

Hinduizm’in doğal çevreye gösterilen tavır ile alakalı olan önemli ilkelerden birisi de ‘ahimsa’ veya zor kullanmamadır. Bu ilkeye göre insan, tabiatı olduğu gibi kabul edip ona saygı göstermeli ona kendi normlarını zorla kabul ettirmeye çalışmamalıdır. Tam tersine tabii formları İlâhi Enerji’nin merkezi olarak görüp onunla barış içerisinde yaşamalıdır. Günümüz insanı bu ahimsa ilkesini, yalnızca diğer insanlarla değil, insanın barış içinde beraber yaşayacağı hayvanları, bitkileri, orman ve denizleri, dağları ve nehirleri de ilgilendirdiği yönüyle bir kez daha düşünmelidir (Nasr, 1997: 48).

Hindu kutsal metinlerinde evcil hayvanların kurban törenleri haricinde öldürülmesi yasaklanmıştır. Hindu toplumunu şekillendirmede önemli rol oynayan

Manu Kanunnamesinde *ahimsa*, bütün kastların icra etmesi gereken kurallar arasında zikredilir. Hint dinlerine göre, bütün insanlar bundan önceki hayatlarında hayvan formunda idiler. Onlar yine aynı şekilde, doğru ve erdemli davranışlar ortaya koymazlar ise önceki hayvan formlarına yeniden dönerler (H. Arslan, 2008: 72).

Hindu geleneğinde çevrenin korunması konusunda fedakârlık, vermek ve nefis terbiyesi şeklinde üç ilke önemlidir. Bunlar, yeryüzünün kefareti için üç ekolojik ilkedir. Fedakârlık yoluyla, yeryüzü bereketlenir. Vermek, toplumun kefaretidir ve toplumdaki alınanların geriye ödenmesini ifade eder. İnsan, vefa borcunu ödemek için aklını, gücünü, parasını, zamanını ve sahip olduklarının hepsini vermelidir. Bu, toplumun ekolojisini muhafaza eder. Toplum, eğer vermek üzerine kuruluysa, orada yoksulluk, sömürü ve yokluk olmaz. Tapas, ruhun ve batınî çevrenin keffaretidir. Tabiat ve toplum için fedakârlığın yanında insan, kendi batınî çevresini de güzelleştirmelidir (Prime, 1997: 106–108; Hançerlioğlu, 1976: 326).

Mecusilik ve Sâbiîlik gibi Ortadoğu kökenli dinlerde ise insanın doğal çevresini oluşturan özellikle su ve ateş gibi varlıkların kutsiyeti ön plana çıkar. İnsanın bunları kirletmemesi dinî bir yükümlülük olarak değerlendirilir. Özellikle Mecusîlerde su ve ateşin yanı sıra toprak da kutsal olarak değerlendirilir ve bunlara yönelik kirlilik içeren her türlü davranış dinen günah olarak görülür. (Ş. Gündüz, 2008: 6).

E. TÜRK KÜLTÜRÜNDE ÇEVRE ANLAYIŞI

1. OSMANLIDA ÇEVRE TEMİZLİĞİ

Osmanlı döneminde bugünkü anlamda çevre kirliliği mevcut değildir. Buna rağmen gerek kanunnamelerde gerekse fermanlarda ve şer'îye sicillerinde çevreyi rahatsız edici davranışlarda bulunanlar uyarılmışlardır. Çevrenin kirletilmemesi için gerekli tedbirleri almışlardır.

“Osmanlı Devleti, halkın rahat ve huzurunun sağlanması, hayat standardının yükselmesi yanında, fizikî çevrenin yaşanabilir bir mekân haline getirilmesi için de

yoğun uğraş vermiştir. Osmanlı Medeniyeti'nin modern dünyaya bıraktığı en mühim miraslardan biri de çağdaşlarının çok fevkinde bir çevre kültürü idi. Osmanlı insanı ve yöneticisi kendisini tabiata göre şekillendirmişti. Bu noktada Osmanlı Devleti, II. Beyazıt devrinde çıkan ihtisap (belediye) kanunnameleri ile dünyada ilk defa en geniş belediye kanununu hazırlayan; yanı sıra dünyada ilk tüketici haklarını koruma kanunu, ilk gıda maddeleri nizamnamesi, ilk standartlar kanunu ve ilk çevre nizamnamesini de düzenleyen ülke olmuştur” (Çolak, 2008: 36–41).

Osmanlı yerleşim birimlerinde emniyet ve asayişle birlikte, kentlerin maddi ve manevi temizliğini koruma görevlerini de üstlenen subaşı adlı görevliler tayin edilmiştir. Nitekim Osman Bey'in ilk tayin ettiği iki memurdan biri olan Alp Gündüz de bir subaşı olarak görevlendirilmiştir (Kremers, 1979: 79.)

“Osmanlı'da şehrin temizliğini, Subaşı'nın emrinde çalışan “çöpçü subaşı” yapmakta ve denetlemekteydi. Çöpçübaşı da denilen çöpçü subaşılar sokakları acemi oğlanlarına temizletirdi. Bu çöpçülerin sayısı bin kadardı ve garip kıyafetleri olup, matruş ve keçe külahı giyerdiler. Çöplük subaşısı, onlara İstanbul sokaklarındaki bütün çöp, hayvan pisliği ve kalıntıları toplatırdı. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, sepetlerde toplanan çöpler deniz kenarlarında çamur teknelerinde ayrılır, içinde akçe, mangır veya işe yarar başka şeyler bulunursa bunlar çalışanların olurdu. Çöplük Subaşısı'nın denetiminde çalışan çöpçülere “çöp çıkarıcı” da denilmekte idi. Bu kimseler sokaklardan geçerken “çöp çıkarıcı, çöp çıkarıcı” diye bağırlar, arkalarında bir küfe ile sokakları dolaşır, birikmiş çöpleri küfelerine doldurarak denize atarlardı. O devirde sanayii artıkları olmadığı için çöpler suda erir gider deniz kirlenmezdi” (Uslubaş, 2003).

Osmanlı toplumunda hâkim olan çevre bilincinin günlük hayattaki uygulamasını çeşitli düzeylerde görmek mümkün olmakla birlikte, teorik çerçeve bazında değerlendirilmesi gereken uygulamalara Fatih Sultan Mehmet (1451–1481) döneminde rastlanmaktadır. Haliç'in dolmaması için önlemler alan Fatih'in, Kâğıthane deresi havzasında hayvan otlatılmasını, bina yapılmasını ve tarla açılmasını yasakladığı görülmektedir. Ayrıca erozyona müsait yamaçların ağaçlandırıldığı ve ormanlardan ağaç kesiminin yasaklandığı bilinmektedir (Akgündüz, 2009: 154–155). Fatih'in “çevre anlayışının” bir diğer delili ise vasiyetnamesidir.

“Ben ki İstanbul Fatih Abdü Aciz Fatih Sultan Mehmet. Bizatihi alunterimle kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım İstanbul’un Taşlık mevkiinde kaim ve malum-ul hudud olan (136) bab dükkanımı aşağıdaki şartlar muvacehesinde vakfi sahih eylerim. Şöyle ki: Bu gayrimenkulatımdan elde olunacak nemalarla, İstanbul’un her sokağına ikişer kişi eyledim. Bunlar ki ellerindeki bir kab içerisinde kireç tozu ve kömür külü olduğu halde günün belirli saatlerinde bu sokakları gezeler. Bu sokaklarda tükürenlerin, tükürükleri üzerine bu tozu dökeler ki, 20’şer akçe alsunlar. Ayrıca 10 tabip ve 53 de yara sarıcı tayin ve nasb eyledim. Bunlar ki ayın belli günlerinde İstanbul’a çıkalar bilaistisna her kapuyu vurular ve evde hasta olup olmadığını sorular. Var ise ve şifası orada mümkün ise şifayab olalar, değil ise kendilerinden hiç bir karşılık beklemezsiniz Darü’l-Aceze’ye kaldırarak orada salah bulduralar.

Maaz-Allah herhangi bir gıda maddesi buhranı da vaki olabilir. Böyle bir hal karşısında bırakmış olduğum 100 silah, ehl-i erbaba verile, bunlar ki hayvanat-ı vahşiyenin yumurtada ve yavruda olmadığı sıralarda Balkanlar’a çıkıp avlanalar ki zinhar hastalarımızı gidasız bırakmayalar.

Ayrıca külliyyemde bina ve inşa eylediğim imarethanede şehidi şühedanın aile fertleri ve Medine-i İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizatihi kendüleri gelmeyenlerin yemekleri güneşin loş ve karanlığında ve kimse görmeden kapaklı kaplar içerisinde evlerine götürüle” (İ. Özdemir, 2002: 598-610; Yıldız vd., 2000: 7; Fersahoğlu, 2003: 214; Fatih Sultan Mehmet’in diğer vakfiyelerinde de benzer hükümler mevcuttur. Bkz. *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1938).

Osmanlının ‘insanı yaşat ki devlet yaşasın’ ilkesinden hareketle Fatih Sultan Mehmet’in kimsesiz, garip gurebanın muayene yapılabilmesi için Darülacezenin görevlendirmesi, sokak ve caddelerin temizliği ve sağlığı açısından görevli tayin

etmesi, çevre sağlık ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu belgenin bir vasiyetname olarak gelmesi önemi açısından kültürümüzde farklı şekilde değerlendirilmektedir.

Osmanlıda doğal su kaynaklarının kullanımı ve korunması ile ilgili yapılan somut uygulamayı örnek olarak zikredilebiliriz.

“Şehre gelen içme suyu konusu da yöneticilerin üzerinde hassasiyetle durdukları konulardan biri idi. Suyun şehre geldiği yol güzergâhına iskân yapılmaması temel bir prensip gibi gözükmektedir. 1567 tarihinde Haslar kadısına yazılan hükümde Kırkçeşme suyu ve diğer suların geçtiği güzergâhlara bağ, bahçe yapılması ev inşa edilmesi kesinlikle yasaklanıyordu. Aynı karar metninde suyolunun 3 zira üstünde ve 3 zira altında kalan yerlere bağ dikilmemesi isteniyordu. Bir başka kararda yine benzer hususlara değinilmektedir. 1758 tarihli bir diğer kararda İstanbul 'a su gelen Kırkçeşme kemerleri arkasında Bend-i Kebir bitişiğinden geçen umumi yol üzerine yapılan ev ve fırının yıkılması isteniyordu. Zira bu yapıların sıvı ve katı atıklarının bende akan nehrin suyunu kirletmesi söz konusu idi”. (S. Öztürk, 2010).

Batılı aydın Butler Johnstone gözlemleriyle, Osmanlının temizliği konusunda şunları söylemektedir, “Osmanlılar yeryüzünün sadece en nazik insanları değil, aynı zamanda en temiz insanlarıdır. Onların temizliği tamamen dini vecibelerinin bir sonucudur. Türklerin ayakkabılarını eşiklerinin dışında çıkarmaları sıradan bir adet veya hayati bir moda sonucu değildir. Onun evi temizliğin mabedidir. Bu kutsi yere ancak bütün pisliklerden sıyrılarak girilir” (Johnstone, 2009: 59–60).

Osmanlılar çevre temizliği ve korunması konusunda aldıkları tedbirleri hukuki düzenlemelerle tamamlamışlardır. Bu konudaki ilk düzenleme, 1539 yılında hazırlanan Edirne Sancağı Çevre Temizliği Nizamnâmesidir. (Akgündüz, 1993: 540; Özsoy, 2004: 1) Söz konusu nizamnâmede, at ölüsü, davar cîfesi ve kesilmiş hayvan başlarının halkı rahatsız edecek şekilde ortada bırakılmaması istenmiş; aykırı davranmakta direnenlerin, ortada bırakılan cîfe boynuna asılmak ve halka teşhir edilmek suretiyle cezalandırılacağı bildirilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın (1520-1566) devrine ait bir *Nişan-ı Hümayunda*, Edirne'nin mahalleleri, sokakları ve çarşılarının temiz tutulmasıyla ilgili bu *Nişan-ı Hümayuna* bakıldığında:

- Bütün ev, dükkan ve bunların çevrelerinin kirletilmemesi; kirletildiği takdirde derhal temizlenmesi/temizlettirilmesi,
- Görevlilerin çarşı ve mahalleleri kirletenleri tespit etmesi ve atıklarını bizzat kendilerine temizlettirmesi gerekir. Bunun için de öncelikle kirliliğin meydana geldiği yere yakın olan işyeri ve evlerden işe başlanarak soruşturmanın sağlıklı bir şekilde yapılması,
- Kervansaraylardaki atıkların uzak ve boş mekânlara [hâlî] naklettirilmesi,
- Hamamlara ait yolların temiz tutulması,
- Mezarlıkların korunması, etraflarının çevrilerek; at, köpek, kedi vb. hayvanların mezarlık içerisine girmesinin önlenmesi,
- Arabacıların öküzlerini halkı rahatsız edecek şekilde ev ve avlulara yakın yerlere bağlamamaları; öküzlerin gübresini alıp şehir dışındaki uygun yerlere nakletmelerinin sağlanması,
- Evlerde yıkanan sabunlu çamaşır sularının rast gele yollara dökülmemesi, dökenlerin engellenmesi,
- At, koyun vb. hayvan leşlerinin rast gele ve gelişigüzel atılmasının önlenmesi. Bu yasağa uymamada ısrar edenlerin teşhir edilerek cezalandırılmaları,
- Sayılan bu yasakların uygulanmasında kimsenin engel olmaması; *kadı ve subaşının* konuyu ısrarla takip etmeleri istenmiştir (Akgündüz, 1990: 540; 2009: 163; İ. Özdemir, 2002: 598–610).

Nizamnamenin muhtevası o günkü şartlarda değerlendirilecek olursak, günümüze ışık tutacak maddelerden oluşmaktadır. Bunlar; O günkü taşıma araçlarının (hayvanların) gelişigüzel bırakılmamaları yani arabaların özel park yerlerine konulması ve eşyaların gelen geçeni rahatsız edecek şekilde kaldırımlara konulmaması, kimyasal atıklı (sabunlu) suların rastgele yollara dökülmemesi, ölmüş hayvan atıklarının uluorta atılmaması insanların yaşadığı mekanlardan uzaklaştırılması, mezarlıkların korunması ve bakılması gerektiği gibi pek çok hususları kapsadığı görülmektedir.

“Şeriyeye sicillerinde çevre temizliği ile ilgili olarak, İstanbul Kadılığı'nın 4 Mayıs 1696 tarihli bir kararına göre, mahallelerin, camilerin, mescitlerin avlu ve sokaklarının temiz tutulması istenmekte ve konuyla ilgili başta imamlar olmak üzere yetkililer uyarılmaktadır. Temizlik konusunda ihmali görülenlerin cezalandırılacağı

da ayrıca vurgulanmaktadır” (Albayrak, 1997: 64). “Mahkeme kararlarındaki 26 Ağustos 1822 tarihli diğer bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla, bazı kişiler kurban kesimi ve bunlardan meydana gelen atıklar konusunda yeterli dikkati göstermemektedir. Bu nedenle adı geçen karar bu konuda ihmali olanların uyarılması, gerektiğinde cezalandırılması konusunda yetkilileri uyarmaktadır” (Albayrak, 1997: 44).

“1746 yılında Üsküdar’da geçen bir hadise ise Osmanlı toplumunun da çevre temizliği konusunda duyarlı olduğunu gösteriyor. Hadise şudur; Davud Paşa Cami civarında Bostan sokağında bulunan bazı mahalle sakinleri ile aynı sokakta bulunan sütçü dükkânı sahibi çirkaplarını yani sıvı atıklarını yola döktükleri, sokağı kirlettikleri ve geçenleri rahatsız ettiği şikâyet konusu oluyordu. Çünkü umumun geçtiği yollara ve güzergâhlara kesinlikle süprüntü dökülmemesi gerekiyordu. 1763 yılında Kasım Paşa ahalisinin şikâyeti üzerine gündeme gelen konu ise, yukarı mahallelerin katı ve sıvı atıklarının Kasım Paşa’ya inen dereye bırakıldığı bunun ise Kasım Paşa ahalisini, gerek yaz günleri kokusuyla gerekse yağmur dolayısıyla taşan dereden etrafa mezbelenin taşmasıyla rahatsız ettiği, bundan böyle yukarı mahallelerin katı ve sıvı atıklarını evleri civarında açılacak kuyulara akıtılması ve buna uymayanların cezalandırılması isteniyordu” (S. Öztürk, 2010).

Tabiatın dengesini koruma açısından Osmanlılarda vakıfların önemi büyüktür. Anadolu’nun hemen her şehrinin bir cami avlusunda toplanan kuşların, güvercinlerin yemlenmelerine dair vakıflar bulunduğu görülmektedir (Kunter, 1938: 11). İstanbul Büyükçekmece Köprüsü’ndeki Yeni Camii, Üsküdar Sultan Selim Camisi ve Ayazma Camisi gibi vakıf eserlerinde "serçe saray, kuş köşkü veya kuş evi" denilen minyatür yuvalar, küçük kuşların bu mimarî vakıf eserlerinde misafir edilmeleri için düşünülmüş birer tamamlayıcı unsur olarak düşünülebilir (Şeker, 1992: 29).

De Lamartine’in Osmanlının hayvanlara bakış açısını şöyle değerlendirmektedir. Ona göre Türkler hayvanlara karşı Avrupalılardan daha şefkatliydi (Albayrak, 1997: 44). Nitekim bunu Üsküdar’da kediler için bir hastane ve Bayezid Cami avlusunda güvercinler için bir bakım evinin bulunması, XVII. yüzyılda Şam’da yine kedi ve köpekler için bir hastanenin inşası açıkça hayvanlara verilen değeri göstermektedir (Yediyıldız, 2008: 147–158).

Hayvanlardan yararlanırken onlara eziyet edilmemesi için de bazı yasal tedbirler öngörülmüştür. Nitekim 1587 tarihli bir fermanla hayvanlara aşırı yük taşıtmak, birbirine bağlı ve nalsız yürütmek ve bakımsız bırakmak yasaklanmış, aksine davrananlarla ilgili gerekli müeyyidelerin uygulanması hususunda İstanbul kadısı ve muhtesibi uyarılmıştır (Refik, 1987: 99–100; Yediyıldız, 2008: 147–158).

Osmanlıda, bir gurur işareti olduğu düşüncesinden hareketle yüksek binalar inşa etmekten bile kaçınılırdı. Zira toplumda ‘insan mütevazı olmalı’ anlayışı yaygın bulunuyordu (Özbilgen, 1988: 84).

Batılı seyyahlar Osmanlının doğanın temel unsuru olan hayvanlara bakışını şöyle anlatmaktadır: “Osmanlı Türklerinin son derece âlicenap ve misafirperver olduğu ve kapısına gelen kişiyi “Allah misafiri” düşüncesi ile evinde en az üç gün ağırladığını, zalimlere karşı haşin ve tavizsiz olduğu, hayvanlara ve ağaçlara şefkat ve merhamet gösterdiklerini hatta ölmüş hayvanları bile gömdüklerini görürüz. Kış mevsiminde, dağdaki vahşi hayvanlara aç kalmamaları için et dağıtan vakıflar, her gün şehirdeki kedi ve köpeklere et ve sakatat veren vakıflar, leylekler, kediler ve köpekler için hayvan hastaneleri kurmuşlardır” (Tayşi, 1992: 37–42).

Osmanlı döneminde çevre sorunları hiç mi yoktu? Sorusu akla gelebilir. Osmanlı devletinde bazı kanunnamelerin, fermanların çıkarılmış olması ve çevreyle ilgili görevlilerin tayin edilmesi, şüphesiz burada da bu tür rahatsızlıkların var olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte gerek batılı seyyahların gözlemleri, gerekse de belgelerden anlaşılan Osmanlının o günün şartlarında çevreye zarar veren unsurlarla mücadele ettiği, tabiatı ve hayvanları korumak için tedbirler aldığı, çevre sorunları karşısında duyarlı davrandıkları anlaşılmaktadır.

2. ÇEVRE TEMİZLİĞİ, AĞAÇ VE TABİATIN ÖNEMİ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ VE GÜZEL SÖZLER

Türk kültüründe çevre temizliği, ağaç ve tabiatın önemi ile ilgili atasözleri, güzel sözler ve deyimler oldukça fazladır, konumuzun sınırlarını aşacağından dolayı burada çok kullanılan atasözleri ve güzel sözlerden bazı örnekler vereceğiz.

Ağacın yemişini ye, kabuğunu soyma.
 Ağaç yaprağı ile güzeldir (gürler).
 Akan su yosun tutmaz.
 Aslan yatağından belli olur.
 Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun.
 Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur.
 Bir çiçekle yaz olmaz.
 Biz doğayı korudukça doğa da bizi korur.
 Çevre bekçi ile değil, akıl ve sevgi ile korunur.
 Damlaya damlaya göl olur.
 Devamlı akan su yatağını ve kendini temiz tutar.
 Doğa insan olmadan da yaşayabilir ama insan doğa yok olduktan sonra yaşayamaz.
 Dünya insanlara değil, insanlar dünyaya aittir.
 En ucuz enerji, tasarruf edilen enerjidir.
 Evini temiz tut misafir gelebilir, kendini temiz tut Azrail gelebilir.
 Gereksiz harcanan enerji, kaybedilen emektir.
 Güneş giren eve doktor girmez.
 Hazıra dağ dayanmaz.
 Nasıl bulmak istiyorsan öyle bırak.
 Otomobili, kömürü, çimentoyu ithal edebilirsiniz ama toprağı ithal edemezsiniz.
 Rüzgar eken, fırtına biçer.
 Sağlıklı yaşam, sağlıklı çevre ile olur.
 Sana gölge olan ağacı kesme.
 Su israfı kuraklık, elektrik israfı karanlık, ekmek israfı kıtlık getirir.
 Tarlada izi olmayanın, harmanda gözü olmaz.
 Tarlanın iyisi suya yakın olanıdır.
 Temiz bir çevre istiyorsan, önce kendi kapının önünü süpür.
 Temizlik ruhun gıdasıdır.
 Yaş kesen, baş keser.

Konumuzla ilgili atasözleri, güzel sözler insanın, binlerce yıllık yaşam deneyimlerinin doğayla ilişkilerini yansıtan, düşüncelere dayanan ifadelerdir. Bu

sözlerin her biri tabiatın korunması, çevrenin temiz tutulması, aşırı tüketimin zararı, tutumlu olmanın gerekliliği, temizlik konusunda herkesin üzerine düşeni yapması, insanın doğayla ilişkisi ve doğayı koruma noktasında sorumluluğunu göstermektedir.

Türk kültüründe çevrenin temiz tutulması ile ilgili birçok atasözü, deyim ve güzel sözler vardır fakat çevre sorunları konusunda duyarsızlığımızda görünen bir gerçekliktir. Bu bilgiler kültürel miras olarak gelmesine ve bilinmesine rağmen genel olarak insanlarımızın tutum ve davranışlarına yansımamaktadır.

3. ŞİİRLERİMİZDE TABİAT SEVGİSİ

Kültürümüzde, özelliklede şiirlerimizde ve tasavvuf edebiyatımızda tabiat ve doğa sevgisi konusunda oldukça zengin bir literatüre sahiptir. Gerek şairler gerekse de mutasavvıflar tabiatı, sıkıntılardan uzaklaştıran bir dost, Allah'a yakınlaştıran bir aracı olarak görmüşlerdir. Çünkü dağ, su, toprak, bahar, turnalar, kısacası tabiat, dünyanın bin bir sıkıcı meşgalelerinden alıkoyan sırlarını dertlerini paylaştıkları sıcacık bir dosttur. Toplumumuzun yakından tanıdığı şairlerden/âşıklardan konumuzla ilgili olarak birkaç örnek vermek istiyoruz.

Âşık Veysel'in söylediği şiirlerin en önemli özelliği, tüm şiirlerinde fark edilen ortak terminolojidir. Bu terminoloji tabiat merkezlidir. “Her nere bakarsam sen varsın orda” diyen Veysel, kâinat içerisindeki her varlıkta Allah ‘ı görür (M. T. Öztürk, 2008: 324).

Âşık Veysel daha şiirinin başından toprağa bir yâr gibi, candan bir dost gibi sarıldığını belirtmektedir.

Nice güzellere bağlandım kaldım
 Ne bir vefâ gördüm ne fayda buldum
 Her türlü isteğim topraktan aldım
 Benim sâdık yârim kara topraktır.
 Havaya bakarsam hava alırım
 Toprağa bakarsam dua alırım

Topraktan ayrılısam nerde kalırım
Benim sâdik yârim kara topraktır.

Şair başka bir şiirinde ağaçların hayatımızdaki yeri ve önemini güzel sözleriyle şöyle anlatmaktadır:

Bahar gelir yaprak açar yaz olur
Aşka düşe ateş olur köz olur
Kaval olur keman olur saz olur
Türlü türlü sadâ verir ağaçlar.
Balta gelir yalağından yadededer
Usta gelir keman yapar ud eder
Yanık sesli kaval ne feryad eder
Türlü türlü sadâ verir ağaçlar.

Ahmet Kutsi Tecer, ‘Tabiat Odam’ adlı şiirinde tabiat sevgisini, tabiata olan tutkusunu şöyle dile getirmektedir;

Severim kırlarda ben yaşamayı,
On iki ayı.
Severim kırların yeşil göğsünü,
Bütün süsünü.
İstemem başımın üzerinde dam,
Tabiat odam.
İstemem topraktan başka bir yatak,
Kehkeşanlar tak.
Ağlarsak bizimle beraber olur,
Hemşirem yağmur.
Sızlarsak bizimle beraber sızlar,
Kardeşim rüzgâr.

Tabiata sürekli şiirlerinde yer veren şairlerden birisi de *Âşık Ruhsati* 'dir. *Âşık Ruhsati* dertlerini paylaştığı dağlara şöyle seslenmektedir;

Gönlüm darlandı da çıktım dağlara
Gönlüm eğlencesi dağlar merhaba
Aktı çeşmim yaşı döndü çaylara
Çeşmim eğlencesi çaylar merhaba

Kırlangıcın kanadında temaşa
Orda biter nergis gibi menekşe
Benden selam söylen Sultan Bektaşa
Orda yatan gazilere merhaba.

Tabiatın dostluğunu ve güzelliğini hemen hemen bütün şiirlerinde kullanan diğer bir şairde Karacaoğlan'dır. *Âşık Karacaoğlan*'da 'Ağacın eyisi özünden olur' adlı tabiatla güzelleştirdiği şiirinde şöyle seslenmektedir.

Yavru keklik gibi kaynar eğlenir
Mis kokulu yağlar ile yağlanır
Sabah akşam türlü yazma bağlanır
Eğip geçer yeşilbaşın sevdiğim

Yağmur yağar, mor sümbüller bitirir;
Yel estikçe kokuların getirir.
Sarı çiçek sarvan kurmuş oturur;
Karışmış güller çimenin dağlar!

Hak aşığı *Yunus Emre* ise tabiatı Allah'a yakınlaştıran bir aracı olarak görmektedir. Tabiatdaki varlıklarla Allah'a seslenmektedir.

Dağlar ile taşlar ile
 Çağırayım Mevlâm seni
 Seherlerde kuşlar ile
 Çağırayım Mevlâm seni.

Bir başka şiirinde Yunus Emre tabiatı canlı bir varlık olarak görüp ‘çiçekle’ ,
 ‘dolapla’ konuşmakta dertleşmektedir;

Sordum sarıçiçeğe:
 Annen baban var mıdır?
 Çiçek eydür derviş baba:
 Annem babam topraktır.

Dolap niçin inilersin
 Derdim vardır inilerim
 Ben Mevla'ya âşık oldum
 Anın için inilerim.

Benim adım dertli dolap
 Suyum akar yalap yalap
 Böyle emreylemiş Çalap
 Derdim vardır inilerim.

Celaleddin Rûmî ‘de fanilik ve ebedilik fikri, ilahi kuvvete bağlı bir daire şeklinde tabiatı yankısını bulur. Mevsimlerle birlikte, tabiatın ana unsurları: Su, hava, toprak, ateş eşyayı hareketlendirir, durdurur; öldürür, canlandırır. Baharda tabiat birdenbire canlanır. İnsan kendi iradesine bağlı olmayan bu hal karşısında Üstün Varlık"a iman eder. Fakat insan, ağaçların ve çiçeklerin solmasına da tanık olur. O zaman hayatın bir gün sonra ereceğine inanır. Bu, tabiat nizamı içinde bir daimî dönüşür (Kaplan, 1955: 45–47).

Asırlar boyunca İran ve Türk şiir sanatında şakıyan ve seven ruhu temsil eden sadece bülbül değil, bir de leylek vardır. Leylek, Türkiye ‘de özellikle takvâ ehli ve

dindar telâkki edilir. Zira o her sene Hacc ‘a gider ve yuvasını cami kubbesinde, minarede yapmayı tercih eder. Mevlânâ onları şöyle anlatmaktadır.

“Bir defasında baharın ilk günlerinde, yüzlerce leylekten oluşan bir sürü gördük. Yolda ve tarlada oturuyorlardı. Kışın sona ermiş olmasından memnundular. Onların sürekli olarak tekrarladıkları lak lak, Kur’an’daki el-emru lek el-emru lek: "mülk sana aittir, emr sana aittir" anlamına gelmektedir. Bu şekilde onlar Yaratıcıyı sürekli olarak övmekle meşguldürler (Mevlana, 1960: 947, IV/1794; Schimmel, 1973: 258–259; Kayaoğlu, 2008).

Mevlana şöyle der:

“Toprak bile ulu Tanrı’nın kendisine verdiği her şeyden, cemad olmasına rağmen haberdardır. Eğer öyle olmasaydı suyu nasıl kabul ederdi ve her şeye nasıl süt-annelik eder ve onu beslerdi.” (Mevlana, trs.: 61; İ. Özdemir, 1994: 311).

Gerek şiirlerde gerekse tasvuf edebiyatında, tabiat sevgisi ve korunmasıyla ilgili geniş bir literatür olmasına rağmen, atasözlerinde olduğu gibi benzer şekilde bu bilgiler insanların tutum ve davranışlarına yansımamaktadır.

II. BÖLÜM
ARAŞTIRMANIN BULGU VE SONUÇLARI

A. KAYSERİ İLİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. KAYSERİ'NİN COĞRAFİ YAPISI

Kayseri, İç Anadolu'nun güney bölümü ile Toros Dağlarının birbirine yaklaştığı bir yerde Orta Kızılırmak bölümünde yer alır. 37 derece 45 dakika ile 38 derece 18 dakika kuzey enlemleri ve 34 derece 56 dakika ile 36 derece 58 dakika doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Doğu ve kuzeydoğusu Sivas, kuzeyi Yozgat, batısı Nevşehir, güneybatısı Niğde, güneyi ise Adana ve Kahramanmaraş illeri ile çevrilidir.

Yüzölçümü ve Arazi Dağılımı: İl yüzölçümü 16917 km² dir. İl yüzölçümünün arazi türlerine göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Kayseri'nin Yüzölçümünün Arazi Türüne Göre Dağılımı

ARAZİ DAĞILIMI	MİKTAR (HA)	ORAN (%)
Tarım Arazisi	677.970	40
Çayır Mera	691.028	41
Orman ve Fundalık	135.827	8
Tarım Dışı Arazi	186.924	11
Toplam	1.691.749	100,00

(Kayseri Valiliği, 2010, 28 Eylül 2010)

Görüldüğü üzere il yüzölçümünün yaklaşık yüzde 40'ını tarım arazisi oluşturmaktadır. En düşük arazi oranı ise orman ve fundalık alanıdır. Kayseri orman yönünden oldukça fakirdir.

2. KAYSERİ'NİN TARİHÇESİ

Anadolu'nun, doğu ve batı(*Yunan-Roma*) medeniyetleri arasında bir köprü vazifesi görmesi bu bölgede, Anadolu Medeniyetleri denilen muazzam bir medeniyetin doğmasına neden olmuştur. Bu nedenle tarih boyunca Kayseri, bu medeniyetlerin bir bölümünün gözüktüğü ve *Kızılırmak Havzası* ile *Tuzgölü* arasında kalan *Kapadokya* 'nın, önemli bir yerleşim yeri olma özelliğini korumuş. Bu bölgede bulunan yüzlerce “*Höyük*” ve “*Tümülüs*”ler , “*Anadolu Medeniyetleri*”nin önemli bulgularını, günümüze kadar taşımıştır.

Kayseri çevresinde bilinen en eski yerleşim yeri, bugün ki şehre yaklaşık 20 kilometre mesafede bulunan “*Kültepe Höyüğü*”dür. Bu höyükte bulunan *Kaniş*, o günkü Kayseri'nin başşehri olup M.Ö 2800 senesinden *Helenistik Devirlere* kadar önemini korumuştur (Erkiletlioğlu, 1993: 4).

Kaniş'in önemini kaybetmesinden sonra, bölgenin kutsal dağı kabul edilen Argaios'un (Erciyes) kuzey eteğindeki Mazaka ön plana çıkmıştır. Kimmerler'in Asur ve Lidyalılar tarafından Anadolu'dan atılmaları ile Mazaka, Lidya ve Med hakimiyetine girmiş ve devrin önemli ticaret merkezi olmuştur.

M.Ö 590 yılında Pers Kralı Kyros'un Lidya Kralı Krisos'u yenmesi ile bütün Anadolu ile birlikte Mazaka da Pers hakimiyetine girmiştir. İran'dan bölgeye göç eden halk, kendi ülkelerine benzettikleri Argaios (Erciyes) ve çevresine yerleşmişlerdir.

Kappadokia Krallığı: M.Ö 332 yıllarında I.Ariarathes, ilk Kappadokia Kralı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. M.S 17 tarihine kadar 349 sene hüküm süren bu krallığın başkenti Mazaka iken, V.Ariarathes zamanında şehrin adı Eusebia olarak değiştirilmiştir. M.Ö 8 yılı içinde tekrar bir değişiklik yapılarak, Roma İmparatoru Ceasar'ın adına izafeten CEASAREA ismi verilmiştir. O günden beri, 2000 senedir Kays eri ismi ile anılmaktadır.

Roma Dönemi: M.S.193-211 tarihleri arasında şehir stadyumu yapılmış ve önemli Roma şehirlerinde olduğu gibi bir çok yarışmaların merkezi olmuştur. Şehir surları ise, Roma İmparatoru Gordianus III zamanında (M.S.241) yıllarında

yaptırılmıştır. Dördüncü yüzyılın başlarında halk tamamen Hıristiyanlaşmış ve Kayseri bu dinin ilmi merkezi haline gelmiştir.

Roma İmparatorluğunun Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmesi ile, Kayseri doğuda kaldığı için Bizans Şehri olmuştur. Bizans zamanında Arap ve İran ordularının yaptığı İstanbul seferleri sırasında Kayseri defalarca işgal edilmiştir.

İlk İslam Akınları: Doğu Roma (Bizans) toprakları içerisinde bulunan Anadolu, daha Hicret'in ilk asırlarından itibaren “*İslam Orduları*” için câzip bir bölge olmuş. *İstanbul*'un fethi için yapılan birçok sefer, Orta Anadolu ve özellikle Kayseri üzerinden yapılmıştır.

Kayseri, ayrıca İmparator *Phokas* (M.S. 602-610) zamanında İran Hükümdarı *II. Hüsrev* tarafından işgal edilmiştir (M.S. 605). Altı sene *Pers* işgalinde kalan şehir, İmparator *Heraklios* (M.S. 610-640) tarafından geri alınmıştır.

Kayseri'nin Türkleşmesi: Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071 tarihinde Malazgirt'te Bizans ordularını yenmesiyle Anadolu kapıları Türklere açıldı. Bu tarihten 15 sene sonra, 1085 yıllarında Kayseri'yi artık bir Türk ve Müslüman şehri olarak görmekteyiz. Müslüman Türklerin hâkimiyetinde Kayseri'nin eski halkı olan Rum ve Ermeniler'in birer mahallede toplandıkları, çarşı, pazar ve ticarete yavaş yavaş hakimiyetlerini kaybettikleri görülmüştür.

Şehir, süratle yapılan camii, han, medrese, hamam ve çeşmelerle kısa bir sürede tam bir İslam şehri kimliği kazanmıştır. Bir müddet Danişmendliler'e merkez olan Kayseri özellikle Selçuklu Sultanı 1. Alaeddin Keykubad zamanında Anadolu Selçuklu Devletinin Konya ve Sivas'la beraber üç başşehrinden birisi olmuştur. Danişmendi ve Selçuklu yönetimleri zamanında yapılan görkemli yapıların en önemlileri olarak; Camii Kebir, Güllük Camii ve Hamamı, Hunat Külliyesi, Şifaiye – Gıyasiye Medresesi, Hacı Kılıç Külliyesi, Lala Muhlisiddin Camisi, Sahabiye Medresesi, Kale Surları ve Yoğunburç sayılabilir.

Moğol Hâkimiyeti: Selçuklu ordusunun 1243 tarihinde yapılan Köseadağ Meydan Savaşı ile Moğol ordusuna yenilmesi, Türk tarihinde bir dönüm noktası olmuştur ve artık Anadolu'da Moğol hâkimiyeti başlamıştır. Gönderdikleri Valilerle Anadolu'yu denetleyen Moğollar, 150 sene müddetle Kayseri ve Anadolu'nun bütün maddi ve manevi kaynaklarını yağmalamışlardır. Moğol sömürüsü altında

ezilen Selçuklu Devleti, bütün gücünü kaybetmiş ve II. Mesud'dan sonra dağılarak, yerini beyliklere bırakmıştır. (1308)

Osmanlı Dönemi: Fatih Sultan Mehmet zamanında, Gedik Ahmet Paşa tarafından Karamanoğulları Beyliği'ne son verilerek, Karaman, Konya ve Kayseri Bölgeleri Osmanlı toprağına katılmıştır. (1474) Kayseri 1476'dan itibaren Karaman eyaletine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. 1839 tarihinde Bozok Eyaletinde, 1867 tarihinde de bağımsız sancak merkezi olarak Osmanlı idari taksimatında yerini almıştır.

Yakın Dönem: Cumhuriyet Döneminde 1924 tarihinde yapılan yeni anayasa ile vilayet yapıldı. Bilinen en eski dönemlerinden beri ticaret merkezi olan Kayseri'de devletin öncülüğünde sanayileşme başlatıldı. Sırayla Sümerbank Dokuma Fabrikası, Tayyare Fabrikası, Anatamir Bakım Fabrikası, Askeri Dikim Evi kuruldu. 1950'den sonra Kayserili ticaretten sağladığı tasarruflarını sanayiye dönüştürmeye başladı. Bugün Kayseri, ekonomik, kültürel, sportif ve şehircilik alanında yakaladığı ivme ile Türkiye'nin en hızlı gelişen ve dikkat çeken şehirlerinin başında gelmektedir. (Özdoğan, 1948: 168–171; Subaşı, 2003; Kayseri İl Yıllığı, 1998; Kayseri Belediyesi, 2010)

3. NÜFUS YAPISI

H. 1318/M. (1900–01) yılına ait Ankara Vilayeti'ne ait Salmamede livanın (sancağın) toplam nüfusu 193,364 kişi olarak verilmektedir. Buna göre Kayseri şehrinde 49,498 nüfus olup, bunun 31,252'si (% 63,2) Türk, 18,226'sı (% 36,8) ise gayri Müslim azınlıktan oluşmaktadır.

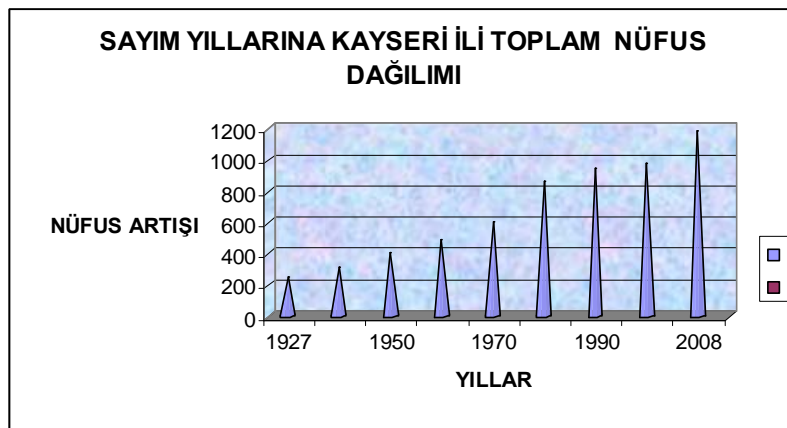
Cumhuriyetin ilanından sonra, 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre, Kayseri ili toplam nüfusu 250,490 olup, bunun 60,379'u (% 24,1) şehirlerde, 190,111'i (% 75,9) ise köylerde yaşamaktaydı.

Bu verilere göre Cumhuriyetin ilk yıllarında il nüfusunun yaklaşık 1/4'ü şehirlerde, 3/4'ü de köylerde yaşamaktadır.

31 Aralık 2008 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 71.517.100 kişidir. 2008 yılında Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı binde 13,1 olarak gerçekleşmiştir. Ülke

nüfusunun % 75 'i il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Kayseri ili 16,917 km² yüzölçümü ile ülke topraklarının % 2,2 lik bir bölümünü kaplamaktadır.

Adrese dayalı Nüfus Kayıt Siteminde Kayseri şehir merkezi nüfusu 503,356 'sı erkek ve 498,093 'ü kadın olmak üzere toplam 1.001.449 kişidir. Belde ve köylerde kırsal alanlarda ise 182.937 kişidir. Kayseri'nin genel toplam nüfusu 1.184.386 kişidir.

Grafik 1: Sayım Yıllarına Göre Kayseri'nin Toplam Nüfus Dağılımı (Kayseri Valiliği Yıllığı, 1998)

Nüfusun yüzde 77'si şehirde, yüzde 23'ü da kırsal alanda yaşamaktadır. Nüfus yoğunluğu 68 kişi/km²'dir. 28,621 kişi göç veren Kayseri, 30,021 kişide civar illerden Sivas, Yozgat, Nevşehir, Kahramanmaraş'tan göç almaktadır. Kayseri ili dışındaki doğanlardan içinde en yüksek payı Sivas ili doğumlular sahiptir (TUİK, Kayseri Nüfusu, 2010)

İlin 16 ilçesi bulunmaktadır. İl merkezi büyükşehir statüsünde olup 23 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyeleri Kanunu ile Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin sınırları yeniden düzenlenmiştir.

4. EĞİTİM-ÖĞRETİM DURUMU

İl'de 2008 – 2009 öğretim yılında eğitim öğretim hizmeti veren okulların ve öğrencilerin sayısal dağılımı verilmiştir.

OKUL TÜRÜ	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI
ANAOKULU VE ANASINIFI	18	12,855
İLKÖĞRETİM (KAMU)	535	172,476
İLKÖĞRETİM (OZEL)	17	5,154
ORTAÖĞRETİM(RESMİ)	152	66,012
ORTAÖĞRETİM (OZEL)	15	2.001
TOPLAM	737	258,498

Tablo 2: 2008–2009 Eğitim Öğretim Yılına Göre Okul ve Öğrenci Dağılımı, *Kayseri Milli Eğitim Müdürlüğü (2009).

Kayseri’de Emniyet Genel Müdürlüğü’ne bağlı 1 Adet Polis Meslek Yüksek Okulu bulunmaktadır.

1969 yılında Hacettepe Üniversitesi’ne bağlı olarak kurulan Kayseri Gevher Nesibe Tıp Fakültesi ile 1977 yılında Kayseri’de yine aynı Üniversiteye bağlı olarak kurulan İşletme Fakültesi, 2175 Sayılı Kanunla 18.11.1978 tarihinde kurulan Kayseri Üniversitesi’nin nüvesini oluşturmuştur. 1982 yılında Kayseri Üniversitesi adını Erciyes Üniversitesi olarak değiştirmiştir. Üniversitede 14 fakülte, 5 yüksekokul, 5 enstitü, 7 meslek yüksekokul ve 14 araştırma merkezi bulunmaktadır. Ortaöğretim düzeyinde vakıf, dernek ve özel kişiler tarafından işletilen 37 öğrenci yurdu, Yüksek öğrenim için Kredi ve Yurtlar Kurumuna bağlı 2 adet yurt bulunmaktadır.

Eğitim ve öğretim alanında Kayserili hayırseverlerin maddi ve manevi destek ve katkıları oldukça büyüktür. Hatta bu katkılar Milli Eğitim Bakanlığının yaptığı tespitlere göre ülke çapında birinci sırayı almaktadır.

2003 yılından itibaren bugüne kadar toplam 694 derslikli 42 okul ve 11 okula da 147 ek derslik hayırseverler tarafından yaptırılmıştır.

Kayseri genelinde (2008 yılına göre) toplam 1.135 dernek faaliyet göstermektedir. Bu derneklerden 633’ü sosyal ve kültürel, 180’i sportif, 300’ü dini, 15’i eğitim ve 7’si öğrenci derneğidir.

Çevre ve Orman Müdürlüğü’nden alınan bilgiye göre çevre koruma ile ilgili aktif faaliyet gösteren vakıf ve dernekler şunlardır: Çevre Koruma Vakfı, Erozyonla

Mücadele ve Ağaç Vakfı (KAYEMA), TEMA Vakfı Kayseri Temsilciliği, Ali Dağı Yürüyüşçüleri ve Çevre Koruma Derneği, Çevre Dostları Derneği, Kayseri Çevre Ahlak ve Kültür Derneği, Kayseri Hilal, Kültür, Eğitim, Yardımlaşma ve Çevre Derneği, Doğaya Davet Derneği).

Bunların dışında öncelikli kuruluş amacı ve faaliyetleri çevre koruma olmasa da çevreyi güzelleştirme gibi isim benzerliği olan birçok dernek ve vakıf bulunmaktadır.

5. ETNİK VE SİYASİ YAPISI

Müslüman Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte bu coğrafyada yaşayan farklı din ve etnik kökenlere sahip insanlara hoşgörü ile yaklaşılması neticesinde bunlarla uzun yıllar birlik ve beraberlik içerisinde yaşanmıştır.

Osmanlı devletinde gayri Müslim unsurların sayısı yirmi ikiyi bulduğu bilinmektedir. Bunlardan özellikle Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler hem sayı itibarıyla hem de devlet protokolünde statüleri bakımından en önemli unsurlardır (Güler, 2000: 201).

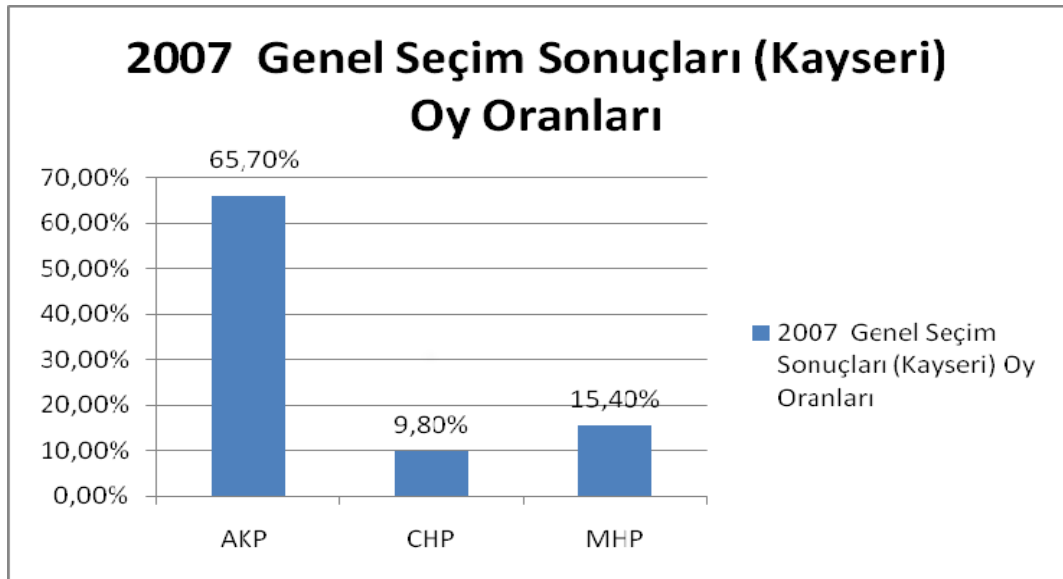
“Kayseri ve civarı, İç Anadolu'nun en eski iskân sahalarından biridir. Kayserinin Türkler tarafından fethedilişi 1067 yılına rastlamakla ise de, buradaki Türk hâkimiyetinin tesisi, esasen 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra olmuştur. Bu tarihten önce Kayseri, yoğun bir Ermeni nüfusuna sahipti ve Hıristiyanlığın da en önemli merkezlerinden biriydi” (Kekeçoğlu, 2007: 21-22). 1840'lardan 1900'lere kadar geçen sürede şehir Osmanlılının son dönemlerinin ve savaşların olumsuzluklarını yaşamıştır. İki büyük kıtlık, iki kolera salgını neredeyse tüm çarşının yandığı bir yangın geçirmiş ve binlerce insan bu felaketlerde hayatını kaybetmiştir (Erkiletlioğlu, 1998: 39).

Şemseddin Sami Kamusül-A'lam'da Kayseri'nin etnik yapısını şöyle açıklamaktadır; “Kayseri nüfusu Müslim, Ermeni, Ermeni Katolik, Ermeni Protestan ve Rumlardan oluşmaktadır. Bunların hepsinin dili Türkçedir ve sima, ahlak ve adetçe bir farkları yoktur” (Ş. Sami, 1896: s. 380; Kekeçoğlu, 2007: 21-22).

1900'lü yılların başlarında Kayseri'nin toplam nüfusu merkezde 49.498 kişidir. Bunların 31.252'si Müslüman, 2.419'u Rum, 14.084'ü Ermeni 813'ü Katolik,

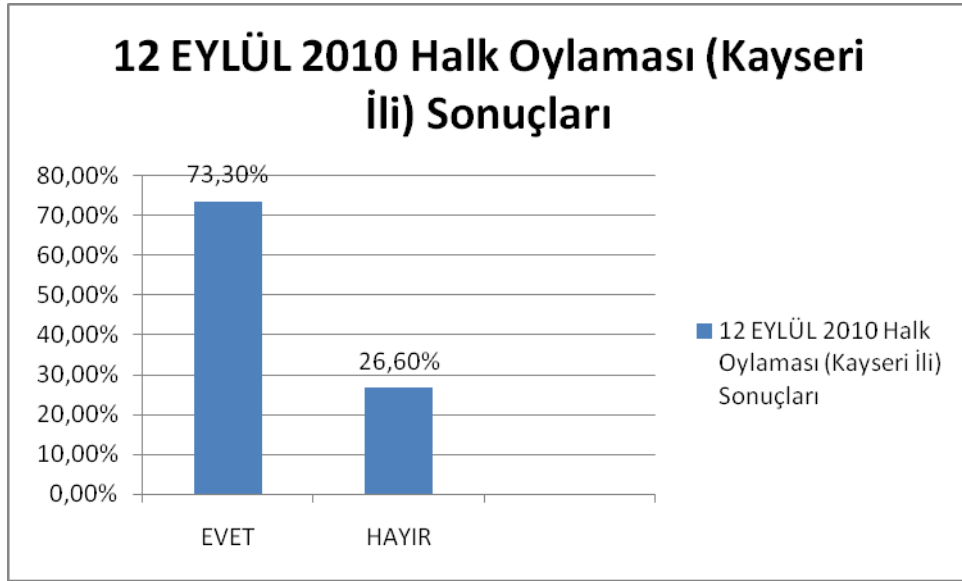
921'i Protestan'dır. Kazaları ile birlikte livanın (sancağın) toplam nüfusu toplam 193.364 kişidir.(Kocabaşoğlu-Uluğtekin, 1998: s. 133) İl merkezinde yine bu dönemlerde üçü erkek, biri kız olmak üzere, 92 sübyan mektebi, bir idadi-i mülkiye, 39 medrese vardır, bunların toplam 15.000'den fazla öğrencisi bulunmaktadır ve her sene 20-30 öğrenci mezun etmektedir. Talas ve Zincidere'de ise üç azınlık okulu bulunmaktadır (Özkeçeci, 2004: 68).

Kayserinin genel yapısını tanımak amacıyla son dönem siyasi parti seçimlerine baktığımızda, 2007 Genel Seçim sonuçlarında ülke genelinde AKP % 46,6, CHP % 20,9, MHP % 14,3 oranında oy almıştır. Yine aynı dönemde Kayseri ili seçim sonuçları ise AKP % 65,7, CHP % 9,8, MHP % 15,4 oranında oy almıştır. Kayseri'den çıkarılan milletvekili sayıları ise şöyledir: AKP 6, CHP 1, MHP 1. 2002 Genel Seçim sonuçlarında Kayseri'den AKP 7, CHP 1 milletvekili çıkarmıştır.

Grafik 2: 2007 Genel Seçim Sonuçları (TÜİK, 2010).

12 Eylül 2010 yılında yapılan Anayasa Değişikliği İle İlgili Halk oylamasında ülke genelinde % 57,94 oranında evet, % 42,06 oranında hayır çıkmıştır. Kayseri'de ise % 73,3 evet, % 26,6 oranında hayır çıkmıştır. Ayrıca Grafik 3'de de bu sonuçlar gösterilmiştir.

Grafik 3: 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği İle İlgili Halk Oylaması Sonucu

6.EKONOMİK VE TİCARİ DURUMU

Kayseri, elverişli ulaşım ve enerji imkanları ve zengin yeraltı kaynaklarının yanı sıra sanayisi de gelişmiş illerendir. İlerdeki imalat sanayinin gelişmesindeki en önemli etken, Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak yapılan kamu yatırımlarıdır (Özaslan ve Şeftalici, 2001: 208).

1920'lerin sonlarında demiryolu ve elektrik santralına kavuşan ilde, yine aynı yıllarda tank, uçak gibi araçların montajını ya da onarımını yapan fabrikalar açılmıştır. 1930'ların ilk yıllarında da kuzey ve güney karayolu bağlantıları sağlanmıştır.

1979 yılında yapılan Yıllık İmalat Sanayi Anketi sonuçlarına göre; İlerdeki işyerlerinin dağılımı açısından yüzde 41 ile metal eşya-makine imalat sanayi birinci, % 20,6 ile dokuma sanayi ikinci ve % 18,6 ile gıda sanayi üçüncü sırayı almaktadır. 1970'li yıllarda İlerde, imalat sanayi dalında büyük birkaç işletmenin yanında, küçük ve orta ölçekli çok sayıda işletme bulunmaktadır. Büyük işletmelerin başında, metal eşya-makine dalında TAKSAN Takım Tezgâhları Fabrikası, ÇİNKUR Çinko-Kurşun Fabrikası, HES Kablo Fabrikası, Erciyes Boru Fabrikası, Bünyan Döküm Makine

Alet Fabrikası, Asya Madeni Eşya ve Emaye Fabrikası gibi fabrikalar yer almaktadır.

Dokuma alanında Birlik Mensucat, Karsu Tekstil, Atlas Halı Fabrikası, Saray Halı Fabrikası, Lüks Kadife gibi işletmeler, gıda dalında ise Meysu, Kemsan, Kayseri Yem Fabrikası ve birkaç un fabrikası önde gelen işletmelerdir. Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması, altyapısının tamamlanması ve 1989 yılında bu bölgeye teşvik sistemi içerisinde ikinci derecede kalkınmada öncelikli yöre statüsü verilmesi, Kayseri'de büyük işletme sayısının çok sayıda artmasına yol açmıştır.

2000'li yılların başında Kayseri sanayisi iç ve dış piyasalara açıldıkça markalaşma olgusunun da gündeme geldiğini görmekteyiz. 1960'ların başında, markalaşma yoluna giren Kayseri bugün; İstikbal, Bellona, İpek, Denim, Yataş, Soley, Atlas, Saray, HES Kablo, HES Fibel, Erbosan, Elbak, HES Kimya, MİO, As de-longi vs. ile markalaşan iller arasında çok mesafe almıştır.

İstanbul Sanayi Odası'nın her yıl yayınladığı "Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu" anketinin 2006 ve 2007 yılı sonuçlarına göre Kayseri'den 16 sanayi kuruluşu listeye girmeyi başarmıştır.

Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu anketinde, 'HES Hacılar Elektrik San. ve Tic. A.Ş., Merkez Çelik San. ve Tic. A.Ş., Kayseri Şeker Fabrikası A.Ş., Boytaş Mobilya San. ve Tic. A.Ş., Orta Anadolu Tic. ve San. İşl. T.A.Ş., İstikbal Mobilya San. ve Tic., Has Çelik ve Halat San. Tic. A.Ş., Birlik Mensucat Tic. ve San. İşletmesi A.Ş., Erbosan Erciyes Boru San. ve Tic. A.Ş., Saray Halı A.Ş., Yataş Yatak ve Yorgan San. Tic. A.Ş., Boyteks Tekstil San. ve Tic. A.Ş., Çetinkaya Mensucat Sanayi ve Ticaret A. Ş., Kumtel Day. Tük. Mal. Plastik San. ve Tic. A.Ş., Kesinkılıç Gıda San. ve Tic. A.Ş., Karsu Tekstil Sanayi ve Tic. A.Ş. ile Form Sünger ve Yatak San. Tic. A.Ş.' firmalarının yer almaktadırlar.

Kayseri'den yapılan ve Kayseri Sanayi Odası kayıtlarına giren 2003 yılı ihracat toplamı 517 milyon doları bulmuştur. Diğer gümrük kapılarından yapılan ihracat ile toplam 1 milyar doları aşan ihracatı bulunmaktadır. Kayseri gümrüğünden çekilen ithalat tutarı ise 2003 yılında 260 milyar dolardır.

Tablo 3: Kayseri İlinde Sanayi Tesislerinin Üretim Konularına Göre Dağılımı

ÜRETİM KONUSU	TESİS SAYISI
Mobilya ve Ev Tekstili	228
Metal Eşya	134
Tekstil	79
İnşaat Yapı Malzemeleri	78
Ambalaj	34
Gıda	31
Plastik	29
Maden	24
Makine Tarım	24
Kimya Sanayi	20
Diğer	65
TOPLAM	746

(Kayseri Valiliği, 2010, 28 Eylül 2010)

Sanayinin dışında ilin ekonomik faaliyetlerden bir diğeri de tarımdır. İlin yüzölçümünün yarısına yakını tarım alanı olarak kullanılmakta bu alanında % 26'sını 1. sınıf, % 26'sını 2. sınıf ve % 48'ine de 3. sınıf tarımsal alan olarak dağılır. Tarım alanlarının sulama bakımından yeterli düzeyde olmaması verimi azaltmaktadır. Toplam tarım arazisinin sadece % 14'ü sulanmaktadır. İl tarım arazisinin % 96, 5'inden fazlası tarla alanı olarak kullanılmakta geriye kalan % 3, 5'lik alan meyve ve sebzelik ile bağlardan oluşmaktadır. İlde enfazla küçükbaş hayvancılığı yapılmaktadır. Ayrıca kümes hayvancılığı ve arıcılıkta gelişim göstermektedir.

İlde pastırma-sucuk üretimi büyük boyutlarda yapılmaktadır. 2007 yılında 6.850 ton pastırma ve sucuk üretimi gerçekleştirilmiştir.

Kayseri, orman yönünden oldukça fakir durumdadır. Toplam 105.314 ha orman alanı mevcuttur. Orman ve fundalık alanlar il yüzölçümünün yaklaşık % 7'sini oluşturmaktadır. İlde oldukça düşük olan bu oranın 1988 yılında uygulamaya konulan Kayseri Yeşil Kuşak Projesi ile yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bu proje

kapsamında Erciyes Dağı etekleri, Yılanlı Dağı, Ali Dağı ve civarı, Organize Sanayi Bölgesi, Boğazköprü mevki ve Hisarcık civarının ağaçlandırılması planlanmıştır (Özmerdivenli, 1997; Çelebi, 1982; Subaşı, 2003; Kayseri Valiliği, 2010; Kayseri Sanayi Rehberi, 1984).

7. TÜRKİYE’NİN VE KAYSERİ’NİN ÇEVRE SORUNLARI

Ülkemizde 2007-2008 döneminde, Çevre ve Orman Bakanlığının hazırlamış olduğu raporda, çevre sorunları (hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, atıklar, gürültü kirliliği, görsel kirlilik, orman tahribatı, erozyon, asit yağmurları, plansız kentleşme, kıyı tahribatı, mera tahribatı, koku problemi, biyolojik çeşitlilik ve habitat kaybı, sulak alan kayıpları ve varsa diğer sorunlar) dikkate alınarak il sınırları içerisinde görülen bu sorunların önem ve önceliklerine göre, şu şekilde sıralanmaktadır.

İllerin birinci öncelikli çevre sorunları (hava kirliliği, su kirliliği, atıklar, plansız kentleşme) görülmektedir (Bkz. Tablo 4).

2007-2008 döneminde hava kirliliğinin birinci öncelikli sorun olduğu iller (Bkz. Tablo 4) Ankara, Adıyaman, Ağrı, Balıkesir, Batman, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Hatay, Kars, Karabük, Kayseri, Kırıkkale, Konya, Kütahya, Kahramanmaraş, Sivas, Yozgat, Iğdır olmak üzere toplam 22 adet il; su kirliliğinin birinci öncelikli sorun olduğu iller, Aksaray, Amasya, Aydın, Bayburt, Bilecik, Bursa, Çankırı, Çanakkale, Edirne, Erzincan, Eskişehir, Gümüşhane, İstanbul, Kastamonu, Kırklareli, Mardin, Manisa, Niğde, Rize, Sakarya, Samsun, Şanlıurfa, Tekirdağ, Trabzon, Uşak, Van, Yalova, Zonguldak olmak üzere toplam 28 adet il; atıkların birinci öncelikli sorun olduğu iller Afyonkarahisar, Antalya, Ardahan, Artvin, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Düzce, Giresun, Hakkari, Isparta, İzmir, Kırşehir, Kilis, Mersin, Muş, Nevşehir, Ordu, Osmaniye, Siirt, Sinop, Şırnak, Tokat, Tunceli olmak üzere toplam 25 adet il; plansız kentleşmenin birinci öncelikli sorun olduğu iller ise Adana, Malatya, Bartın, Karaman, Kocaeli, Muğla olmak üzere toplam 6 adet il bulunduğu görülmektedir

Tablo 4’de görüldüğü gibi Kayseri’nin en öncelikli çevre sorunu hava kirliliğidir.

Tablo 4: Türkiye’nin Öncelikli Çevre Sorunları ve İller

<i>Hava Kirliliğinin 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller</i>	<i>Su Kirliliğinin 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller</i>	<i>Atıkların 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller</i>	<i>Plansız Kentleşme- nin 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller</i>
ADİYAMAN AĞRI ANKARA BALIKESİR BATMAN ÇORUM DENİZLİ DİYARBAKIR ELAZIĞ ERZURUM GAZİANTEP HATAY IĞDIR K.MARAŞ KARABÜK KARS KAYSERİ KIRIKKALE KONYA KÜTAHYA SİVAS YOZGAT	AKSARAY AMASYA, AYDIN BAYBURT BİLECİK BURSA ÇANAKKALE ÇANKIRI EDİRNE ERZİNCAN ESKİŞEHİR GÜMÜŞHANE İSTANBUL KASTAMONU KIRKLARELİ MANİSA MARDİN NİĞDE RİZE SAKARYA SAMSUN ŞANLIURFA TEKİRDAĞ TRABZON UŞAK VAN YALOVA ZONGULDAK	AFYON ANTALYA ARDAHAN ARTVİN BİNGÖL BİTLİS BOLU BURDUR DÜZCE GİRESUN HAKKÂRİ ISPARTA İZMİR KIRŞEHİR KİLİS MERSİN MUŞ NEVŞEHİR ORDU OSMANİYE SİİRT SİNOP ŞIRNAK TOKAT TUNCELİ	ADANA BARTIN KARAMAN KOCAELİ MALATYA MUĞLA
22	28	25	6

ÇEDGM, Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu, (2007-2008): 7.

Kayseri'nin çevre sorunlarını vermeden önce, Çevre Etki Değerlendirmesi ve Planlaması Genel Müdürlüğü'nün raporlarına dayanarak İç Anadolu Bölgesinin öncelikli sorunlarını verecek olursak bu sorunlar şu şekilde sıralanmıştır.

Tablo 5: 2007-2008 Döneminde İç Anadolu Bölgesinin Birinci Öncelikli Çevre Sorunları

Hava Kirliliğinin 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller	Su Kirliliğinin 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller	Atıkların 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller	Plansız Kentleşmenin 1. Öncelikli İl
ANKARA KAYSERİ KIRIKKALE KONYA SİVAS YOZGAT	AKSARAY ÇANKIRI ESKİŞEHİR NİĞDE	KIRŞEHİR NEVŞEHİR	KARAMAN
6	4	2	1

ÇEDGM, İç Anadolu Bölgesi Öncelikli Çevre Sorunları, (2007-2008): 1-2.

İç Anadolu bölgesinde çevre sorunları olarak, hava kirliliği, su kirliliği, atıklar ve plansız şehirleşme ön plana çıkmaktadır. Bu sorunların öncelikli olduğu iller Tablo 5'te verilmiştir. Yine iç Anadolu bölgesinde de Kayseri hava kirliliğini en yoğun şekilde yaşamaktadır. Kışları yoğun ısınma ihtiyacı duyan Kayseri, sis, az yağış, soğuk, topoğrafik yapısının çanak şeklinde olması ve rüzgar eksikliği gibi nedenlerle birleşen katı yakıtların çıkardığı kirli hava, havayı yoğun bir şekilde kirletmektedir.

Tablo 6: İç Anadolu Bölgesinde Hava Kirliliğinin 1. ve 3. Öncelik Sorun Olduğu İller

Hava Kirliliğinin 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller	Hava Kirliliğinin 3. Öncelikli Sorun Olduğu İller
ANKARA KAYSERİ KIRIKKALE KONYA SİVAS YOZGAT	ÇANKIRI KARAMAN KIRŞEHİR NEVŞEHİR NİĞDE

ÇEDGM, İç Anadolu Bölgesi Öncelikli Çevre Sorunları, (2007-2008): 1-2.

Tablo 6’da İç Anadolu bölgesinde hava kirliliğinin 1. ve 3. öncelik sorun olduğu iller gözükmektedir.

Tablo 7: İç Anadolu Bölgesinde Atıkların İlk Üç Öncelikli Sorunlardan Biri Olduğu İller

Atıkların 1. Öncelikli Sorun Olduğu İller	Atıkların 2. Öncelikli Sorun Olduğu İller	Atıkların 3. Öncelikli Sorun Olduğu İller
KIRŞEHİR NEVŞEHİR	ÇANKIRI KONYA NİĞDE	ANKARA ESKİŞEHİR KAYSERİ KIRIKKALE SİVAS YOZGAT
2	3	6

ÇEDGM, İç Anadolu Bölgesi Öncelikli Çevre Sorunları, (2007-2008): 1-2.

Kayseri’nin çevre sorunlarına bakacak olursak, Kayseri’nin öncelikli çevre sorunları şu şekilde sıralanmıştır; hava kirliliği, sulak alan kayıpları, atıklar, toprak kirliliği, su kirliliği, görsel kirlilik, gürültü kirliliği, erozyon, plansız şehirleşme, asit yağmurları, koku problemi, mera tahribatıdır (ÇEDGM, Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu, (2007-2008): 5).

Bu sıralamada Kayseri’nin birinci öncelikli çevre sorunu ‘hava kirliliği’ olarak gözükmektedir. Uluslararası kuruluşlar ve ülkelerce yapılan araştırmalar sonucunda hava kirliliğini oluşturan kirleticilerin insan sağlığını olumsuz yönde etkilemeyecek " Güvenirlilik Sınır Değerleri " tespit çalışmaları yapılmış ve elde edilen bu değerlere " Standart Limit Değerler " adı verilmiştir. Tablo 8’de bu değerler verilmektedir (Refik Saydam Hıfzı Sıhha Merkezi, 2010). Nitekim bizim araştırmamızda da Kayseri’nin çevre sorunları olarak birinci sırada hava kirliliği çıkmıştır (Bkz. Tablo, 39).

Tablo 8: Hava Kirliliğinde Hedef Sınır Değerleri

	SO ₂ (µg/m ³) (Kükürt Dioksit)	PM (µg/m ³) (Asılı Partikül Madde)
Yıllık Aritmetik Ortalama	60	60
Kış Sezonu (Ekim-Mart) Ortalaması	120	120
Maksimum 24 Saatlik Değer	150	150

(Refik Saydam Hıfzı Sıhha Merkezi, 2010).

Kayseri ili Çevre Etki Değerlendirmesi ve Planlaması Müdürlüğü'nün (2008) ölçüm raporlarına göre, 2007 Aralık, 2008 Ocak, Kasım, 2009 Şubat aylarında hava kirliliği PM (Asılı Partikül Madde) değerler oranı sınır değerler üzerinde bulunmaktadır. Bunun sebebi olarak kış aylarında fosil yakıt kullanımının devam etmesi bu oranı yükseltmektedir.

Çevre Etki Değerlendirmesi ve Planlaması Genel Müdürlüğü'nün raporlarına göre, Kayseri'nin hava kirliliği sebepleri olarak birincisi evsel ısınma, ikinci trafik, üçüncü sanayi olarak sıralanmıştır (ÇEDGM, Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikleri Envanteri Değerlendirme Raporu, (2007-2008): 27).

B. ÖRNEKLEMİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Ankete katılan kişilerin bağımsız değişkenlere göre dağılımı aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

1. CİNSİYET VE YAŞA GÖRE DAĞILIM

Örneklem alınan katılımcıların genel toplamları, cinsiyet durumları Tablo 9'da görüldüğü gibidir.

Tablo 9: Cinsiyete Göre Dağılım

CİNSİYET	S	%
ERKEK	249	48,7
KADIN	262	51,3
TOPLAM	511	100,0

511 kişilik örnekleminizin % 48,7'i erkek, % 51,3'ü kadınlardan oluşmaktadır. Cinsiyetler arası denge gözetilmiş, anketin hane halkına yönelik olarak doğrudan mesai saatleri içersinde evlere gidilmesi, ev hanımların bu zaman dilimde evde yoğunlukta bulunması kadınlar yönünde farklılık göstermiştir.

Tablo 10: Yaşa Göre Dağılım

YAŞ	S	%
18-25	126	24,7
26-30	86	16,8
31-40	153	29,9
41-50	107	20,9
51-60	32	6,3
61 VE ÜZERİ	7	1,4
TOPLAM	511	100,0

Örneklemin yaş gruplara göre dağılımı Tablo 10 'da görüldüğü gibidir. 18- 25 yaş grubunda olanlar % 24,7, 26-30 yaş arasındakiiler % 16,8, 31-40 yaş arasındakiiler % 29,9, 41-50 yaş arasındakiiler % 20,9, 51-60 arasındakiiler % 6,3 olurken, 61 ve yukarı yaşta olanlar ise %1,4 düzeyindedir.

2. MEDENİ DURUMA GÖRE DAĞILIM

Tablo 11: Medeni Durumuna Göre Dağılım

MEDENİ DURUM	S	%
BEKÂR	144	28,2
EVLİ	345	67,5
EŞİ ÖLMÜŞ	16	3,1
BOŞANMIŞ	6	1,2
TOPLAM	511	100,0

Tablo 11' e göre evli katılımcılar % 67,5, bekâr katılımcılar ise % 28,2 oranında bir katılma sahip oldukları görülmektedir. % 4,3 oranında da boşanmış ya da eşi ölmüş katılımcılar bulunmaktadır. Medeni durumuna göre örneklemimizin çoğunlukla evli ve bekâr kişilerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

3. ÖĞRENİM DURUMUNA GÖRE DAĞILIM

Tablo 12: Eğitim Durumuna Göre Dağılım

EĞİTİM DURUMU	S	%
OKURYAZAR DEĞİL	17	3,3
İLKOKUL MEZUNU	108	21,1
ORTAOKUL MEZUNU	73	14,3
LİSE MEZUNU	178	34,8
ÜNİVERSİTE MEZUNU	135	26,4
TOPLAM	511	100,0

Tablo 12'de araştırmamıza katılanların öğrenim durumuna göre dağılımı şöyle şekillenmektedir. Buna göre okuryazar olmayanlar % 3,3, ilkokul mezunları % 21,1, ortaokul mezunları % 14,3, lise mezunları, % 34,8, üniversite mezunları ise % 26,4 oranlarında temsil edilmişlerdir. Bu durumda örneklemimiz, çoğunlukla lise ve üniversite mezunlarından oluşmaktadır, bunları ise ilkokul mezunları takip etmektedir.

Kayseri halkının eğitim seviyesinin ülkemizin eğitim seviyesi ile karşılaştırdığımızda bir kanaat elde edilmesi bakımından Tablo 12 ve Tablo 13'e bakılabilir.

Tablo 13: Türkiye'nin Eğitim- Öğretim Durumu

EĞİTİM DURUMU	Sayı	%
Okuma Yazma Bilmeyen	4.672.257	7,18
Okumu Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	13.517.214	20,78
İlkokul Mezunu	18.523.823	28,48
İlk Öğretim ve Ortaokul Mezunu	10.228.530	15,72
Lise Mezunu	10.379.231	15,96
Üniversite Mezunu	4.695.581	7,22
Bilinmeyen	3.032.457	4,66
TOPLAM	65.049.093	100

(TÜİK, Eğitim Öğretim Durumu, 2010)

Türkiye'nin eğitim durumu (Tablo 13) ile Kayseri ili eğitim durumu (Tablo 12) karşılaştırıldığında, araştırma alanımızda ankete katılanların lise ve üniversite mezunu yüzde oranlarında farklılık gözükmemektedir. Bunun sebebi olarak, eğitim durumu yüksek olan bireylerin ankete katılma isteğinin yüksek olması, ayrıca üniversite öğrencilerine ait yurtlar yetersiz olması ve üniversiteye ulaşımın merkez ilçelerden kolay olması nedeniyle öğrencilerin bu yerleşim yerlerinde yoğun olması gösterilebilir.

4. MESLEKLERE GÖRE DAĞILIM

Tablo 14: Meslek Durumlarına Göre Dağılım

MESLEK	S	%
EV HANIMI	134	26,2
İŞÇİ	71	13,9
MEMUR	63	12,3
ESNAF	49	9,6
İŞSİZ	16	3,1
EMEKLİ	32	6,3
ÖĞRENCİ	67	13,1
ÖĞRETMEN	33	6,5
SERBEST	29	5,7
DİĞER	17	3,3
TOPLAM	511	100,0

Tablo 14’te mesleklere göre dağılıma baktığımızda farklı mesleklerden katılımının olduğunu görüyoruz. Buna göre, ev hanımları grubu ilk sırada % 26,2 ‘ i ile yer almaktadır. İşçi % 13,9, öğrenci % 13,1 ve memur % 12,3 birbirine yakın oran takip etmektedir. Esnaf % 9,6 iken, öğretmen % 6,5, emekli % 6,3 oranında temsil edilmektedir. Serbest meslek (hâkim, doktor, avukat, mühendis vb) gruplarının oranları % 5,7, diğer (din görevlisi 4 kişi, sağlık teknisyeni 3 kişi, hizmetli 4 kişi, çiftçi 2 kişi, aşçı 2 kişi, özel güvenlik görevlisi 2 kişi vb.) meslek grubunun dağılımı ise % 3,3, belli bir işi olmayan işsizlerin oranı % 3,1, oranında gözükmektedir. Burada ev hanımlarının birinci sırada yer alması anketin hane halkına yönelik olması, evlere gidilmesi ve ev hanımlarının başka bir işte çalışmamalarının da etkisi vardır.

5. SOSYO EKONOMİK DÜZEYE GÖRE DAĞILIM

Tablo 15: Sosyo Ekonomik Durumuna Göre Dağılım:

SOSYO EKONOMİK DÜZEY	S	%
ZENGİN	6	1,2
ORTANIN ÜSTÜ	67	13,1
ORTA HALLİ	368	72,0
ORTANIN ALTI	61	11,9
FAKİR	9	1,8
TOPLAM	511	100,0

Sosyo ekonomik düzeye ilişkin bulgular Tablo 15 'de görüldüğü gibi şekillenmiştir. Buna göre katılımcılar kendilerini % 72,0'ı orta halli, % 11,9'u ortanın altı, % 1,8 'i fakir, % 13,1 ortanın üstü ve % 1,2'si de zengin konumunda görmektedirler.

Tablo 15 'de de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların yaklaşık üçte ikisi kendilerini orta halli ekonomik düzeyde görmektedirler. Ortanın üstü ve zengin konumunda olanların oranı ise % 14,3 düzeyindedir. Gözlemlerimiz de Kayseri il merkezinin sosyo ekonomik açıdan orta halli bir konumda bulunduğu yönündedir. Orta tabaka, siyasi ve ekonomik açıdan toplumda denge unsurudur. Bu nedenle bir ülkede bu sınıfın genişlemesi, ekonomik büyüme ve toplumsal gelişmeye yardımcı olmaktadır.

6. AYLİK GELİR DÜZEYİNE GÖRE DAĞILIM

Tablo 16: Aylık Gelir Düzeyine Göre Dağılım

AYLIK GELİR DÜZEYİ	S	%
0-500TL	88	17,2
501-1000TL	215	42,1
1001-2000TL	156	30,5
2001-3000TL	36	7,0
3001 TL VE ÜZERİ	16	3,1
TOPLAM	511	100,0

Tablo 16 örneklemin aylık gelir düzeyine göre dağılımını göstermektedir. Buna göre aylık gelirleri 501 TL–1000 TL arası olan katılımcılar % 42,1, aylık geliri 1001 TL–2000 TL arası olan katılımcılar, % 30,5, aylık geliri 0–500 TL arası olan katılımcılar % 17,2, aylık geliri 2001 TL–3000 TL arası olan katılımcılar % 7 ve aylık geliri 3001 TL üzeri olan katılımcılar % 3,1 oranında araştırma örnekleminde yer almaktadır.

Tabloda da görüldüğü gibi örneklemin yaklaşık % 60'ı geliri 0 TL ile 1000 TL arasında, yer alıp ekonomik düzeyi düşük kimselerden oluşmaktadır.

C. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE SORUNLARINA İLİŞKİN DUYARLILIKLARI VE DEĞERLENDİRMELERİ

1. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK DURUMU

a. CİNSİYETE GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK

Cinsiyetin insanın düşüncesine, dünya görüşüne ve sosyal olgulara bakışına ve algılamasına etki ettiği açıktır. Bu bağlamda katılımcılara “çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?” şeklinde anket sorusu yöneltilmiş ve elde edilen cevapların dağılımı tablo 17’de verilmiştir. Çevre sorunlarına duyarlılık konusunda bizzat kendilerini nasıl tanımladıkları sorulmuştur.

Tablo 17: Cinsiyete Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

CİNSİYET		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız*	Duyarlı	
ERKEK	S	92	157	249
	%	36,9*	63,1	100,0
KADIN	S	74	188	262
	%	28,2	71,8	100,0

*: $\chi^2:4,409$

P:0,036

df:1

C:0,092

Tablo 17'deki tespitlere bakıldığında katılımcıların cinsiyetlerinin çevre sorunlarına duyarlı ya da duyarsız olmalarında ki-kare istatistik testine göre anlamlı bir farklılaşmaya neden olduğu anlaşılmaktadır.

Örneklememizde cinsiyet göre çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki dağılıma bakıldığında (Tablo 17) çevre sorunlarına duyarlı olduklarını ifade eden erkek katılımcıların oranı % 63,1 iken, kadın katılımcıların oranı % 71,8 'dir.

Tablo 17'ye göre erkek katılımcılar duyarsızlar kategorisinde (% 36,9), kadın katılımcılara kıyasla (% 28,2) daha yüksekte nispete yer alarak farklılaşmaktadırlar ($p < 0,036$).

Kadınların tüketim çevre kirliliği ile ilgili davranışlarına baktığımızda (Bkz. Tablo 48) herhangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat edenlerin oranı erkek katılımcılarda % 17,7 iken kadın katılımcılarda % 23,3'tir. Alışveriş dönüşünde kullandığım poşetleri tekrar kullanıyorum ifadesine katılanların oranı erkek katılımcılarda % 32,1, kadın katılımcılarda % 43,5 'dir.

Tablo 43'de 'çamaşır deterjanları satın alırken çevreye zararlı olup olmadığına dikkat ederim' diyen erkek katılımcıların oranı % 6 iken kadın katılımcıların oranı % 7,6 olarak tespit edilmiştir. Tablo 44'de erkek katılımcılar 'kullanılmış pilleri gelişigüzel atmam' kategorisinde % 22,9 nispetinde yer alırken, kadın katılımcılar % 23,3 oranında yer almaktadırlar. Bu güne kadar bu konuyu hiç

* Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

düşünmedim ve bir şey yapmadım' ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 8, kadın katılımcıların oranı ise % 3,4 'dür. Tablo 47'de 'yeşili korumak için kullanılmış kâğıt, kitap vb. şeyleri ayrıştırıyorum' diyen erkek katılımcıların oranı % 10 ve kadın katılımcıların oranı % 13'tür.

Kadınların; "doğurmak, beslemek, büyütmek ve üretmek işlevleri dolayısıyla doğa ile etkileşim içerisinde olmaları nedeniyle benzer işlevleri olan doğaya karşı kendilerini daha yakın hissettiklerini ortaya koyan yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu tür yaklaşımlara göre kadınlar; dünyanın pek çok yerinde, hayat verdikleri çocuklarını ve ailelerini yaşatabilmek, geçindirebilmek için doğayı kullanmak durumunda kalmakta; ancak yaşama can vermek, hayat üretmek, beslemek ve korumak gibi özellikleri dolayısıyla doğa yasaları ile barışık bir şekilde ve doğayı koruyarak hareket etmektedirler" (Kabaş, 2004: 78).

Bu bağlamda kadına doğayı, korumanın yanında doğanın yenilenmesi düşüncesi ve endişesini kazandırdığı konusu yaklaşımlarda ön plana çıkmaktadır. "Çevre ve kadın arasında yukarıda belirtilen yaklaşım tarzında bir ilişki kurmak mümkünse de, kadının çevre ile olan bağını yalnızca kadının doğasıyla açıklamak konuyu oldukça daraltacak hatta toplumsal cinsiyet perspektifinden uzaklaşmaya sebep olabilecektir" (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, "Politika Dökümanı Kadın ve Çevre", 2008: 9).

Muzaffer Yücel ve arkadaşlarının Adana'da yaptıkları çevre duyarlılık düzeyi ile ilgili çalışmalarında kadınların çevreye olan duyarlılığı erkeklere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir (Yücel vd., 2006: 217-228).

Mustafa Kahyaoğlu ve arkadaşlarının ilköğretim öğretmen adaylarının çevreye yönelik tutumlarıyla ilgili çalışmalarında da bayan öğretmen adayların erkeklere nazaran daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir (Kahyaoğlu vd., 2008: 42-52).

Tablo 38, 43, 44 ve 48'den de anlaşıldığı gibi '*kadınların çevre sorunları konusundaki duyarlılığı erkeklere oranla daha yüksektir.*' hipotez 2 doğrulanmaktadır.

"Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi" adlı çalışmada cinsiyete göre öğrencilerin çevre duyarlılıkları arasında anlamlı bir farkın

olduğu bulunmuştur. Bayan öğrencilerin erkek öğrencilere göre çevre duyarlılıkları daha yüksek olduğu belirtilmiştir. (Çabuk ve Karacaoğlu, 2003: 190–198).

“İlköğretim Öğrencilerinin Çevre Bilgisi ve Çevre Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi” araştırmada ise öğrencilerin çevre bilgileri ve tutumları arasında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir (Sağır vd., 2008: 497-511).

Bu sonuçlar katılımcıların cinsiyete göre çevre sorunları konusunda farklı tutum ve davranışlara sahip olduğunu göstermektedir.

b. YAŞ GRUPLARINA GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK

Doğumdan ölüme kadar devam eden insan hayatı, çocukluk, gençlik, yetişkinlik, orta yaşlılık ve yaşlılık gibi gelişim devrelerinden oluşmaktadır. İnsan bu gelişim devreleri içerisinde farklı yaş gruplarında çeşitli olaylar ve olgular karşısında farklı tutum ve algılama şekilleri gösterebilmektedir. Bu bağlamda örneklemimizde de çevre sorunları açısından farklı yaş gruplarında farklı tutum ve davranışlar görülebilmektedir.

Tablo 18: Yaş Gruplarına Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

YAŞ GRUPLARI	Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM	
	Duyarsız	Duyarlı**		
18-25	S	51	75	126
	%	40,5*	59,5	100,0
26-30	S	31	55	86
	%	36,0	64,0	100,0
31-40	S	49	104	153
	%	32,0	68,0	100,0
41-50	S	27	80	107
	%	25,2	74,8	100,0
51-60 ve üzeri yaş grubu	S	8	31	39
	%	20,5	79,5	100,0

*: $\chi^2:9,295$

P:0,050

df:4

C:0,134

** Bazı hücreler Ki-kare testi için %25’den az sayı altında kalmaması gereğince kısmen duyarlılar duyarsızlar kategorisiyle, çok duyarlılar da duyarlılar kategorisi ile birleştirilmiştir.

Örneklemin yaş gruplarına göre çevre sorunlarına duyarlılık durumu değerlendirildiğinde Tablo 18’de yaş grupları arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını görmekteyiz. 18–25 yaş grubundaki katılımcılar, diğer yaş kategorilerine göre çevre sorunlarına duyarsız kategorisinde yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar.

Tablo 18’e bakıldığında, çevre sorunlarına duyarsızlar kategorisinde 18–25 yaş grubu katılımcıların oranı % 40,5, 26–30 yaş grubu katılımcıların oranı % 36, 31–40 yaş grubu katılımcıların oranı % 32, 41–50 yaş grubu katılımcıların oranı % 25,2, 51–60 ve üzeri yaş grubu katılımcıların oranı ise % 20,5 olarak tespit edilmiştir.

Araştırma örnekleminde katılımcıların yaşları yükseldikçe çevreye karşı duyarlılıklarının yükselmekte olduğunu söyleyebiliriz. Sonuç olarak “*katılımcıların yaşları yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılık artmaktadır*” şeklindeki hipotez 3 doğrulanmaktadır.

Genç ve orta yaş grubun çevre sorunlarından ziyade daha çok gelecek kaygısı, iş bulma endişesi, evlilik, öğrenim durumları, aile beklentileri vb. etkenleri birinci öncelikli olarak görmeleri onların çevre sorunlarını önemsememelerine yol açmaktadır denilebilir. Bu yaş grubunun özellikle meslek sahibi olmak, iş edinmek ve hayata hazırlanmak için uğraşları bu tür konuları geri plana bırakmaktadır.

Genç yaş gruplarında çevreden ziyade yaşamsal kaygıların ön plana çıkması, ileriki yaşlarda bu kaygılar azaldıkça yerini çevre bilinci ve çevre duyarlılığına yavaş yavaş bırakmakta ve insanlar bunun öneminin farkına varmaktadırlar. Sağlığın çevre temizliği ile doğrudan ilgisinin farkına varılması, çevreye ilgiyi ve duyarlılığı daha da artırmaktadır.

Genel olarak çevre tutum çalışmalarının yapıldığı çalışmalarda yaşın artmasıyla çevresel tutumlarının da buna bağlı olarak olumlu yönde arttığı söylenebilir (Ek vd., 2009: 125-136).

Dilek Özmen ve arkadaşlarının “Üniversite Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları Araştırma” adlı çalışmada öğrenciler arasında fazla bir yaş farkının olmamasına rağmen, yirmi yaş ve üzerindeki öğrencilerin çevresel tutum ölçek puanlarının daha yüksek oluşu yaş büyüdükçe olgunlaşmanın etkisi ile çevreye daha duyarlı olunabileceği düşüncesi ile açıklamaktadır (Özmen vd., 2005: 330-344).

c. MEDENİ DURUMA GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK

Tablo 19: Medeni Duruma Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

MEDENİ DURUM		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız*	Duyarlı	
BEKÂR	S	52	92	144
	%	36,1	63,9	100,0
EVLİ	S	104	241	345
	%	30,1	69,9	100,0
E.ÖLMÜŞ VE BOŞANMIŞ	S	10	12	22
	%	45,5	54,5	100,0

$\chi^2:3,412$

P:0,182

df:2

C:0,181

Medeni durum göre çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki dağılıma baktığımızda Tablo 19’da çevre sorunlarına duyarlılığını ifade eden bekâr katılımcıların oranı % 63,9 evli katılımcıların oranı % 69,9, eşi ölmüş ve boşanmış katılımcıların oranı ise % 54,5’tir. Sonuç olarak örneklemin medeni duruma göre çevre sorunlarına duyarlılık konusundaki algılamalarında ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p > 0,276$).

‘Bekârların çevre sorunlarına duyarlılığı, evlilere göre daha yüksektir’ şeklindeki hipotez 5 doğrulanmamakla birlikte, Ancak Ek Tablo 6’da bekârlar, ‘mümkün oldukça her yıl ağaç dikerim’, ‘yeşili korumak için kullanılmış kâğıt, kitap vb şeyleri ayrıştırırım’ ve ‘çevre koruma derneklerine üyeyim’, Tablo 49’un verilerinde de ‘her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim’, ‘çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum’ ifadelerine katılarak, evlilere göre daha duyarlı eğilimde gözükmektedirler.

Muzaffer Yücel ve arkadaşlarının araştırmasında (Yücel vd., 2006: 217–228) tüm çevresel kriterlerde bekârlar daha yüksek düzeylerde yoğunlaşan dağılım göstermektedirler. Evlilerin tutum konusundaki düzeylerinin “çok az” ve “az” düzeyinde yoğunlaştığı görülmektedir. Evli bireylerin aile içinde sorumluluklarının fazla olması ve ekonomik kaygıların bu oluşumda etkili olduğu söylenebilir.

* Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

d. ÖĞRENİM DURUMUNA GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK

İnsanın düşünce ve davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisi şüphesiz eğitimidir. Anne karnında başlayıp hayatın sona ermesine kadar devam eden bu süreçte insan, eğitim düzeyine göre hayatı algılama ve anlamlandırmada bazı farklılıklar sergileyebilmektedir.

Tablo 20: Öğrenim Durumuna Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

EĞİTİM DURUMU		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız	Duyarlı	
OKURYAZAR DEĞİL	S	4	13	17
	%	23,5	76,5	100,0
İLKOKUL MEZUNU	S	31	77	108
	%	28,7	71,3	100,0
ORTAOKUL MEZUNU	S	31	42	73
	%	42,5	57,5	100,0
LİSE MEZUNU	S	70	108	178
	%	39,3	60,7	100,0
ÜNİVERSİTE MEZUNU	S	30	105	135
	%	22,2*	77,8	100,0

* : $\chi^2:14,922$

P:0,005

df:4

C:0,168

Örnekleme eğitim düzeyleri açısından çevre sorunlarına duyarlılık durumu değerlendirildiğinde (Tablo 20) kısmen duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirildiğinde eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını görmekteyiz.

Tablo 20'ye bakıldığında çevre sorunlarına duyarlılar kategorisinde okuryazar olmayan katılımcıların oranı % 76,5, ilkokul mezunu katılımcıların oranı % 71,3, ortaokul mezun katılımcıların oranı % 57,5, lise mezunu katılımcıların oranı % 60,7, üniversite mezunu katılımcıların oranı % 77,8'dir.

Üniversite mezunu katılımcılar çevre sorunlarına duyarsızlar kategorisinde diğer eğitim seviyesindeki katılımcılara göre daha düşük oranda yer alarak onlardan bu konuda farklılaşmaktadırlar ($p < 0,005$). Eğitim seviyesi yükseldikçe çevreye olan duyarlılık da farklılaşmaktadır.

Eğitim “yaşantı ve öğrenme yoluyla bireyde istendik yönde (olumlu) davranış değişikliği meydana getirme süreci” olarak tanımlanır. Yani eğitim, bireyin, toplumun istek ve beklentilerine uygun doğrultuda değiştirilmesi temeline dayanır (D. A. Arslan, 2002: 1–12). “Eğitimin amacı kişiye belli konularda sadece davranış değişikliği kazandırmak değil, aynı zamanda belli başlı sorunlar karşısında da kişide mücadele bilincini uyandıracak ve çözüme ulaştıracak davranışı kazandırmak olmalıdır” (Yücel ve Morgil, 1998: 77).

“Öğrenim durumu yüksek olan kişilerin çevre sorunlarına duyarlılık düzeyleri, öğrenim düzeyi düşük olanlara göre daha yüksektir” hipotez 1 Tablo 29, 50 ’ nin verileri tarafından da doğrulanmaktadır.

Eğitimin amaçlarından biri de bireylerin çevreye uyumlu ve duyarlı olmasını sağlamasıdır. Eğitimle birlikte bu bilinç yükselmekte eğitim seviyesi yükseldikçe bireylerin çevre sorunlarına daha duyarlı olmaları sonucunu doğurmaktadır.

e. MESLEK GRUPLARINA GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK

Meslekler, insanların tutum ve davranışlarına etki eden faktörlerden bir diğeridir. İnsanların uğraşları aynı zamanda toplum içerisindeki konumların belirtir. Bu bağlamda meslekler, katılımcıların çevre sorunları karşısında tutum ve davranışlarına da etki etmektedir.

Tablo 21: Meslek Gruplarına Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

MESLEK GRUPLARI	Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
	Duyarsız*	Duyarlı	
EV HANIMI S	39	95	134
%	29,1	70,9	100,0
İŞÇİ S	27	44	71
%	38,0	62,0	100,0
MEMUR S	20	43	63
%	31,7	68,3	100,0
ESNAF S	18	31	49
%	36,7	63,3	100,0
İŞSİZ S	8	8	16
%	50,0	50,0	100,0
EMEKLİ S	10	22	32
%	31,3	68,8	100,0
ÖĞRENCİ S	30	37	67
%	44,8	55,2	100,0
ÖĞRETMEN S	6	27	33
%	18,2	81,8	100,0
SERBEST VE DİĞER S	8	38	46
%	17,4	82,6*	100,0

*: χ^2 :16,844

P:0,032

df:8

C:0,179

Tablo 21’de meslek gruplarına göre çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki bulgulara bakıldığında çevre sorunlarına duyarlılar kategorisinde ev hanımı katılımcıların oranı % 70,9, işçi katılımcıların oranı % 62, memur katılımcıların oranı % 68,3, esnaf katılımcıların oranı % 63,3, işsiz katılımcıların oranı % 50, emekli katılımcıların oranı % 68,8, öğrenci katılımcıların oranı % 55,2, öğretmen katılımcıların oranı % 81,8, serbest ve diğer meslek grubu katılımcıların oranı % 82,6 olarak tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, meslek gruplarından ‘serbest ve diğer’ meslek grubundaki katılımcılar (Dr. Avukat, Hakim, din görevlisi, sağlık teknisyeni vb.) çevre sorunlarına duyarlı kategorisinde diğer meslek gruplarına göre yüksek oranda yer alarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır ($p<0,032$). Bu meslek grubundan sonra gelen meslek grubu ise öğretmenlerdir.

* Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

Bu meslek gruplarının sürekli göz önünde olmaları, dr. ve sağlık teknisyenlerin insan sağlığı ile ilgilenmeleri, toplumun bu meslek grubundan beklentilerinin farklılığı, ayrıca öğrencilerin öğretmenlerini model olarak görme istekleri vb. beklentiler serbest ve diğer meslek grubu ayrıca öğretmenlerin çevreye daha duyarlı olmalarını zorunlu kılmaktadır. Diğer taraftan, ‘eğitim seviyesi yükseldikçe çevreye olan duyarlılık da farklılaşmaktadır’ sonucu ile serbest meslek grubu ve öğretmenlerin üniversite mezunu kategorisinde olmalarını da göz önünde bulundurduğumuz da bu sonuçlarla desteklenmektedir (Bkz. Tablo 20).

Ayrıca ev hanımlarının çevre sorunlarına duyarlılığı da dikkat çekmektedir (% 70,9). Bir başka çalışmada da (M. Yücel vd., 2006: 217-228) ev hanımları yüksek “çevre bilinci” değerine (% 69,25) sahip ikinci iş grubunu oluşturmaktadır.

İşçi ve öğrencilerin duyarsızlığı, diğer meslek grupları katılımcılara göre daha yüksek oranda yer almaktadırlar. İşçilerin gelir seviyesinin düşük olması çevre sorunların geri plana itilmesine sebep olabilir. Öğrencilerin ise gerek öğrencilik psikolojilerinden gerekse, yaşlarının verdiği vurdumduymazlık gibi durumlardan kaynaklanabilmektedir. Ayrıca onların çevre sorunlarına ilgisizlikleri, çevreden ziyade iş bulma endişesiyle meşgul olmalarıyla açıklanabilir.

“Öğretmenlerin çevre sorunları konusundaki duyarlılığı diğer meslek gruplarına göre daha yüksektir” şeklindeki hipotez 4, doğrulanmamakla birlikte öğretmenler duyarlılıkta, ‘serbest ve diğer’ meslek grubundaki katılımcılardan sonra gelen meslek grubunu oluşturmaktadırlar.

f. SOSYO-EKONOMİK DÜZEYE GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK

Tablo 22: Sosyo-ekonomik Duruma Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

SOSYO-EKONOMİK DÜZEY		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız*	Duyarlı	
ZENGİN	S	28	45	73
	%	38,4	61,6	100,0
ORTA HALLİ	S	118	250	368
	%	32,1	67,9	100,0
FAKİR	S	20	50	70
	%	28,6	71,4	100,0

$\chi^2:1,666$

P:0,435

df:2

C:0,057

Sosyo-ekonomik düzeye göre çevre sorunlarına duyarlılık (Tablo 22) arasındaki dağılımda Ki-kare açısından anlamlı bir fark tespit edilmemekle birlikte frekans ve yüzde değerlerine baktığımızda, zengin katılımcıların çevre sorunlarına duyarlılık oranı % 61,6, orta halli katılımcıların oranı % 67,9, fakir katılımcıların oranı ise % 71,4'tür.

Sosyo ekonomik düzey yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılıkta azalma görülmektedir. Nitekim Tablo 42 ve 51 'in verileri bunu doğrulamaktadır. Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim ifadesine katılan zengin katılımcıların oranı % 17,8 iken orta halli kesimde bu oran % 22,3 düzeydedir. Alışveriş dönüşünde, kullandığım poşetleri tekrar kullanırım ifadesine katılanlar en düşük oran zengin kesimdedir. Ayrıca tablo 42'de zengin kesim temiz hava ile ilgili soruya, havanın temiz olması ya da olmaması benim için önemli değil (% 9,6) oranında diğer kesimlere göre en yüksek düzeyde olup konuya ilgisiz olduklarını göstermektedirler. Temiz hava için ağaç dikiyorum ifadesine katılanlar ise, orta ve fakir kesime göre en düşük yine zengin kesimdir (% 15,1).

* Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

g. AYLIK GELİR DÜZEYİNE GÖRE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK

Tablo 23: Aylık Gelir Düzeyine Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

Aylık gelir düzeyiniz ne kadardır?		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız*	Duyarlı	
0-500TL	S	35	53	88
	%	39,8	60,2	100,0
501-1000TL	S	69	146	215
	%	32,1	67,9	100,0
1001-2000TL	S	47	109	156
	%	30,1	69,9	100,0
2001-3000TL	S	10	26	36
	%	27,8	72,2	100,0
3001 TL VE ÜZERİ	S	5	11	16
	%	31,3	68,8	100,0

$\chi^2:2,916$

P:0,572

df:4

C:0,075

Aylık gelir düzeyine göre çevre sorunlarına duyarlılık (Tablo 23) arasındaki dağılıma ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilmemekle birlikte frekans ve yüzde değerlerine baktığımızda

Çevre sorunlarına duyarlı kategorisinde geliri 0–500 TL arası olan katılımcılar % 60,2, geliri 501–1000 TL arası olan katılımcılar % 67,9, 1001–2000 TL arası olan katılımcılar % 69,9, geliri 2001–3000 TL arası olan katılımcılar % 72,2, geliri 3001 TL ve üzeri olan katılımcılar % 68,8 oranında yer almaktadırlar.

Aylık gelir düzeyi 0–500 TL olan katılımcılar genelde öğrenciler olduğu için bu grubun çevre sorunlarına duyarsızlık oranı yükselmektedir.

3001 TL ve üzeri gelire sahip katılımcıların çevre sorunlarına duyarlılık oranı da düşme eğilimi gözlenmektedir.

* Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

Tablo 24: Dini Bilgi Düzeyine Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

DİNİ BİLGİ DÜZEYİ		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız*	Duyarlı	
Çok iyi	S	10	28	38
	%	26,3	73,7	100,0
İyi	S	57	174	231
	%	24,7	75,3	100,0
Orta	S	73	122	195
	%	37,4	62,6	100,0
Zayıf**	S	26	21	47
	%	55,3*	44,7	100,0

*: $\chi^2:20,436$

P:0,000

df:3

C:0,196

Tablo 24’ de dini bilgi düzeyine göre çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki dağılıma bakıldığında, çevre sorunlarına duyarlılık kategorisinde dini bilgi düzeyi ‘çok iyi’ olan katılımcıların oranı % 73,7, dini bilgi düzeyi ‘iyi’ olan katılımcıların % 75,3, dini bilgi düzeyi ‘orta’ olan katılımcıların oranı % 62,6, dini bilgi düzeyi ‘zayıf’ olan katılımcıların oranı % 44,7’dir.

Buradan da anlaşıldığı gibi dini bilgi seviyesi yükseldikçe çevreye olan duyarlılık artmakta, tersi olarak dini bilgi seviyesi düştükçe çevreye olan duyarlılık azalmaktadır.

Dini bilgi düzeyi zayıf olan katılımcılar, çevre sorunlarına duyarsızlar kategorisinde diğer katılımcılara göre daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,000$).

2. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE SORUNLARI KONUSUNDAKİ BİLGİ DÜZEYİ

Çevre kirliliği ya da çevre sorunları yalnız belirli bir grubu, topluluğu ya da ülkeyi ilgilendiren bir konu olmayıp tüm insanlığın ortak problemidir. Her yaş ve seviyede insanı doğrudan etkileyen sorunlardır.

*Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

** Dini hiç bilgim yok diyenler, dini bilgi zayıf olanlarla birleştirilmiştir.

İnsanların kendi faaliyeti sonucu ortaya çıkan çevre sorunları sanayileşme birlikte toplumsal sorun haline gelmiştir. Çevre sorunları ile mücadele etmek için sadece teknolojinin kullanılması bir kısır döngünün ifadesidir. Çevreye bozan ve kirleten insan ise, onu koruyacak ve temiz tutacakta yine insandır. İnsan eksenli bu sorunun çözümü de yine insan eksenli olacaktır.

Çevre sorunlarına duyarsızlık, ilgisizlik ve bilgisizlikten kaynaklanmaktadır. Çünkü ilgi bilgi gerektirir, bilgi ise bilinç ve sorumluluk kazandırır. Bu gün çevre sorunlarının temelinde bilgisizlik ve sorumsuzluk yatmaktadır.

Kayseri il merkezinde örneklemin çevre sorunları konusunda bilgi düzeyi, çevreyi korumaya yönelik davranışlar ve dindarlık ilişkilerini belirlemek, bu düzeyin cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum, meslek, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenler tarafından etkilenip etkilenmediğini tespit etmek amacıyla çeşitli sorular sorulmuştur.

Tablo 25: Cinsiyete Göre Çevre Sorunları Konusundaki Bilgi Düzeyi

CİNSİYET		Çevre sorunları konusundaki bilgilerinizin ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?			TOPLAM
		Yetersiz	Az Yeterli	Yeterli	
ERKEK	S	35	119	95	249
	%	14,1	47,8	38,2	100,0
KADIN	S	39	132	91	262
	%	14,9	50,4	34,7	100,0

$\chi^2:0,645$

P:0,724

df:2

C:0,036

Örneklemin cinsiyete göre çevre sorunları konusundaki bilgilerinin ne düzeyde olduğu sorusuna baktığımızda (Tablo 25) erkek katılımcılar bilgi düzeyi olarak % 14,1'i yetersiz, % 47,8'i az yeterli, % 38,2'si yeterli bulurken, kadın katılımcılar bilgi düzeyi olarak % 14,9'u yetersiz, % 50,4'i az yeterli, % 34,7'si yeterli bulmaktadırlar.

Sonuç olarak örneklemin cinsiyete göre çevre sorunları konusundaki bilgileri düzeyinde ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,724$). Fakat bir fikir verme açısından frekans ve yüzde dağılımlarına göre bir değerlendirme yapmak gerekirse bilgi düzeyi bakımından kendini az yeterli ve

yetersiz görenlerin oranı % 63,6 iken, kendilerini yeterli görenlerin oranı % 36,4'te kalmaktadır.

Bu sonuçlardan da anlaşılacağı gibi çevre sorunları konusunda erkekler kadınlara oranla nispeten bilgi düzeyi açısından kendilerini yeterli görmektedirler.

O. Özdemir ve arkadaşlarının Tıp Fakültesi öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada ise kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre çevre konusunda daha fazla oranda bilgilerinin olduğu ve daha fazla duyarlı oldukları saptanmıştır (Bkz. Özdemir vd., 2004: 117-127).

Çevre sorunları konusunda bilgili veya duyarlı olmak bu husustaki sorunların çözümüne yeterince katkı sağlayamayacağı daha fazlasının yapılması gerektiği Erciyes Üniversitesi öğrencisi olan Ayşe isimli genç hanımla yaptığımız mülakattan anlaşılmaktadır. O'na göre, *“Çevre sorunlarının çözümü tek kelime ile eğitim eksikliğidir. Dikkatinizi çekerim öğretim demiyorum eğitim eksikliğidir. Önce anneler eğitilmeli, büyükler davranışlarıyla küçüklere örnek olmalı ve daha sonra küçüklerin yanlışlarını gördükçe onları tatlı bir dille uyarmalıdır. Ayrıca televizyon, basın yayın araçları konunun önemini belirten belgeler, belgeselleri göstermelidir”* (20.12.20090).

Mülakattan anlaşıldığı üzere insanların çevre konusundaki duyarlılıklarını davranış haline dönüştürmeleri gereği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 26: Yaş Gruplarına Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi

Yaş Grupları		Çevre sorunları konusundaki bilgilerinizin ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?		TOPLAM
		Yetersiz*	Yeterli	
18-25	S	69	57	126
	%	54,8	45,2*	100,0
26-30	S	60	26	86
	%	69,8	30,2	100,0
31-40	S	107	46	153
	%	69,9	30,1	100,0
41-50	S	69	38	107
	%	64,5	35,5	100,0
51-60	S	16	16	32
	%	50,0	50,0	100,0
61 VE ÜZERİ	S	4	3	7
	%	57,1	42,9	100,0

*: χ^2 :11,036

P:0,050

df:5

C:0,145

Örneklemin yaş grupları ile çevre sorunları konusundaki bilgi düzeylerine baktığımızda bilgi seviyesi bakımından (Tablo 26) 18–25 yaşındaki katılımcılar, diğer yaş kategorilerine göre “ çevre sorunları konusunda ki bilgi düzeyi” bakımından kendilerini yeterli görenler kategorisinde daha yüksek oranda (% 45,2) yer alarak farklılaşmaktadırlar. Yaş grupları içerisinde 26–40 yaş grubu ile 31–40 yaş grubu yaklaşık % 70 oranında kendilerini bilgi düzeye bakımından yetersiz görmektedirler. Bu yaş grubunun özellikle yoğun iş meşguliyetleri, ailenin geçimi, çocukların eğitimi ile ilgilenmeleri çevreye ilgisiz kalmalarına sebep olabilmektedir. 51–60 yaş grubu da % 50 oranında bilgilerini yetersiz görmektedirler.

Gençlerin doğası gereği kendilerini her konuda yeterli görmeleri, diğer yaş gruplarına göre bildiklerinin daha doğru olduğuna inanmaları, idealist düşünmeleri, bildiklerinin sorgulanmasını istememeleri çevre sorunları konusunda da bilgilerini yeterli görmelerine neden olmaktadır. Ayrıca bu yaşların eğitim çağı olması dolayısıyla bunların eğitimin içerisinde yer almaları da kendilerini yeterli görmelerine yol açmaktadır.

*Az yeterliler, yetersizlerle birleştirilmiştir.

Tablo 27: Medeni Duruma Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi

MEDENİ DURUMU		Çevre sorunları konusundaki bilgilerinizin ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?			TOPLAM
		Yetersiz	Az Yeterli	Yeterli	
BEKÂR	S	17	62	65	144
	%	11,8	43,1	45,1	100,0
EVLİ	S	50	177	118	345
	%	14,5	51,3	34,2	100,0
EŞİ ÖLMÜŞ VE BOŞANMIŞLAR	S	7	12	3	22
	%	31,8	54,5	13,6 *	100,0

*: χ^2 :13,434

P:0,009

df:4

C:0,160

Katılımcıların medeni duruma göre çevre sorunları konusundaki bilgilerinin ne düzeyde olduğu arasındaki dağılıma baktığımızda, eşi ölmüş ve boşanmışları birleştirdiğimizde (Tablo 27) bekâr katılımcıların % 11,8'i yetersiz, % 43,1'i az yeterli, % 45,1'i yeterli bulurken, evli katılımcıların % 14,5'i yetersiz, % 51,3'ü az yeterli, % 34,2'si yeterli bulmaktadır. Eşi ölmüş ve boşanmış olan katılımcıların oranı ise, % 31,8'i yetersiz, % 54,5'i az yeterli, % 13,6'sı yeterli bulmaktadır. Tablo 27'ye bakıldığında eşi ölmüş ve boşanmış olanlar, çevre sorunları konusunda bilgilerinin yetersizliği yüksek oranda olup diğer kategorilere göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($p < 0,009$).

Eşi ölmüş ve eşinden ayrılmış olanların özellikle gerek ailenin geçiminin kendi üzerlerinde olması, çocukların eğitimi gibi maddi ve gerekse eşinden ayrılmanı psikolojik yıkıntısı çevre sorunları konusuna olan ilgilerinin azalmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca tüketim-çevre ilişkisi konusunda (Bkz. Tablo 49) eşi ölmüş ve boşanmış katılımcılar, "çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum" ifadesiyle çevre sorunları-tüketim kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı olarak farklılaşmaktadır ($p < 0,004$).

Tablo 27'de görüldüğü gibi katılımcıların yaklaşık % 30 kendilerini çevre sorunları konusunda bilgilerini yeterli görmektedirler. Yaklaşık % 70'i ise bilgilerini yetersiz görmektedirler. Bu sonuçların yanında, çevre sorunlarının çözümünü yaklaşık yarıya yakını kendileri dışında devletten ve çeşitli kurumlardan beklemektedirler (Bkz. Tablo 37). Çevre sorunları ile ilgili toplantı ve seminere

katılma durumuna (Tablo 39) baktığımızda % 80'nin katılmadığı görülmektedir. 'Katılımcıların çevre sorunları konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları' anlaşılmaktadır.

Tablo 28: Meslek Gruplarına Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi

Meslek Grupları	Çevre sorunları konusundaki bilgilerinizin ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?			TOPLAM	
	Yetersiz	Az Yeterli	Yeterli		
EV HANIMI	S	19	74	41	134
	%	14,2	55,2	30,6	100,0
İŞÇİ	S	16	37	18	71
	%	22,5	52,1	25,4	100,0
MEMUR	S	11	29	23	63
	%	17,5	46,0	36,5	100,0
ESNAF	S	8	26	15	49
	%	16,3	53,1	30,6	100,0
İŞSİZ	S	3	7	6	16
	%	18,8	43,8	37,5	100,0
EMEKLİ	S	6	14	12	32
	%	18,8	43,8	37,5	100,0
ÖĞRENCİ	S	7	26	34	67
	%	10,4	38,8	50,7	100,0
ÖĞRETMEN	S	1	13	19	33
	%	3,0	39,4	57,6	100,0
SERBEST	S	2	20	7	29
	%	6,9	69,0	24,1	100,0
DIĞER	S	1	5	11	17
	%	5,9	29,4	64,7*	100,0

*: $\chi^2:34,397$

P:0,011

df:18

C:0,251

İnsanların cinsiyeti, yaşı, medeni durumu gibi değişkenler herhangi bir konuyu farklı anlamalarına ve algılamaların sebep olmaktadır. İnsanların meşguliyetleri yani meslekleri de buna dâhildir. Tablo 28'de meslek gruplarına göre çevre sorunları konusundaki bilgilerinin dağılımına baktığımızda meslek grupları içerisinde işçiler % 22,5, işsizler ve emekliler % 18,8 oranında bilgi düzeye bakımından kendilerini yetersiz görmektedirler.

Diğer (din görevlisi, sağlık teknisyeni, hizmetli, çiftçi, aşçı, özel güvenlik görevlisi vb.) meslek grubundaki katılımcılar, farklı meslek gruplarına göre "çevre

sorunları konusunda bilgi düzeyi” bakımından kendilerini yeterli görenler kategorisinde ki-kare testine göre daha yüksek oranda (% 64,7) yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,011$).

Öğretmenler, diğer meslek grubundaki katılımcılardan sonra çevre sorunları konusunda bilgi düzeyi bakımından kendilerini yeterli gören ikinci grubu oluşturmaktadırlar. Öğrenciler, öğretmenler grubundan sonra kendilerini yeterli gören üçüncü grubu oluşturmaktadırlar. Bu sonuç yaş grupları içerisinde de genç yaş grubun kendilerini yeterli görmeleri ile uygunluk arz etmektedir.

Öğretmenlerin gerek eğitimin içerisinde olmaları, gerekse öğrencilerin çevreyle ilgili sorularına cevap verebilmeleri açısından da onları bu konularda araştırmaya, öğrenmeye ve öğretmeye sevk etmiş olabilir.

Tablo 29: Öğrenim Durumuna Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi

EĞİTİM DURUMU		Çevre sorunları konusundaki bilgilerinizin ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?			TOPLAM
		Yetersiz	Az Yeterli	Yeterli	
OKURYAZAR DEĞİL	S	3	7	7	17
	%	17,6	41,2	41,2	100,0
İLKOKUL MEZUNU	S	24	53	31	108
	%	22,2	49,1	28,7	100,0
ORTAOKUL MEZUNU	S	11	37	25	73
	%	15,1	50,7	34,2	100,0
LİSE MEZUNU	S	21	99	58	178
	%	11,8	55,6	32,6	100,0
ÜNİVERSİTE MEZUNU	S	15	55	65	135
	%	11,1	40,7	48,1*	100,0

*: $\chi^2:18,051$

P:0,021

df:8

C:0,185

Örneklemin eğitim durumuna göre çevre sorunları konusundaki bilgilerinin ne düzeyde olduğuna baktığımızda (Tablo 29) okuryazar olmayan katılımcılar % 41,2, ilkokul mezunu olan katılımcılar, % 28,7, ortaokul mezunu katılımcılar % 34,2, lise mezunu katılımcılar % 32,6, üniversite mezunu katılımcılar % 48,1 oranında çevre sorunları konusundaki bilgilerinin yeterli olduğunu düşünmektedirler.

Meslek grupları içerisinde de öğretmenlerin üniversite mezunu olduğunu düşündüğümüzde her iki sonuç birbirini desteklemektedir.

Sonuç olarak üniversite mezunları, diğer eğitim düzeyi kategorilerine göre “çevre sorunları konusunda bilgi düzeyi” bakımından kendilerini yeterli görerek (% 48,1) ki-kare testine göre daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,021$).

Üniversite mezunlarının eğitim seviyesinin yüksek olması sebebiyle okuyup araştırmaları diğer kesime nazaran bilgilerini artırmak amacıyla daha istekli olmaları kendilerini yeterli görmelerine sebep olmuş olabilir.

Tablo 30: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre Çevre Sorunları Konusunda Bilgi Düzeyi

SOSYO EKONOMİK DÜZEY		Çevre sorunları konusundaki bilgilerinizin ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?		TOPLAM
		Yetersiz*	Yeterli	
ZENGİN	S	2	4	6
	%	33,3	66,7	100,0
ORTANIN ÜSTÜ	S	41	26	67
	%	61,2	38,8	100,0
ORTA HALLİ	S	234	134	368
	%	63,6	36,4	100,0
ORTANIN ALTI	S	43	18	61
	%	70,5	29,5	100,0
FAKİR	S	5	4	9
	%	55,6	44,4	100,0
TOPLAM	S	325	186	511
	%	63,6	36,4	100,0

$\chi^2:4,045$

P:0,400

df:2

C:0,089

Tablo 30’da örneklemin sosyo ekonomik düzeye göre çevre sorunları konusunda bilgi düzeyi görülmektedir. Ki- kare testi açısından anlamsız ama yüzde ve frekans değerlerine bakacak olursak, SED’e göre zengin kesim çevre sorunları konusunda kendilerini bilgi düzeyi olarak en fazla yeterli gören gruptur (% 66,7), fakir kesim ise ondan sonra gelen (% 44,4) ile ikinci gruptur. Sosyo ekonomik düzeyi ortanın üstü grubun % 38,8’i, orta halli grubun % 36,4’ü ortanın altı grubun

*Az yeterliler, yetersizlerle birleştirilmiştir.

ise % 29,5'i çevre sorunları konusunda bilgi düzeyi bakımından kendilerini yeterli görmektedirler.

Zengin kesimin kendini yeterli görmesinde ekonomik refahın verdiği rahatlık psikolojisi olabildiği gibi, gerçekten kendilerini bilgi birikimi olarak yeterli görmesi de olabilir. Ayrıca çevresel şartları iyi olan mekânlarda yaşamaları da ilave etmek gerekir. Ek Tablo1'de SED'e göre eğitim durumuna baktığımızda yüksek öğrenim görenler en fazla ortanın üstünden sonra ikinci olarak fakir tabakadan oluştuğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu grup kendilerini bilgi düzeyi olarak yeterli görmektedirler.

3. ÖRNEKLEME GÖRE GÜNÜMÜZ DÜNYASININ EN ÖNEMLİ TOPLUMSAL SORUNLARI

Günümüz dünyanın sizce en önemli toplumsal sorunları nelerdir? Sorusuna verilen cevaplar Tablo 31'de gösterilmiştir.

Tablo 31: Cinsiyete Göre En Önemli Olarak Algılanan Toplumsal Sorunlar

CİNSİYET	Günümüz dünyanın sizce en önemli toplumsal sorunu nedir?					TOPLAM	
	Ekonomik Sorunlar	Çevre Sorunları	Savaşlar	Politik Sorunlar	Ahlaki ve Dini Sorunlar		
ERKEK	S	128	23	10	38	50	249
	%	51,4	9,2	4,0	15,3	20,1	100,0
KADIN	S	124	39	18	27	54	262
	%	47,3	14,9	6,9	10,3	20,6	100,0

$\chi^2:8,168$

P:0,086

df:4

C:0,125

Tablo 31'de görüldüğü gibi erkek katılımcıların % 9,2'si kadın katılımcıların % 14,9'u genel sorunlar arasında çevre sorunlarını önemli görmektedirler. Genel sorunlar içerisinde ekonomik sorunlar her iki grup açısından birinci önceliklidir. Yine her iki grup içerisinde ahlaki ve dini sorunlar yakın oranda ikinci sorun olarak görünmektedir. Bu sonuçlardan anlaşılan, katılımcılar sıralanan sorunlar arasında çevre sorununu 'ekonomik sorunlar' ve 'ahlaki ve dini' sorunlardan sonra kadınlarda

üçüncü, erkeklerde dördüncü sırada problem olarak görmektedirler. Kadınlar erkeklerden daha fazla olarak çevre sorunlarını önemsemektedirler.

Zerrin Toprak ve arkadaşlarının ülke genelinde yaptığı araştırmada da, yaşadığımız kent sorunlarının önem derecesi sizce nedir sorusuna verilen cevaplarda ‘çevre kirliliği’ üçüncü sırada yer almıştır (Toprak vd., 2004: 19).

Sevgin Akış tarafından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde yapılan “ Kuzey Kıbrıs’ta Çevre Bilinci” makalesinde açık uçlu benzer soruya önem sırasına göre katılımcılar birinci sırada ‘ekonomik sorunları’ (% 40) en önemli sorun olduğunu düşünmektedirler. Çevre sorunlarını en önemli çevre sorunu olarak görenlerin oranı ise % 26 ikinci derecede önemli sorun olduğunu belirtmişlerdir (Akış, 2000: 7–17).

Ankete katılanların yaklaşık yarısı ekonomik sorunları birinci sırada yer vermiştir. Anketin yapıldığı tarih göz önünde bulundurulduğunda, dünyanın ve ülkemizin ekonomik krizle uğraştığı, işten çıkarmaların yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemde yapılması, ayrıca ülkemizde işsizliğin iki haneli rakamlara çıkması da ekonomik sorunların öncelikli sorun olarak çıkmasında da etkili olmuştur.

Ahlaki ve dini sorunların ikinci sırada yer alması da dikkat çekicidir. Yapılan mülakatlarda katılımcılar, savaşlar, politik sorunlar ve çevre sorunlar gibi birçok problemin sebebi olarak ahlak bozukluğundan kaynaklandığını ifade etmektedirler.

Konuyla ilgili yapılan mülakatta Ahmet Bey, ‘Günümüz dünyasının en önemli toplumsal sorunları nelerdir? Sorusuna şu şekilde cevap vermiştir. “*Bana göre, dünyada en önemli toplumsal sorun ahlak sorunudur. Tüm kötülüklerin merkezinde ana etken bu meseledir. Toplum zararına işlenen suçlardan başlayarak hayatın tüm alanlarına etkisi bulunmaktadır. Sağlıklı bireyler yetiştirme adına, insani değerleri aşılama adına, çevresine ve kendine saygılı bireyler yetiştirmek gerekmektedir*”.

Toplumsal sorunlar arasında, ekonomik sorunlar erkeklerde kadınlardan fazla çıkması genel Türk aile yapısından kaynaklanan aile geçiminden erkeklerin sorumlu olmasından kaynaklanabilir. Çevre sorunlarını ise, kadınlar erkeklerden daha yüksek oranda temel sorun olarak görmektedirler.

Ki-kare bağımsızlık testine göre örnekleme cinsiyete göre günümüz dünyasının temel sorunlarına bakış arasında anlamlı bir fark görünmemektedir (p >0,086).

Tablo 32: Yaş Gruplarına Göre En Önemli Olarak Algılanan Toplumsal Sorunlar

YAŞ GRUPLARI		Günümüz dünyasının sizce en önemli toplumsal sorunu nedir?					TOPLAM
		Ekonomik Sorunlar	Çevre Sorunları	Savaşlar	Politik Sorunlar	Ahlaki ve Dini Sorunlar	
18-25	S	62	14	7	20	23	126
	%	49,2	11,1	5,6	15,9	18,3	100,0
26-30	S	41	13	6	13	13	86
	%	47,7	15,1	7,0	15,1	15,1	100,0
31-40	S	72	19	9	17	36	153
	%	47,1	12,4	5,9	11,1	23,5	100,0
41-50	S	57	11	6	10	23	107
	%	53,3	10,3	5,6	9,3	21,5	100,0
51-60 ve üzeri	S	20	5	0	5	9	39
	%	51,3	12,8	0,0	12,8	23,1	100,0

 $\chi^2:9,225$

P:0,904

df:16

C:0,133

Tablo 32’de yaş grupları ile günümüz dünyasının en önemli toplumsal sorunları arasındaki dağılımda çevre sorunlarına ilgi duyanlar kategorisinde 18–25 yaş grubu katılımcıların oranı % 11,1, 26–30 yaş grubundaki katılımcıların oranı % 15,1, 31–40 yaş grubu katılımcıların oranı % 12,4, 41–50 yaş grubundaki katılımcıların oranı % 10,3, 51–60 ve üzeri yaş grubundaki katılımcıların oranı % 12,8 olarak tespit edilmiştir.

Örneklemin yaşa göre günümüz dünyasının temel toplumsal sorunları konusundaki algılamalarında ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilememiştir ($p>0,904$).

Çevre sorunlarını kendi içerisinde bir değerlendirme yaptığımızda 18–25 yaş grubu dışında tüm yaş gruplarında temel sorunlar içerisinde çevre sorunu üçüncü sırada yer alırken, yine bu yaş grubunda çevre sorunları dördüncü sırada önemli olarak görülmüştür.

51–60 ve üzeri yaş grubundaki katılımcılar, 26–30 yaş grubundan sonra çevre sorununu ikinci önemli sorun olarak görmektedirler. Bu yaş grubunda çevre sorununun ikinci önemli sorun olarak görmeleri yaşlıların genelde zamanlarının çokluğundan dolayı park ve bahçelerde gezmeleri ve çevreyle yaşantılarının iç içe olması söylenebilir.

Ek Tablo 2’ye baktığımızda, çevre sorununa ilgi duyanlar kategorisinde okuryazar olmayan katılımcıların % 11,8, ilkokul mezunları katılımcıların % 12,0,

ortaokul mezunları olan katılımcıların % 12,3, lise mezunu olan katılımcıların % 14,6, üniversite mezunları olan katılımcıların % 8,9 oranında yer aldıkları görülmektedir. Mülakatlarda da anlaşıldığı gibi üniversite mezunlarının temel sorunlar arasında çevre sorununa bakış oranının düşük çıkması çevre kirliliğini tek faktör üzerinden değerlendirmemeleri ya da görüneni değil arkasında yatan, bu sorunlara etki eden nedenler üzerinde durmaktadır ki, bunlar yüksek oranda ahlaki sorunların, politik sorunların, savaşların çevreyi kirleten unsurlar olduğunu görmekteyiz.

Tablo 33: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre En Önemli Olarak Algılanan Toplumsal Sorunlar

Sosyo Ekonomik Düzey		Günümüz dünyasının sizce en önemli toplumsal sorunu nedir?					TOPLAM
		Ekonomik Sorunlar	Çevre Sorunları	Savaşlar	Politik Sorunlar	Ahlaki ve Dini Sorunlar	
ORTANIN ÜSTÜ*	S	27	13	6	15	12	73
	%	37,0	17,8	8,2	20,5	16,4	100,0
ORTA HALLİ	S	184	42	18	41	83	368
	%	50,0	11,4	4,9	11,1	22,6	100,0
ORTANIN ALTI	S	41	7	4	9	9	70
	%	58,6	10,0	5,7	12,9	12,9	100,0

χ^2 :14,695

P:0,065

df:8

C: 0,167

Sosyo-ekonomik düzeye göre günümüz dünyasının en önemli toplumsal sorunları arasındaki dağılımda (Tablo 33), sosyo ekonomik düzeyi ortanın üstündeki katılımcıların % 37'si ekonomik sorunları, % 17,8 'i çevre sorunlarını, % 8,2'si savaşları, % 20,5 'i politik sorunları ve % 16,4'ü ahlaki ve dini sorunları problem olarak görmektedirler.

Toplumsal sorunlar içerisinde ortanın üstünden, fakir kesime doğru inildikçe ekonomik sorunlar düzenli bir şekilde artmaktadır. Çevre sorunlarının problem olarak görülme oranı da katılımcıların gelir seviyesi ortanın altına doğru inildikçe düşmektedir. Bu kesimlerin geçim sıkıntısıyla uğraşmaları çevre sorunlarına bakış oranını düşürmüş olabilir.

* Zengin ile ortanın üstü, fakir ile ortanın altı birleştirilmiştir.

Örneklemin sosyo-ekonomik duruma göre günümüzün toplumsal sorunları algılamalarında ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p < 0,065$).

4. ÖRNEKLEME GÖRE ÇEVRE KİRLİLİĞİNE SEBEP OLAN ETKENLER

Tablo 34: Cinsiyete Göre Çevre Kirliliğine Sebep Olan Etkenler

CİNSİYET	Sizce çevre kirliliğine sebep olan en önemli etken hangisidir?						TOPLAM
	Sanayileşme	Şehirleşme	Aşırı Tüketim	Düşünce Kirliliği	Bilinçsizlik ve Sorumsuzluk	Nüfus Artışı	
ERKEK S	46	16	17	30	125	15	249
%	18,5	6,4	6,8	12,0	50,2	6,0	100,0
KADIN S	33	14	17	26	154	18	262
%	12,6	5,3	6,5	9,9	58,8	6,9	100,0

$\chi^2:5,518$

P:0,356

df:5

C:0,103

Çevre kirliliğine sebep olan en önemli etkenler nelerdir? Sorusuna (Tablo 34) bilinçsizlik ve sorumsuzluk diyen erkek katılımcıların oranı % 50,2, kadın katılımcıların oranı % 58,8'dir. Sanayileşmeyi ikinci sırada etken olarak gören erkek katılımcıların oranı % 18,5, kadın katılımcıların oranı % 12,6'dır. Sanayileşme ile birlikte hızlı büyüyen bir şehir olan Kayseri, çevre illerin çekim merkezi haline gelmiştir. Bu durum ise şehrin nüfusunun artışıyla birlikte tüketimin artmasına ve aynı zamanda yeni yerleşim alanlarının açılmasına sebep olmaktadır. Bütün bu kirliliklerin altında yatan sebep ise bilinçsizlik ve sorumsuzluk olarak görülmektedir. Katılımcıların % 50'den fazlası da bunu vurgulamıştır.

Örneklemin cinsiyete göre çevre kirliliğine sebep olan etkenler konusundaki algılamalarında ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p > 0,356$). Bununla birlikte erkek katılımcılar kadınlara göre çevre kirliliğine sebep olan etkenler konusunda sanayileşmeyi, şehirleşmeyi ve aşırı tüketimi önemsemektedirler. Kadınlara ise bilinçsizlik ve sorumsuzluğu, nüfus artışını erkeklere nazaran çevre kirliliğine sebep olarak önemli görmekteyiz.

Konumuzla ilgili yapılan mülakatlarda verileri desteklemektedir. Esnaf olan Köksal Beye göre, Çevre kirliliğine sebep olan etkenler olarak şunları belirtmektedir. “Teknoloji ile birlikte gelişen sanayi, çevre kirliliğine en büyük etkindir. Bana göre asıl sebep insanoğlunun şahsi hırsları daha fazla menfaat elde etme çabaları dünyayı yaşanmaz hale getirmektedir. Kısaca insanın aşırı bencilliği ve bilinçsizliği çevre kirliliğine etken olan sebeptir. Tabii burada devlet yönetimleri bazında kontrol mekanizmalarının sağlıklı bir şekilde çalışması da gerekmektedir” (17.04.2010).

Tablo 35: Öğrenim Düzeyine Göre Çevre Kirliliğine Sebep Olan Etkenler

EĞİTİM DURUMU	Sizce çevre kirliliğine sebep olan en önemli etken hangisidir						TOPLAM
	Sanayileşme	Şehirleşme	Aşırı Tüketim	Düşünce Kirliliği	Bilinçsizlik ve Sorumsuzluk	Nüfus Artışı	
İLKOKUL S	17	5	13	12	70	8	125
MEZUNU %	13,6	4,0	10,4	9,6	56,0	6,4	100,0
ORTAOKUL S	16	6	0	10	33	8	73
MEZUNU %	21,9	8,2	0,0	13,7	45,2	11,0	100,0
LİSE MEZUNU S	27	8	11	25	96	11	178
%	15,2	4,5	6,2	14,0	53,9	6,2	100,0
ÜNİV. MEZUNU S	19	11	10	9	80	6	135
%	14,1	8,1	7,4	6,7	59,3	4,4	100,0

$\chi^2:22,756$

P:0,089

df:15

C:0,206

Eğitim düzeyine göre çevre kirliliğine sebep olan etkenlere bakıldığında (Tablo 35) ki-kare testine göre anlamsız ama bir fikir verme açısından frekans ve yüzde dağılımlarına göre bir değerlendirme yapmak gerekirse;

Okuma yazma bilmeyenleri ilkokul mezunlarıyla birleştirdiğimizde bu kategoride çevre kirliliğine sebep olan faktörlerin ‘bilinçsizlik ve sorumsuzluk’ birinci sırada (% 56), sanayileşme ikinci sırada (% 13,6), aşırı tüketimden kaynaklandığını belirtenler (% 10,4) oranındadır.

Çevre kirliliğine sebep olan etkenlerin dağılımı ortaokul mezunlarında ise şöyledir; bilinçsizlik ve sorumsuzluk diyen katılımcıların oranı % 45,2, sanayileşme diyen katılımcıların oranı % 21,9, düşünce kirliliği diyen katılımcıların oranı % 13,7 olarak tespit edilmiştir. Lise mezunlarının çevre kirliliğine sebep olan faktörleri şu

şekilde değerlendirmektedirler; Bilinçsizlik ve sorumsuzluk diyen katılımcıların oranı % 53,9, sanayileşme diyen katılımcıların oranı % 15,2, düşünce kirliliği diyen katılımcıların oranı % 14 nispetinde yer almaktadır. Çevre kirliliğine sebep olan etkenlerin dağılımı üniversite mezunlarında ise, bilinçsizlik ve sorumsuzluk diyen katılımcıların oranı % 59,3, sanayileşme diyen katılımcıların oranı % 14,1, şehirleşme diyen katılımcıların oranı % 8,1'dir.

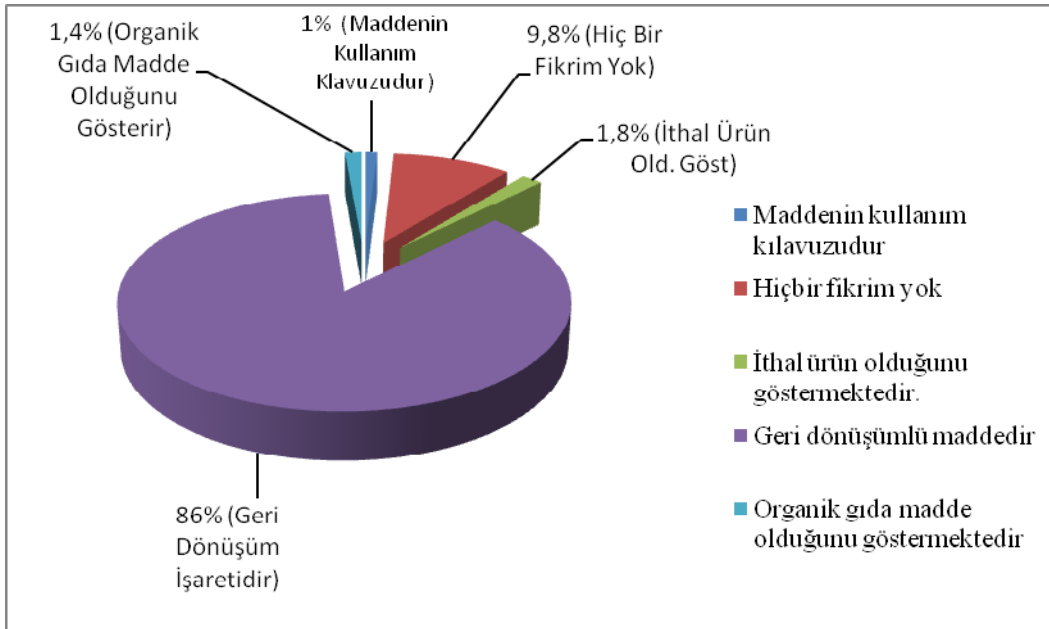
Sonuç olarak, eğitim düzeyine göre çevre kirliliğine sebep olan etkenlere bakıldığında tablomuzda manidar bir farklılık düzeyi görülmemekle birlikte, tüm öğrenim düzeylerinde çevre kirliliğinin birinci sebebi 'bilinçsizlik ve sorumsuzluk', ikinci sebebi de 'sanayileşme' ortak kabul olarak ortaya çıkmıştır.

5.ÖRNEKLEMİN GERİ DÖNÜŞÜM İŞARETİNİ BİLME DURUMU

Kayseri'de üretilen çöp içindeki geri kazanılabilir maddelerin ayıklama işlemi çöp toplama esnasında yapılmamaktadır. Büyükşehir Belediyesince ihale açılarak depo alanında ayıklama işlemi özel şahıslara yaptırılmaktadır. Kâğıt atıklar şehirde bulunan atık kâğıttan kâğıt üreten tesislere gönderilmesi sağlanmaktadır. Metaller ise metal işleme tesislerine gönderilmesi sağlanmaktadır. Tehlikeli Atık kapsamında bulunanlar lisanslı geri dönüşüm tesislerine gönderilmesi sağlanmaktadır (Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü, 2008; Çevre Durum Raporları, Kayseri). Son yıllarda geri dönüşüm amaçlı çöp toplama işlemleri ihale ile evlerden alınmaktadır.

Katılımcılara sorulan sorulardan biri de ürünlerin üzerinde bulunan 'geri dönüşüm işareti' ile ilgili sorudur. Bu soruya verilen cevaplar ve dağılımı şu şekildedir:

Tablo 36: Geri Dönüşüm İşaretini Bilme Durumu

Örneklemin çevreyle ilgili bilgilerini ölçmeye yönelik sorulardan biri olan “Yandaki işaret sizce ne anlama gelmektedir? Sorusuna şu şekilde cevap vermişlerdir (Tablo 36). Geri dönüşümlü maddedir diyen katılımcıların oranı % 86,1, hiçbir fikrim yok ve bunların dışındadır diyen katılımcıların oranı % 9,8, ithal ürün olduğunu göstermektedir diyen katılımcıların oranı % 1,8, organik gıda madde olduğunu göstermektedir diyen katılımcıların oranı % 1,4, maddenin kullanım kılavuzudur diyen katılımcıların oranı % 1 düzeyindedir.

Katılımcıların geri dönüşüm işaretini % 86,1 oranında bildiklerini fakat alışveriş yaparken bu işarete pek dikkat etmedikleri kontrol sorularından (Anket Sorusu 24) anlaşılmaktadır. ‘Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim’ diyenlerin oranı % 20,5 düzeyinde kalmaktadır. Bu sonuç tutum veya bilgilerin davranışa dönüştürülemediğini göstermektedir (Bkz. Tablo 48).

6. ÖRNEKLEME GÖRE ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNDE ETKİLİ BİRİMLER

Çevre sorunların çözümünde etkili birime ilişkin bulgular (Tablo 37) de görüldüğü gibi şekillenmiştir. Katılımcıların yarıya yakını çevre sorunların çözümünü kendi dışındakilerden aramaktadırlar. Bunların dağılım oranları % 5,7'si devletten, % 32,3 belediyelerden, % 7,2'si çevreci kuruluşlardan çözüm bekleyenlerden oluşmaktadır. Katılımcıların % 54,4'ü 'her birey üzerine düşeni yapmalı' düşüncesine katılmaktadırlar.

Tablo 37: Çevre Sorunların Çözümünde Etkili Birimler

Sizce çevre sorunların çözümünde etkili birim hangisidir?	S	%
Devlet	29	5,7
Belediyeler	167	32,7
Çevreci Kuruluşlar	37	7,2
Her birey üzerine düşeni yapmalı	278	54,4
TOPLAM	511	100,0

Sevgin Akış'ın araştırmasında (Akış, 2000: 7–17) benzer soruya verilen cevaplar, % 42 gibi yarıya yakın bir çoğunluğun devletin bu konuda sorumluluk sahibi olması gerektiğine inandıklarını göstermiştir. Kişilerin sorumluluğunun önemli olduğunu düşünenler % 29, çevreci kuruluşların önemine inananlar ise % 18 oranındadır.

Çevre sorunlarının çözümünde en büyük sorumluluğun devlete düştüğü görüşü aslında her türlü sorunu devletin çözmesini bekleyen yaygın bir anlayışın uzantısıdır.

Konumuzla ilgili olarak yapılan mülakatta Ahmet Beye göre çevre sorunların çözümünde birey başta olmak üzere tüm kuruluşlar koordineli bir şekilde görev almalıdırlar. *“Çevre sorununda etkili birimler aile ile başlar, merkezi yönetimlerle biter bu hiyerarşi kısaca aile, okul ve eğitim merkezleri, sosyal kulüpler, sivil çevre*

kurumları, yerel yönetimler, merkez yönetimler altında bulunan alt birimler ve merkezi yönetimler. Ama en etkili birim insan vicdanı ve önsesizidir. Zira önce sayılan birimler sadece insana yön ve gerekli çalışmalarda organizasyon ve hareket alanı oluşturmaktadır. Bazı birimleri ise direk olarak çevre temizliğinde görev almaktadır. Eğer bu birimler ve etkileşim platformları dengeli ilerlemez ise çevre atık miktarı çevreden temizlenen atık miktarından fazla olacağından çevre kirliliği oluşmaktadır. Tabii tamda bu noktada merkezi yönetimlerin devreye girerek zorunlu önlem paketleri veya kiriz yönetim masaları oluşturmaları gerekmektedir” (07.01.2009).

Diğer bir mülakatta Sezer Bey şunları belirtmektedir. “İnsanın eğitimi başta olmak üzere birtakım çözüm birimleri oluşturulmalıdır. Yönetimler bazında çevre konusunda taviz verilmeden kurallar eksiksiz uygulanmalıdır. Bunun yanında sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir”(11.04.2010) .

Tablo 38: Cinsiyete Göre Çevre Sorunların Çözümünde Etkili Birimler

CİNSİYET		Sizce çevre sorunların çözümünde etkili birim hangisidir?				TOPLAM
		Devlet	Belediyeler	Çevreci Kuruluşlar	Her birey üzerine düşeni yapmalı	
		ERKEK	S	20	90	
	%	8,0 *	36,1	6,0	49,8	100,0
KADIN	S	9	77	22	154	262
	%	3,4	29,4	8,4	58,8	100,0

*: $\chi^2:9,421$ P:0,024 df:3 C:0,135

Cinsiyet göre çevre sorunlarının çözümünde etkili birim arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 38), çözümü devletten bekleyen erkek katılımcıların oranı % 8,0, kadın katılımcıların oranı % 3,4, çözümü belediyelerden bekleyen erkek katılımcıların oranı % 36,1, kadın katılımcıların oranı % 29,4 düzeyindedir. Çözümü çevreci kuruluşlardan bekleyen erkek katılımcıların oranı % 6, kadın katılımcıların oranı % 8,4, her birey üzerine düşeni yapmalı düşüncesine katılan erkek katılımcıların oranı % 49,8, kadın katılımcıların oranı % 58,8’dir.

Erkek katılımcılar, kadınlara göre çevre sorunlarının çözümü “devletten” beklmeleri kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,024$).

Erkekler devleti iş bulma, sorun çözme, ekmek kapısı ve ataerkil toplumlarda devleti ‘baba’ olarak görmektedirler. Bu zihniyet yapısı anket sonuçlarında da görülmektedir.

Bununla birlikte genel toplamda yarıdan fazlası (% 54,4) ‘her birey üzerine düşeni yapmalı’ görüşüne katılmaktadır.

Kadınların çalışma hayatında erkeklerden geri planda olması da çevre kirliliği konusunda da devletten beklentiler noktasında erkeklerden daha düşük seviyededir.

7. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE SORUNLARI İLE İLGİLİ TOPLANTI VE SEMİNERE KATILMA DURUMU

Tablo 39: Örneklemin Çevre Sorunları Konusunda Toplantıya Katılma Durumu

CİNSİYET	Çevre sorunları ile ilgili herhangi bir toplantı veya seminere katıldınız mı?		TOPLAM	
	Evet	Hayır		
ERKEK	S	52	197	249
	%	20,9	79,1	100,0
KADIN	S	49	213	262
	%	18,7	81,3	100,0

$\chi^2:0,383$

P:0,536

df:1

C:0,027

Katılımcıların çevre sorunları ile ilgili herhangi bir toplantı veya seminere katılıp katılmama durumuna baktığımızda (Tablo 39), katılımcıların çevre sorunları ile ilgili herhangi bir toplantı veya seminere katılmadığını ifade edenlerin genel toplamda oranı % 80,2, katıldığını ifade edenlerin oranı ise % 19,8 olarak tespit edilmiştir.

Çevre sorunları ile ilgili toplantı veya seminere katıldığını ifade eden erkek katılımcıların oranı % 20,9’ kadın katılımcıların oranı ise % 18,7’dir. Toplantı ve seminere katılmadığını ifade eden erkek katılımcıların oranı % 79,1 iken kadın

katılımcıların oranı % 81,3'tür. Toplantıya katılmama sebepleri konuya ilgisizlikleri olacağı gibi, basit görme, önemsememe olabilir.

Tablo 39 'dan da anlaşıldığı gibi cinsiyete göre toplantıya katılma durumu konusundaki algılamalarında ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,536$).

Sınıf öğretmenliği 2, 3 ve 4. sınıfa devam eden öğretmen adaylarının çevre ve çevre sorunlarına yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla yapılan araştırmanın sonucunda öğretmen adaylarının çevre sorunlarını az da olsa takip ettikleri ancak çevre ile ilgili etkinliklere pek katılmadıkları görülmektedir (A.Erdem vd., 2009: 1-14).

Üniversite öğrencilerinin çevre sorunlarına duyarlılıkla ilgili çalışmada, öğrencilerin büyük bir çoğunluğu (% 70,8) çevre konusunda yapılan seminer, panel, konferans gibi bilimsel çalışmalara bazen katıldıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin (% 52,2) çevre konusunda çalışan gönüllü kuruluşların çalışmalarına bazen, (% 38,7) asla katılmadıklarını ve (% 9,1) ise her zaman katıldıklarını ifade etmektedir. Öğrencilerin önemli bir oranının (% 38,7) çevre konusunda çalışan gönüllü kuruluşların çalışmalarına asla katılmadığı söylenebilir (Çabuk ve Karacaoğlu, 2003: 190–198). Orta öğretim öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmaya göre çevre ile ilgili konferans, panel ya da toplantılara hiç katılmadıklarını ve ilgi duymadıklarını belirtenlerin oranı 9. ve 11. sınıfta ve genel durumda % 40 civarındadır. 10. sınıflarda ise bu oran % 50'yi aşmaktadır (Şahin ve Gül, 2009: 541–556).

İlköğretim öğrencilerin çok büyük bir bölümünün çevre ile ilgili konuların eğitimini almasına rağmen çevre ile ilgili etkinliklere katılımlarının oldukça düşük seviyede olduğu belirlenmiştir. Yedinci sınıf öğrencilerinin sadece % 19,9'unun, sekizinci sınıf öğrencilerinin ise sadece % 26,9'unun çevre ile ilgili herhangi bir etkinliğe katıldıkları tespit edilmiştir (Sağır vd., 2008: 496-511).

Eğitimin içerisinde bulunan gerek ilköğretim ve ortaöğretim gerekse yüksek öğretim öğrencilerinin çevre sorunları ile ilgili toplantı, seminer ve konferansa yüksek oranda katılmamaları dikkat çekicidir.

8.ÖRNEKLEMİN HAVA KİRLİLİĞİ İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI

Bilindiği üzere kirliliğin kaynağı olarak bilinen karbon monoksit, motorlu araçların egzozundan, petrol, odun ve kömür yakımı sonrası çıkan partikül ve gazlardan havaya karışmaktadır. Kükürt dioksit, içeriğinde kükürt bulunan yakıtların yanması esnasında çıkan gazdır. Bu gazlar fosil yakıtların kullanıldığı kesimlerde ve sanayi tesislerinin olduğu alanlarda sıklıkla bulunmaktadır.

Tablo 40:Yaş Gruplarına Göre Temiz Hava İçin Neler Yaptıkları

YAŞ GRUPLARI	Temiz bir hava için öncelikle neler yapıyorsunuz?					TOPLAM	
	Zorunlu olmadıkça kendi arabama binmem.	Sprey, deodorant vs. kullanmam.	Ağaç dikiyorum.	Isınmada kullandığım yakıtın çeşidine ve kalitesine dikkat ederim.	Havanın temiz olması yada olmaması benim için önemli değil, önemli olan ihtiyaçlarımın giderilmesidir.		
18-25	S	16	31	45	24	10	126
	%	12,7	24,6	35,7	19,0	7,9	100,0
26-30	S	17	23	25	16	5	86
	%	19,8	26,7	29,1	18,6	5,8	100,0
31-40	S	20	53	30	42	8	153
	%	13,1	34,6	19,6	27,5	5,2	100,0
41-50	S	8	36	30	26	7	107
	%	7,5	33,6	28,0	24,3	6,5	100,0
51-60	S	7	8	9	8	0	32
	%	21,9	25,0	28,1	25,0	0,0	100,0
61 VE ÜZERİ	S	0	1	6	0	0	7
	%	0,0	14,3	85,7*	0,0	0,0	100,0

*: χ^2 :34,827

P:0,021

df:20

C:0,253

Tablo 40'da yaş gruplarına göre temiz hava için ne yaptıkları sorusuna; 18–25 yaş grubu katılımcıların % 35,7' si, 26–30 yaş grubu katılımcıların % 29,1'i, 51–60 yaş grubu katılımcıların % 28,1' i, 61 yaş grubu ve üzeri katılımcıların % 85,7' si ağaç diktiklerini ifade etmişlerdir. 31–40 yaş grubu katılımcıların % 34,6'sı ile 41–50 yaş grubu katılımcıların % 33,6'sı temiz hava için sprej, deodorant vs. kullanmadıklarını belirtmişlerdir.

61 ve üzeri yaş grubundaki katılımcılar, diğer yaş kategorilerine göre “temiz hava için ağaç dikiyorum” kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,021$).

61 ve üzeri grubundaki katılımcılar, emeklilik yaşı olması sebebiyle çalışan kişiler gibi zamanını artan kısmını değil, geniş bir bölümünü (boş zamanlarını) çevreyle ilgili işlere zaman ayırma imkânı olmaktadır. Yine bu yaşlardaki kişilerde iş hayatının ve çocuklarının eğitim gibi meşguliyetlerinin olmaması, dünyevi beklentilerin azalması da kişilerin bakışların tabiata çevirmelerinde etkili olmaktadır. Ayrıca sağlıklı yaşamın öneminin bu yaşlarda daha iyi anlaşılması da bu tür davranışlarda bulunmalarında etkili olmaktadır. Bunlara ilave olarak Kayseri’de bağ kültürünün ayrı bir yerinin olması da temiz hava açısından önemlidir.

Tablo 41: Meslek Gruplarına Göre Temiz Hava İçin Neler Yaptıkları

MESLEK GRUPLARI	Temiz bir hava için öncelikle neler yapıyorsunuz?					TOPLAM	
	Zorunlu olmadıkça kendi arabama binmem.	Sprey, deodorant vs. kullanmam.	Ağaç dikiyorum.	Isınmada kullandığım yakıtın çeşidine ve kalitesine dikkat ederim.	Havanın temiz olması ya da olmaması benim için önemli değil,		
EV HANIMI	S	14	41	33	36	10	134
	%	10,4	30,6	24,6	26,9	7,5	100,0
İŞÇİ	S	10	27	10	17	7	71
	%	14,1	38,0	14,1	23,9	9,9	100,0
MEMUR	S	11	19	21	11	1	63
	%	17,5	30,2	33,3	17,5	1,6	100,0
ESNAF	S	3	22	10	13	1	49
	%	6,1	44,9	20,4	26,5	2,0	100,0
İŞSİZ	S	1	3	6	4	2	16
	%	6,3	18,8	37,5	25,0	12,5	100,0
EMEKLİ	S	2	10	12	7	1	32
	%	6,3	31,3	37,5	21,9	3,1	100,0
ÖĞRENCİ	S	5	18	27	13	4	67
	%	7,5	26,9	40,3	19,4	6,0	100,0
ÖĞRETMEN	S	13	4	11	5	0	33
	%	39,4 *	12,1	33,3	15,2	0,0	100,0
SERBEST	S	7	5	8	6	3	29
	%	24,1	17,2	27,6	20,7	10,3	100,0
DİĞER	S	2	3	7	4	1	17
	%	11,8	17,6	41,2	23,5	5,9	100,0

*: $\chi^2:65,766$

P:0,002

df:36

C:0,338

Meslek gruplarına göre temiz hava için neler yaptıkları arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 41) öğretmenler, diğer meslek gruplarına göre temiz hava konusunda “zorunlu olmadıkça kendi arabasına binmedikleri” kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($p<0,002$).

‘Havanın temiz olması ya da olmaması benim için önemli değil, önemli olan ihtiyaçlarımın giderilmesidir’ ifadesiyle işsiz katılımcılar % 12,5 oranında dikkat çekmektedirler. Onların birinci öncelik olarak ekonomik sebepleri görmekte oldukları anlaşılmaktadır.

Öğretmenler özellikle aileleri dışında sırf şahsi işlerinde kendi arabalarını değil toplu taşıma araçlarını tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Kendi arabalarına binmemelerinin sebepleri ekonomik olduğu kadar, diğer başka nedenlerde olabilir. Eğitim düzeylerinin yüksek olması çevre temizliği konusunda diğer meslek gruplarına göre daha fazla bilgiye sahip olmaları, eğitimci olmaları vb. sebepler çevreye duyarlı davranışlar sergilemelerini de zorunlu kılmış olabilir. Ankara’da yapılan çalışmada benzer bir soruya verilen cevaplar şu şekildedir: Hava kirliliğini azaltmaya katkıda bulunmak amacıyla işe bisiklet ya da otobüsle gitmeye gönüllüyüm: Her zaman % 18,8, genellikle % 23,2, bazen %19,4, çok seyrek % 10,2, hiçbir zaman % 28,4 düzeydedir (Babekoğlu, 2001: 25–38).

Ayrıca bunu Diekmann ve Preisendörfer’in Low-cost/High-cost teorisiyle açıklık getirilebilir. Bu teoriye göre “bireyler, çevreye yararlı davranışları yerine getirirken kendi açılarından “masraf-fayda” yönünü düşünürler. Eğer bir davranış bireyin rahatından fedakârlık, cebinden para harcamasını gerektirmiyorsa ve yapması kolay ise bu tür davranışlar “Low-cost”, tersi olan davranışlar ise “High-cost” davranışlar olarak ele alınmaktadır. Örneğin çöplerin ayrılması, elektrikli araç-gereçlerin düğmelerinin kapatılması, çeşmelerin kapatılması gibi davranışlar “Low-cost”, özel araba kullanımını azaltarak toplu taşıma araçlarını tercih etme, uzakta bulunan şişe toplama kumbaralarına kullanılmış şişeleri toplayıp götürme, yakıt kazanlarının rutin bir şekilde temizletilmesi, kurşunsuz benzin yerine kurşunlu benzin alınması (daha ucuz olduğu için), fabrikalara filtre taktırılması gibi

davranışlar da “High-cost” davranışlar sınıfında sayılmaktadır. Buradaki bazı sonuçları bu teori ile açıklamak mümkündür” (S.Erten, 2005: 91–100).

Tablo 42: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre Temiz Hava İçin Neler Yaptıkları

Sosyo Ekonomik Düzey		Temiz bir hava için öncelikle neler yapıyorsunuz?					TOPLAM
		Zorunlu olmadıkça kendi arabama binmem.	Sprey, deodorant vs. kullanmam.	Ağaç dikiyorum.	Isınmada kullandığım yakıtın çeşidine ve kalitesine dikkat ederim	Havanın temiz olması ya da olmaması benim için önemli değil.	
ZENGİN	S	13	18	11	24	7	73
	%	17,8	24,7	15,1 *	32,9	9,6	100,0
ORTA HALLİ	S	49	110	113	79	17	368
	%	13,3	29,9	30,7	21,5	4,6	100,0
FAKİR	S	6	24	21	13	6	70
	%	8,6	34,3	30,0	18,6	8,6	100,0

*: χ^2 :16,412

P:0,037

df:8

C:0,176

Tablo 42’de sosyo-ekonomik düzeye göre temiz hava için neler yaptıkları arasındaki dağılıma baktığımızda, ağaç dikme oranı zengin kesimde % 15,1, orta tabakada % 30,7 iken, fakir kesimde ise % 30 oranındadır. ‘Havanın temiz olması ya da olmaması benim için önemli değil, önemli olan ihtiyaçlarımın giderilmesidir’ ifadesiyle zengin katılımcılar % 9,6 oran ile dikkat çekmektedirler.

Örnekleme zengin denekler, “temiz hava için öncelikli olarak ağaç dikiyorum” kategorisinde orta halli ve fakir tabakaya göre daha düşük oranda (% 15,1) yer almakta ve ki-kare testine göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler ($p < 0,037$).

Burada orta halli ve fakir kesimin gerek köy kökenli olması, gerekse de toprakla ilişkilerini bir şekilde sürdürmeleri zengin kesime göre farklılık göstermektedir. Zengin kesimin ticaret ve zaman gerektiren işlerle uğraşmaları zaman ve emek açısından ağaç dikme noktasında onların ilgisizliğini göstermektedir.

9. ÖRNEKLEMİN SU VE TOPRAK KİRLİLİĞİ İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI

Su ve toprak hayatın sürmesinde vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Hayatın hava gibi vazgeçilmez temel kaynaklarından. Dolayısıyla canlı organizmanın hayatıyeti suya bağlıdır. Tüm canlılar gibi insanda suya muhtaçtır. Dünyanın yaklaşık olarak, dörtte üçü sularla kaplıdır. Dünyadaki suların yalnızca % 3'ü tatlı, geri kalanı ise tuzludur. İnsanlar kendi elleri ile kirlettikleri suyu temizlemek içinde büyük miktarda para sarf etmektedirler.

Dünyadaki toprakların yalnız onda birinde tarım yapmak mümkün görünmektedir. Karaların önemli bir kısmı çöller ve buzullarla kaplıdır. Bundan dolayı tarım alanı için yararlanılabilir toprak alanı sınırlıdır.

O halde elimizde sınırlı şekilde mevcut bulunan bu değerleri birde kendi ellerimizle kirleterek kullanılamaz hale getirdiğimizde, kendi yaşam alanımızı iyice daraltmış olacağız demektir.

Tablo 43: Örneklemin Cinsiyete Göre Suyun Temiz Tutulması ve Kullanımı İçin Neler Düşündükleri ve Yaptıkları

CİNSİYET	Suyun temiz tutulması ve kullanımı konusunda neler düşünüyorsunuz ve yapıyorsunuz?						TOPLAM
	Gereksiz yere kullanmam	Açık muslukları kapatırım.	Çamaşır deterjanları satın alırken çevreye zararlı olup olmadığına dikkat ederim.	Şehir şebeke suyunun aşırı bir şekilde klorlanmasından rahatsız oluyorum	Bu güne kadar bu konuyu hiç düşünmedim ve bir şey yapmadım.		
ERKEK	S	111	90	15	27	6	249
	%	44,6	36,1	6,0	10,8	2,4	100,0
KADIN	S	112	98	20	27	5	262
	%	42,7	37,4	7,6	10,3	1,9	100,0

$\chi^2:0,820$

P:0,936

df:4

C:0,40

Suyun temiz tutulması ve kullanımı konusunda neler düşünüyorsunuz ve yapıyorsunuz? Sorusuna (Tablo 43) ki-kare testine göre anlamsız ($p>0,936$) ama bir fikir verme açısından frekans ve yüzde dağılımlarına göre bir değerlendirme

yapmak gerekirse, ‘suyu gereksiz yere kullanmam’ diyen erkek katılımcıların oranı % 44,6, kadın katılımcıların oranı % 42,7 olarak cevap vermişlerdir. ‘Açık muslukları kapatırım’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 36,1, kadın katılımcıların oranı % 37,4’tür. ‘Çamaşır deterjanları satın alırken çevreye zararlı olup olmadığına dikkat ederim’ diyen erkek katılımcıların oranı % 6, kadın katılımcıların oranı 7,6’dır. ‘Şehir şebeke suyunun aşırı bir şekilde klorlanmasından rahatsız oluyorum’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 10,8, kadın katılımcıların oranı % 10,3’tür. Suyun kullanımıyla ilgili olarak ‘bu güne kadar bu konuyu hiç düşünmedim ve bir şey yapmadım’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 2,4, kadın katılımcıların oranı % 1,9’dur.

Suyun kullanımı konusunda ‘bugüne kadar bu konuyu hiç düşünmedim ve bir şey yapmadım’ kategorisinde erkek katılımcılar, kadınlara göre daha ilgisiz görünmektedirler. Yine burada kadın katılımcıların gerek ‘açık muslukları kapatırım’ gerekse ‘çamaşır deterjanları satın alırken çevreye zararlı olup olmadığına dikkat ederim’ ifadelerine katılma oranı erkeklerden daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 44: Örneklemin Toprağın Temiz Tutulması İçin Neler Yaptıkları

CİNSİYET	Toprağın temiz tutulması konusunda neler yapıyorsunuz?						TOPLAM
	Kullanılmış şişe, teneke kutu ve kâğıtları geri dönüşüm kutusuna atıyorum.	Kullanılmış pilleri gelişigüzel atmam	Çimlere basmam basanları uyarırım.	Etrafıma tükürmem bunu yapanları uyarırım.	Bu güne kadar bu konuyu hiç düşünmedim ve bir şey yapmadım.		
ERKEK S	111	57	23	38	20	249	
%	44,6	22,9	9,2	15,3	8,0	100,0	
KADIN S	116	61	27	49	9	262	
%	44,3	23,3	10,3	18,7	3,4	100,0	

$\chi^2:6,212$

P:0,184

df:4

C:0,110

Toprağın temiz tutulması konusunda neler yapıyorsunuz? Sorusuna (Tablo 44) ki-kare testine göre anlamsız ($p>0,184$) ama bir fikir verme açısından frekans ve yüzde dağılımlarına göre bir değerlendirme yapmak gerekirse, ‘kullanılmış şişe, teneke kutu ve kâğıtları geri dönüşüm kutusuna atıyorum’ ifadesine katılan

erkeklerin oranı % 44,6, kadınların oranı % 44,3 olarak cevap vermişlerdir. ‘Kullanılmış pilleri gelişigüzel atmam’ diyen erkek katılımcıların oranı % 22,9, kadın katılımcıların oranı % 23,3’tür. ‘Çimlere basmam basanları uyarırım’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 9,2, kadın katılımcıların oranı % 10,3’tür. ‘Etrafıma tükürmem bunu yapanları uyarırım’ diyen erkek katılımcıların oranı % 15,3, kadın katılımcıların oranı % 18,7’dir. ‘Bu güne kadar bu konuyu hiç düşünmedim ve bir şey yapmadım’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 8, kadın katılımcıların oranı % 3,4 düzeyindedir.

Genel olarak toprağın temiz tutulması konusuna baktığımızda ‘kullanılmış pilleri gelişigüzel atmam’, ‘çimlere basmam, basanları uyarırım’, ‘etrafıma tükürmem bunu yapanları uyarırım’ kategorilerinde kadınların erkeklere göre oransal olarak nispeten daha duyarlı olduğu görülmektedir.

Toprağın temiz tutulması konusunda neler yapıyorsunuz? Sorusuna (Ek Tablo 3) yaş grupları arasındaki dağılımda ki-kareye göre anlamsız ($p>0,484$) ama bir fikir verme açısından frekans ve yüzde dağılımlarına göre bir değerlendirme yapmak gerekirse; ileriki yaş gruplarında ‘kullanılmış pilleri gelişigüzel atmam’ kategorisinde yaş ilerledikçe oran düşmektedir. ‘Kullanılmış pilleri gelişigüzel atmam’ kategorisinde 18–25 yaş grubu deneklerin oranı % 22,2, 26–30 yaş grubu deneklerin oranı % 29,1 düzeyindedir. 31–40 yaş grubu deneklerin oranı % 24,2, 41–50 yaş grubu deneklerin oranı % 17,8, 51–60 yaş grubu deneklerin oranı % 15,6, 61ve üzeri yaş grubu deneklerin oranı ise % 14,3’tür. Buradan da anlaşılacağı gibi kullanılmış pillerin çevreye zarar verdiği ileriki yaşlarda fazla bilinmemektedir. Kullanılmış şişe, teneke kutu ve kâğıtları geri dönüşüm kutusuna attığını belirtenler de 51–60 ve üzeri yaş grubunda yüksek orandadır.

10. ÖRNEKLEMİN GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI

Tablo 45: İlçelere Göre Gürültü Kirliliği Dağılımı

İLÇELER	Gürültü kirliliği önlemek için öncelikle neler yapıyorsunuz?							TOP-LAM
	Radio, tv. tlf, bilgisayar vb iletişim araçlarını yüksek ses dinlemem	Ulaşım araçlarını gürültü kirliliği verecek şekilde kullanmam	Bir başkası ile konuşurken(arabad a evde, iş yerinde, sokakta) çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde konuşurum	Düğün ve şenlikleri, çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde yaparım	Bu konulara fazla dikkat etmem.	Bunların dışında.		
MELIKGAZI	S	108	34	58	4	7	1	212
	%	50,9	16,0	27,4	1,9	3,3	0,5	100,0
KOCASINAN	S	110	21	53	10	11	2	207
	%	53,1	10,1	25,6	4,8	5,3	1,0	100,0
TALAS	S	42	8	30	1	8	3	92
	%	45,7	8,7	32,6	1,1	8,7	3,3 *	100,0

*: χ^2 :18,474

P:0,047

df:10

C:0,187

İlçelere göre gürültü kirliliği konusundaki dağılıma baktığımızda (Tablo 45); ‘Radio, tv. tlf, bilgisayar vb iletişim araçlarını yüksek sesle dinlemem’ ifadesine katılanlar Melikgazi ilçesinde % 50,9, Kocasinan ilçesinde % 53,1, Talas ilçesinde % 45,7 oranında gözükmemektedir. Bu konulara fazla dikkat etmem’ diyenlerin oranı Melikgazi ilçesinde % 3,3, Kocasinan ilçesinde % 5,3, Talas ilçesinde % 8 düzeyindedir.

Talas ilçesindeki katılımcılar, diğer ilçelere göre “bunların dışında” kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak farklılaşmaktadırlar ($p < 0,047$).

Talas ilçesi yeşilliği ile diğer ilçelerden farklı oluşu dikkatleri çekmektedir. Gürültü kirliliği konusunda bu konulara fazla dikkat etmeyenler en fazla Talas ilçesindedir (% 8,7). Buradan da anlaşıldığı gibi Talas ilçesindekiler gürültü kirliliği konusunda fazla rahatsız değildirler. Bunun sebebi olarak Talas ilçesinde ana arter yolların fazla olmayışı, Melikgazi ve Kocasinan ilçeleri merkez olmaları sebebiyle nüfus yoğunluğu ve buna bağlı olarak artan trafik yükü, gürültü kirliliği konusunda bu ilçelerde yaşayan kişilerde rahatsızlıkları artırmaktadır.

‘Bunların dışında’ gürültü kirliliği ise, yeni yapılaşmadan, komşuluk ilişkilerinden kaynaklanan gürültü kirliliğini ifade etmektedirler.

Tablo 46: Gürültü Kirliliği İçin Neler Yaptıkları

CİNSİYET	Gürültü kirliliği önlemek için öncelikle neler yapıyorsunuz?						TOPLAM
	Radio, tv, tlf, bilgisayar vb iletişim araçlarını yüksek ses dinlemem	Ulaşım araçlarını gürültü kirliliği verecek şekilde kullanmam	Bir başkası ile konuşurken(arabada, evde, iş yerinde, sokakta)çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde konuşurum	Düğün ve şenlikleri, çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde yaparım	Bu konulara fazla dikkat etmem.	Bunların dışında.	
ERKEK S	123	35	56	11	18	6	249
%	49,4	14,1	22,5	4,4	7,2	2,4*	100,0
KADIN S	137	28	85	4	8	0	262
%	52,3	10,7	32,4	1,5	3,1	0,0	100,0

*: $\chi^2:20,291$

P:0,001

df:5

C:0,195

Tablo 46’da görüldüğü gibi örneklemin gürültü kirliliği konusundaki dağılıma baktığımızda, radio, tv, tlf, bilgisayar vb iletişim araçlarını yüksek sesle dinlemediklerini ifade eden erkek katılımcıların oranı % 49,4 iken kadın katılımcıların % 52,3 oranında görülmektedir. ‘Ulaşım araçlarını gürültü kirliliği verecek şekilde kullanmam’ diyen katılımcıların oranı erkeklerde % 14,1 kadın katılımcıların oranı % 10,7’dir. ‘Bir başkası ile konuşurken (arabada, evde, iş yerinde, sokakta) çevreyi rahatsız etmeyecek şekilde konuşurum’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 22,5 iken kadın katılımcıların oranı % 32,4’tür. ‘Bu konulara fazla dikkat etmem’ diyen erkek katılımcıların oranı % 7,2 kadın katılımcıların oranı % 3,1’olarak tespit edilmiştir.

Gözlemlerimizde gerek toplu taşıma araçlarında gerekse çarşı pazarlarda erkek katılımcılar kadınlara oranla gürültü kirliliği noktasında daha dikkatsiz olduğudur.

Erkek katılımcılar, kadınlara göre “bunların dışında” gürültü kirliliği kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,001$).

Bunların dışında olarak şunları belirtmektedirler. Araba kullanırken klakson çalmam, yüksek sesle araba kullanmam, gürültü yapanları uyarıyorum, komşuları rahatsız edici davranışlarda bulunmuyorum.

11. ÖRNEKLEMİN AĞAÇ BİTKİ VE HAYVANLARIN KORUNMASI İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI

Tablo 47: Örneklemin Cinsiyete Göre Ağaç, Bitki ve Hayvanları Korumak İçin Neler Yaptıkları

CİNSİYET	Ağaçların, bitkilerin ve hayvanların korunması için neler yapıyorsunuz?								TOP-LAM
	Mümkün oldukça her yıl ağaç dikerim	Ağaçlara zarar verenleri uyarırım	Çevre koruma dernek ve vakıflara üyeyim.	Ağaç dikenleri takdir ediyorum	Yeşili korumak için kullanılmış kâğıt, kitap vb şeyleri ayrıştırıyorum	Hayvanlara zarar verenleri uyarıyorum	Kışın yiyecek bulamadıklarında yiyecek veriyorum.	Bu konulara fazla dikkat etmem.	
ERKEK S	34	85	9	67	25	17	5	7	249
%	13,7	34,1	3,6	26,9	10,0	6,8	2,0	2,8	100,0
KADIN S	28	87	8	65	34	17	14	9	262
%	10,7	33,2	3,1	24,8	13,0	6,5	5,3	3,4	100,0

$\chi^2:6,252$

P:0,511

df:7

C:0,110

Tablo 47’de ağaçların, bitkilerin ve hayvanların korunması için neler yapıyorsunuz? Sorusuna katılımcılar şu şekilde cevap vermişlerdir. Ki-kare testine göre anlamsız ama bir fikir verme açısından frekans ve yüzde dağılımlarına göre bir değerlendirme yapmak gerekirse, ‘mümkün oldukça her yıl ağaç dikerim’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 13,7, kadın katılımcıların oranı % 10,7’dir. ‘Ağaçlara zarar verenleri uyarırım’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 34,1, kadın katılımcıların oranı % 33,2’dir. ‘Çevre koruma dernek ve vakıflara üyeyim’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 3,6, kadın katılımcıların oranı % 3,1’dir. ‘Ağaç dikenleri takdir ediyorum’ diyen erkek katılımcıların oranı % 26,9, kadın katılımcıların oranı ise % 24,8’dir. ‘Yeşili korumak için kullanılmış kâğıt, kitap vb şeyleri ayrıştırıyorum’ diyen erkek katılımcıların oranı % 10, kadın katılımcıların oranı % 13’tür. ‘Hayvanlara zarar verenleri uyarıyorum’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 6,8 kadın katılımcıların oranı % 6,5’tir. ‘Kışın yiyecek bulamadıklarında yiyecek veriyorum’ diyen erkek katılımcıların oranı % 2, kadın katılımcıların oranı % 5,3’tür. ‘Bu konulara fazla dikkat etmem’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 2,8, kadın katılımcıların oranı % 3,4’tür.

Ağaç dikme işinin fiziki güç gerektirmesinden dolayı erkeklerde bu oran daha yüksektir. Bununla birlikte kadınların analık şefkat ve merhametinden ‘koruyuculuk’ duygusundan kaynaklanan ‘kışın yiyecek bulamadıklarında yiyecek veriyorum’ ifadesine erkeklerden daha yüksek düzeyde katılmışlardır. Ayrıca ‘yeşili korumak için kullanılmış kâğıt, kitap vb şeyleri ayrıştırdığını’ belirten kadınların oranı da erkeklerden daha yüksektir. Ağaçlara ve hayvanlara zarar verenleri ‘uyarı’ konusunda erkekler, kadınlara oranla daha yüksek düzeydedir. Burada uyarı sonucunda karşı bir tepki görme ihtimalinin varlığı kadınlarda düşük çıkmasına sebep olabilmektedir.

12. ÖRNEKLEMİN TÜKETİM -ÇEVRE KİRLİLİĞİ İLE İLGİLİ DAVRANIŞLARI

“Toplumsal ve politik baskıların da artmasıyla işletmeler, çevre kirliliğini önlemek, atıkları azaltmak, hatta tamamen ortadan kaldırmak amacıyla yeşil ürünler üretmeye, atıkları ve kirliliği önleyecek ve kontrol edecek üretim teknolojilerini ve yöntemlerini uygulamaya, daha az kaynak tüketen paketleme ve tasarımlar yapmaya ve geri dönüşümü mümkün kılacak çalışmalara yönelmişlerdir. Tüketiciler de bir yandan yeniliği, kaliteyi ve teknolojik üstünlüklerle donanımlı ürünleri talep ederken diğer yandan da işletmelerden çevreye duyarlı çabalar beklemektedirler” (Ay ve Ecevit, 2005: 238–263).

Tablo 48: Cinsiyete Göre Tüketim- Çevre İlişkisi

CİNSİYET	Çevre kirliliği tüketim ilişkisi konusunda ne tür davranışta bulunuyorsunuz?						TOP-LAM
	Çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum.	Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığıdır.	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim.	Alışverişe dönüşünde, kullandığım poşetleri tekrar kullanıyorum.	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmem.		
ERKEK	S	16	87	44	80	22	249
	%	6,4	34,9 *	17,7	32,1	8,8	100,0
KADIN	S	9	53	61	114	25	262
	%	3,4	20,2	23,3	43,5	9,5	100,0

*: $\chi^2:18,801$

P:0,001

df:4

C:0,188

Örneklemin cinsiyete göre tüketim-çevre arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 48) ‘çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum’ diyen erkeklerin oranı % 6,4 iken kadınlarda bu oran % 3,4 düzeyinde görülmektedir. ‘Alışveriş dönüşünde, kullandığım poşetleri tekrar kullanıyorum’ ifadesine katılan erkek katılımcılarda % 32,1 kadın katılımcılarda % 43,5 düzeyindedir. ‘Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim’ diyen erkek katılımcıların oranı % 17,7 iken kadın katılımcılarda bu oran % 23,3 düzeyine yükselmektedir. ‘Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmem’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 8,8, kadın katılımcıların oranı % 9,5 olarak tespit edilmiştir.

‘Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığıdır’ diyen erkek katılımcıların oranı % 34,9 iken, bu oran kadın katılımcılarda % 20,2 düzeyinde kalmaktadır.

Erkek katılımcılar, kadınlara göre “doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığı” kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p < 0,001$).

“Çevre sorunlarından en çok etkilenenler arasında bulunan kadınlar; yaşam standartlarını düşürmeden tüketim alışkanlıkları ve davranışlarını çevre lehine değiştirerek, doğayı kirletmeyen ve yenilenebilen ürünler seçerek, enerji kaynaklarını bilinçli kullanarak, evsel atıkları azaltarak ve verimli hale getirerek, çocuklarını çevre konusunda bilinçlendirerek çevre korunmasına katkıda bulunabilirler” (Eser ve Özgen, 1993: 53). Ayrıca medyada kadına; sürekli tüketen, israf eden ve lükse düşkün biçimde olumsuz yer verilmesi yerine “doğru tüketen kadın” modeline yer verilmesi kadının medyada doğru yer alış biçimi açısından da önemlidir (T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, “Politika Dökümanı Kadın ve Çevre”, 2008: 9).

Ömer Torlak, tüketici ahlâkının boyutlarını ortaya koyabilmek, tüketici olarak üniversite öğrencilerinin tüketici ahlâkı açısından olumlu ya da olumsuz yönlerini belirleyebilmek ve satın alma davranışları arasındaki ilişkileri analiz edebilmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmada öğrencilerin çevre dostu ürünlere karşı tutumları da analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, öğrenciler daha sık tükettikleri gıda ve temizlik ürünlerinde çevre dostu olanlara daha fazla

ödemedede bulunma eğiliminde iken, kozmetik ve petrol ürünlerine bir miktar daha az ödemedede bulunma eğilimindedirler. Bununla beraber, çevre dostu ürünlere daha fazla ödemedede bulunma niyetleri ile öğrencilerin cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmış olup, kız öğrencilerin çevre dostu ürünlere erkek öğrencilere oranla daha fazla ödeme niyetinde olduğu belirlenmiştir (Torlak, 2001: 325–326).

Tablo 49: Medeni Durumu Göre Tüketim- Çevre İlişkisi

MEDENİ DURUM	Çevre kirliliği tüketim ilişkisi konusunda ne tür davranışta bulunuyorsunuz?						TOP-LAM
	Çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum.	Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığının artmasıdır.	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim.	Alışverişimde, kullandığım poşetleri tekrar kullanım.	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmem.		
BEKÂR	S	7	38	42	44	13	144
	%	4,9	26,4	29,2	30,6	9,0	100,0
EVLİ	S	14	100	60	139	32	345
	%	4,1	29,0	17,4	40,3	9,3	100,0
EŞİ ÖLMÜŞ VE BOŞANMIŞ	S	4	2	3	11	2	22
	%	18,2*	9,1	13,6	50,0	9,1	100,0

*: $\chi^2:22,305$

P:0,004

df:8

C:0,205

Örneklemin medeni duruma göre tüketim-çevre arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 49); ‘Çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum’ diyen bekâr katılımcıların oranı % 4,9 iken evli katılımcıların oranı % 4,1 eşi ölmüş ve boşanan katılımcıların oranı ise % 2,8 düzeyinde görmekteyiz.

‘Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığıdır’ ifadesine katılan bekâr katılımcıların oranı % 26,4 iken evli katılımcılarda bu oran % 29 eşi ölmüş ve boşanan katılımcılarda ise % 9,1 düzeyindedir. ‘Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim’ ifadesine katılan bekâr katılımcıların oranı % 29,2 iken evli katılımcıların oranı % 17,4, eşi ölmüş ve boşanan katılımcıların oranı % 13,6’dır. Bekârlar alışverişlerde ürünlerin geri dönüşümlü olmasına evlilere ve boşananlara göre daha dikkatlidirler. Konu ile ilgili bir başka çalışmada (Babekoğlu, 2001: 80–85) benzer soruya şu şekilde cevap verilmiştir: Bir seçim yapma olanağı olduğunda her zaman çevreye en az zarar verecek ürünleri tercih

ederim: Her zaman % 64,1, genellikle % 23,2, bazen % 8,4, çok seyrek % 2,0 hiçbir zaman % 2,3 oranındadır.

‘Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmem’ diyen bekâr katılımcıların oranı % 9, evli katılımcıların oranı % 9,3, eşi ölmüş ve boşanan katılımcıların oranı % 9,1’dir. Burada oranlar birbirine yakın düzeydedir, medeni durum açısından bir farklılık görülmemektedir.

‘Alış verişe dönüşünde, kullandığım poşetleri tekrar kullanıyorum’ ifadesine katılan bekâr katılımcıların oranı % 30,6, evli katılımcıların oranı % 40,3 eşi ölmüş ve boşanan katılımcıların oranı % 50 olarak tespit edilmiştir..

Eşi ölmüş ve boşanmış katılımcılar, diğer kategorilerine göre “çevreyi kirletmemek için az alış veriş yapıyorum’ ifadesiyle çevre kirliliği-tüketim kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar. ($p < 0,004$)

Evren ve örneklem göz önünde bulundurulduğunda boşanmış ve eşi ölmüş olanların küçük grup olduğunu biliyoruz. Boşanmış ve eşi ölmüş katılımcılar hayat şartlarının zorluğu ve ekonomik durumların verdiği sıkıntılar sebebiyle az alış veriş yapmalarını zorunlu kılmış olabileceği gibi, yalnızlığın verdiği sorunlar sebebiyle de çevreye olan ilgilerinin artmasını sağlamış olabilir.

Tablo 50: Eğitim Düzeyine Göre Tüketim- Çevre İlişkisi

EĞİTİM DURUMU	Çevre kirliliği tüketim ilişkisi konusunda ne tür davranışta bulunuyorsunuz?					TOP-LAM	
	Çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum.	Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığının artmasıdır.	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim	Alışverişimde, kullandığım poşetleri tekrar kullanırım.	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmem.		
OKURYAZAR DEĞİL	S	2	3	5	5	2	17
	%	11,8	17,6	29,4	29,4	11,8	100,0
İLKOKUL MEZUNU	S	5	32	13	46	12	108
	%	4,6	29,6	12,0	42,6	11,1	100,0
ORTAOKUL MEZUNU	S	5	9	16	37	6	73
	%	6,8	12,3 *	21,9	50,7	8,2	100,0
LİSE MEZUNU	S	11	59	36	56	16	178
	%	6,2	33,1	20,2	31,5	9,0	100,0
ÜNİV. MEZUNU	S	2	37	35	50	11	135
	%	1,5	27,4	25,9	37,0	8,1	100,0

*: $\chi^2:28,318$

P:0,029

df:16

C:0,229

Örneklemin eğitim düzeyine göre tüketim-çevre kirliliği arasındaki dağılıma baktığımızda; (Tablo 50) ‘Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığının artmasıdır’ ifadesine katılan okuryazar olmayan katılımcıların oranı % 17,6, ilkokul mezunu katılımcıların oranı % 29,6, ortaokul mezunu katılımcıların oranı % 12,3, lise mezunu katılımcıların oranı % 33,1, üniversite mezunu katılımcıların oranı % 27,4’tür.

Ortaokul mezunu katılımcılar, diğer eğitim düzeylerine göre ‘doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığının artmasıdır’ kategorisinde daha düşük oranda yer almakta ve ki-kare testine göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler ($p < 0,029$).

Bu sonuçta görüldüğü gibi ortaokul mezunları tüketim ile çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi okuyamamışlardır. Yine burada herhangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat etmem ifadesine katılanlar eğitim seviyesi düştükçe oran artmaktadır.

Babekoğlu tarafından yapılan, “Tüketicilerin Demografik Özellikleri ve Bireysel Tutumlarının Sorumlu Tüketim Davranışları Üzerindeki Etkisi” konulu çalışmada evsel atıkları ayırıp gerekli merkezlere ulaştıran, kimyasal madde içeren ürünleri satın almayan ve çevresel nedenlerle gönüllü olarak bir dilekçeyi imzalayan ya da gösteriye katılan tüketiciler yüksek öğrenim düzeyindekiler arasında daha fazla görülmüştür (Babekoğlu, 2001: 125).

Tablo 51: Sosyo Ekonomik Düzeye Göre Tüketim- Çevre İlişkisi

SOSYO EKONOMİK DÜZEY	Çevre kirliliği tüketim ilişkisi konusunda ne tür davranışta bulunuyorsunuz?						TOP-LAM
	Çevreyi kirliletmemek için az alışveriş yapıyorum.	Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığıdır	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim.	Alışverişimde, kullandığım poşetleri tekrar kullanırım.	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmem.		
ZENGİN S	1	27	13	22	10	73	
%	1,4	37,0	17,8	30,1	13,7	100,0	
ORTA HALLİ S	17	99	82	143	27	368	
%	4,6	26,9	22,3	38,9	7,3	100,0	
FAKİR S	7	14	10	29	10	70	
%	10,0 *	20,0	14,3	41,4	14,3	100,0	

*: $\chi^2:18,103$

P:0,020

df:8

C:0,185

Sosyo-ekonomik düzeye göre tüketim-çevre kirliliği arasındaki dağılımda, (Tablo 51) zengin ile ortanın üstü, fakir ile ortanın altını birleştirdiğimizde, ‘çevreyi kirliletmemek için az alışveriş yapıyorum’ ifadesine katılan zengin katılımcılar % 1,4, orta halli durumdaki katılımcılar % 4,6, fakir gruptaki katılımcılar ise % 10 oranında yer almaktadır.

Fakir katılımcılar, diğer gruptakilere göre ‘çevreyi kirliletmemek için az alışveriş yapanlar’ kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,020$).

Günümüzde bireylerin kendilerini tanımlamaları, günlük yaşamlarında satın aldıkları ve kullandıkları ürün ve hizmetler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Ürünlere, sahipleri tarafından farklı anlamlar kazandırılmaktadır. Sözgelimi cep telefonu işlevlerinin ötesinde bir statü sembolü olarak kullanan gençler için telefonun markası, rengi, şekli ve reklâmlarda sunuluş tarzı önemli birer satın alma faktörüdür.

Tüketim toplumunda satın alma, kullanmayla gelen birliktelik ve aidiyet duygusuyla desteklenmeye çalışılmıştır (Tellan, 2004: 139). Buda tüketimi kamçılacağı gibi aynı zamanda bireyler kendilerini tüketim ürünleri ile tanımlamaktadırlar.

Sosyo-ekonomik bakımdan fakir katılımcılar, temel ihtiyaçlarını bile karşılamaktan yoksundurlar, dolayısıyla tüketim minimum düzeydedir. Hal böyle olunca tüketimin az olması çevre kirliliğini de azaltmaktadır. Fakir kesimin az alışveriş yapmaları onları psikolojik olarak böyle bir savunma mekanizma geliştirmelerine de sebep olmuş olabilir.

Çevre bilinçli tüketici davranışının belirlenmesi ile ilgili olarak yapılan araştırma sonuçlarına göre psikografik (tüketici yaşam tarzları) değişkenlerin demografik değişkenlere göre çok daha etkin olduğu görülmektedir. Bireylerin inanışlarının çevresel zorluklarla mücadelede önemli rol oynadığı görülmektedir (Ay ve Ecevit, 2005: 238–263). Çevreyi kirletmemek için az alışveriş yaptığını ve alışveriş dönüşünde, kullandığı poşetleri tekrar kullandığını belirtenler en düşük oran zengin kesimde çıkmıştır.

Yapılan mülakatlarda, çevre sorunları konusunda ne tür davranışlarda bulunuyorsunuz? Sorusuna Merve Hanım şu şekilde cevap vermiştir. *“Alışveriş yaparken bazen aklıma geldikçe ürünlerin geri dönüşümlü olmasına bakarım ama benim için öncelikle ihtiyacımın giderilmesidir. Yani ekonomik olmasıdır, çünkü zor geçiniyoruz, birde ürün beğenemezlik yapamam”* (21.05.2010).

D. ÖRNEKLEMİN DİNDARLIK DURUMU VE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIK İLİŞKİLERİ

1. ÖRNEKLEMİN DİNİ İNANÇ DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Örneklemin inançla ilgili olarak Allah’a iman konusunda genel dağılım aşağıdaki şekildedir.

Tablo 52: Allah İnancı İle İlgili Durumlar

İFADELER	S	%
Allah'ın varlığına ve imanın gerçekliğine Kur' anın haber verdiği gibi inanıyorum.	433	84,7
Aile ve çevremizde gördüğümüz şekilde Allah'a inanıyorum.	47	9,2
Allah'a ve öteki dini inançlar hususlarına ancak akli ve mantıki deliller bularak inanıyorum.	10	2,0
Allah'ın varlığı ve öteki dini inançların gerçekliğini akıl ve mantık yoluyla anlamak imkânsız olmakla birlikte inanıyorum.	11	2,2
Dini inançlar konusunda birtakım kuşkularım var, ancak yine de inanıyorum.	9	1,8
Allah'a inanmıyorum.	1	0,2
TOPLAM	511	100,0

Allah inancı ile ilgili dağılıma baktığımızda Tablo 52 “Allah’ın varlığına ve imanın gerçekliğine Kur' anın haber verdiği gibi inanıyorum” diyerek şüpheye yer bırakmayan kesin bir imanla inanan katılımcıların oranı % 84,7 olarak görülmektedir. Aile ve çevresinden gördüğü şekilde Allah'a inandığını belirten geleneksel inanca sahip olan katılımcılar % 9,2 oranındadır. Her şeye bir neden ve delil arama şeklinde görülen rasyonel inanca sahip katılımcıların oranı % 2, dinin inanç meselelerini ispatlamaya çalışmanın yersiz/gereksiz olduğunu kabul ederek dini inançlara bağlı olan katılımcıların oranı ise % 2,2 düzeyindedir. Problemleri inanca sahip olan katılımcılar % 1,8 iken, inanmadığını belirten katılımcılar % 0,2 oranında yer alıp bir kişiden ibarettir.

Kutsal bir varlığı inanç bütün dinlerde mevcut olan bir olgudur. İnanç ilkeleri dinin teorik boyutunu oluştururlar.

İman kelimesinin kendisinden türediği “emn” kökü, güvenmek, güvenilir olmak, emin olmak, emniyette olmak, inanmak, (İbn Manzûr, 1990: 21-27) kendi

kendisiyle barışık olmak, içinde bir keder ya da sıkıntı hissetmemek (Fazlurrahman, 1997: 2) gibi anlamlara gelir.

İmanın terim anlamı ise, “Hz. Muhammed’in, Allah katından getirmiş olduğu dine kalp ile inanmak ve inanılan bu dine olan bağlılığı yeri geldiğinde dil ile söylemektir” (Cürcani, 1995: 40). Diğer bir ifadeyle “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, Yüce Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde onu tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmaktır (Gölcük ve Toprak, 1991: 107; Kılavuz, 1987: 17). Bu inanca sahip bulunan kimseye mümin, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de Müslüman denir.

Sosyolojik ifadesiyle inanç normu, diğer büyük dinlerde olduğu gibi İslam’da da dinin temel normunu oluşturmaktadır (Köktaş, 1993: 77). “Dini grubun birleşip kaynaşmasında ise akide, her zaman için en başta gelen temel bir role sahiptir. Her dini grup içinde toplumsal bütünleşme ve ahengin temel faktörü, grup üyelerinin dinin inançlar ve değerleri ortaklaşa olarak paylaşmalarında yatmaktadır” (Günay, 1999: 71).

İslam dininde temel inanç ilkeleri, ‘Amentü’de ifadesini bulan altı iman esasına; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahret gününe ve kaza-kadere (hayır ve şerrin Allah'tan O'nun yaratması ve takdiri ile olduğuna) kesin olarak inanmaktır.

Altı esastan oluşan iman esasların bazı kelimciler bire indirmektedirler ki bu da “Allah inanmaktır”. Allah’ın varlığına ve birliğine inanan diğer iman edilmesi gereken esaslara zaten inanır (Gölcük ve Toprak, 1991: 107).

Allah’a imandan sonra gelen iman esaslarının ikincisi peygambere inançtır. Dinin ilk muhatapları peygamberler olmuştur. Dinin anlaşılması ve öğretilmesinde peygamberlerin müstesna yeri vardır. Peygamberlerin gönderiliş gayeleri İlahi buyruğu yaşayarak insanlara örnek olmaktır.

Toplumumuzda inanç konusunda Allah’a inanan bir kimsenin diğer inanılması gerekenlere de inandığı gözlenmektedir. İnsanların bu konuda davranışlarında farklılık arz etmediğini düşündüğümüzden dolayı inanç esaslarına ayrı ayrı araştırma alanımıza almadık.

Tablo 52 'de Allah inancı ile ilgili ifadeler ve örneklemin bu konudaki tutumları görülmektedir. Buna göre örneklemin genel toplamda % 84, 7' si şüpheyi yer bırakmayan kesin bir inançla Allah'a inandıklarını ifade ederken, % 9,2'si çevrenin etkili olduğu geleneksel, taklitçi bir inanca sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmamıza katılanların Allah inancı konusunda farklı anlayışlara sahip olmakla birlikte araştırma alanımızın inançlı bir toplumsal yapıya sahip olduğu görülmektedir. Celalettin Çelik'in Konya'da yaptığı Şehirleşme ve Din çalışmasında rasyonel ve irrasyonel inanca sahip olanların oranı % 81,5 düzeyindedir (Çelik, 2002: 199). M. Emin Köktaş'ın İzmir çalışmasında aynı soruya verilen cevaplarda ise kesin inanç % 83,7, problemlili inanç % 7,7 ilgisiz inanma % 6,0 oranındadır (Köktaş 1993: 78). İnanç durumuna cinsiyet açısından baktığımızda geleneksel taklitçi bir inanca kadınların daha yatkın olduğunu görüyoruz. Problemlili, her şeye delil arayan rasyonel ve ilgisiz inanca sahip olanların erkeklerde kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir.

Ek Tablo 4 'de meslek gruplarına göre Allah'a inanç durumu arasındaki dağılıma baktığımızda 'Allah'ın varlığına ve imanın gerçekliğine Kur'anın haber verdiği gibi inanıyorum' diyen ev hanımı katılımcıların oranı % 85,8, işçi katılımcıların oranı % 87,3, memur katılımcıların oranı % 82,5, esnaf katılımcıların oranı % 83,7, işsiz katılımcıların oranı % 68,8, emekli katılımcıların oranı % 87,5, öğrenci katılımcıların oranı %79,1, öğretmen katılımcıların oranı % 97, serbest meslek sahibi katılımcıların oranı % 89,7, diğer katılımcıların oranı ise % 76,5 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 53: Örneklemin Allah İncancına Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılıkları

ALLAH İNANCI DURUMU	Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
	Duyarsız*	Duyarlı	
Allah'ın varlığına ve imanın gerçekliğine Kur' an haber verdiği gibi inanıyorum.	137	296	433
%	31,6	68,4	100,0
Aile ve çevremizde gördüğümüz şekilde Allah'a inanıyorum..	20	27	47
%	42,6	57,4	100,0
Allah'a ve öteki dini inançlar hususlarına ancak akli ve mantıki deliller bularak inanıyorum.	2	8	10
%	20,0	80,0	100,0
Allah'ın varlığı ve öteki dini inançların gerçekliğini akıl ve mantık yoluyla anlamak imkansız olmakla birlikte inanmak gerekir.	6	14	20
%	30,0	70,0	100,0
Allah'a inanmıyorum.	1	0	1
%	100,0	0,0	100,0

 $\chi^2:5,159$

P:0,271

df:4

C:0,100

İnanç durumuna göre çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki dağılıma baktığımızda tablo 53 'de, Allah'ın varlığına ve imanın gerçekliğine Kur' an haber verdiği gibi inandığını belirten katılımcılar çevreye karşı duyarlı kategorisinde % 68,4 oranında yer aldıkları görülmektedir.

Allah'a geleneksel bir şekilde (aile ve çevresinde gördüğü şekilde Allah'a inanmak gerekir) inandığını belirten katılımcılar çevreye karşı duyarlı kategorisinde % 57,4 oranında yer almaktadırlar.

Dini inançlara ilgisiz (Allah'ın varlığı ve öteki dini inançların gerçekliğini akıl ve mantık yoluyla anlamak imkânsız olmakla birlikte inandığını) bağlı olanların çevreye karşı duyarlı kategorisinde % 70 oranındadır.

Allah'a rasyonel bir şekilde (Allah inancı ve öteki dini inançlara ancak akli ve mantıki deliller bularak) inandığını belirten katılımcılar çevreye karşı duyarlılık kategorisinde diğer katılımcılara göre en yüksek oranda % 80 yer almaktadırlar.

Örneklemin inanç durumuna göre çevre sorunlarına duyarlılık konusundaki algılamalarında ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,271$).

*Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

Hipotez 6, “Allah’a inanç durumuna göre, çevre sorunlarına duyarlık konusunda farklılık olmayacağı düşünülmektedir”, Tablo 53’ün verileriyle doğrulanmaktadır.

2. ÖRNEKLEMİN DİNİ PRATİKLERLE İLGİLİ DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

İslama göre geniş anlamda ibadet, Allah'ın hoşnut ve razı olduğu bütün fiil ve davranışları kapsamına alır.

İslam âlimleri ibadetleri farklı şekillerde tasnif etmekle birlikte (farz, vacip, sünnet) genel olarak üç grupta toplamışlardır. 1. Bedenle yapılan ibadetler. Namaz, oruç ve dua gibi ibadetler bu çeşit bir ibadettir. 2. Mal ile yapılan ibadetler: İslâm'ın beş şartından biri olan zekât bu çeşit bir ibadettir ayrıca fitre, kurbanda bu cins ibadetlerdendir. 3. Hem beden hem de mal ile yapılan ibadetler: Hac böyle bir ibadettir.

“Hiçbir din sadece bir takım tasavvurlar, fikirler ve inançlar mecmuundan ibaret değildir. Esasen amel (ibadet), iman konularının ibadet alanı dediğimiz davranış alanına uygulanışından başka bir şey değildir. Bu bakımdan, geniş manada dini inanç ve tecrübeden kaynağını alan her fiil ve davranışın dinin ameli cephesi olan pratik anlatıma ya da uygulama alanına dâhil olduğunu ifade etmek gerekir” (Günay, 2003: 224–225).

Dini tecrübenin ifade şekillerinden biride ibadetlerdir. Bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri çeşitli ayinler, dua özel dini törenlere katılma, oruç ibadeti ve benzeri ibadetler dindarlığın ibadet boyutun içine girer (Köktaş 1993: 53). Kişilerin ibadetlere katılma düzeyi ve sıklığı, onların dine olan alaka ve yakınlıklarının da bir göstergesi olmaktadır. Çünkü ibadet inancın dışı yansıyan yönüdür (M. Arslan, 2004: 279)

Bu araştırmada İslam’da zorunlu olarak yerine getirilmesi gereken ibadetlere katılmayı dini pratikler boyutunda ele almaya çalıştık. İslam’da ibadetler çeşitlilik göstermesine rağmen biz bunlardan namaz ibadetini ve Kur’an okumayı ele aldık. Namaz ibadetinin süreklilik arz etmesi ve günün tamamına yayılması bu ibadeti yerine getirmeyi zorlaştırmaktadır, dolayısıyla dindarlık algısını farklılaştırmaktadır

ayrıca oruç ibadetini ise ülkemizde yüksek oranda yerine getirilmesi (Bkz. Çelik, 2002: 228; Akdoğan, 2004: 209; Arslan, 2004: 283) dindarlık algısında farklılık meydana getirmeyeceğini düşündüğümüzden araştırma alanımıza alınmamıştır. Hac ve zekât gibi ibadetler herkes tarafından gerçekleştirme imkânı bulunmadığından üzerinde durulmamıştır.

Namaz, tekbir ile başlayıp selâm ile son bulan, belli fiil ve sözleri içine alan bir ibadettir. Allah'a karşı tesbîh, ta'zîm ve şükürün ifadesidir. Namaz imandan sonra gelen ibadetlerin en önemlisidir. Namaz İslam dininin en başta gelen emirlerinden birisidir. Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde “Namaz dinin direğidir” buyurmuştur. Ergenlik çağına gelmiş bütün inananların sorumlu olduğu bir ibadettir. İslam âlimleri namazı Müminin Rabbi ile irtibata geçmesini sağlayan iletişim vasıtası olarak görmüşlerdir. Namaz ibadetinin şartlarından birisi temizliktir. Temizlik olmazsa namaz olmaz.

Tablo 54: Namaz Kılma Durumu

İFADELER	S	%
Her gün beş vakit kılıyorum.	266	52,1
Ara sıra vakit namazlarını kılıyorum.	97	19,0
Ramazanda kılıyorum.	38	7,4
Sadece Cuma ve bayram namazını kılıyorum	56	11,0
Ara sıra Cuma ve bayram namazını kılıyorum.	19	3,7
Hiç kılmıyorum	35	6,8
TOPLAM	511	100,0

Örnekleme katılanların günlük namaz kılma durumları şu şekildedir; (Tablo 54) Beş vakit namaz kıldığını belirten katılımcıların oranı % 52,1 olarak görülmektedir. Ara sıra namaz kılan katılımcıların oranı % 19, Ramazan ayında namaz kılan katılımcıların oranı % 7,4, sadece Cuma ve bayram namazı kılan katılımcıların oranı % 11, ara sıra Cuma ve bayram namazı kılan katılımcıların oranı

% 3,7 olarak tespit edilmiştir. Hiç namaz kılmadığını belirtenler ise % 6,8 oranındadır. Ali Akdoğan'ın Trabzon ilinde yaptığı araştırmada da bu tespitlere yakın neticeler elde edilmiştir (Akdoğan, 2002: 199).

“Toplumsal ahlakla ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir konu da temizliktir. Bu konuda da dinin etkileri büyüktür. İslam dini temizliğe büyük bir önem vermiştir. Özellikle dini pratiklere sıkı bir biçimde bağlı olanlar, maddi temizliğin dini temizlik ve dini temizliğinde ahlaki temizlik için şart olduğunu söylemektedirler. Nasıl ki ibadet insanı hem madden hem de manen temiz kılmakta ise, zekât ve sadakaların da malın ve servetin temizlenme yolları olduğu ifade edilmektedir” (Günay, 1999: 225).

Kayseri muhafazakâr bir yöre olduğu için insanlar genellikle dini ibadetlere karşı daha dikkatlidirler. Özellikle ibadetler içerisinde namazın yeri daha da farklıdır. Bununla birlikte herkesin aynı şekilde namaz ibadetine düşkün olduğu söylenemez.

Örneklemin eğitim düzeyi ile namaz ibadetini yerine getirme arasındaki dağılıma baktığımızda (Ek Tablo 5) ‘her gün beş vakit namaz kıldığını’ belirten katılımcıların dağılımı şu şekildedir. Beş vakit namazı kıldığını belirten okuryazar olmayan katılımcıların oranı % 58,8, ilkokul mezunu katılımcıların oranı % 63, ortaokul mezunu katılımcıların oranı % 49,3, lise mezunu katılımcıların oranı % 44,4, üniversite mezunu katılımcıların oranı % 54,1,'dir. Düzenli bir şekilde beş vakit namaz kılanlar eğitim seviyesine göre farklılık arz etmektedir. Yine burada da üniversite mezunlarının bu ibadeti yerine getirme oranı dikkat çekmektedir.

Tablo 55: Namaz Kılma Durumuna Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

NAMAZ KILMA DURUMU		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız*	Duyarlı	
Her gün beş vakit kılıyorum.	S	74	192	266
	%	27,8	72,2	100,0
Ara sıra vakit namazlarını kılıyorum.	S	27	70	97
	%	27,8	72,2	100,0
Ramazanda kılıyorum.	S	15	23	38
	%	39,5	60,5	100,0
Sadece Cuma ve bayram namazını kılıyorum **	S	33	42	75
	%	44,0	56,0	100,0
Hiç kılmıyorum	S	17	18	35
	%	48,6*	51,4	100,0

*: $\chi^2:15,346$

P:0,009

df:5

C:0,171

Tablo 55’de namaz kılma durumuna göre çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki dağılıma baktığımızda, her gün beş vakit namaz kıldığını ve ara sıra vakit namazlarını kıldığını belirten katılımcıların çevreye karşı duyarlı kategorisinde diğer katılımcılara göre en yüksek oranda (% 72,2) yer aldıkları görülmektedir.

Ramazanda namaz kılan katılımcılar “çevreye karşı duyarlı olanlar” kategorisinde % 60,5 oranında yer alırken, sadece cuma ve bayram namazını kılan katılımcılar % 56 oranında yer almaktadırlar. Hiç namaz kılmayan katılımcılar ise çevreye karşı duyarlılık konusunda % 51,4 olarak tespit edilmiştir.

Hiç namaz kılmayan katılımcılar diğer namaz kılanlara göre “duyarsızlar” kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak (% 48,6) anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,009$).

Hipotez 7, ‘namaz kılan katılımcılar, namaz kılmayanlara göre çevreye daha duyarlıdırlar’, Tablo 55’in verileri ile doğrulanmaktadır

Namaz kılma oranı azaldıkça çevreye olan duyarlılık azalmaktadır. Tam tersine namaz kılma oranı yükseldikçe çevreye olan duyarlılık artmaktadır.

Temel dini bilgiye sahip olup dinin gerekliliğini yerine getiren, beş vakit namazını düzenli kılan, çevre temizliği konusunda gerekli duyarlılığı göstermektedir.

*Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

** Ara sıra Cuma ve bayram namazını kılıyorum, Sadece Cuma ve bayram namazını kılıyorum ile birleştirilmiştir.

Çevre sorunlarına duyarlılık noktasında dini bilginin azalması buna paralel olarak dini gereklilik noktasında ki düşüş sonucu çevreye olan duyarlılığın azaldığını göstermektedir (Bak. Tablo 24, 72, 62).

Namazın şartlarından olan gerek manevi gerekse maddi (fiziksel) temizliğin yapılması zorunlu bir davranıştır. Kişinin bedenini ve namaz kılacağı yeri bir anlamda çevresini temiz tutması namaz için gerekli şartlardan biridir. Temizliğin lavabodan başlayarak, suyun abdest için kullanımı ve yeryüzünün ibadet için temiz bir yer kılınması ve temiz tutulma isteği, namaz kılanlarda ister istemez bazı alışkanlıklarda kazandırmaktadır. İşte bunlardan biri de temizlik alışkanlığıdır.

Toplumumuzda yaygın olarak yapılan ibadetlerden biride Kur'an okumaktır. Hz. Peygamber gerek hadislerinde gerekse kendi davranışlarında Kur'an okumayı bir ibadet olarak telakki etmiş ve onu ümmetinin yapmasına yönelik emirler vermiştir. Konuyla ilgili olarak şunları buyurmuştur.

"Kur'anı öğrenin ve okuyun" (Tirmizi, "Fedaili'l Kur'an", 2). "Sizin en hayırlınız Kur'anı öğrenen ve öğretenidir" (Tirmizi, "Fedaili'l Kur'an", 15). "İki kişiye gıpta edilir. Birincisi Allah'ın kendisine Kur'an öğrenme imkânı verdiği kişidir. Bu kişi, gece gündüz Kur'an okur ve hükümleriyle amel eder" (Müslim, "Salatü'l Müsafirin", 266).

Kayseri de toplumun günlük yaşayışında ibadet amacıyla Kur'an okumanın önemli bir yeri vardır. Özellikle perşembe günleri ve çeşitli oturumlar sebebiyle Kur'an okunur.

Tablo 56: Kuran Okuma Durumu

Kuran-ı Kerim okuyor musunuz?	KURAN OKUMA DURUMU							TOPLAM
	Her gün okuyorum	Başına bir felaket geldiğinde okuyorum	Ramazanda Okuyorum	Cuma ve Mübarek günlerde okuyorum	Ara sırası okurum	Okuma Bilmiyorum		
ERKEK S	31	6	11	33	88	80	249	
%	12,4	2,4	4,4	13,3	35,3	32,1*	100,0	
KADIN S	42	3	21	47	97	52	262	
	16,0	1,1	8,0	17,9	37,0	19,8	100,0	

*: χ^2 :14,288

P:0,014

df:5

C:0,165

Cinsiyete göre Kur'an okuma durumuna baktığımızda Tablo 56'da ibadet maksadıyla Kur'an okuma oldukça yaygındır. Katılımcıların ancak % 25,8 okuma bilmediğinden Kur'an okumamaktadır. Erkek katılımcılarda Kur'an okuma bilmeyenlerin oranı % 32,1 iken, bu oran kadın katılımcılarda % 19,8'dir.

Erkek katılımcılar kadınlara göre "Kur'an okuma bilmiyorum" kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak farklılaşmaktadırlar ($p < 0,014$).

Kur'an eğitimi veren kuran kurslarına kızların daha yoğun bir şekilde katıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte son dönemlerde bu kursların büyüklere hizmet vermesiyle birlikte bayanların özellikle ev hanımlarının yoğun bir şekilde katıldığı gözlenmektedir.

Burada erkeklerin okuma bilmediklerinden dolayı okumamaların dışında, işlerinin yoğunluğu sebebiyle Kur'an öğrenmeye vakit bulamamalarını, öğrenmek istediklerini de belirtmektedirler.

3.ÖRNEKLEMİN DİNİ YAŞAYIŞ DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tablo 57: Dini Yaşayış Düzeyine Göre Dağılım

İFADELER	S	%
İnançlı ve ibadetlerine bağlı	248	48,6
İnançlı ibadetlerini biraz aksatıyor	239	46,7
İnançlı ibadetlerini hiç yapmıyor.	20	4,0
Dinle hiç ilgili değil	4	0,7
TOPLAM	511	100,0

Dini yaşayış düzeyine ilişkin bulgular Tablo 57'de görüldüğü gibi şekillenmektedir. Buna göre 'inançlı ve ibadetlerine bağlı' olduğunu ifade eden

katılımcılar % 48,6, ‘inançlı ibadetlerini biraz aksatan katılımcılar % 46,7, ‘inançlı ibadetlerini hiç yapmayan katılımcılar % 4, dinle ilgilenmediğini belirten katılımcılar % 0,7 oranındadır. Bu sonuçlar Tablo 59’un verileri ile de uyuşmaktadır. Nitekim inançlı ve ibadetlerine bağlı olanlar ile inançlı ibadetlerini biraz aksatanlar, kendilerini dindar olarak görenlerle yakın orandadır.

Tablo 58: Dini Yaşayış Düzeyine Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

İFADELER		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız*	Duyarlı	
İnançlıyım ve ibadetlerime bağlıyım	S	65	183	248
	%	*26,4	73,6	100,0
İnançlıyım ibadetlerimi biraz aksatıyorum	S	130	109	239
	%	54,6	45,4	100,0
İnançlıyım ibadetlerimi hiç yapmıyorum	S	14	6	20
	%	71,4	28,6	100,0
Dinle ilgilenmiyorum	S	2	2	4
	%	50,0	50,0	100,0

*: $\chi^2:50,657$

P:0,000

df:3

C:0,300

Dini yaşayış düzeyine ilişkin bulgular Tablo 58’de görüldüğü gibi şekillenmiştir. Çevre sorunlarına duyarlılık kategorisinde duyarlı olan inançlı ve ibadetlerine bağlı olan katılımcıların oranı, % 73,6, inançlı ibadetlerini biraz aksatan katılımcıların oranı % 45,4, inançlı ibadetlerini hiç yapmayan katılımcıların oranı % 28,6, dinle hiç ilgili olmadıklarını ifade eden katılımcıların oranı da % 50 olarak tespit edilmiştir.

İnançlı ve ibadetlerine bağlı olan katılımcılar, diğer katılımcılara göre ‘duyarsızlar’ kategorisinde düşük oranda yer almaktadırlar ve ki-kare testine göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler. Bu sonuçlar Tablo 61’in verileri ile de uyuşmaktadır.

* Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

4.ÖRNEKLEMİN DİNDARLIK DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Din, toplumsal dünyayı anlaşılabilir kılan ve bireyleri toplumsal düzene gönüllü ve güçlü bağlayan kurumlar ve süreçler olarak tanımlanabilir (Bryan, 2005: 248–341). İslam dini sadece bir din değil aynı zamanda politik ve sosyal doktrin setlerinden oluşmaktadır. Bu da İslam dininin hayatın her alanına ve hatta her anına yönelik olması demektir. Bu anlamda dindarlık “*dini ekoloji veya çevreden*” ayrı düşünülemez (Özbay, 2007: 1–24).

Dindarlık, “beşeri bir olgu olarak dinin, belirli bir zaman ve koşullarda belli bir kişi, grup ya da toplum tarafından yaşanmasını ifade etmektedir. Aslında dinin sosyal yaşama aktarılmış biçimi olan dindarlık, inanç, ibadet, duygu, ilgi hayal gücü, düşünce, davranış ve kültürün çeşitli biçimleri altında yaşanmaktadır. Modern din bilimcileri dindarlığı bu anlamıyla incelemek için anahtar bir kavram olarak “dini tecrübe” terimini geliştirmişlerdir” (Günay, 2006: 22–24).

Bu çerçevede din sosyologları da dini tecrübenin bireysel veya toplumsal hayatta ya da tarihsel ve sosyo-kültürel ortamı içinde büründüğü ifade biçimlerini çeşitli açılardan kategorize etmişler ve din tariflerinde temel aldıkları kriterlere göre birbirinden farklı tipolojiler ortaya koymuşlardır (Çapcıoğlu, 2008, 52).

Dindarlığın boyutlarını, bütün büyük dinleri de alacak biçimde beş boyutta sınıflandıran Ch. Y.Glock bunları, herhangi bir dini yaşayışın gözlemlenebilir olması, inanç (belief), dini pratikler (practice), tecrübe (experience), bilgi (knowledge) ve etkiler (consequences) boyutu olmak üzere beş boyutu bulunduğunu bildirmektedir (Günay, 2003: 217; Köktaş 1993: 54).

Dindarlıkla ilgili çalışmalara bakıldığında farklı tanımlamaların olduğu görülmektedir, çünkü din darlık izafi bir kavramdır. Batıda kiliseye bağlılık dindarlık olarak görülürken, farklı yerde örneğin Azerbaycan’da yalan söylememek, rüşvet almamak, dürüst olmak dindarlık olarak kabul edilmektedir (Bkz. H. Erten, 2008: 259). Başka bir birey tarafından evlenirken mevlit okutmak, ya da hacca gitmek dindarlık ritüeli olarak algılanmaktadır. Araştırmamızda öznel/ subjektif dindarlık algılamasına önem verdik, çünkü araştırmaya katılanların kendilerini din bakımından nasıl algıladıkları nesnel bir yaklaşım imkânı vermektedir. Bununla birlikte iman

etme durumu, farz ibadetlerden namaz kılma durumu, dini yaşayış düzeyi ve din eğitimi alma durumu göz önüne alınarak, bunların çevreyi temiz tutma konusunda etkileri de araştırılmıştır.

“Öznel/sübjektif dindarlık algılaması, kişilerin kendi dindarlıkları hakkında bizzat kendi değerlendirmelerini ifade eder. Dini tutumlar veya aktivitelere katılımdan hareketle yapılan dindarlık ölçümlerine göre, dindarlığın öznel tanımlaması daha anlamlı ve nesnel bir yaklaşım imkânı içermektedir” (Çelik, 2005: 225).

Örneklemeimize katılan katılımcılar kendi dini yaşantıları konusundaki öznel değerlendirmede kendilerini nasıl tanımladıkları noktasındaki dağılım şu şekildedir.

Tablo 59: Dindarlık Durumu

İFADELER	S	%
Çok Dindar	32	6,3
Dindar	396	77,5
Dinle az ilgili	79	15,5
Dinle hiç ilgili değil	4	0,8
TOPLAM	511	100,0

Dindarlık düzeyi bakımından kendinizi nasıl görürsünüz sorusuna verilen cevaplar Tablo 59 da görüldüğü gibidir. Çok dindar katılımcıların oranı % 6,3, dindar katılımcıların oranı % 77,5, dinle az ilgili olan katılımcıların oranı % 15,5, dinle hiç ilgili değil diyen katılımcıların oranı % 0,8 ‘dir. Buradan da anlaşıldığı gibi kendisini dindar olarak görenlerin oranı oldukça fazladır (% 83,8).

Temizlik İslam dininin üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir. Bazı ibadetlerin yapılabilmesi için temizlik şartı konulmuştur. İslam dini temizliğin her türüsünü önemsemektedir. Gerek beden-kalp temizliği, gerekse giyecek ve ibadet edilecek yerin (çevrenin) temizliği bunlardandır. Çünkü bunlar birbirini tamamlayan unsurlardır. Yüce Allah temiz olanları sevdiğini bildirmektedir (Bakara, 2/125; Tövbe, 9/108). Hz. Peygamber de “Temizlik imanın yarısıdır”, “Allah temizdir, temiz olanları sever” buyurmaktadır.

Medreselerde ve din eğitimi verilen her yerde ilmihal dersinin ilk konusu ‘taharet’ yani temizlik bahsi teşkil eder.

Araştırmamıza katılanlara kendilerini dini bakımdan bizzat nasıl algıladıkları sorulmuştur. Dindarlık algıları ile çevre temizliği arasında nasıl bir ilişkinin olduğu araştırılmıştır.

Mustafa Arslan’ın Türk Popüler Dindarlığı (2004: 287) çalışmasında dindarlık oranları şu şekildedir. Çok dindarların oranı % 5,8, dindarların oranı % 66,3, kısmen dindarların oranı % 24,7, dindar olmayanların oranı % 3,1 düzeyindedir.

Konda’nın araştırmasında benzer soruya verilen cevaplar şu şekildedir: Kendi dindarlık tanımlarıyla veya din ile ilişkisi tanımları üzerinden, kendilerini nasıl konumladıkları sorulduğunda, kendini “dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biri olarak tanımlayanlar % 52,8, “inançlı ama dinin gereklerini pek yerine getiremeyen biri olarak tanımlayanlar % 34,3, “dinin tüm gereklerini tam yerine getiren dindar biri olarak tanımlayanlar % 9,7, “dinin gereklerine pek inanmayan biri olarak tanımlayanlar % 2,3, “dini inancı olmayan biri olarak tanımlayanlar % 0,9 oranındalar (T. Erdem, 2007: 7–79).

Tablo 60: Cinsiyete Göre Dindarlık Durumları

CİNSİYET	Dindarlık düzeyi bakımından kendinizi nasıl görüyorsunuz?				TOPLAM	
	Çok Dindar	Dindar	Dinle az ilgili	Dinle hiç ilgili değil		
ERKEK	S	11	191	43	4	249
	%	4,4	76,7	17,3	1,6*	100,0
KADIN	S	21	205	36	0	262
	%	8,0	78,2	13,7	0,0	100,0

*: $\chi^2:7,915$

P:0,048

df:3

C:0,123

Cinsiyete göre dindarlık arasındaki dağılımı baktığımızda (Tablo 60) dindarlık düzeyi bakımından kendilerini dindar olarak algılayan erkek katılımcıların oranı % 76,7, kadın katılımcıların oranı ise % 78,2 olarak görünmektedir. Dinle az ilgili erkek katılımcıların oranı % 17,3 iken bu oran kadın katılımcılarda % 13,7

düzyededir. Dinle hiç ilgili olmadığını belirten erkek katılımcıların oranı % 1,6, kadın katılımcıların oranı ise % 0,0 düzyededir.

Erkek katılımcılar, kadın katılımcılara göre dindarlık bakımından “dinle hiç ilgili değil” kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p < 0,048$).

Nilüfer Voltan Acar ve arkadaşlarının Ankara’da yaptığı dindarlık çalışmasında “kadınlara kıyasla erkeklerin, dindarlık düzeyi bakımından daha uç noktalarda yer aldıkları; buna karşın, kadınların daha çok dinle az ilgili veya dindar özelliklere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kadınlara kıyasla, erkeklerin dindarlık düzeyleri daha uç noktalarda yer almalarının nedeni, erkeklerin kadınlara kıyasla aktif politikaya daha yatkın olmaları ile ilişkili olabilir. Gözlemlendiği kadarıyla üniversitelerdeki "dinci", "ülküçü" ve "devrimci" olarak adlandırılan ve aktif eylemlerde bulunan grupların çoğunluğu erkeklerden oluşmaktadır. Bu gruplar çan eğrisinin sağ uçlarında yer almaktadırlar” (Acar vd., 1996: 45-56).

Tablo 61: Dindarlık Düzeylerine Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

DİNDARLIK DÜZEYİ	Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM	
	Duyarsız*	Duyarlı		
Çok Dindar	S	8	24	32
	%	25,0	75,0	100,0
Dindar	S	117	279	396
	%	29,5	70,5	100,0
Dinle az ilgili	S	39	40	79
	%	49,4	50,6*	100,0
Dinle hiç ilgili değil	S	2	2	4
	%	50,0	50,0	100,0

*: $\chi^2:13,203$

P:0,004

df:3

C:0,159

Tablo 61’ de dindarlık düzeyine göre çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki dağılıma baktığımızda, çevre sorunlarına duyarlılık kategorisinde çok dindar olan katılımcıların, % 75’i, dindar katılımcıların % 70,5’i, dinle az ilgili katılımcıların %

* Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

50,6'sı, dinle hiç ilgili olmadıklarını ifade eden katılımcıların de % 50'si duyarlı olduklarını belirtenlerden oluştuğunu görmekteyiz.

Dinle az ilgili katılımcılar, diğer dindarlık kategorilerine göre çevreye 'duyarlılık' ta daha düşük oranda yer alarak farklılaşmaktadır (p< 0,004).

Tablo 61' den de anlaşıldığı gibi dindarlık seviyesi yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılıkta artmaktadır. Dinle az ilgili katılımcılar çevre sorunlarına duyarlılık konusunda düşük oranda yer almaktadırlar. Çevreyi kirletmenin 'günah' ve 'kul hakkı' olduğu inancı dindarlarda daha yoğundur (Tablo 66, 67). Doğal çevrenin kirlenmesine tepki gösterenler ve ilgilileri uyarmaya çalışanlar dindarlarda yüksek oranda iken, konuya ilgisiz kalanlar dinle az ilgili olanlardır (Tablo 63). Çevre sorunlarına duyarlılık kategorisinde inançlı ve ibadetlerine bağlı olan katılımcıların, % 73,6'sı duyarlı olduğunu belirtmişlerdir (Tablo 58). Bu veriler hipotez 10'u, "*kendilerini dindar olarak niteleyen katılımcılar çevre sorunları konusunda daha duyarlıdır*", doğrulamaktadır.

Tablo 62: Dindarlık Düzeyine Göre Dini Bilgi Düzeyi

DİNDARLIK DÜZEYİ		Sizce dini bilgi düzeyiniz nasıl?			TOPLAM
		İyi	Orta	Zayıf*	
Çok Dindar	S	25	6	1	32
	%	78,1	18,8	3,1	100,0
Dindar	S	224	156	16	396
	%	56,6	39,4	4,0	100,0
Dinle az ilgili	S	20	33	30	83
	%	24,1	39,8	36,1	100,0

$\chi^2:99,587$

P:0,000

df:2

C:0,404

Dindarlık düzeyine göre dini bilgi düzeyi arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 62), çok dindar katılımcılar, dini bilgi seviyesi olarak kendilerini 'iyi' görenlerin oranı % 78,1, dini bilgi seviyesi olarak kendilerini 'orta' olarak görenlerin oranı % 18,8, dini bilgi seviyesi olarak kendilerini 'zayıf' olarak görenlerin oranı %

* Dini hiç bilgim yok diyenler, dini bilgi zayıf olanlarla birleştirilmiştir.

3,1 düzeyinde gözükmetedir. Dindar katılımcılar dini bilgi seviyesi olarak kendilerini ‘iyi’ görenlerin oranı % 56,6, dini bilgi seviyesi olarak kendilerini ‘orta’ olarak görenlerin oranı % 39,4, dini bilgi seviyesi olarak kendilerini ‘zayıf’ olarak görenlerin oranı % 4,’tür. Dinle az ilgili katılımcıların dini bilgi seviyesi olarak kendilerini ‘iyi’ görenlerin oranı % 24,1, dini bilgi seviyesi olarak kendilerini ‘orta’ olarak görenlerin oranı % 39,8, dini bilgi seviyesi olarak kendilerini ‘zayıf’ olarak görenlerin oranı % 36,1’dir.

Dinle az ilgili katılımcılar, diğer katılımcılara göre “dini bilgi seviyesinin zayıflığı” kategorisinde yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,000$).

Kendilerini çok dindar ve dindar olarak tanımlayan katılımcılar dini bilgilerinin iyi olduğunu belirtmektedirler. Diğer taraftan dinle az ilgili ve dine mesafeli olan katılımcılar ise, dini bilgilerinin ‘zayıf’ olduğunu ifade etmektedirler.

Tablo 63: Dindarlık Düzeyine Göre Çevre Kirliliğine Tepki Düzeyi

DİNDARLIK DÜZEYİ		Doğal çevrenin kirlenmesine neden olan faaliyetlere karşı nasıl bir tepki gösteriyorsunuz?				TOPLAM
		Çok Kızıyorum	İlgilileri Uyarmaya Çalışıyorum	Pek İlgilenmiyorum	Diğer	
Dindar*	S	198	174	40	16	428
	%	46,3	40,7	9,3	3,7	100,0
Dinle az ilgili	S	32	30	19	2	83
	%	38,6	36,1	22,9*	2,4	100,0

*: $\chi^2:12,668$

P:0,005

df:3

C:0,156

Tablo 63’de dindarlık düzeyine göre doğal çevrenin kirlenmesine ne tür tepki gösterdiklerine baktığımızda, çevre kirlenmesine tepki gösterme kategorisinde dindar katılımcıların % 46,3’ü ‘çok kızıyorum’, % 40,7’si ‘ilgilileri uyarmaya çalışıyorum’, % 9,3’ü doğal çevrenin kirlenmesi ‘beni pek ilgilendirmiyor’, % 3,7’si ‘diğer’ ifadesine katıldıklarını görmekteyiz.

* Çok dindarlar dindarlarla, dinle hiç ilgili olmayanlar dinle az ilgili olanlarla birleştirilmiştir.

Dinle az ilgili katılımcılar, diğer katılımcılara göre “doğal çevrenin kirlenmesi beni pek ilgilendirmiyor” kategorisinde doğal çevrenin kirlenmesine tepkisiz kalmakta yüksek oranda yer alarak farklılaşmaktadırlar ($p<0,005$).

Doğal çevrenin kirlenmesine neden olan faaliyetlere karşı ‘dinle az ilgili’ katılımcıların % 22,9 ‘u, dindar katılımcıların % 9,3’ü konuya ilgisiz kaldıkları ve olumlu bir tepki göstermedikleri tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 64: Dindarlık Düzeyine Göre Çevre-Tüketimle İlgili Davranışlar

DİNDARLIK DÜZEYİ	Çevre kirliliği tüketim ilişkisi konusunda ne tür davranışta bulunuyorsunuz?					TOPLAM	
	Çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum.	Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığıdır	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim	Alışverişe dönüşünde, kullandığım poşetleri tekrar kullanırım	Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmem		
Çok Dindar	S	2	7	8	11	4	32
	%	6,3	21,9	25,0	34,4	12,5	100,0
Dindar	S	16	111	83	156	30	396
	%	4,0	28,0	21,0	39,4	7,6	100,0
Dinle az ilgili	S	7	22	11	27	12	79
	%	8,9	27,8	13,9	34,2	15,2	100,0
Dinle hiç İlgili değil	S	0	0	3	0	1	4
	%	0,0	0,0	75,0	0,0	25,0	100,0

$\chi^2:20,584$

P:0,075

df:12

C:0,197

İslam dini aşırı tüketimi uygun görmez ve daima orta halli tüketimi tavsiye eder. Ölçsüz tüketim, hem nimete karşı saygısızlık hem de o nimeti verene karşı nankörlüğün bir ifadesidir. Dünyada bulunan doğal kaynaklar sınırlıdır, insanların istekleri ise sınırsızdır. Yüce Allah savurganlığın önüne geçmek için şöyle buyurmaktadır. “Saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise, Rabbine karşı çok nankördür” (İsra, 17/27).

Dindarlık düzeyine göre çevre kirliliği-tüketim arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 64) çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapanların oranı çok dindarlarda % 6,3, dindarlarda % 4 iken, dinle az ilgili olanlarda % 8,9 oranında yer aldıklarını görmekteyiz. Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat

eden çok dindar katılımcıların oranı % 25, dindar katılımcıların oranı % 21 iken, dinle az ilgili olan katılımcıların oranı % 13,9'dur. Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmeyen dindar katılımcıların oranı % 12,5 iken, dinle az ilgili olan katılımcıların oranı % 15,2'dir. Örneklemin dindarlık durumuna göre tüketim-çevre konusundaki algılamalarında ki-kare testi açısından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p > 0,075$).

Tablo 65: Dindarlık Düzeyine Göre Çevresel Felaketlerin Sebepleri

DİNDARLIK DÜZEYİ		Yağmurun yağmaması, küresel ısınma vb. çevre felaketleri, insanların işledikleri günahlar sebebiyle olduğunu düşünüyorum.					TOPLAM
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Dindar*	S	83	111	118	63	53	428
	%	19,4	25,9	27,6	14,7	12,4	100,0
Dinle az ilgili	S	10	12	26	25	10	83
	%	12,0	14,5	31,3	30,1*	12,0	100,0

*: $\chi^2:15,793$

P:0,003

df:4

C:0,173

Dindarlık düzeyine göre çevresel felaketlerin sebeplerine baktığımızda (Tablo 65) ‘dinle az ilgili’ olan katılımcılar, diğer katılımcılara göre çevre felaketleri insanların işledikleri günahlar sebebiyle olmadığı düşüncesine katılıp daha yüksek oranda yer alarak farklılaştıklarını görmekteyiz ($p < 0,003$).

‘Kesinlikle katılıyorum’ ifadesiyle yağmurun yağmaması, küresel ısınma vb. çevresel felaketleri, insanların işledikleri günahlar sebebiyle olduğunu düşünen dindar katılımcıların oranı % 19,4 iken, dinle az ilgili katılımcıların oranı % 12 düzeyinde yer almaktadır.

Talip Küçükcan ve Ali Köse'nin Marmara depremi üzerine yaptıkları bir çalışmada afetzedelerin depremi nasıl algıladıkları ve bu felaketin onlar için taşıdığı anlam, araştırmaya katılanların % 22'si depremi bir ‘ceza’ olarak algıladıklarını ifade etmişlerdir. ‘Uyarı’ sözcüğünü kullananların oranı ise % 16'dır. Dolayısıyla depremi dini anlamda bir sebebin tezahürü (ceza veya uyarı) olarak görenlerin toplam oranı (% 38) yüksek bir oran olarak görünmektedir (Küçükcan ve Köse, 2000: 91).

* Çok dindarlar dindarlarla, dinle hiç ilgili olmayanlar dinle az ilgili olanlarla birleştirilmiştir.

Tablo 66: Dindarlık Düzeyine Göre Çevreyi Kirletmenin Günah Olduğuna İnanma Durumu

DİNDARLIK DÜZEYİ	Çevreyi kirletmenin günah olduğuna inanıyorum.					TOPLAM
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Dindar S	229	127	45	18	9	428
%	53,5	29,7	10,5	4,2	2,1	100,0
Dinle az ilgili S	27	35	13	6	2	83
%	32,5*	42,2	15,7	7,2	2,4	100,0

*: χ^2 :12,536

P:0,014

df:4

C:0,155

Günah, ilahi emir ve yasaklara aykırı fiil ve davranışları ifade eden bir terimdir. Kutsallığına inanılan tabiatüstü varlık veya varlıklar din müessesesinin temel unsurları arasında bulunduğundan bütün dinlerde günah kavramı mevcuttur. Günah, emirlerin yerine getirilmemesi veya yasakların çiğnenmesiyle ortaya çıkan ve dini, ahlaki ve vicdani açıdan sorumluluk gerektiren bir olgudur (Harman, 1996: 278).

Tablo 66 ‘da dindarlık düzeyine göre çevreyi kirletmenin günah bir davranış olduğuna inananlar arasındaki dağılıma baktığımızda; Çevreyi kirletmenin günah bir davranış olduğuna kesinlikle katıldığını ifade eden dindar katılımcıların oranı % 53,5, dinle az ilgili katılımcıların oranı % 32,5 olarak yer almakta olduğunu görmekteyiz.

Örnekleme dindarlık bakımından dinle az ilgili olan katılımcılar, “çevreyi kirletmenin günah bir davranış olduğuna kesinlikle katılıyorum” kategorisinde diğer katılımcılara göre daha düşük oranda yer almakta ve ki-kare testine göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler ($p < 0,014$).

Çevreyi kirletmenin ‘günah’ bir davranış olduğuna kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum ifadesine katılanlar dindar katılımcılarda toplam oranı % 6,3 iken, dinle az ilgili olan katılımcılarda bu oran % 9,6 düzeyindedir.

Dinle az ilgili katılımcılar çevrenin dinle alakasını kuramadıkları için dolayısıyla çevre kirliliğini de günah bir davranış olarak görememektedirler.

Tablo 67: Dindarlık Düzeyine Göre Çevreyi Kirletmenin Kul Hakkı Olduğu İle İlgili Dağılım

DİNDARLIK DÜZEYİ	Çevreyi kirletmenin kul hakkı olduğunu düşünüyorum.					TOPLAM	
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum		
Çok Dindar	S	17	10	4	1	0	32
	%	53,1	31,3	12,5	3,1	0,0	100,0
Dindar	S	243	82	27	20	24	396
	%	61,4	20,7	6,8	5,1	6,1	100,0
Dinle az ilgili	S	33	25	10	3	8	79
	%	41,8*	31,6	12,7	3,8	10,1	100,0
Dinle hiç ilgili değil	S	2	0	0	1	1	4
	%	50,0	0,0	0,0	25,0	25,0	100,0

*: $\chi^2:23,526$

P:0,024

df:12

C:0,210

İslam dininin üzerinde durduğu en önemli emirlerden biri de kul hakkıdır. İslam kültüründe kul hakkı her zaman büyük önem gösterilen bir husustur. “İslam geleneğinde büyüklerin küçüklere yaptığı ilk ve en önemli ikazlardan biri kul hakkını ihlal etmenin, bağışlanması, hakkı ihlal edilen kişilerin affı şartına bağlanması açısından hukukullahtan bile güç bir sorumluluk olduğudur. Şayet herkes böyle bir sorumluluk duygusuyla yetişmiş olsaydı çevre koruma konusunda güçlü bir sosyal irade bulabilecektik” (H. Aydın, 2009: 117).

Hz. Peygamber (s.a.v), bir hadisinde Allah'ın huzuruna kul hakkı ile gelen kimseyi müflis olarak tanımlayarak şöyle buyurur: "Müflis şu adama derler ki, dünyada yaptığı bütün ibadet ve taatın sevabı ile Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna gelir. Bu adam dünyada birçok hayırlar. İbadetler yapmış olmakla birlikte başkalarına zulmetmiş, kimini dövmüş, kiminin gönlünü kırmış, şuna buna eliyle ve diliyle eziyet etmiş... İşte bu hak sahiplerinin hepsi o adamın çevresine toplanacaklar, haklarını isteyecekler: “Bana dünyada iken şöyle yaptı, hakkımı al ya Rab!” diye davacı olacaklar. Allah bunun hayır ve iyiliklerinden hâsıl olan sevapları bunlara taksim edecek, fakat borcu yine kapanmayacak. Nihayet onların günahlarını bunun üzerine yükleyecek, Cehennem'e gönderecek. İşte asıl müflis böyle bir adamdır” (Müslim, “Birr” 60, Tirmizi, “Kıyame” , 2).

Tablo 67'ye bakıldığında, çevreyi kirletmenin kul hakkı bir davranış olduğuna 'kesinlikle katıldığını' belirten çok dindar katılımcılar % 53,1, dindar katılımcılar % 61,4, dinle az ilgili katılımcılar % 41,8, dinle hiç ilgili olmayan katılımcılar % 50 oranında yer aldıkları görülmektedir.

Örnekleme dindarlık bakımından dinle az ilgili olan katılımcılar, "çevreyi kirletmenin kul hakkı bir davranış olduğuna kesinlikle katılıyorum" kategorisinde diğer katılımcılara göre, daha düşük oranda yer almakta ve ki-kare testine göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler ($p < 0,024$). Dinle az ilgili olan katılımcılar, dini bilgi olarak kendilerini yetersiz görmektedirler (Bkz. Tablo 62). Dolayısıyla, çevreyi kirletme ile kul hakkı arasında bir ilgi kuramamaktadırlar. Netice itibariyle de çevreyi kirletmeyi kul hakkı ihlali olarak görememektedirler.

Tablo 68: Dindarlık Düzeyine Göre Çevreyi Emanet Olarak Görme Durumu

DİNDARLIK DÜZEYİ	Çevre Allah'ın bize verdiği bir emanet olarak düşünüyorum					TOPLAM	
	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum		
Dindar	S	305	89	14	12	8	428
	%	71,3	20,8	3,3	2,8	1,9	100,0
Dinle az ilgili	S	45	21	9	5	3	83
	%	54,2	25,3	10,8	6,0	3,6	100,0
	S	350	110	23	17	11	511

*: $\chi^2:15,612$

P:0,016

df:4

C:0,157

İslam dini 'emanete' çok önem verir. İslam'a göre insana verilen kendi bedeni dâhil tüm nimetler emanet olarak telakki edilmiştir.

Emanet, geniş anlamıyla, "Allah'ın tekliflerinin tamamına" denilmiştir. Emanet gerçek sahibi tarafından geçici bir süre bir başkasının hizmetine sunulan değerlerdir. İslam dinine göre insanın hizmetine sunulan her değer bir emanettir. Başta insanın kendi bedeni olmak üzere, tabiattaki her şey Allah'ın emanetidir. Emanet korunması gereken bir değer olduğundan Kur'anı Kerimde müminlerin vasfi olarak nitelendirilmiştir. (Mü'minûn, 23/8) Hz. Peygamber de emanete ihanetin münafıkların alâmetlerinden olduğunu bildirmiştir (Buhari ,”İman”, 64; Müslüm,

“İman”, 106). Hz. Peygamber, hicretten önce, kendisinde bulunan emanetleri sahiplerine iade etmesi için Hz. Ali’ye tevdi etmiştir. Çünkü müşrikler ona "el-emin" olarak mallarını emanet ediyorlardı.

Tablo 68’ de dindarlık düzeyine göre çevrenin insana sunulmuş bir emanet olduğunu belirtenler görülmektedir. Buna göre çevrenin insana sunulmuş bir emanet olduğuna kesinlikle katıldığını belirten dindar katılımcılar % 71,3, dinle az ilgili katılımcılar % 54,2 oranında yer almaktadırlar.

5.ÖRNEKLEMİN DİNİ EĞİTİM ALMA DURUMU İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

“Dinin bilgi boyutu, bütün dinlerde dindar insanlardan, inancın temel öğretilerini veya kutsal metinleri bilmesi ve onlara güvenmesinin beklendiği hususu düşünülür. Bir inancı bilmek, onu kutsal kabul etmek için gerekli şart olduğu için bilgi ve inanç boyutları arasında sıkı bir bağlantı vardır” (Köktaş, 1993: 54).

Dini eğitim alma durumu farklılaşmaların tespiti, çevre temizliği konusunda tutum ve davranışlarda etkili olmakta mıdır?

Örneklemin dini eğitim alma durumu ile ilgili veriler Tablo 69’da gösterilmiştir.

Tablo 69: Dini Eğitim Alma Durumu

İFADELER	S	%
Yalnızca ailemden dini eğitim gördüm.	83	16,2
İlköğretim ve lisede aldım.	101	19,8
Kur’an kursu ve camilerden din eğitimi aldım.	228	44,6
İmam hatip lisesinde din eğitimi aldım.	31	6,1
İlahiyat fakültesinde öğrendim.	25	4,9
Kendi kendime öğrendim	43	8,4
TOPLAM	511	100,0

Örneklemede Kur'an kursu ve camilerden din eğitimi alan katılımcıların oranı % 44,6, ilköğretim ve liseden din eğitimi alan katılımcıların oranı % 19,8, yalnızca ailesinden dini eğitimi gördüğünü belirten katılımcıların oranı % 16,2, kendi kendime din eğitimi öğrendiğini belirten katılımcıların oranı % 8,4, imam hatip lisesinden öğrenenlerin oranı % 6,1 ve ilahiyat fakültesinden dini bilgi öğrenenlerin oranı % 4,9 'dır.

Tablo 69'dan anlaşıldığı gibi katılımcılar farklı kurumlarda ve farklı düzeylerde din eğitimi ve öğretimi almışlardır. Kur'an kursu ve camilerde din eğitim ve öğretimi aldığını belirten katılımcılar % 44,6 ile en yüksek oranı oluşturmaktadırlar. İlahiyat fakültesinde din eğitim ve öğretimi aldığını belirten katılımcılar ise % 4,9 oranı ile en düşük nispeti teşkil etmektedirler.

Kur'an kursu ve camilerin din eğitimi konusunda önemi açıktır. Örnekleminizde de görüldüğü gibi katılımcıların yarıya yakın kısmı din eğitimini buralardan almıştır. Özellikle kısa dönemli yaz kursları ve camiler Kur'anı yüzünden okumayı hedeflerken verilen dini eğitimde sınırlı ve yetersiz olduğu aşikârdır.

Örnekleminizin dini bilgi kaynakları arasında ikinci sırayı 'ilköğretim ve liseden' öğrendiklerini belirtenler oluşturmaktadır (% 19,8). İlköğretim ve lisede verilen Din kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri de dini bilgi edinme kaynaklarındandır. Bu derslerin gerek müfredatı gerekse ders saatinin yetersiz olduğu da bilinen bir gerçektir.

Tablo 70: Dini Eğitim Alma Durumuna Göre Çevre Sorunlarına Duyarlılık

DİN EĞİTİMİ VEYA ÖĞRETİMİ ALMA DURUMU		Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?		TOPLAM
		Duyarsız*	Duyarlı	
Yalnızca ailemden dini eğitim gördüm.	S	22	61	83
	%	26,5	73,5	100,0
İlköğretim ve lisede aldım	S	40	61	101
	%	39,6	60,4	100,0
Kur'an kursu ve camilerden öğrendim	S	76	152	228
	%	33,3	66,7	100,0
İ.H.Lisesinden öğrendim	S	8	23	31
	%	25,8	74,2	100,0
İlahiyat Fakültesinde öğrendim	S	4	21	25
	%	16,0	84,0	100,0
Kendi Kendime Öğrendim	S	16	27	43
	%	37,2	62,8	100,0

 $\chi^2:7,927$

P:0,160

df:5

C:0,124

Dini eğitim alma durumuna göre çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 70), ki-kareye göre anlamsız ama bir fikir verme açısından frekans ve yüzde dağılımlarına göre bir değerlendirme yapmak gerekirse, Kayseri genelinde muhafazakâr kesimin yoğun olması sebebiyle din eğitimi her alanda kendini hissettirmektedir. Din eğitimi yalnızca din eğitimi veren kurumlarda değil aile içerisinde ve akraba çevresinde de verilmektedir. Bunun sonucu olarak 'yalnızca ailesinden dini eğitim gördüğünü' belirten katılımcıların çevre sorunlarına duyarlılık oranı % 73,5 'dir.

Bunun yanında Kur'an kursu ve camilerden din eğitimi aldığını ifade edenlerin çevre sorunlarına duyarlılık oranı % 66,7, imam hatip lisesi mezunlarının çevre sorunlarına duyarlılık oranı % 74,2 ve ilahiyat fakültesi mezunlarının çevre sorunlarına duyarlılık oranı % 84 düzeyindedir. Buradan da anlaşıldığı gibi din eğitimine paralel olarak eğitim seviyesi yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılıkta artmaktadır.

*Az duyarlılar duyarsızlarla, çok duyarlılar duyarlılarla birleştirilmiştir.

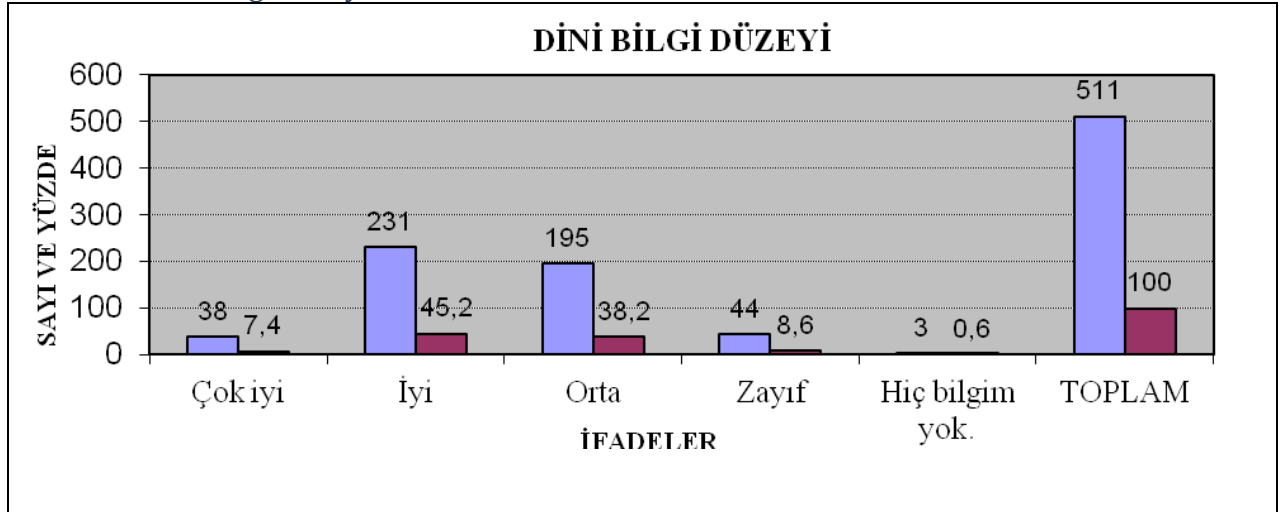
Gerek Tablo 70'in verileri, gerekse Tablo 24'ün, dini bilgi düzeyi zayıf katılımcılar çevre sorunlarına duyarsızlık kategorisinde yüksek oranda yer alırken, dini bilgi düzeyi iyi olanlar çevreye duyarlılıkta yüksek orandadır.

Bu sonuçlar “katılımcıların dini bilgi düzeyi yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılık düzeyi artmaktadır” hipotezi 9'u doğrulamaktadır.

6. ÖRNEKLEMİN ÇEVRE TEMİZLİĞİ KONUSUNDA DİNİ BİLGİ DÜZEYİ İLE ÇEVRE SORUNLARINA DUYARLILIKLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Örnekleminize gerek dini bilgi düzeylerine göre çevre temizliği, gerekse dinin çevre temizliği konusunda emirlerinin ne derece bildikleri sorulmuştur. Dini bilgi düzeyleri Tablo 71'de görüldüğü gibi şekillenmiştir.

Tablo 71: Dini Bilgi Düzeyi

Araştırma örnekleminde dini bilgi düzeyi olarak kendilerinin çok iyi olduğunu belirten katılımcıların oranı % 7,4, iyi olduğunu belirten katılımcıların

oranı % 45,2'dir. Dini bilgi düzeyini orta olarak belirten katılımcıların oranı % 38,2, zayıf olarak belirten katılımcıların oranı % 8,6, hiç dini bilgisinin olmadığını belirten katılımcıların oranı ise % 0,6 'dır. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse katılımcıların yaklaşık yarıya yakını kendilerini dini bilgi olarak iyi görürken, diğer yarısı da yetersiz görmektedir.

Tablo 72: Dini Bilgi Düzeyine Göre Çevre Temizliği Konusunda Dinin Emrini Bilme Durumu

DİNİ BİLGİ DÜZEYİ		Çevreyi temiz tutma konusunda dinin bir emri var mı?		TOPLAM
		Evet	Hayır	
Çok iyi	S	35	3	38
	%	92,1	7,9	100,0
İyi	S	210	21	231
	%	90,9	9,1	100,0
Orta	S	169	26	195
	%	86,7	13,3	100,0
Zayıf*	S	26	21	47
	%	55,3	44,7*	100,0

*: χ^2 :41,690

P:0,000

df:4

C:0,275

Tablo 72'de örneklemin dini bilgi düzeyine göre çevreyi temiz tutma konusunda dinin emrini bilme arasındaki dağılıma baktığımızda, dini bilgi düzeyi yükseldikçe çevreyi temiz tutma konusunda dinin emrini bilme oranı da yükselmektedir.

Çevreyi temiz tutma konusunda dinin emrinin varlığını belirten dini bilgi düzeyi çok iyi olan katılımcıların oranı % 92,1, iyi olan katılımcıların oranı % 90,9, orta olan katılımcıların oranı % 86,7, zayıf olan katılımcıların oranı % 55,3'tür.

Tablo 72'ye göre örnekleme dini bilgisi zayıf olduğunu belirten katılımcıların diğer katılımcılara göre dinin çevreyi temiz tutma konusunda 'dinin bir emri var mı? Sorusuna karşı verilen cevaplarda 'hayır dinin bu konuda bir emri yok'

* Hiç bilgim yoktur, dini bilgi zayıf katılımcılarla birleştirilmiştir.

diyenler kategorisinde en yüksek oranda (% 44,7) yer alarak farklılaştıkları görülmektedir.

Yeterli din bilgisine sahip olmayanların din ve aynı zamanda çevre din ilişkisi noktasında fazla bir bilgiye sahip olmadıklarını görmekteyiz.

Tablo 73: Cinsiyete Göre Çevre Temizliği Konusunda Dinin Emrini Bilme Durumu

CİNSİYET		Çevreyi temiz tutma konusunda dinin bir emri var mı?		TOPLAM
		Evet	Hayır	
ERKEK	S	205	44	249
	%	82,3	17,7*	100,0
KADIN	S	235	27	262
	%	89,7	10,3	100,0

*: $\chi^2:5,789$

P:0,016

df:1

C:0,106

Cinsiyete göre çevre temizliği konusunda dinin emrini bilme durumuna baktığımızda (Tablo 73) erkek katılımcılar, kadınlara göre çevreyi temiz tutma konusunda ‘dinin bir emri yok’ diyenler kategorisinde yüksek oranda (% 17,7) yer alarak farklılaştıkları görülmektedir ($p<0,016$).

Cinsiyete göre çevre temizliği konusunda dinin emrini bilme noktasında gerek erkek katılımcıların % 82,3’ü, gerekse kadın katılımcıların % 89,7’si dinin çevreyi temiz tutma konusunda bir emrinin olduğu görüşü tespit edilmiştir. Kadınlar her ne kadar çevre temizliği konusunda dinin emrini erkeklere oranla fazla bildiklerini ifade etseler de kontrol sorularından “İslam’ın çevreyi temiz tutulması ile ilgili herhangi bir prensibini (emrini) biliyor musunuz, yazınız? ” (Anket Sorusu, 33) sorusuna verilen cevaplarda erkek katılımcılar kadınlara göre dinin bu konudaki emrini yazmışlardır (Kırş. Tablo 76 ve 77).

Bu veriler doğrultusunda erkek katılımcılar kadınlara oranla çevreyi temiz tutma konusunda dinin emrini bilmektedirler ki, buda onların gerek Cuma hutbeleri ve gerekse sohbet ortamlarında daha yoğun bir şekilde bulunmalarından kaynaklanmaktadır.

Tablo 74: Eğitim Düzeyine Göre Çevre Temizliği Konusunda Dinin Emrini Bilme Durumu

EĞİTİM DURUMU		Çevreyi temiz tutma konusunda dinin bir emri var mı?		TOPLAM	
		Evet	Hayır		
OKURYAZAR DEĞİL	S	14	3	17	
	%	82,4	17,6	100,0	
İLKOKUL MEZUNU	S	91	17	108	
	%	84,3	15,7	100,0	
ORTAOKUL MEZUNU	S	62	11	73	
	%	84,9	15,1	100,0	
LİSE MEZUNU	S	155	23	178	
	%	87,1	12,9	100,0	
ÜNİVERSİTE MEZUNU	S	118	17	135	
	%	87,4	12,6	100,0	
		$\chi^2:0,924$	P:0,921	df:4	C:0,042

Tablo 74’ de eğitim durumuna göre çevre temizliği konusunda dinin emrini bilme arasında ki –kare testine göre anlamlılık görünmemekle birlikte bir fikir verme açısından frekans ve yüzde dağılımlarına göre bir değerlendirme yapmak gerekirse, eğitim seviyesi yükseldikçe çevre temizliği konusunda dinin emrinin var olduğunu düşünenler artmaktadır.

Tablo 74’e bakıldığında çevreyi temiz tutma konusunda ‘dinin bir emri var mı?’ Sorusuna karşı verilen cevaplarda ‘evet dinin bu konuda bir emri var diyen okuryazar olmayan katılımcıların oranı % 82,4, ilkokul mezunu katılımcıların oranı % 84,3, ortaokul mezunu katılımcıların oranı % 84,9, lise mezunu katılımcıların oranı % 87,1, üniversite mezunu katılımcıların oranı % 87,4’tür.

Örneklemin genel anlamda çevre temizliği konusunda dinin emrinin olduğunu düşünenler yüksek oranda olmasına rağmen kontrol sorularından ‘İslam’ın çevreyi temiz tutma konusunda bir emrini biliyorsanız yazınız’ (Anket Sorusu, 33) sorusuna yaklaşık % 80 oranında bilmediklerini % 20 oranında da bildiklerini ifade etmişlerdir (Bak. Tablo 79).

Ünver Günay’ın Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat adlı çalışmasında da çevre temizliğinin öneminin bilinmesine rağmen, temizliğe pek dikkat edilmediği, teori-pratik farklılığın temizlik konusunda daha da açıklıkla görülmektedir (Günay, 1999: 226).

Aynı zamanda araştırma alanımızda geleneksel nitelikler arz eden dindarlık algılamalarının yoğunluğunu göstermektedir. Çünkü itikadi boyutta çevreyi temiz tutma bilgisi var fakat ameli boyuta yansımamaktadır (Bak. Tablo 77, 78 ve 79).

Tablo 75: Dini Eğitim Alma Durumuna Göre Toprak ve Suyun Temiz Kullanımı Konusunda Dinin Emrini Bilme Durumu

DİNİ EĞİTİM DURUMU		İslam dininin toprak ve suyun temiz kullanımı konusunda herhangi bir prensibini(emrini) biliyor musunuz, yazınız?		TOPLAM
		Bilmiyorum	Biliyorsanız yazınız	
Yalnızca ailemden dini eğitim gördüm.	S	79	4	83
	%	95,2	4,8	100,0
İlköğretim ve lisede aldım	S	91	10	101
	%	90,1	9,9	100,0
Kur'an kursu ve camilerden.	S	200	28	228
	%	87,7	12,3	100,0
İ.H.L	S	26	5	31
	%	83,9	16,1	100,0
İlahiyat Fakültesinde öğrendim	S	14	11	25
	%	56,0	44,0 *	100,0
Kendi Kendime	S	36	7	43
	%	83,7	16,3	100,0

*: $\chi^2:28,277$

P:0,000

df:5

C:0,229

Tablo 75 'de 'din eğitimi' düzeyine göre İslam dininin toprak ve suyun temiz kullanımı konusunda herhangi bir prensibini (emrini) bilme durumu arasındaki dağılıma bakıldığında, din eğitimi yükseldikçe toprak ve suyun temiz kullanımı konusunda dinin prensibini (emrini) bilme oranı da yükseldiği görülmektedir.

İlahiyat fakültesi mezunu katılımcılar, diğer katılımcılara göre "toprak ve suyun temiz kullanımı" konusunda dinin emrini yazarak % 44 farklılaştıkları görülmektedir ($p<0,000$).

Tabloda görüldüğü gibi, katılımcıların genel toplamda % 87,3'ü, İslam dininin toprak ve suyun temiz kullanımı konusunda herhangi bir prensibini (emrini) bilememektedirler. Bunun yanında katılımcılar ağaç, bitki yeşilliğinin önemi ve tabiattaki canlıların korunması konusunda dinin herhangi bir emrini % 79,1 oranında

bilmediklerini belirtmişlerdir (Bkz. Tablo 76). Ayrıca katılımcılar, İslam’ın çevreyi temiz tutulması ile ilgili herhangi bir prensibini (emrini) biliyor musunuz? Sorusuna % 80,0’i bilmediklerini ifade etmişlerdir (Bkz. Tablo 79).

Tablo 76: Örneklemenin Cinsiyete Göre Ağaç, Bitki ve Canlıların Korunması İle İlgili Dinin Emrini Bilme Durumu

CİNSİYET		Ağaç, bitki yeşilliğin önemi ve tabiattaki canlıların korunması konusunda dinimizin herhangi bir emrini biliyor musunuz yazınız?		TOPLAM
		Bilmiyorum	Biliyorsanız yazınız	
ERKEK	S	186	63	249
	%	74,7	25,3 *	100,0
KADIN	S	218	44	262
	%	83,2	16,8	100,0

*: $\chi^2:5,581$

P:0,018

df:1

C:0,104

Örneklememizin cinsiyete göre ağaç, bitki yeşilliğin önemi ve tabiattaki canlıların korunması konusunda dinin emrini bilme arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 76) ağaç, bitki yeşilliğin önemi ve tabiattaki canlıların korunması konusunda dinin emrini bilmiyorum diyen erkek katılımcıların oranı % 74,7, kadın katılımcıların oranı % 83,2 düzeyindedir. Ağaç, bitki yeşilliğin önemi ve tabiattaki canlıların korunması konusunda dinin emrini biliyorum diyerek cevap yazan erkek katılımcıların oranı % 25,3, kadın katılımcıların oranı % 16,8’dir. Erkek katılımcılar, kadınlara göre ağaç, bitki yeşilliğin önemi ve tabiattaki canlıların korunması konusunda dinin bir emrini yazanlar kategorisinde yüksek oranda yer alarak farklılaşmaktadırlar ($p < 0,018$).

Ayrıca ağaç, bitki yeşilliğin önemi ve tabiattaki canlıların korunması konusundaki açık uçlu soruya katılımcılar şu şekilde cevap vermişlerdir; (Cevap verenlerin sayısı verilen cevapla ilgili cümlelerin sonunda parantez içerisinde rakamla gösterilmiştir) Hz. Peygamberin, “Kıyametin kopacağını bilerseniz elinizdeki fidanı dikiniz”(16), ‘Temizlik imanın yarısıdır’(11), ‘ Siz yerdekilere merhamet ediniz ki göktekiler de size merhamet etsinler’ (5) ve ‘Bir ağaç dikenin onun meyvesinden istifade ettikçe amel defteri kapanmaz’ (4) hadisi şerifleri temizlik konusunda en çok

bilinen hadisleridir. Bunların dışında ‘ağaç kesmek baş kesmek kadar günahdır’(7) , ‘ağaç, bitki mikail’ dir’(3), ‘ağaç diken cennete gider’(14), ‘ bir ağaç diken çok sevap işler’(5), ‘yaş kesen baş kesmiş gibidir’(7), ‘yaratılanı severiz yaratandan ötürü’(6), ‘dünyada bir dikili ağaç da senin olsun sevap olarak yeter’(3), ‘bir ağaç büyütmek bir evlat büyütmek kadar sevaptır’(7), ‘ ölmeden önce bir dikili ağacın olsun’(4), ‘Allah’ın yarattığını ancak o yok eder’(2), ‘mezarlıklarınızı yeşertiniz’(7), ‘dünya batsa da elinizdeki fidanı dikiniz’(2) , ‘nasıl bulmak istiyorsan öyle bırak’(4) konuyla ilgili olarak bazı atasözleri, güzel sözler ve deyimleri dinin bir emri olarak ifade etmişlerdir.

Tablo 77: Cinsiyete Göre Toprak ve Suyun Temiz Kullanımı İle İlgili Dinin Emrini Bilme Durumu

CİNSİYET		İslam dininin toprak ve suyun temiz kullanımı konusunda herhangi bir prensibini(emrini) biliyor musunuz, yazınız?		TOPLAM
		Bilmiyorum	Biliyorsanız yazınız	
ERKEK	S	209	40	249
	%	83,9	16,1*	100,0
KADIN	S	237	25	262
	%	90,5	9,5	100,0

*: $\chi^2:4,892$

P:0,027

df:1

C:0,097

Tablo 77’ye bakıldığında İslam dininin toprak ve suyun temiz kullanımı konusunda herhangi bir prensibini (emrini) biliyor musunuz? Sorusuna cevap yazan erkek katılımcıların oranı % 16,1, kadın katılımcıların oranı % 9,5 düzeyinde olduğu görülmektedir.

Erkek katılımcıların, kadınlara göre toprak ve suyun temiz kullanımı konusunda dinin emrini bilenler kategorisinde yüksek oranda (% 16,1) yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaştıkları görülmektedir (p<0,027). Farklılaşma sebeplerinden birisi ülkemizde Cuma namazına ve dolayısıyla Cuma vaazı ve sohbetlerine erkeklerin katılma oranının yüksek olmasıdır. Kadınlar Cuma namazı ve sohbetlere katılmadığından bu tür konularda eksik kalmış olabilirler.

Ayrıca İslam dininin toprak ve suyun temiz kullanımı konusundaki emrine katılımcılar şu şekilde cevap vermişlerdir; (Cevap verenlerin sayısı verilen cevapla ilgili cümlelerin sonunda parantez içerisinde rakamla gösterilmiştir) ‘Temizlik imandandır’(27). ‘İrmakta bile abdest alıyorsanız israf etmeyiniz’ (13). ‘İsraf haramdır’ (5). ‘Yiyiniz içiniz israf etmeyiniz’(7) . ‘Toprakla teyemmüm alınması toprağın temiz tutulması gerektiğini gösterir’(3) gibi dini prensiplerin yanında; ‘suyu temiz tutunuz’ (2), ‘etrafa tükürmeyiniz’(3) , ‘toprak bize rızığımızı veren en büyük kaynaktır’(2), ‘su hayattır’(1), ‘toprak anamızdır’(1), ‘toprakta geldik toprağa döneceğiz’(1) gibi ifadelerde dinin prensibi olarak ifade edilmektedir.

Tablo 78: Mesleklere Göre Çevre Temizliği İle İlgili Dinin Emrini Bilme Durumu

MESLEK GRUPLARI		İslam’ın çevreyi temiz tutulması ile ilgili herhangi bir prensibini(emrini) biliyor musunuz, yazınız?		TOPLAM
		Bilmiyorum	Biliyorsanız yazınız	
EV HANIMI	S	110	24	134
	%	82,1	17,9	100,
İŞÇİ	S	58	13	71
	%	81,7	18,3	100,0
MEMUR	S	51	12	63
	%	81,0	19,0	100,0
ESNAF	S	43	6	49
	%	87,8	12,2	100,0
İŞSİZ	S	13	3	16
	%	81,3	18,8	100,0
EMEKLİ	S	21	11	32
	%	65,6	34,4	100,0
ÖĞRENCİ	S	54	13	67
	%	80,6	19,4	100,0
ÖĞRETMEN	S	18	15	33
	%	54,5	45,5*	100,0
SERBEST	S	25	4	29
	%	86,2	13,8	100,0
DIĞER	S	16	1	17
	%	94,1	5,9	100,0

*: χ^2 :22,746

P:0,007

df:9

C:0,206

Meslek gruplarına göre dinin çevre temizliği ile ilgili emrini bilme arasındaki dağılıma baktığımızda (Tablo 78), öğretmenler, diğer meslek gruplarına göre çevrenin temiz tutulması konusunda dinin emrini biliyorum diyerek cevap yazanlar kategorisinde yüksek oranda (% 45,5) yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaştıkları görülmektedir ($p<0,007$).

Öğretmenlerin eğitimin içerisinde yer aldıkları için daha fazla bilgi birikimine sahip olduklarını göstermektedir.

Çevrenin temiz tutulması ile ilgili olarak dinin emrini yazan meslek grupları içerisinde emekliler ve öğrenciler, öğretmenlerden sonra gelen diğer meslek gruplarıdır.

Burada da geniş anlamda İslam dininin “çevre temizliği” ile ilgili emirlerine katılımcılar şu şekilde cevap vermişlerdir (Cevap verenlerin sayısı verilen cevapla ilgili cümlenin sonunda parantez içerisinde rakamla gösterilmiştir). ‘Kıyametin kopacağına bileseniz elinizdeki fidanı dikiniz’(16) ve ‘Temizlik imanın yarısıdır’(11) . ‘Akarsulara idrar yapmayınız’(5). ‘Temizliğe devam et ki rızkın genişlesin’(9) hadislerinin yanı sıra ayrıca şu tür ifadelerle de dinin emri diye rastlamak mümkündür; ‘Temiz çevre temiz birey demektir’(13) , ‘imanın dörtte biri temizliktir’(11), ‘ kirletmek kul hakkı yemektir’(18), ‘çevreyi ve kendini temiz tut’(4), ‘temizlikten taviz vermeyiniz’(7), ‘evini temiz tut misafir gelebilir kendini temiz tut Azrail gelebilir’(3), ‘ürettiğiniz kadar tüketin’(1), ‘ herkes evinin önünü temiz tutarsa her yer temiz olur’(4) .

Tablo 79: Din Eğitime Göre Dinin Çevre Temizliği İle İlgili Emrini Bilme Durumu

DİN EĞİTİMİ ALMA DURUMU		İslam'ın çevreyi temiz tutulması ile ilgili herhangi bir prensibini(emrini) biliyor musunuz, yazınız?		TOPLAM
		Bilmiyorum	Biliyorsanız yazınız	
Yalnızca ailemden dini eğitim gördüm.	S	62	21	83
	%	74,7	25,3	100,0
İlköğretim ve lisede aldım	S	90	11	101
	%	89,1	10,9	100,0
Kur'an kursu ve camilerden.	S	182	46	228
	%	79,8	20,2	100,0
İ.H.L	S	25	6	31
	%	80,6	19,4	100,0
İlahiyat Fakültesinde öğrendim	S	13	12	25
	%	52,0	48,0 *	100,0
Kendi Kendime	S	37	6	43
	%	86,0	14,0	100,0

*: χ^2 :19,969

P:0,001

df:5

C:0,194

Din eğitimi alma durumuna göre çevreyi temiz tutma konusunda dinin emrini bilme dağılımına baktığımızda Tablo 79, din eğitim seviyesi yükseldikçe çevre temizliği konusunda dinin emrini bilenler artmaktadır. Burada yalnızca ailesinden dini eğitim gördüğünü ifade eden katılımcıların bilme oranı % 25,3 ile Kur'an kursu ve camilerden öğrenen katılımcıların bilme oranı % 20,2 dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak ilahiyat fakültesi mezunu katılımcılar, diğer din eğitimi alan katılımcılara göre çevrenin temiz tutulması konusunda dinin emrini biliyorum diyerek cevap yazanlar kategorisinde yüksek oranda (% 48,0) yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaştıkları görülmektedir ($p<0,001$).

7. DİNİ DEĞERLERİN ÇEVREYİ TEMİZ TUTMAYA ETKİSİ

Glock'un "dindarlığın beş boyutundan birisi de etkileme boyutudur. Bu kategori ile birey olarak insanın dinin inanç, pratik, tecrübe ve bilgisinin bütün dünyevi neticeleri özetlenmiştir. İnsanların ne yapmaları ve dinlerinin etkisiyle hangi zihniyete sahip olmaları gerektiğini belirleyen dini metinlerin tümü burada tezahür eder" (Köktaş, 1993: 54).

Tablo 80: Cinsiyete Göre Dini Değerlerin Çevre Temizliğine Etkisi

CİNSİYET		Dini değerlerinizin çevreyi temiz tutma konusunda, düşüncelerinizi ve davranışlarınızı etkilediğini düşünüyor musunuz?		TOPLAM
		Evet	Hayır	
ERKEK	S	189	60	249
	%	75,9	24,1 *	100,0
KADIN	S	221	41	262
	%	84,4	15,6	100,0

*: $\chi^2:5,745$

P:0,017

df:1

C:0,105

Cinsiyete göre dini değerlerin çevre temizliğine etkisi konusundaki dağılım şu şekildedir (Tablo 80). Dini değerlerin çevreyi temiz tutma konusunda düşüncelerini ve davranışlarını etkilediğini düşünen erkek katılımcıların oranı % 75,9, kadın katılımcıların oranı % 84,4'tür.

Dini değerlerin çevreyi temiz tutma konusunda etkilediğini düşünenler yaklaşık olarak örneklemin % 80'ini teşkil etmektedir. Çevreyi temiz tutma konusunda etkilemediğini belirtenler ise yaklaşık % 20 düzeydedir. Kendi içinde bir değerlendirme yapacak olursak erkek katılımcılar, kadın katılımcılara göre dini değerlerin çevreyi temiz tutma konusunda, düşüncelerini ve davranışlarını etkilemediği kategorisinde daha yüksek oranda yer alarak farklılaşmaktadırlar ($p<0,017$).

Tablo 81: Dini Eğitim Düzeyine Göre Dini Değerlerin Çevre Temizliğine Etkisi

DİN EĞİTİMİ DURUMU		Dini değerlerinizin çevreyi temiz tutma konusunda, düşüncelerinizi ve davranışlarınızı etkilediğini düşünüyor musunuz?		TOPLAM
		Evet	Hayır	
Yalnızca ailemden dini eğitim gördüm.	S	64	19	83
	%	77,1	22,9	100,0
İlköğretim ve lisede aldım	S	71	30	101
	%	70,3	29,7 *	100,0
Kur'an kursu ve camilerden öğrendim.	S	192	36	228
	%	84,2	15,8	100,0
İ.H.L	S	27	4	31
	%	87,1	12,9	100,0
İlahiyat Fakültesinde öğrendim	S	23	2	25
	%	92,0	8,0	100,0
Kendi Kendime	S	33	10	43
	%	80,2	19,8	100,0

*: χ^2 :12,507

P:0,028

df:5

C:0,155

Dini eğitimi alma durumuna göre dini değerlerin çevreyi temiz tutma konusundaki etkisine baktığımızda; (Tablo 81) dini değerlerin çevreyi temiz tutma konusunda düşüncelerini ve davranışlarını etkilediğini düşünenler, yalnızca ailesinden dini eğitimi gördüğünü ifade eden katılımcıların oranı % 77,1, ilköğretim ve lisede öğrenen katılımcıların oranı % 70,3'tür. Kur'an kursu ve camilerden öğrenen katılımcıların oranı % 84,2, imam hatip lisesinden öğrenen katılımcıların oranı % 87,1, ilahiyat fakültesinden öğrenen katılımcıların oranı % 92, kendi kendine öğrenen katılımcıların oranı % 76,7 olarak tespit edilmiştir.

Dini eğitimini ilköğretim ve liseden alan katılımcılar, dini değerlerin çevreyi temiz tutma konusunda, düşüncelerini ve davranışlarını etkilemediğini düşünmekte olup, yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,028$).

Buradan da anlaşıldığı gibi ilköğretim ve lisede dini değerler ve çevre temizliği eğitimi ve bilinci yeterli düzeyde verilmediği sonucuna ulaşılabilir. Bunun sebepleri olarak bu okullarda verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin gerek müfredatın yetersizliği, gerekse ders saatlerinin yetersizliği bilinen bir gerçektir. Ayrıca modern eğitim kurumlarında verilen seküler dünya görüşünün ve pozitivist

düşüncenin aktarımı, geleneksel algıların yıkılmasına ve manevi değerlerin aşınmasında etkili olmaktadır.

Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere din eğitim seviyesi yükseldikçe dini değerlerin çevreyi temiz tutma konusunda düşünceleri ve davranışları etkilediğini düşünenler artmaktadır.

Tablo 82: Dindarlık Düzeyine Göre Dini Değerlerin Çevre Temizliğine Etkisi

DİNDARLIK DÜZEYİ	Dini değerlerinizin çevreyi temiz tutma konusunda, düşüncelerinizi ve davranışlarınızı etkilediğini düşünüyor musunuz?		TOPLAM	
	Evet	Hayır		
Çok Dindar	S	27	5	32
	%	84,4	15,6	100,0
Dindar	S	328	68	396
	%	82,8	17,2	100,0
Dinle az ilgili	S	55	24	79
	%	69,6	30,4	100,0
Dinle hiç ilgili değil	S	0	4	4
	%	0,0	100,0*	100,0

*: $\chi^2:23,876$

P:0,000

df:3

C:0,211

Dini değerlerin çevreyi temiz tutma konusunda, düşüncelerini ve davranışlarını etkilediğini (Tablo 82) belirten çok dindar katılımcıların oranı % 84,4, dindar katılımcıların oranı % 82, 8, dinle az ilgili olan katılımcıların oranı % 69,6 'dır.

Dinle ilgili olmadıklarını ifade eden katılımcılar, diğer katılımcılara göre “hayır” kategorisinde dini inançlarının çevreyi temiz tutma konusunda, düşüncelerini ve davranışlarını etkilemediğini düşünerek daha yüksek oranda yer alarak anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadırlar ($p<0,000$). Bu grup zaten kendileri, dine mesafeli olarak yaklaşmaktadırlar. Dolayısıyla bu mesafeli duruşla bu gruptaki katılımcılar, dini değerlerin çevreye bakışı etkilemediği düşüncesindedirler. Dindarlık seviyesi yükseldikçe dini değerlerin çevreyi etkilediğini düşünenlerin arttığını görmekteyiz. Bu sebeple insanlar bu konuda eğitildikçe, değerler verildikçe, çevreye olan bakış açıları değişebilmektedir.

8.MÜSLÜMAN ÜLKELERİN ÇEVRE KONUSUNDAKI YETERSİZLİKLERİN SEBEPLERİ

İslam dininin temizliğe önem vermesine rağmen Müslüman ülkelerden beklenen çevre temizlik anlayışı niçin eksiktir? Müslüman ülkeler niçin bu noktada yetersizlerdir? Gerçekten dinin bu konudaki emirleri bilinmekte midir? Başka sebepler var mıdır?

Tablo 83: Müslüman Ülkelerin Çevre Konusundaki Yetersizliklerin Sebepleri

CİNSİYET		İslam dininin temizliğe önem vermesine rağmen, Müslüman ülkelerin bu konudaki yetersizliklerinin sebebi sizce nedir?					TOPLAM
		Dinin bu konudaki emirleri iyi bilinmediğinden.	Ekonomik olarak bu ülkelerin geri olması.	Çevre konusundaki bilgi ve eğitim yetersizliği.	Kültürel sebepler ve alışkanlıklar.	Diğer	
ERKEK	S	87	41	64	43	14	249
	%	34,9	16,5	25,7	17,3	5,6	100,0
KADIN	S	92	29	98	37	6	262
	%	35,1	11,1	37,4	14,1	2,3	100,0

$\chi^2:12,660$

P:0,013

df:4

C:0,155

Tablo 83’de Müslüman ülkelerin çevre temizliği konusundaki yetersizlik sebeplerine baktığımızda; ‘Dinin bu konudaki emirleri iyi bilinmediğinden’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 34,9, kadın katılımcıların oranı % 35,1’ düzeyinde yer aldığını görmekteyiz. Müslüman ülkelerin çevre temizliği konusundaki yetersizlik sebeplerini ‘ekonomik olarak bu ülkelerin geri olması’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 16,5, kadın katılımcıların oranı % 11,1 olarak tespit edilmiştir. Müslüman ülkelerin çevre temizliği konusundaki yetersizlik sebeplerini ‘çevre konusundaki bilgi ve eğitim yetersizliği’ ifadesine katılan erkek katılımcıların oranı % 25,7, kadın katılımcıların oranı % 37,4 olarak yer almaktadırlar. Müslüman ülkelerin çevre temizliği konusundaki yetersizlik sebeplerini ‘Kültürel sebepler ve alışkanlıklar’ olduğunu belirten erkek katılımcıların oranı % 17,3, kadın katılımcıların oranı % 14,1’dir. Müslüman ülkelerin çevre temizliği konusundaki yetersizliklerin sebeplerini ‘diğer’ ifadesine katılanlar ise;

yöneticilerin bu konulara duyarsızlığı, insanların bu konuyu ciddiye almamaları, eğitime gerekli önemin verilmemesi şeklinde belirtmektedirler. Yine buradan anlaşıldığı gibi katılımcıların büyük bir çoğunluğu, Müslüman ülkelerin çevre temizliği konusundaki yetersizliklerin sebeplerini, ‘dinin bu konudaki emirleri iyi bilinmediğinden’ ve çevre konusundaki bilgi ve eğitim yetersizliğinden’ kaynaklandığını belirtmektedirler.

İslam dininin temizliğe önem vermesine rağmen, Müslüman ülkelerin bu konudaki yetersizliklerini neye bağlıyorsunuz? Sorusuna cevap olarak katılımcılar birincisi ‘dinin bu konudaki emirleri iyi bilinmediğinden’, ikinci olarak ise, ‘çevre konusundaki bilgi ve eğitim yetersizliğinden’ kaynaklanmakta olduğunu ifade etmektedirler. Her iki sonuçta bu konuda eğitim eksikliğini işaret etmektedir.

Tablo 83’ün verilerinden de anlaşıldığı gibi, *İslam dininin temizliğe önem vermesine rağmen, Müslüman ülkelerin çevre sorunları konusunda yetersizliklerin sebebi eğitim eksikliğidir* şeklindeki hipotez 8 doğrulanmaktadır.

Ankete katılmak istemeyen bir deneğin, niçin katılmak istemiyorsun? Sorusuna, cevaben çevreyi kirleten biz değiliz ki, ABD. ve batılı ülkelerin dünyayı kirlettiğini, bizim kirletmemiz ise devede kulak olduğunu, Çernobil faciasının, denizlerde kirlenmelerin, sanayi atıkların ve küresel ısınma gibi bir çok çevresel felaketlerin bu ülkelerden kaynaklandığını ifade etmiştir.

Araştırmalara bakılırsa çevreyi kirletenler zengin ülkelerdir. Bu konuda yayınlanan rapor şu şekildedir. 2010 İklim Koruma Endeksi enerji üretimine bağlı en önemli sera gazı üreticisi 10 ülke ve dünya çapındaki karbondioksit salınımında ki paylarını açıkladı. Raporda, dünyayı en çok kirleten ülke ABD ve Çin olurken dünyayı en çok kirleten halksa Avustralyalılar çıktı. Araştırma için, karbon salınımında ülkelere düşen pay yüzde olarak hesaplandı. Karbon emisyon oranına göre ülke sıralaması şöyledir:

Çin.. . % 20,96; ABD. ..% 19,92; Rusya.. .% 5,48; Hindistan. ..% 4,57; Japonya. .. % 4,27; Almanya. .. % 2,76; Kanada. .. % 1,98; İngiltere. .. % 1,81; İran.. . % 1,61; Kore.. . % 1,69 (Sabah Gazetesi 18.12.2009).

“Çevre sorunlarının bugünkü boyutlara ulaşmasında kapitalist sistemin sorumluluğu, ozan tabakasına zarar verilmesi örneğinde görülebilir. Ozon tabakasına zarar veren kloroflorokarbonlu maddelerin % 90’ı OECD ülkelerinde üretilmektedir”

(Özdek, 1993: 62). Dünyadaki tehlikeli atıkların % 90'nı sanayileşmiş ülkeler çıkarmaktadır. Bu atıklar büyük oranda hastaneler ve kimyasal madde üreten fabrikalardan kaynaklanmaktadır (Gökbakan, 1995: 383)

İslam'ın çevre sorunlarına önem vermesine, Hz. Peygamberin bu konularda gerek sözleri, gerekse davranışlarıyla örnek olmasına rağmen Müslüman ülkelerin ve ülkemizin çevreyi temiz tutma konusunda duyarlı olduğu söylenemez. Evimizi temiz tutmamıza rağmen çevremizin kirli olduğu bir gerçektir.

İslam dini çevre temizliğine bu kadar önem verdiği halde, Müslüman ülkelerin ve ülkemizin çevre sorunlarına ilgisiz olmalarının sebepleri nelerdir? Din ile yaşanan gerçek arasındaki tezat neden kaynaklanmaktadır?

Müslüman ülkelerin ve ülkemizin çevre sorunlarına ilgisiz olmalarının sebeplerini, her ne kadar birbirinden ayıramazsak ta, iki maddede toplayabiliriz. Birincisi ekonomik sebepler, ikincisi kültürel sebeplerdir.

Avrupa'da gerçekleşen sanayi devriminden hemen sonra nüfus, kentlere göç etmiş 1800 yılların sonlarında şehirleşme gerçekleşmiştir. Osmanlı devletinin gerilemeye başlamasıyla birlikte halk, Kurtuluş savaşının sonuna kadar cepheden cepheye koşmuş, bu süreçte Avrupa ülkeleri ise, sömürülerini kuvvetlendirerek zenginleşmişlerdir.

Ülkemizde ise Kurtuluş savaşından sonra dünyayı sarsan ekonomik krizle halk, daha da fakirleşmiştir. Savaştan yorgun ve bitkin çıkan halkın büyük çoğunluğu toprağa bağımlı olarak kırsal kesimde yaşamaktaydı. Ülkemizde 1960–1970 yıllarından sonra şehirleşmenin hızla artmasıyla birlikte altyapı eksikliği, plansız şehirleşme vb. çevre sorunların çıkmasına sebep olmuştur. İşte sanayileşme ve ekonomik refahı elde etmeden hızlı şehirleşmeyle birlikte, çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalınması insanımızın bu tür konuları daha da önemsiz görmelerine sebep olmuştur.

Çevre sorunlarına ilgisizliğin kültürel sebepleri arasında halkın yukarıda zikredilen sebepler neticesinde organizeli bir eğitimden ve öğretimden mahrum olması yer almaktadır. Bunun yanında yine halkın din eğitimi ve öğretimi yeterli derecede istifade edememesi, din eğitim ve öğretimi verilen kurumlarda ve yayınlanan eserlerde bu konular üzerinde yeterince durulmaması da etkili olmaktadır. Örneğin ülkemizde her Müslüman'ın temel dini bilgi kaynaklarından sayılan, namaz

hocası ve ilmihal kitaplarında farzı ayn olan 32 farzın dışında dini bilgilerin dışına çıkılmaması nedeniyle İslam dini, sadece 32 farzla ilgili meselelerde uğraşan bir din gibi anlaşılmaya başlanmıştır. Hayri Kırbaçoğlu'nun ifadesiyle, daraltılmış, derinliksiz, şekilci, ilmihal dindarlığı ortaya çıkmıştır (Kırbaçoğlu, 2002: 109–204). İslam'ın kuşattığı geniş anlam ihmal edilerek son derece dar bir alana hapsedildiği 'daraltılmış' dindarlık anlayışının hâkim olması, diğer sorunlara olduğu gibi çevre sorunlarına da ilgisizliğe sebep olmuştur.

Çevre sorunlarına ilgisizliğin bir diğer sebebi ise, Müslüman ülkeler, Batı'daki sanayi devrimi ve teknolojinin gelişimine kadar tabiata ve çevreye zarar verecek olan suni üretimlerden yoksun durumda idiler. Ne aşırı üretim hırsı ne de aşırı tüketim hırsı vardı. Bu yaklaşım içerisinde Müslüman toplumlarda bugünkü anlamda çevre sorunları ortaya çıkmamıştır. Ne var ki Müslüman ülkeler Batı'daki gelişmelerden uzak kalmadı ve kendi ürettikleri değil de Batı'nın eşya, üretim ve tüketim anlayışı çerçevesinde imal ettikleri suni ürünlerle karşı karşıya kaldı. Bunları sadece tüketmesini öğrenen Müslüman ülkeler onlardan arta kalanların nasıl ortadan kaldıracakları konusunda ne fikirleri ne de çözüm çabaları vardı. Bu ise hala Müslüman ülkelerde çevre sorunların büyümesine neden oldu. Yine bu ülkelerde çevre sorunlarıyla ilgili yasal düzenlemelerin ve takibatının yetersiz oluşuna da ilave etmek gerekmektedir.

Nitekim konuyla ilgili yapılan mülakatlardan birini vermek istiyorum. Genç bir inşaat mühendisi olan Murat Bey, İslam dininin temizliğe önem vermesine rağmen, Müslüman ülkelerin bu konudaki yetersizliklerinin sebebi olarak şunları belirtmektedir. *“İslam dini içerisinde yer alan bazı temel ibadetlerde örneğin abdest almak gibi genel anlamda çevreyi oluşturan en önemli varlık olan insanın günde en az beş kere temizlenmesi anlamına gelmektedir. Ki bu tür bir temizlik hemen, hemen hiçbir dinde yoktur. Söylemek isteğim yaşam standartlarımızda rutin davranışlar olan bazı temizlik unsurları bize ne kadar doğal ve normal gelse de dinin temizliğe verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca dinin direği olarak ifade edilen namaz ibadeti yapılan mekanın ve kıyafetin temiz olma şartı ve cami dışında her yerde (temiz olan her yerde) kılınması ve yerine getirilmesi bir Müslüman'ın tüm dünyayı kendi ibadethanesi görmesi ve bu ibadethanenin temizliğine önem göstermesi gerekmektedir. Lakin bizim yani Müslüman ülkelerin örnek olarak Türkiye'nin 1950*

yıllarına kadar tarım devleti olması ve batıdan sürekli etkisi bilinmeyen bilim ve teknoloji ithalatı sonucunda oluşan çevre kirliliği hakkında yeteri kadar önlem alınmamıştır. Yine ülkenin ekonomik ve eğitim düzeyinin yetersiz veya eksik olması insanların yaşam ve geçim derdine düşmesi nedeniyle daha çok nerden veya ne gibi etkisi yerine ne kadar fiyatı olduğuyla ilgilenmesinden kaynaklanmaktadır.

Ayrıca söylemek isterim ki 1800 'lü yıllarda tam şehirleşmeye geçen Avrupa devletleri (Fransa ve İngiltere) şehir yaşantısını getirdiği kirliliği görerek gerek alt yapıya önem vermeleri, gerek şehirleşme konusunda önlem almakta bizden 150 yıl önde olmaları bu ülkelerin daha temiz ve düzenli olmalarını sağlamıştır. Oysaki 1950 yılından sonra sanayileşen Türkiye hızlı bir göç olması ve tarım devleti görüntüsünden sıyrılarak sanayi devleti görüntüsüne girmesi nedeniyle önemli alt yapı düzenlemeleri yapılamamıştır. Günümüzde yeni imara açılan bölgelerde daha dikkatli davranılması sonucunda daha düzenli ve daha temiz çevreler oluşturmaktadır. Bu nedenler her ne kadar güncel ve geçerliliğini koruyor olsa da genel anlamda 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı veren bir toplumun açlık ve yoksullukla mücadelesi sonucunda yaşam gereği olan standartlara ulaşma isteği ve hırsı ve buna bağlı olarak oluşan eksik eğitimden dolayı çevre kirliliğinin önüne geçilememektedir. Gelişmekte olan bizim gibi ülkelerin bu yukarıdaki nedenlerden dolayı kirliliği görünmesi gerek Osmanlı, gerek Selçuklu döneminde temizlik abidesi olarak ve çevre etkileşime önem veren Müslüman imajına zarar vermektedir. Yani sorun İslam da değil; çağı yakalamaya çalışan toplumumuzun anlayışından kaynaklanmaktadır. Kısacası kirlilik eğitim eksikliğinden ve önündeki gelişmiş ülkeleri yakalamaya çalışan ve teknoloji ithal eden bir toplumun ürünüdür”(10.03.2010).

9. ÇEVRE TEMİZLİĞİNE DİKKAT EDİLMEME NEDENLERİ

Temizlik, temiz olmak insan yapısında vardır. Bununla birlikte genel olarak tuvaletlerin, piknik yerlerinin, sokakların, işyerlerinin, pazarların ve parkların kirliliği de yaşadığımız bir gerçektir. O halde bu kirliliğe dikkat edilmemesinin sebepleri nelerdir? Genel olarak toplumumuzda ev temizliğine dikkat edildiği halde çevre temizliğine niçin dikkat edilmemektedir?

Tablo 84: Cinsiyete Göre Çevre Temizliğine Dikkat Edilmeme Sebepleri

CİNSİYET	Sizce çevre temizliğine niçin dikkat edilmemektedir?								TOPLAM
	Büyüklerden böyle gördüğüm için	Tembellikten	Basit görmemden.	Bu konuda yeterli bilgiye sahip değilim.	Beni ilgilendirmediğinden	İşime gelmediğinden.	Bunların dışında		
ERKEK	S	32	84	58	27	7	15	26	249
	%	12,9	33,7	23,3	10,8	2,8	6,0	10,4	100,0
KADIN	S	31	102	48	51	3	10	17	262
	%	11,8	38,9	18,3	19,5	1,1	3,8	6,5	100,0

 $\chi^2:14,248$

P:0,027

df:6

C:0,165

Tablo 84’ de görüldüğü gibi, niçin çevre kirliliğine dikkat edilmemektedir? Sorusuna genel toplamda ‘tembellikten’ olduğunu belirten katılımcıların oranı % 36,4, ‘basit görmekten’ kaynaklandığını belirten katılımcıların oranı % 20,7, ‘bu konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını’ belirten katılımcıların oranı % 15,3, ‘büyüklerden böyle gördüğünü’ ifade eden katılımcıların oranı % 12,3, ‘bunların dışında’ ya katılanların oranı % 8,4, ‘işine gelmediğinden’ dikkat etmediğini belirten katılımcıların oranı % 4,9 olarak tespit edilmiştir.

Örnekleme basit görme ve tembellikten kaynaklandığını belirtenlerin toplam oranı yarıdan fazladır. Bu da konunun yeterli şekilde önemsenmediğini göstermektedir.

Cinsiyete göre çevre kirliliğine dikkat edilmeme sebebine baktığımızda erkek katılımcılar, “bu konu hakkında yeterli bilgiye sahip değilim” kategorisinde kadınlara göre daha düşük oranda yer almakta ve ki-kare testine göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler ($p<0,027$).

Erkek katılımcılar kadınlara göre temizliğe dikkat edilme sebebi olarak, ‘basit görmem’, ‘beni ilgilendirmemesi’, ‘işime gelmediğinden’ ifadeleriyle bir anlamda konuya ilgisizliklerini göstermektedir. Kadınlarda ise, ‘tembellik’, ‘konuyla ilgili olarak yeterli bilgiye sahip olmadıkları’ ön plana çıkmaktadır.

Tablo 84’ün verilerinden de anlaşıldığı gibi çevre sorunlarına dikkat edilmeme nedeni katılımcıların çevre sorunlarını önemsememeleridir şeklindeki hipotez 11 doğrulanmaktadır.

Tablo 85: Eğitim Düzeylerine Göre Çevre Temizliğine Dikkat Edilmeme Sebepleri

EĞİTİM DURUMU	Sizce çevre temizliğine niçin dikkat edilmemektedir?							TOP LAM	
	Büyüklerden böyle gördüğüm için	Tembellikten	Basit görmemden.	Bu konuda yeterli bilgiye sahip değilim.	Beni ilgilendirmediğinden.	İşime gelmediğinden.	Bunların dışında		
OKURYAZAR DEĞİL	S	3	7	1	4	0	1	1	17
	%	17,6	41,2	5,9	23,5	0,0	5,9	5,9	100,0
İLKOKUL MEZUNU	S	12	38	21	28	0	3	6	108
	%	11,1	35,2	19,4	25,9	0,0	2,8	5,6	100,0
ORTAOKUL MEZUNU	S	9	27	17	15	2	0	3	73
	%	12,3	37,0	23,3	20,5	2,7	0,0	4,1	100,0
LİSE MEZUNU	S	24	75	34	23	3	12	7	178
	%	13,5	42,1	19,1	12,9	1,7	6,7	3,9	100,0
ÜNİV. MEZUNU	S	15	39	33	8	5	9	26	135
	%	11,1	28,9	24,4	5,9	3,7	6,7	19,3	100,0

 $\chi^2:63,928$

P:0,000

df:16

C:0,333

Tablo 85’de eğitim düzeylerine göre çevre temizliğine dikkat edilmeme sebeplerine baktığımızda, ‘büyüklerden böyle gördüğünü’ belirten okuryazar olmayan katılımcıların oranı % 17,6’dır. Çevre temizliğine dikkat edilmeme sebeplerini ‘bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığını’ belirten ilkokul mezunu katılımcıların oranı % 25,9’dır. Çevre temizliğine dikkat edilmeme sebeplerini basit görmekten kaynaklandığını’ belirten ortaokul mezunu katılımcıların oranı % 23,3 düzeyindedir. Çevre temizliğine dikkat edilmeme sebeplerini ‘tembellikten’ ileri geldiğini belirten lise mezunu katılımcıların oranı % 42,1’dir. Çevre temizliğine dikkat edilmeme sebeplerini ‘basit görmekten kaynaklandığını’ belirten üniversite mezunu katılımcıların oranı ise % 24,4’tür.

Tablo 85’ten de anlaşıldığı gibi farklı eğitim seviyelerinde çevre temizliğine dikkat edilmeme sebeplerini değişik şekilde değerlendirmektedirler.

Eğitim düzeyine göre üniversite mezunları, çevre temizliğine dikkat edilmeme sebebi olarak “bunların dışında” kategorisinde diğer eğitim düzeylerine göre daha yüksek oranda yer almakta ve ki-kare testine göre anlamlı bir farklılık göstermektedirler ($p<0,000$).

Örnekleme katılanlar ‘bunların dışında’ olarak özellikle çevre kirliliğine dikkat edilmemesinin sebepleri olarak şunları belirtmişlerdir: Duyarsızlık, bilinçsizlik, insanların sorumsuzluğu, önemsememe, toplumsal sorumluluk bilincinin zayıflığı, okulda ve ailede yeterli eğitimin verilememesi, görgsüzlük, kültürsüzlük, ahlak eğitiminin yetersizliği, bilinç düzeyinin düşük olması vb. sebepler.

Bu sonuçlar göstermektedir ki çevre temizliği noktasında insanların bilgilendirilmesi, eğitim verilmesi, bu öğrenilen bilgilerin de davranış şekline dönüştürmesi gerekir, bu noktada; gerek eğitim kurumları gerekse basın yayın organlarıyla işbirliğine girilerek konunun sürekli gündemde tutulmalı ve önemi kavratılmaya çalışılmalıdır.

Konuyla ilgili yapılan mülakatlarda Lale Hanım Niçin çevre temizliğine dikkat edilmemektedir? Sorusuna, şu şekilde cevap vermiştir. *“Çevre denilen şey insanların zihninde herkesin kendisine ait bir evymiş gibi şekillenirse bu sorun ortadan kalkar diye düşünüyorum. Sahiplenme meselesi yeteri derecede yaygın olmadığı için insanımız çevre konusunda vurdumduymaz davranmaktadır”* (08.09.2010).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada temel amacımız dindarlık düzeyi ile çevre duyarlılığı arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler düzeyinde incelenmesidir.

Eskiden çevre denilince içinde yaşadığımız mekân, sokağımız, mahallemiz, köyümüz kentimiz anlaşılırken, şimdi ise çevre kavramı geniş bir anlam kazanarak ülkemiz, kıtalar, denizler, atmosfer ve bütün dünyamızı kapsamaktadır. Çünkü dünyanın herhangi bir ülkesinde meydana gelen kirlilik sadece o yörenin insanını değil tüm atmosferi, besin kaynaklarını, suları ve sağlığı etkilemektedir.

Çevre sorunları günümüz dünyasının en önemli ve güncel sorunu haline gelmiştir. Bu sorun sadece günümüz insanını değil, gelecek nesilleri de tehdit eden ve hayvanları, bitkileri hatta canlı, cansız tabiattaki bütün varlıkları ilgilendiren bir problemdir.

Fiziksel çevrenin kirlenmesi ve korunmasında en önemli faktör insan faktörüdür. Örneğin fabrika atıklarının akarsu ve denizlere boşaltılmasına neden olan insandır. Dolayısıyla istenmeyen bu kirliliği önleyecek olan da yine insandan başkası değildir.

Çevreyi kirleten, kullanılamaz hale getiren insan olduğuna göre, çevrenin korunmasında faaliyet gösterecek yegâne varlığın da insan olduğu bir gerçektir. Her şeyden önce çevrenin bir insan meselesi olduğunu hesaba katarsak, çevreye karşı duyarsız, sorumsuz yaşamak insanlığa duyarsız kalmaktır. Bu nedenle, çevrenin korunmasına yönelik yapılacak her şey ve atılacak her adım insanlık için olacaktır.

Günümüzde ‘yeni değerler’ edinen insanoğlu, tabiatı şuursuz ve hissiz bir nesne olarak algılayıp, kendisinin de tabiatın bir parçası olduğunu hatırlıktan çıkarmasıyla birlikte çevre artık ‘sorun’ olmaya başlamıştır.

Çevreyi kirleten, doğayı yağmalayan faktörler arasında maddeye dayalı hayat felsefesi ve batının sömürgeci faaliyetleri ön plana çıkmaktadır. Çünkü sera gazı salınımına baktığımızda dünyayı en fazla kirleten ülkelerin başında A.B.D, Çin ve Avrupa ülkeleri ilk sırayı almaktadırlar.

Çevre sorunları olarak değerlendirdiğimiz hava, toprak ve su kirlenmesi adeta bir aysbergin görünen kısmını oluşturmaktadır. Aysbergin görünmeyen kısmı ise

düşünce kirlenmesidir. Çünkü çevre kirlenmesi aynı zamanda düşünce kirlenmesinin havaya, toprağa ve suya yansımadır.

Çevre kirliliğine sadece teknolojik çözümler aramak yeterli görülemez. Çünkü kirlenen sadece ‘çevre’ değildir. Kirlenen insanın değerler dünyasıdır, düşüncesidir. Düşünce kirliliğini aşmada teknolojinin getirdiği yeniliklerle mücadele etmek hiç de kolay değildir.

Ekonomik, sosyolojik ve çevresel sorunların çözümünü sadece dinlerden beklemek yeterli değildir. Belki dinler bu sorunların çözümünde diğer faktörlerin üstesinden gelemeyeceği önemli bir şeyi başarabilir, o da insanların gönüllerine, iç dünyalarına nüfuz ederek bireyleri iyi, güzel, faydalı davranışlar yapabilmelerini sağlamaktır.

Bugünkü bilimin dini değerlere ‘mesafeli’ duruşu, dini yaşantının aşırı derecede özel hayata tahsis edilmesi, vicdanlara mahkûm edilmesi ve ibadethanelere sınırlandırılması, dünya anlayışını, dolayısıyla çevreye bakış açısını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Cumhuriyetle birlikte köklü yapısal değişiklikler yaşayan Türk toplumu sanayileşme ve şehirleşme süreçleriyle, kırsal alanların iticiliği ve şehir hayatının çekiciliği ile şehirlere yönelik yoğun demografik hareketliliğin nedenlerini oluşturmuştur. Köyden şehre doğru gerçekleşen aşırı göç olgusu, şehirlerin de fiziki alt yapılarının yeterli şekilde cevap veremeyişi bir takım çevresel sorunların oluşmasına yol açmıştır.

Araştırmada Kayseri örneğinden hareket edilerek çevre duyarlılığı ile dindarlık düzeyi arasındaki etkileşim incelenmeye çalışılmıştır. Hızlı bir şekilde büyüyen Kayseri, dini husustaki muhafazakârlığı ile diğer büyük şehirlerin çoğundan farklılaşmaktadır. Coğrafi konumu sebebiyle de Selçuklulardan beri önemli ticaret ve kültür merkezi olma özelliğini korumaktadır.

Kayseri, sanayileşme ile birlikte her gün gelişmekte ve değişmektedir. İlde değişmeye ve gelişmeye etki eden birçok sosyal, kültürel ve ekonomik faktör vardır. Vakıf üniversitelerin yanında ikinci devlet üniversitesinin kurulması, özel hastanelerin çokluğu, hava limanı ve serbest bölgenin bulunması ve ilin ulaşım kavşağında yer alması gibi pek çok faktör sayabiliriz.

Kayseri insanının uzlaşmacı ve yapıcı tavrı ekonomik ilişkilerine de yansımış, küçük ve büyük ölçekli yeni işletmelerin kurulmasına vesile olmuştur.

Kayserinin toplum yapısında din anlamlı ve önemli bir yere sahiptir. Kayserililer, gerek bireysel gerekse toplumsal davranışlarında değer verdikleri en önemli unsurlardan birisi olarak din ve dini değerleri görmektedirler.

Geleneksel toplumun ve değerlerin sarsıntıya uğradığı çeşitli problemlerin yaşandığı bu süreçte Kayseri insanı bir taraftan bu yapıyı kendine özgü şartlar içerisinde dönüştürürken, diğer taraftan yeniliğe ve atılıma sürekli açık olmuştur. Başka bir ifade ile Kayseri bir yandan muhafazakâr yapısını korurken diğer taraftan sosyal yaşamı modern değerlere göre dizayn etmektedir. Kayseri bu özelliği ile çevre sorunları ve dindarlık ilişkisi bağlamında din sosyolojisinin ilgi alanına girmekte dikkat çekmektedir.

‘Çevre sorunları ve dindarlık ilişkisi Kayseri örneği’ konulu alan araştırmamızda elde edilen bulgular ve değerlendirmeler şu şekildedir:

Cinsiyet ile çevre sorunlarına duyarlılık konusunda kadınların çevreye daha duyarlı olacağına ilişkin hipotezimiz bulgularımızla desteklenmiştir. Bununla birlikte erkekler çevrenin korunması, ağaç bitki ve yeşilliğin önemi, toprak ve suyun temiz kullanımı gibi dinin emrini bilme konusunda kadınlardan daha fazla bilgiye sahiptir. Bu da erkeklerin Cuma namazına katılımlarıyla ilgili olarak vaaz, hutbe dinlemeleri ve sohbet ortamlarında kadınlardan daha fazla bulunmalarından kaynaklanmış olabilir.

Yaş grupları ile çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki ilişkiye baktığımızda, genç yaş grubunun çevreden ziyade diğer sorunlara ilgi duydukları ancak, ileriki yaşlara doğru çevre sorunlarına duyarlılıklarının arttığı gözlenmiştir. Burada gençlerin çevreye ilgisizliklerinin sebepleri olarak, gençliğin getirdiği özelliklerle birlikte kültürel yozlaşma, gelecek kaygısı, iş bulma endişesi, evlilik, öğrenim durumları, aile beklentilerini sayabiliriz.

Yaş grupları içerisinde genç yaş grubu, çevre kirliliği konusunda bilgilerini yeterli görmelerine rağmen, bu bilgilerini davranış haline getirememektedir.

Medeni duruma göre dinin inanç boyutu ile pratikleri yerine getirme hususundaki bulgular topluca değerlendirildiğinde, evlilerin bekârlara göre inanç konusunda Allah’ın varlığına ve imanın gerçekliğine Kuran’ın haber verdiği gibi

inandığını belirtenler yüksek oranda diğer kategorilerden farklılaşmaktadır. Geleneksel inanç bekâr katılımcılarda daha yoğun gözükürken aynı zamanda, problemlili inanç da bu grupta evlilere göre daha yüksektir. Ayrıca evliler bekârlara göre namaz ibadetini daha düzenli ve yoğun olarak yerine getirmektedirler.

Medeni durum ile çevre sorunlarına duyarlılık konusunda bekârlar evlilere göre daha duyarlı eğilimde gözükmektedirler. Bu bulgular medeni durum ile çevre sorunlarına duyarlılık arasındaki ilişkiyi ele alan hipotezimizi doğrulamamaktadır.

Katılımcıların eğitim seviyesi yükseldikçe çevre kirliliği konusunda kendi bilgilerini yeterli görmedikleri tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi yükseldikçe çevreye olan duyarlılığın artacağına ilişkin araştırma hipotezi bulgularla desteklenmektedir.

Sosyo ekonomik düzeyi yüksek ile gelir düzeyi düşük katılımcılar çevre kirliliği konusunda bilgi düzeylerini yeterli görürken, gelir düzeyi ortanın altında olan katılımcılar kendilerini yetersiz görmektedirler. Çevre sorunlarına duyarlılık açısından ise, sosyo ekonomik düzey yükseldikçe çevre sorunlarına duyarlılık azalma eğilimindedir.

Meslek grupları içerisinde öğretmenler çevre kirliliği konusunda kendilerini en yüksek düzeyde yeterli bilgiye sahip görenler içerisinde yer almaktadır. Onları ise öğrenci ve memurlar takip etmektedirler. Çevre sorunlarına duyarlılık konusunda meslek grupları içerisinde en duyarlı meslek grubu sırasıyla ‘serbest ve diğer meslek’ sahipleri (Dr. Hakim, Avukat vb.), öğretmenler ve ev hanımları gelmektedir. Katılımcıların meslekleri onların çevre bilinci konusunda duyarlılığını farklılaştırmaktadır dolayısıyla ilgili hipotez doğrulanmaktadır.

Araştırma evrenimizin homojen bir yapı oluşturmasından dolayı Allah’a inanç durumuna göre çevre duyarlılığı konusunda farklılık olmayacağına ilişkin hipotezimiz bulgularla desteklenmektedir.

Katılımcıların çevrenin temiz tutulması konusunda yeterli dini bilgiye sahip olmadıkları gözlenmiştir. Çevre kirliliği konusunda erkekler kadınlara oranla nispeten bilgi düzeyi açısından kendilerini yeterli görmektedirler. Bunda erkeklerin Cuma sohbetlerine ve hutbelerine katılmaları etkili olmaktadır.

Namaz kılan katılımcıların, namaz kılmayanlara göre çevreye daha duyarlı olacağına ilişkin hipotezimiz bulgularla desteklenmektedir. Namaz kılma oranı

azaldıkça çevreye olan duyarlılık azalmaktadır. Başka bir ifadeyle namaz kılma oranı yükseldikçe çevreye olan duyarlılık artmaktadır.

Eğitim seviyesi yüksek dindarlar çevre sorunları konusunda daha duyarlıdırlar şeklindeki hipotezimiz ve dindarlar çevre sorunları konusunda daha duyarlıdırlar şeklindeki hipotezimiz bulgularla doğrulanmaktadır.

Günümüz dünyasının en önemli toplumsal sorunları nelerdir? Sorusuna ankete katılanların yaklaşık yarısı cevap olarak ekonomik sorunlara birinci sırada yer vermiştir. Anketin yapıldığı tarih göz önünde bulundurulduğunda, dünyanın ve ülkemizin ekonomik krizle uğraştığı, işten çıkarmaların yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemde yapılması, ayrıca ülkemizde işsizliğin iki haneli rakamlara çıkması da ekonomik sorunların öncelikli sorun olarak çıkmasında da etkili olmuştur.

Ahlaki ve dini sorunların ikinci sırada sorun olarak yer alması da dikkat çekicidir. Yapılan mülakatlarda katılımcılar, savaşlar, politik sorunlar ve çevre sorunları gibi birçok problemin sebebi olarak ahlak bozukluğunu göstermektedirler.

Toplumsal sorunlar arasında ekonomik sorunların kadın katılımcılara göre erkek katılımcılarda yüksek oranda görülmesi genel Türk aile yapısının evin geçimini erkeklere yüklenmesinden kaynaklandığı şeklinde açıklanabilir. Çevre sorunlarını ise, kadınlar erkeklerden daha yüksek oranda temel sorun olarak görmektedirler.

Çevre kirliliği-tüketim ilişkisi konusunda, geri dönüşüm işareti yüksek oranda bilinmesine rağmen alış verişte bu işarete dikkat etmeyenler yüksek orandadır. Bu sonuç tutum veya bilgilerin davranışa dönüştürülemediğini göstermektedir. Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat edenler eğitim seviyesi yükseldikçe artmaktadır.

Çevre kirliliğine dikkat edilmeme sebebi olarak katılımcılar yüksek oranda tembelliği ve sorunu basit olarak görmeyi belirtmektedirler. ‘Bu konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını’, ‘büyüklerden böyle gördüğünü’ ve ‘işine gelmediğinden’ çevreye dikkat etmediğini belirtenler de dikkat çekicidir.

Örnekleme çevre sorunlarını basit görme ve bu konuda tembellik gösterildiğini belirtenlerin toplam oranı yarıdan fazladır. Bu da konunun yeterli şekilde önemsenmediğini açıkça ortaya koymaktadır.

İslam dininin temizliğe önem vermesine rağmen, Müslüman ülkelerin bu konudaki yetersizliklerinin sebeplerini, katılımcılar birinci olarak ‘dinin bu konudaki emirleri iyi bilinmediğinden’, ikinci olarak ise, ‘çevre konusundaki bilgi ve eğitim yetersizliğinden’ kaynaklanmakta olduğunu ifade etmektedirler. Her iki sonuçta bu konuda eğitim eksikliğini işaret etmektedir.

Ruh ve beden sağlığının korunması ancak temiz ve sağlıklı bir çevre içerisinde yaşamakla mümkündür.

Çevre sorunlarının temelinde insan ve toplum var ise, sorunların ortaya çıkmasında insanın hangi tutum ve davranışları etkili olmaktadır. Şüphesiz söz konusu tutum ve davranışları insanın sahip olduğu ‘değer yargıları’ yönetmektedir. Çevre sorunları insanların inançları, dünya görüşü, hayat tarzı ile yakından alakalıdır.

Çevre sorunları sadece toplumların, devletlerin, bireylerin değil, tüm insanlığın sorunudur. Hal böyle olunca herkese ayrı ayrı görev düşmektedir. Ayrıca fertlere ulaşmak için toplum yapısını, değerlerini iyi bilmek gerekmektedir.

Her insan etrafına ve çevresine sahip olduğu inanç ve ideoloji penceresinden bakar. Çevre sorunlarının temelinde de, insanların sahip oldukları ahlaki ve dini anlayışlarının etkisi büyüktür. Çünkü insan davranışlarına yön veren sahip olduğu inanç dünyasıdır.

Çevre bilincinin kazandırılması başlı başına eğitim ve ahlak konusudur. Aileden başlayan eğitim ve ahlakın örgün ve yaygın eğitim kurumlarında devam ettirilmesi, iletişim araçları vasıtasıyla desteklenmesiyle ancak istenen sonuca ulaşılabilir.

Bireyde çevre bilinci ile birlikte çevre ahlakının oluşması önemlidir. Sözgelimi, zararlı olduğunu bilen bir işletmeci atıkları çevreye bırakıvermekte bir sakınca görmemektedir. İşte burada kişilerin, iç dünyalarına, gönüllerine ahlaki değerler yerleştirildiğinde bu tür davranışları yapmaktan çekinecektir.

Çevredeki bozulmaların ve aksamaların sebebi insanın sorumluluk duygusunu kaybetmesi ve sadece kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan benciliğini ön planda tutmasıdır.

KAYNAKLAR KİTAPLAR

- Abadan, Nermin (1964). *Batı Almanya 'daki Türk İşçileri ve Sorunları*, DPT.Yay., Ankara.
- Aclûnî, İsmail ibn Muhammed (1983). *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs*, Yay., A. Kallâş , Suriye- Şam, Müessesetü'r Risâle.
- Abken, Feyzullah – Sungur, Necati (1993). *Çevre ve İnsan*, Gün Yay., Ankara.
- Akdoğan, Ali (2004). *Sosyal Değişme ve Din*, Rağbet Yay., İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet (1993). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukiki Tahlilleri*, Fey Vakfı, İstanbul.
- _____ (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri*, İstanbul.
- _____ (2009). *İslam ve Osmanlı Çevre Hukuku*, Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yay. İstanbul.
- Akıncı, Müslüm (1996). *Türk Çevre Hukuku*, Kocaeli Kitap Kulübü Yay., İzmit.
- Albayrak, Sadık (1997). *41 Orijinal Belge Işığında Eski İstanbul'da Sosyal Hayat ve Çevre*, İğdaş Yay., İstanbul.
- Altan, Mehmet (2010). *Kent Dindarlığı*, 4.Baskı, Timaş Yay., İstanbul.
- Altunışık Remzi - Coşkun Recai - Bayraktaroğlu Serkan - Yıldırım Engin (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Spss Uygulamalı*, 5. Baskı, Sakarya Yay., Sakarya.
- Armağan, Mustafa (2005). *Osmanlı'nın Kayıp Haritası*, Ufuk Kitap, 3. Baskı, İstanbul.
- Aron, Raymond (2005). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. Korkmaz Alemdar, Ankara.
- Arslan, Mustafa (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*, Dem Yay., İstanbul
- Arslantürk, Zeki - Amman T. (1999). *Sosyoloji*, İFAV. Yay., İstanbul.
- Ateş, Süleyman (1989). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- Atiker, Erhan (1998). *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yay., Ankara.
- Aydın, Hüseyin (2009). *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*, TDV.Yay., Ankara.

- Aydoğdu, Mustafa - Gezer Kudret (2006). *Çevre Bilimi*, Anı Yay., Ankara.
- Balcı, Ali (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, Pegem Akademi Yay., Ankara.
- Batchelor, Martine – Brown, Kerry (1997). *Budizm ve Ekoloji*, Çev. Kozak, Gülseren –Diker Vedat- Sancar, Şahin, İğdaş Yay., İstanbul.
- Bayraktar, Mehmet (1992). *İslam ve Ekoloji*, DİB, Yay., Ankara.
- Bodur, Hüsnu Ezber (1994). *Toplumsal Gerçekliğe Sosyolojik Yaklaşım*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., Erzurum.
- Bolay, S. Hayri (1987). *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Akçağ Yay., IV. Baskı, Ankara.
- Bookchin, Murray (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul.
- Brown, Lester R. (2006). *Dünyayı Nasıl Tükettik*, Çev. M.Fehmi İmre, İş Bankası Yay., İstanbul.
- Buhari, Muhammed b. İsmâ'il (1981). *el-Câmi 'u 's-Sahih* (8 cilt), İstanbul, 1401.
 _____ (1379). *Edebü'l Müfred*, Kahire.
 _____ (1975). *Tecridi Sarih*, Ankara.
- Bulaç, Ali (1987). *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, Beyan Yay., İstanbul.
 _____ (1994). *Din ve Modernizm*, Beyan Yay., 3. Baskı, İstanbul.
- Canan, İbrahim (1986). *İslam 'da Çevre Sağlığı*, Cihan Yay., İstanbul.
 _____ (1995a). *Ayet ve Hadisler Işığında Çevre Kavramı*, Yeni Asya Yay., İstanbul.
 _____ (1995b). *Çevre Ahlakı*, Yeni Asya Yay., İstanbul .
- Can, Yılmaz (1995). *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, TDV. Yay., Ankara.
- Crutchfi, Richard S.-Krech, David (1983). *Cemiyet İçinde Fert*, Çev. Mümtaz Turhan, MEB. Yay., II. Baskı, İstanbul.
- Cürcani, Seyyid Şerif (1995). *Tarifat*, Beyrut.
- Çakan, İ.Lütfi (2005). *Örnek Kul Son Resul*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Çelebi, Ömer (1982). *Kayseri İli*, 10. Baskı, İstanbul.
- Çelik, Celalettin (2002). *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya.
 _____ (2005). *İsim Kültürü ve Din*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Çepel, Necmettin (1982). *Ekoloji Terimleri Sözlüğü*, İ.Ü.O.F.Yay., İstanbul.
 _____ (2003). *Ekolojik Sorunlar ve Çözümleri*, Tübitak Yay., 2. Basım, Ankara.

- Çıngı, Hülya (1990). *Örnekleme Kuramı*, Hacettepe Ün. Fen Fak. Yay., Ankara.
- Darimi, Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman, (1413). *Sünen*, Çağrı Yay.,
II. Baskı, İstanbul.
- Dartma, Bahattin (2005). *Kur'an ve Ekoloji*, Rağbet Yay. İstanbul.
- Demirer, Göksel (1992). *Çevre Sorunları ve Kapitalizm*, Sorun Yay., İstanbul.
- Doğan, D. Mehmet (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., XI. Baskı, İstanbul.
- Dönmezer, Sulhi (1982). *Sosyoloji*, 8. Basım, Savaş Yay., Ankara.
- Dursun, Davut (1992). *Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din*, İşaret Yay.,
2.Baskı, İstanbul.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as (1403), *Sünen*, Çağrı Yay., II. Baskı, İstanbul.
- Eder, Klaus (1996). *The Social Construction of Nature: A Sociology of
Ecological Enlightenment*, Sage Publication, 1996, London; Steven
Yearly, "Social Movement and Environmental Change." Ed: M.
Redclift and T.Benton.*Social Theory and the Global Environment*,
Routledge, London.
- Emrullah, Güney (2004). *Çevre Sorunları*, Nobel Yay., Ankara.
- Erdoğan, İrfan – Ejder, Nazmiye (1997). *Çevre Sorunları, Nedenler Çözümler*,
Doruk Yay., Ankara.
- Erkal, Mustafa E.(1996). *Sosyoloji*, Der Yay., 7. Basım, İstanbul.
- Erkan, Hüsnü (2004). *Ekonomi Sosyolojisi*, Barış Yay., İzmir.
- Erkan, Rüstem (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilimadamı Yay., Ankara.
- Erkiletlioğlu, Halit (1993). *Kayseri Tarihi*, İl Kültür Müdürlüğü, Kayseri.
_____ (1998). *Kayseri Yakın Tarihinden Notlar*, Kayseri Ticaret Odası
Yayımları, Kayseri.
- Erten, Hayri (2008). *Azerbeycan Ün. Gençliğinde Dini Hayat*, (Bakü Devlet Ün.
Örneği) İdeal Usta Basın Yayın, Konya.
- Esed, Muhammed (1999). *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk,
İşaret Yay., 5. Baskı İstanbul.
- Eser, Didar – Özgen, E. (1993). *Kadın Aile ve Çevre*, Ankara Ün. Basımevi,
Ankara.
- Faruki, İsmail R. (1987). *Tevhid*, Çev. Dilaver Yıldırım, İnsan Yay., İstanbul.
- Fazlurrahman (1997). *Allah'ın Elçisi ve Mesajı*, Çev. Adil Çiftçi, Ankara Okulu

Yay., Ankara.

- _____ (1998). *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara.
- Félix, Guattari (1990). *Üç Ekoloji*, Çev. Ali Akay, Hil Yay., I. Baskı, İstanbul.
- Fersahoğlu, Yaşar (2003). *Dinler ve Çevre*, Marifet Yay., İstanbul.
- Frayer, Hans (1964). *Din Sosyolojisi*, Çev. T. Kalpsüz, AÜİFY., Ankara.
- Fromm, Erich (1993). *Erdem ve Mutluluk*, Çev. Ayda Yörükhan, İstanbul.
- Garaudy, Roger (1995). *İslamın Va'dettikleri*, Pınar Yay., İstanbul.
- _____ (1986). *Yaşayanlara Çağrı*, Çev. C. Aydın-N. Aydoğmuş, Pınar Yay., İstanbul.
- Giddens, Anthony (1998). *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Gökbakan, M. Edip (1995). *İslam'ın Çevre, Şehircilik, Belediyecilik ve İnsan Hakları Modeli*, Elazığ.
- Gökçe, Birsen (1999). *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, 3. Baskı, Savaş Yay., Ankara.
- _____ (1992). *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Yay., Ankara.
- Gölcük, Şerafettin – Toprak, Süleyman (1991). *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya.
- Görmez, Kemal – Göka Erol (1993). *Çevre ve Çocuk*, Çocuk Vakfı Yay., İstanbul.
- Görmez, Kemal (1997). *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Günay, Ünver (2003). *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., 6. Baskı, İstanbul.
- _____ (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul.
- Günay, Muzaffer (1998). *Çevrem ve Ben*, Türdav A.Ş., İstanbul.
- Gündüz, Turgut (1994). *Çevre Sorunları*, Bilge Yay., Ankara.
- Gürdoğan, Ersin (1993). *Kirlenmenin Boyutları*, İz Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- _____ (1991). *Kültür ve Sanayileşme*, İz Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Gürpınar, Ergun (1989). *Çevre Sorunları Ders Notları*, İstanbul.
- Gürsel, Deniz (1996). *Çevresizsiniz*, İnsan Yay., İstanbul.
- Güvenç, Bozkurt (2002). *Kültürün ABC.si*, Yapı Kredi Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Hançerlioğlu, Orhan (1963). *Düşünce Tarihi*, Varlık Yay., İstanbul.
- _____ (1976). *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Haysemi, Nurettin Ali b. Bekr (1967). *Mecmeu'z- Zevaid ve Menbeu'l Fevaid*,

Beyrut.

Horkheimer, Max (1990). *Akıl Tutulması*, Çev. Orhan Koçak, Metis Yay., II. Baskı, İstanbul.

İbnu'l-Esîr (1970). *Üsdül-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kahire.

İbn. Haldun (1989). *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul.

_____ (1988). *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 2. Baskı, İstanbul.

İbn. Hanbel, Ahmed Muhammed (1413) *Müsned*, Çağrı Yay., II. Baskı, İstanbul.

İbn. Mâce, Muhammed (1401). *Es-Sünen* (2 cilt), nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, İstanbul.

İbn. Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem (1990). *Lisan'ul-Arab*, Beyrut.

İzzetbegoviç, Aliye, *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, Çev. Salih Şaban, Nehir Yay., İstanbul (trs).

Johnstone, H.A.Munro Butler (2009). *Türkler*, Çev. Hüseyin Çelik, Cedit Neş. Ankara.

Kabaş, Didem (2004). *Kadınların Çevre Sorunlarına İlişkin Bilgi Düzeyleri ve Çevre Eğitimi*, Gazi Üniv. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kaptan, Saim (1981). *Bilimsel Araştırma Teknikleri*, Tekişik Matbaası, Ankara.

Karasar, Niyazi (1994). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., 6.Basım, Ankara.

Karpuzcu, Mehmet (1991). *Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü*, Kubbealtı Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul.

Kayhan, Mustafa (2002). *Kur'an'da Çevre Kavramı ve Çevre İnsan İlişkisi*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Kayseri Sanayi Odası (1984). *Kayseri Sanayi Rehberi*, Kayseri.

Kayseri Valiliği (1998). *Cumhuriyetin 75. Yılında Kayseri (İl Yıllığı)*, Plaka Matbaası, Ankara.

Kekeçoğlu, Sonay (2007). *Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri' de Gayri Müslimler (1800-1850)*, Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Keleş, Ruşen- Harmancı, Can (2005). *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, 5.Baskı, Ankara.

- _____ (2002). *Çevrebilim*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keleş, Ruşen (1992). *İnsan, Çevre ve Toplum*, İmge Yay., Ankara.
- Kılavuz, A. Saim (1987). *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Kılıç, Recep (1995). *İnsan ve Ahlâk*, TDV, Yay., Ankara.
- Kılıç, Sadık (2000). *Benliğin İnşası*, İnsan Yay., İstanbul.
- _____ (1987). *Ruhsal Yozlaşma ve Toplumsal Çürüme*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kılıç, Selim (2008). *Çevre Etiği*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Kışlalı, Mine – Berkes, Fikret (2003). *Çevre ve Ekoloji*, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kirman, M. Ali (2004). *Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul.
- Klaus, Eder (1996). *The Social Construction of Nature: A Sociology of Ecological Enlightenment*, Sage Publication, London.
- Kocabaşoğlu Uygur - Uluğtekin Murat (1998). *Salnamelerde Kayseri*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri.
- Kongar, Emre (1998). *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Köktaş, M. Emin (1993). *Türkiye'de Dini Hayat (İzmir Örneği)* İşaret Yay., İstanbul.
- Küçükcan, Talip – Köse, Ali (2000). *Doğal Afetler ve Din*, TDV, Yay., İstanbul.
- Macit, Yunus (2000). *Hız Peygamberin Sünnetinde Çevre*, 2. Baskı, Trabzon.
- _____ (1999). *İslami Perspektifte Çevrecilik*, Trabzon.
- Malik, b. Enes (1992). *El- Muvatta*, Çağrı Yay., II. Baskı, İstanbul, 1413.
- Mevlana, Celaliddin, *Fihri Ma Fih*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul (trs).
- _____ (1960) *Divan-ı Kebir*, Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul
- Miras, Kâmil- Naim Ahmed (1982). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, VI. Baskı, Emel Mat., Ankara.
- Morrison, A. Cressy (1979). *İnsan Kâinat ve Ötesi*, Çev: Bekir Topaloğlu, Dergah Yay., IV. Baskı, İstanbul.
- Müezzinoğlu, Aysen (1987). *Hava Kirliliği ve Kontrolü*, Dokuz Eylül Üniv. Mimarlık Mühendislik Fak. Yay., İzmir.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri, *Es-Sahîh* (5 cilt), nşr. Muhammed Fuâd

- Abdülbâkî, İstanbul (trs).
- Nasr, Seyyid Hüseyin (1995). *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, Çev. Şehabettin Yalçın, İnsan Yay., İstanbul.
- _____ (1982). *İnsan ve Tabiat*, Çev. Nabi Avcı, Yeryüzü Yay., İstanbul.
- _____ (1984). *İslam ve Modern İnsanın Çıkmazı*, Çev. Ali Ünal, İnsan Yay., İstanbul.
- _____ (2002a). *İslâm'ın Kalbi*, Çev. Ahmet Demirhan, Gelenek Yay., İstanbul.
- _____ (2002b). *Tabiat Düzeni ve Din*, Çev. Latif Boyacı, İnsan Yay., İstanbul.
- _____ (1997). *Makeleler I*, Çev. Şahabettin Yalçın, İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Nesai, Ebu Abdurrahman, Ahmed b. Şuayb (1992). *Es-Sünen*, Çağrı Yay., II. Baskı, İstanbul.
- Nurbaki, Halûk (1997). *Evrendeki Mucize*, Damla Yay., III.Baskı, İstanbul.
- Odabaşı, Yavuz (1999). *Tüketim Kültürü*, Sistem Yay., İstanbul.
- Onay, Ahmet (2004). *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*, Dem Yay., İstanbul.
- Özaslan Metin – Şeftalici, H.(2001). *Kayseri İl Gelişme Raporu*, DPT Yay., Ankara.
- Özdemir, İbrahim - Yükselmiş Münir (1997). *Çevre Sorunları ve İslâm*, DİB, Yay., Ankara.
- Özdemir, İbrahim (1997). *Çevre ve Din*, Çevre Bakanlığı Yay., Ankara.
- Özdemir, Şevket (1988). *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Çevre Sorunlarına Duyarlılık*, Palme Yay., Ankara.
- Özdek E. Yasemin (1993). *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enst. Ankara.
- Özdenören, Alaeddin (1984). *İnsan ve İslam*, Beyan Yay., İstanbul.
- Özdoğan, Kazım (1948). *Kayseri Tarihi*, Erciyes Matbaası. Kayseri.
- Özkeçeci, Şule Bilge (2004). *Modernleşme Olgusunun Toplumsal Olarak İçselleştirilmesi (Kayseri Örneği)*, Süleyman Demirel Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Yüksek Lisans Tezi.
- Özmerdivenli, Yusuf (1997). *Kayseri Lisesi 100. Yıl Şeref Belgeseli*, Ankara.

- Öztan, Yılmaz (1985). *Çevre Kirlenmesi*, Karadeniz Teknik Üniv. Orman Fak.Yay., Trabzon.
- Porritt, Jonathan (1989). *Yeşil Politika*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay., II. Baskı, İstanbul.
- Prime, Ranchor (1997). *Hinduizm ve Ekoloji*, Çev. Mehveş Kayani-Vedat Diker-Mehmet Demirhan, İğdaş Yay., İstanbul.
- Refik, Ahmed (1987). *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, Haz. Abdullah Uysal, Ankara.
- Rifkin, Jeremy – Howard, Ted (1992). *Entropi, Dünyaya Yeni Bir Bakış*, Çev. Hakan Okay, Ağaç Yay., İstanbul.
- Rose, Aubrey (1997). *Yahudilik ve Ekoloji*, Çev. Mehmet Demirhan, İğdaş Yay., İstanbul.
- Sarup, Madan (1997). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara.
- Sencer, Yakut (1979). *Türkiye’de Kentleşme*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.
- Schumacher, E.F. (1989). *Küçük Güzeldir*, Çev. Osman Deniztekin, 3. Baskı, İstanbul.
- Schuon, Frithjof (1988). *İslâm’ı Anlamak*, Çev. Mahmut Kanık, İklim Yay., İstanbul.
- Sencer, Muzaffer (1989). *Toplumbilimlerinde Yöntem*, Beta Yay., İstanbul.
- Subaşı, Muhsin İlyas (2003). *Dünden Bugüne Kayseri*, Kıvılcım Yay., 5. Baskı, Kayseri.
- Şemseddin Sami (1896). *Kamusü’l A’lam*, İstanbul.
- Tarakçı, Fikri (1999). *Çevre ve İnsan*, Önde Yay., İstanbul.
- Thomas, Andy (1997). *İslam İnsanlığın Ruhu*, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yay., İstanbul.
- Tolstoy, Leo Nikolayeviç (1995). *Din Nedir?* Çev. Murat Çiftkaya, Furkan Basım Yay., İstanbul.
- Toprak, Zerrin – Köktaş, M.Emin – Tenikler, Gökhan (2004). *21.Yüzyıla Başlarken Türkiye’de Uzlaşmacı ve Çatışmacı Değerler*, İzmir Yerel Gündem, İzmir.
- Torlak, Ömer (2001). *Pazarlama Ahlakı*, Beta Basım,1. Baskı, İstanbul.

- Tuna, Muammer (2001a). *Yatağan Termik Santralinin Çevresel ve Toplumsal Etkileri*, Muğla Üniversitesi Yayınevi, Muğla.
- Tümer, Günay - Küçük Abdurrahman (1993). *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara.
- Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (1981). “*Kitab ’ul- Emval*”, Terc: Cemalettin Saylık, İstanbul.
- Uslu, İbrahim (1995). *Çevre Sorunları*, İnsan Yay., İstanbul.
- Ülgener, Sabri F. (2006). *Zihniyet ve Din*, Derin Yay., İstanbul.
- Ünal, İbrahim (1994). *Çevre İslam ve İnsan*, Gençlik Yay., İstanbul.
- Ünlü Halil (1991). *Yerel Yönetim ve Çevre*, Kent Basımevi, İstanbul.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer (1966). *Kitabu ’l-Megazi*, Oxford.
- Worldwatch Enstitüsü Uzmanları (2004). Çev. Ayşe Başçı Sander, *Dünyanın Durumu 2004*, TEMA Vakfi Yayınları, No: 44, İstanbul.
- Yavuz, Fehmi – Keleş, Rüşen (1983). *Çevre Sorunları*, AÜSBF Yay., Ankara.
- Yeniçeri, Celal (2009). “*Hz. Peygamber ’in Çevreciliği, Spor Etkinlikleri ve Kur ’an ’da Çevrecilik*”, Çamlıca Yay., İstanbul.
- Yıldız, Kazım – Sipahioğlu, Şengün – Yılmaz, Mehmet (2000). *Çevre Bilimi*, Gündüz Yay., Ankara.
- Yılmaz, İrfan – Uzunoglu, Selim (1995). *Alternatif Biyolojiye Doğru*, Nil Yay., İzmir.

MAKALELER

- Acar, Nilüfer Voltan – Yıldırım, İbrahim - Ergene, Tuncay (1996). “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Hacettepe Ün. Eğitim Fak. Dergisi* (12), Ankara, ss. 45–56.
- Adak, Nurşen (2010). “Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım”, *Ege Akademik Bakış*, ss. 371–382.
- Akış, Sevgin (2000). “Kuzey Kıbrıs’ta Çevre Bilinci”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 1, Kıbrıs, ss.7–17.
- Akyüz, Niyazi (1998). “Dinin Mesajının Sosyo-Kültürel Muhtevası ve İslâm”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, C: XXXVIII, s. 295-308
- Alman, Yıldırım (1991). “Çevre ve Temel Kavramlar”, *Bilim ve Teknik*, Kasım, Ankara, s. 47.
- Armağan, Servet (1992). “İslam Çevre Hukukunun Genel Esasları”, *İnsan ve Çevre*, İnsanlığa Hizmet Vakfı, İstanbul, s. 243–259.
- Apaydın, H. Yunus (1999). “Sosyal Hayat”, *İslam İlmihali II*, İsam., İstanbul, ss. 460–483
- Arslan, D. Ali (2002). “Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.1, Sayı: 1, ss. 1–12;
- Arslan, Hammet (2008). “Hint Dinlerinde Ahimsa Öğretisi: Hiçbir Canlıyı İncitme”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, ss. 71–84.
- Atik, M. Kemal (2008). “Kutsal Kitaplara Göre Tanrı Doğa İlişkisi”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C.1, ss. 1-8.
- Ay, Canan – Ecevit, Zümrüt (2005). “Çevre Bilinçli Tüketiciler”, *Akdeniz Ün. İ.İ.B.Fak. Dergisi* (10), ss. 238–263.
- Aydın, Muhammed (2008). “Kur’an ve Sünnete Göre İnsanların Bozgunculuklarının Çevreye Etkileri”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C.I, ss.193–206.

- Aysevener, Kubilay (2003). “İnsan ve Doğa İlişkileri Üzerine”, *Felsefe Dünyası*, C.1, Sayı: 37, Ankara, s. 68.
- Babekoğlu, Yasemin Mert (2001). “Tüketicilerin Demografik Özellikleri ve Bireysel Tutumlarının Sorumlu Tüketim Davranışları Üzerindeki Etkisi”, *Ankara Üniv. Fen Bil. Enst.*, Ev Ekonomisi ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Baran, Aylin Görgün (1993). “Toplum Birey ve Çevre İlişkileri”, *Hacettepe Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi*, C.10, Sayı: 1, Temmuz, Ankara, ss. 261–278.
- Bardakoğlu, Ali (1999). “Haramlar ve Helaller ”, *İslam İlmihali II*, İsam., İstanbul, ss. 29-193.
- Baston, C.Daniel – Ventis, W. Larry (1982). *The Religious Experience A social-psychological perspective*, Oxford University Pres, New York-Oxford, s. 27.
- Bayyığıt, Mehmet (2002). “Çevre Problematığı ve Din”, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 14, Konya, ss. 39–50.
- Bilgiç, Veysel K. (1993). “Milletlerarası Hukukta İnsan Hakları ve Çevre”, *Ekoloji Dergisi*, Ekim Kasım Aralık, Sayı: 9, İzmir, ss. 48.
- Bodur, Sait ve Kucur, Rahim (1994). “Görüntü Kirliliği Üzerine”, *Ekoloji Çevre Dergisi*, Sayı:12, s. 50–51.
- Bryan, Turner (2005). “The Sociology of Religion”, in C.Calhoun, B.Turner and Chris Rojek,(eds.), *The Sage Handbook of Sociology*, Thousand Oaks: Sage,pp. 248–301.
- Bulaç, Ali (1993). “Modern Devletin Toteliter ve Ulus Niteliği”, *Bilgi ve Hikmet*, Sayı: 3, İstanbul, ss. 6.
- Bülent, Tokuçoğlu (1993). “Çevre Sorunları ve Kentleşme”, *Ekoloji Dergisi*, Sayı: 6, İzmir, ss. 9–21.
- Canan, İbrahim (1995c). “İslam’da Çevre Çok Buudludur”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 1, Sayı: 5, Ankara, ss. 27–38.
- Ceritli, İsmail (1995). “Şehirleşmeye Bağlı Çevre Sorunlarını Oluşturan Temel Kaynaklar”, *Ekoloji Dergisi*, Sayı:17, İzmir, s.15–21.
- Ceylan, Yasin (1995). “Bilim ve Ahlak”, *Felsefe Kongresi, Türk Felsefe Derneği*, 19–21, *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 18, Ankara, s. 41.

- Coşkun, Ahmet (1986). “Çevre Kirlenmesi Problemine İslami Açıdan Bir Bakış”, *Erciyes Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 3, Kayseri, ss. 297–312.
- Çabuk, Burcu – Karacaoğlu, Cem (2003). “Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi”, *Ankara Ünv. Eğitim Bilimleri Fak. Dergisi*, C. 36, Sayı: 1–2, Ankara, ss. 190–198.
- Çağrııcı, Mustafa (1988). “Ahenk”, *DİA*, İstanbul, C. 1, s. 515-516.
- _____ (2008). “Çevre Ahlak İlişkisi”, *Kâinattan Sorumluyuz*, İstanbul, Müftülüğü Kültür Yay. Çevre Sayısı, Sayı: 4, İstanbul, ss. 8–13.
- Çapcıoğlu, İhsan (2008). “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yakın Sosyal Çevre İle İlişkilerinde Etkili Bir Faktör Olarak Dindarlık”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 3, Aralık, Ankara, s. 52.
- Çepel, Necmettin – Ergün, Celal (2003). “Temel Çevre Sorunları”, *Erozyonla Mücadele*, Tema Yay., İstanbul, s. 246-261.
- Çolak, İsmail (2008). “Osmanlı Medeniyetinin Şahikası”, *Somuncu Baba Dergisi*, Mayıs, Malatya, ss. 36–41.
- Demirci, Kürşat (1995). “Dinlerin Çevreye Bakışı”, *İzlenim Aylık Dergi*, Sayı: 26, Ekim, s. 21.
- Demirel, Fusun (1993). “İnsan Çevre ve Sorunları”, *Bilim ve Teknik*, Haziran, Ankara, s. 417.
- Dolatyar, Mustafa (2003). “Çevre Krizlerinin Kökenleri İslami Bir Perspektif”, Çev. Veysel Nargül, *Atatürk Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 20, Erzurum, ss. 301–316.
- Ek, H.Nurcan – Kılıç, Nimet – Ögdüm, Perihan – Düzgün, Gülergün – Şeker, Sibel (2009). “Adnan Menderes Üniversitesinin Farklı Akademik Alanlarında Öğrenim Gören İlk ve Son Sınıf Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları ve Duyarlılıkları”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Ocak, C.17, No:1, ss. 125–136.
- Erdem, Aliye – Keleşoğlu, Şeyda – Koğar, Hakan (2009). “Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çevreye ve Çevre Sorunlarına Yönelik Görüşleri”, *I. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongre Kitabı*, Çanakkale 18 Mart Ünv. Çanakkale.
- Eren, Selim (2007). “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşim”, *Cumhuriyet. Ünv.*

İlahiyat Fak. Dergisi XI/1, Sivas, ss. 129–152.

- Ergin, Özgür – Yılmaz, Elif (1997). “Dünyanın Dostları Çevreciler”, *Bilim ve Teknik*, Temmuz, Ankara, s.64.
- Erten, Sinan (2005). “Okul Öncesi Öğretmen Adaylarında Çevre Dostu Davranışların Araştırılması”, *Hacettepe Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, 28, Ankara, ss. 91–100.
- _____ (2006). “Çevre Eğitimi ve Çevre Bilinci Nedir, Çevre Eğitimi Nasıl Olmalıdır”, *Çevre ve İnsan Dergisi*, Çevre ve Orman Bakanlığı Yay., Sayı: 65/66, Ankara, s. 25.
- Evkuran, Mehmet (2008). “Çevre Bilincinin Teolojik Temelleri Üzerine”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. II, ss. 35-48.
- Glock, C.Y. (2007). “*Dindarlığın Boyutları Üzerine*” (Der.Yasin Aktay – Mehmet Emin Köktaş, *Din Sosyolojisi* içinde), Vadi Yay., Ankara, ss. 250–267.
- _____ (1971). "Dimensions of Religious Commitment", *Sociology of Religion*, Ed. Roland Robertson, Penguin Books, Middlesex, ss. 253–261.
- Göngör, Mevlüt (2008). “Kur’an’dan Çevreye Bakış”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, ss. 135–146.
- Görgün, Tahsin (1999). “İbn. Haldun”, *DİA*, İstanbul, C. 19, s. 546.
- Grabar, Oleg (1988). “Şehirler ve Şehirliler”, *İlim ve Sanat Dergisi*, İstanbul, Sayı: 17, s. 23.
- Güleç, Cengiz - Erşin Güleç (1989). “Çevre ve İnsan”, *Bilim ve Teknik*, Haziran, Ankara, s.17.
- Güler, Ali (2000). “Kayseri’de Demografik Durum (1831-1914)”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri.
- Günay, Ünver (1986a). “İslam Dünyasında Bir Din Sosyoloji Öncüsü, İbn Haldun”, *Atatürk. Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 6, Erzurum, s.71.
- _____ (1986b). “Modern Sanayi Toplumlarında Din 1”, *Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 3, Kayseri, s. 53.

- _____ (2006). “Dindarlığın Sosyolojisi” (Ünver Günay-Celalettin Çelik, *Dindarlığın Sosyo Psikolojisi*, içinde), Karahan Yay., Adana, s. 22.
- Gündüz, Şinasi (2008). “İslam Dışı Dinlerde Doğal Çevre”, *Kâinattan Sorumluyuz*, İstanbul, Müftülüğü Kültür Yay., Çevre Sayısı, Sayı: 4, İstanbul, ss. 4–7.
- Gürdoğan, Nazif (1992). “Sınırsız Büyümenin Ekonomik Çevresel ve Kültürel Etkileri”, *İnsan ve Çevre*, İnsanlığa Hizmet Vakfı, İstanbul, s. 43-53.
- Harman, Ömer Faruk (1996). “Günah”, *DİA.*, İstanbul, C.14, s. 278.
- “Hava Kirliliğine Genel Bakış” (2010). Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı Çevre Sağlığı Araştırma Müdürlüğü, <http://www.rshm.saglik.gov.tr/hki/hki.htm>.
- İnam, Ahmet (1993). “Çevrelenmiş Bir Çevrede İnsan Olma Savaşı”, *Teori*, Sayı: 39, Mart, ss. 42–47.
- Kahraman, Abdullah (2008). “Allah’ın İnsanlığa Alternatifsiz Nimeti: Su”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, ss. 109–117.
- Kahyaoğlu, Mustafa – Daban, Şerafettin – Yangın, Selami (2008). “İlköğretim Öğretmen Adaylarının Çevreye Yönelik Tutumları”, *Dicle Üniv. Ziya Gökalp Eğitim Fak. Dergisi*, Sayı: 11, s. 42–52.
- Kaplan, Mehmet (1955). “Yunus Emre”de Nebatlar”, *Türkiyat Mecmuası*. C. XII, İstanbul, ss. 45–47.
- Karataş, Mustafa (2008). “Hz. Peygamber ‘in Şehirleşme ve Yerleşim Konusunda Çevre Bilincini Geliştirmeye Yönelik Çabaları”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, ss. 329–342.
- Keskin, Y. Mustafa (2004). “Din Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, Sayı: 2, Samsun, ss. 7–11.
- Kılıç, Selim (2006). “Modern Topluma Ekolojik Bir Yaklaşım”, *Kocaeli Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Dergisi* (12), Kocaeli, ss. 108–127.
- Kırbaşoğlu, Hayri (2002). “İlmihal Dindarlığının İmkânı Üzerine”, *İslamiyat Dergisi*, C.5, ss. 109–204.

- Köse, Saffet (2008). “Suyun Kullanımı ve Su Kaynaklarının Korunması Hususunda Kur’an ve Sünnet Bağlamında Bir Yaklaşım”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, ss. 147–165.
- _____ (2010). “Sosyal Bir Sorun Olarak Trafik”, *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 15, ss. 13-38.
- Kremers, J.H. (1979). “Su-Başı”, *İslam Ansiklopedisi*. MEB. Yay., İstanbul, C. II, s. 79.
- Kula, Naci (2008). “Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan Çevre İlişkileri”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, s. 207–226.
- _____ (2000). “Kur’an Işığında İnsan-Çevre İlişkilerinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 9, C. 9, Bursa, s. 363.
- Kunter, Halim Bakı (1938). “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, *Vakıflar Dergisi* I., Ankara, s.11.
- Kutluer, İlhan (1995). “Fesad”, *DİA*, İstanbul, C.12, s.422.
- Mert, Muhit (2008). “Çevre Bilinci Oluşturmada İslam’ın Katkısı Üzerine”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C.II, ss. 26–30.
- Nasr, Seyyid Hüseyin (1990). “İslam ve Çevre Bunalımı”, Çev. Mevlüt Uyanık, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. IV, Sayı: 3, s. 158.
- _____ (2007). “Çevre Krizlerine Karşı İslâmî Duruş”, *Zafer Dergisi*, Sayı: 367.
- Okumuş, Ejder (2002). “Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık”, *İslâmiyât*, C. 5, Sayı: 4, Ankara, ss. 193-205.
- _____ (2007). “Modernleşme, Sekülerleşme Ve Din”, *Kamu Hukuk Arşivi*, Mart, ss. 1–22.
- Olgun, Hakan (2008). “Yahudi Hıristiyan Gelenekten Moderniteye Çevre Sorunu”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, ss. 61–70.
- Öner, Necati (1995). “Çevre Sorunu”, *Felsefe Dünyası*, Bahar, Sayı: 15, Ankara, s. 4.

- Özadalı, Tuba (1983). “Hava Kirliliği”, *Sızıntı Dergisi*, Mayıs, Sayı: 52.
- Özbay, Özden (2007). “Üniversite Öğrencileri Arasında Din ve Sosyal Sapma”, *Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, C. 31, No: 1, Sivas, ss. 1–24.
- Özbilgen, Erol (1988). “Osmanlılarda Şehircilik”, *İlim ve Sanat Dergisi*, İstanbul, Sayı: 17, ss. 84-88.
- Özdemir, İbrahim (1998). “Çevre Sorunlarının Antroposentrik Karakteri”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 27, Yaz, Ankara, s. 69.
- _____ (1994). “Çevre Ahlak İlişkisi”, *Felsefe Dünyası*, Kış, Sayı: 14, Ankara.
- _____ (1999). “Çevre Bilincinin Gelişiminde Çevre Ahlakının Önemi”, *Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Özel Sayı, Ankara, s. 299.
- _____ (2001). “Doğayı “evimiz” Olarak Algılamak: Neo-Konfüçyüsçülüğün Çevre Etiği Üzerine”, *ODTU 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi*, 12–13, Kasım, ss. 1–9.
- _____ (2006). “Kur’an’a Göre Çevre”, *İslam İlimleri Dergisi*, Çorum Çağrı Eğitim Vakfı, Ankara, ss. 1–22.
- _____ (2002). “Osmanlı Toplumunda Çevre Anlayışı”, *Türkler*, edt: H.C. Güzel- K. Çiçek-S. Koca, Ankara: *Yeni Türkiye Yayınları*, C. 10, ss. 598–610.
- Özdemir, O. – Yıldız, A.– Ocaktan, E.-Sarışen Ö. (2004). “Tıp Fakültesi Öğrencilerinin 19. Çevre Sorunları Konusundaki Farkındalık ve Duyarlılıkları”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57 (3), ss. 117–127.
- Özmen, Dilek – Çakmakçı Çetinkaya, Aynur – Nehir, Sevgi (2005). “Üniversite Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları Araştırma”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 2005: 4 (6), ss. 330–344.
- Özsoy, İsmail (2004). “1870 Yıllarda İstanbul’un Çevre Temizliğinde Yabancı Sermaye”, *Doğa, Çevre ve Kültür Dergisi*, Sayı: I.
- Öztürk, Mustafa Tahir (2008). “Aşık Veysel’in Şiirlerinde Çevre”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. II, ss. 315- 322.

- Öztürk, Nurettin (1995). “Seküler Bir Çevreye Bakıştan Holistik Bakışa”, *Köprü Dergisi*, Yaz, Sayı: 51.
- Peker, Hüseyin (1990). “Suçlularda Dini Davranışlar”, *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak.Sayı: 4*, Samsun, , ss. 93-123.
- “Politika Dökümanı Kadın ve Çevre” (2008). T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Sakallı, Talat (2008). “Bilinç Kirlenmesi veya Çevre Kirliliğinin Zihni Temelindeki Aşınma”, *Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, ss.185–192.
- Samuk, Fevzi (1992). “İnsan, Ruh Sağlığı ve Çevre”, *Ekoloji Dergisi*, Sayı: 4, İzmir, ss. 23–25.
- Sancaklı, Saffet (2001). “Hz Peygamber ve Çevrecilik Anlayışı”, *İslami Araştırmalar*, C. 14, Sayı: 3–4, Ankara, s. 417.
- Schimmel, Annemarie (1973). “Mevlana’ya Göre Konya’da Hayat”, (Özet) *Bildiriler*, İş Bankası Yay., Ankara, ss. 258–259.
- Sherkat, Darren E. - Ellison, Christopher G. (2006). ““Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler ve Gündemdeki Tartışmalar”, Çev. İhsan Çapçioğlu, (Ed. Büyamin Solmaz- İhsan Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi* içinde), Çizgi Kitabevi, Konya, ss. 249-285.
- Sinanoğlu, A.Faruk (2003). “Derende’ de Dini Hayat, Bazı Kurumsal Yapılarda Değişim ve Din İlişkisi”, *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* (8), Elazığ, ss. 199–214.
- Solmaz, Bünyamin (1996). “Dinin Toplum ve Kültür Üzerindeki Etkileri”, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 6, Konya, s.125–145.
- Şahin, Kemalettin – Gül, Seyfullah (2009). “Ortaöğretim Öğrencilerinin Çevre Bilgisi, Davranışı ve Duyarlılıklarının Araştırılması: Samsun Örneği”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Mayıs, C: 17, No: 2, Kastamonu, ss. 541–556.
- Tellan, Derya (2004). “Tüketim Kültürü ve Cep Telefonlarının Popülerliği”, *Eğitim*, MEB.Yay., Yıl:5, Sayı: 57, Kasım, ss.137-140.
- Temel, A. Rıza (1992). “İslam’a Göre İnsan Çevre İlişkisi”, *İnsan ve Çevre*, İnsanlığa Hizmet Vakfı, İstanbul, ss. 69–81.

- Tuna, Gülgün (1998). “Uluslararası Örgütler ve Çevre”, *Doğu Batı*, Ankara, 2003, Sayı: 24, ss. 257–272.
- Türküm, A.Sibel (1998). “Çağdaş Toplumda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci”, *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, Anadolu Üniv. Açık Öğretim Fak. Yay., No: 563, Eskişehir, ss.165-172.
- Uslu, İbrahim (2008). “Sürdürülebilir Bir Kalkınma Dünyayı Kurtarır mı?”, *Kâinattan Sorumluyuz*, İstanbul Müftülüğü Kültür Yay., Çevre Sayısı, Sayı: 4, İstanbul, ss. 51–54.
- Uysal, Enver (2005). “Dindarlığın Ahlaki Temelleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.14, Sayı: 1, Bursa, ss. 41–59.
- Ünal, Vehbi (2010). “İslam’da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”, *Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. XIV/1, Sivas, ss.355–370.
- Suğur, Serap – Suğur, Nadir (1998). “Geleneksel Toplumdan Modern Toplumuna Geçiş”, *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan*, Anadolu Üniv. Açık Öğretim Fak. Yay., No: 563, Eskişehir, ss. 3–14.
- Sungur, Necati (1998). “Çevre Sorunu”, *Bilim ve Teknik*, Kasım, Ankara, s. 5.
- Şeker, Mehmet (1992). “Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri”, *Ekoloji Dergisi*, Sayı: 4, İzmir, ss. 26–30.
- Şener, Sami (1992). “Sosyal Değerler ve Çevre”, *İnsan ve Çevre*, İnsanlığa Hizmet Vakfi Yay., İstanbul, ss. 21-35.
- Tayşi, M. Serhan (1992). “Tarih Şuuru ve Çevre”, *İnsan ve Çevre*, İnsanlığa Hizmet Vakfi, İstanbul, ss. 37–42.
- Tekin, Mustafa (2004). “Dindarlık Bağlamında Ameli Salih Kavramına Sosyolojik Bir Bakış”, (Dindarlık Olgusu Sempozyumu, içinde Kur’an Araştırmalar Vakfi), *Kurav Yay.* İstanbul, s. 49.
- Toprak Karaman, Zerrin (1993). “Çevre Korumacı İdeolojiye Politik Bir Yaklaşım”, *Ekoloji Dergisi*, Sayı: 9, İzmir, ss. 33–36.
- Tuna, Muammer (2001b). “Çevre Sosyolojisinde Toplumsal Kurgusalıcı Model”, *Mülkiye Dergi*, C. XXV, Sayı: 229, ss. 229–243.
- Weiming, Tu (2001). “The Ecological Turn in New Confucian Humanism: Implications for China and the World”, *Daedalus*, Fall.
- White, Jr.Lynn (1971). “The Historical Roots of Our Ecological Crisis”, in *Man and*

- The Environment, (Eds.) WesJackson and Kansas Wesleyan, (Dubuque, Iowa: WM.C. Brown Company Publishers, p. 27.
- Yağcı, Osman Zeki (2008). “Kur’an Ayetleri ve Ekolojik Tahliller”, *Çevre ve Din Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri*, İstanbul, C. I, ss. 125–131.
- Yatgın, Kerim (2008). “Çevreciliğin Tarihi ve Türkiye’de Çevrecilik, *Kâinattan Sorumluyuz*, İstanbul Müftülüğü Kültür Yay., Çevre Sayısı, Sayı: 4, İstanbul, ss. 72- 75.
- Yearly , Steven (1994). “Social Movement and Environmental Change”, Ed: M. Redclift and T.Benton. *Social Theory and the Global Environment*, Routledge, London.
- Yediyıldız, M. Asım (2008). “Osmanlı Toplumunu ve Çevre”, *Uludağ Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.17, Sayı: 2, Bursa, ss. 147–258.
- Yeşil, Ahmet (2004). “Türkiye’de Modernleşme ve Bürokrasi”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:76, Ankara.
- Yılmaz, Hüseyin (2004). “AB’ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi ile İlgili Öğrencilerin Düşünceleri”, *Cumhuriyet Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. VIII/2, Sivas, ss.101–127.
- Yücel Muzaffer – Altunkasa, Faruk – Güçray, Sonay – Uslu, Cengiz – Say, Nuriye Peker (2006). “Adana’da Çevre Duyarlılığı Düzeyinin ve Geliştirme Olanaklarının Araştırılması”, *Akdeniz Ünv. Ziraat Fak. Dergisi*, 19/(2), ss. 217–228.
- Yücel, A.Seda - Morgil F.İnci (1998). “Yüksek Öğretimde Çevre Olgusunun Araştırılması”, *Hacettepe Ünv. Eğitim Fak. Dergisi*, 14, ss. 84–91.
- Yüksel, Mehmet (2008). “Hz. Peygamberde Çevre Duyarlılığı”, *Kâinattan Sorumluyuz*, İstanbul Müftülüğü Kültür Yay., Çevre Sayısı, Sayı: 4, İstanbul, ss. 29–30.

ONLINE KAYNAKLAR

- Ceren, Mehmet (2008). [http://www2.cedgm.gov.tr /icd_raporlari /kayseriicd2008.pdf](http://www2.cedgm.gov.tr/icd_raporlari/kayseriicd2008.pdf).
- Erdem, Tarhan (2007). “Gündelik Yaşamda, Din, Laiklik ve Türban Araştırması” s.29, [www.konda.com.tr/ html/dosyalar/ghdl&t.pdf](http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/ghdl&t.pdf). 3-9 Aralık 2007, Milliyet Gazetesi.
- Kayaoğlu, İsmet (2008). “Mevlana’da Tabiat Sevgisi”, *Semazen Akademik*, Şubat, http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=222.
- Nasr Hüseyin (2007). [http://zaferdergisi.org/makale-2129-cevre-krizlerine-karsi islam-durus-seyyid-huseyin-nasr.html](http://zaferdergisi.org/makale-2129-cevre-krizlerine-karsi-islam-durus-seyyid-huseyin-nasr.html).
- Öztürk, Said (2010). “Osmanlı Çevre Kültürü” , Osmanlı Araştırmalar Vakfı, [http:// www.osmanli.org.tr](http://www.osmanli.org.tr).
- Sağır, Şafak Uluçınar – Aslan, Oktay – Cansaran, Arzu(2008). “İlköğretim Öğrencilerinin Çevre Bilgisi ve Çevre Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, [ilkogretim-online.org.tr / vol7say2/v7s2m19.pdf](http://ilkogretim-online.org.tr/vol7say2/v7s2m19.pdf), ss. 496–511.
- Uslubaş, Tolga (2003). 21 Kasım 2003 Türkiye Gazetesi, [http://www turkiyegazetesi.com/makaledetay.aspx?ID=184574](http://www.turkiyegazetesi.com/makaledetay.aspx?ID=184574).
- “Politika Dökümanı Kadın ve Çevre” (2008). T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara <http://www.ksgm.gov.tr/Pdf/cevre.pdf> , “Kadın ve Çevre” , s.9.
- <http://www.cedgm.gov.tr/CED/AnaSayfa/IIcevreDurumRaporuIIleri/Kayseri.aspx?sflang=tr>.
- http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=10&ust_id=3.
- <http://www.kayseri.bel.tr/tarih/kayseri.htm>
- www.cevreonline.com/CevreKR/cevrekirlilik%20nedenleri.htm - 26k.
- www.sabah.com.tr/.../dunyayi_en_cok_kirleten_ulkeler_18.12.2009.
- www.kayseri.gov.tr
- www.kayseri-bld.gov.tr

EKLER

EK TABLOLAR

Ek Tablo 1: Sosyo ekonomik Düzeye Göre Eğitim Durumu

SOSYO EKONOMİK DÜZEY		ÖGR. DURUMU					TOPLAM
		OKURYAZAR DEĞİL	İLKOKUL MEZUNU	ORTAOKUL MEZUNU	LİSE MEZUNU	ÜNİVERSİTE MEZUNU	
ZENGİN	S	0	2	0	3	1	6
	%	0,0	33,3	0,0	50,0	16,7	100,0
ORTANIN ÜSTÜ	S	0	12	9	20	26	67
	%	0,0	17,9	13,4	29,9	38,8	100,0
ORTA HALLİ	S	13	72	46	139	98	368
	%	3,5	19,6	12,5	37,8	26,6	100,0
ORTANIN ALTI	S	3	21	14	16	7	61
	%	4,9	34,4	23,0	26,2	11,5	100,0
FAKİR	S	1	1	4	0	3	9
	%	11,1	11,1	44,4	0,0	33,3	100,0

 $\chi^2:27,583$

P:0,002

df:16

C:0,262

Ek Tablo 2: Eğitim Durumuna Göre Günümüz Dünyasında En Önemli Olarak Algılanan Toplumsal Sorunlar

EĞİTİM DURUMU		Günümüz dünyasının sizce en önemli toplumsal sorunu nedir?					TOPLAM
		Ekonomik Sorunlar	Çevre Sorunları	Savaşlar	Politik Sorunlar	Ahlaki ve Dini Sorunlar	
OKURYAZAR	S	9	2	3	1	2	17
DEĞİL	%	52,9	11,8	17,6	5,9	11,8	100,0
İLKOKUL	S	66	13	5	10	14	108
MEZUNU	%	61,1	12,0	4,6	9,3	13,0	100,0
ORTAOKUL	S	37	9	2	8	17	73
MEZUNU	%	50,7	12,3	2,7	11,0	23,3	100,0
LİSE MEZUNU	S	82	26	13	23	34	178
	%	46,1	14,6	7,3	12,9	19,1	100,0
ÜNİVERSİTE	S	58	12	5	23	37	135
MEZUNU	%	43,0	8,9	3,7	17,0	27,4	100,0

 $\chi^2:25,337$

P:0,064

df:16

C: 0,217

Ek Tablo 3: Yaş Gruplarına Göre Toprağın Temiz Tutulması İçin Neler Yaptıkları

YAŞ GRUPLARI	Toprağın temiz tutulması konusunda neler yapıyorsunuz?					TOPLAM	
	Kullanılmış şişe, teneke kutu ve kâğıtları geri dönüşüm kutusuna atıyorum.	Kullanılmış pilleri gelişigüzel atmam	Çimlere basmam basanları uyarıyorum.	Etrafıma tükürmem bunu yapanları uyarıyorum.	Bu güne kadar bu konuyu hiç düşünmedim ve bir şey yapmadım.		
18-25	S	59	28	13	17	9	126
	%	46,8	22,2	10,3	13,5	7,1	100,0
26-30	S	33	25	12	12	4	86
	%	38,4	29,1	14,0	14,0	4,7	100,0
31-40	S	65	37	10	29	12	153
	%	42,5	24,2	6,5	19,0	7,8	100,0
41-50	S	49	19	9	23	7	107
	%	45,8	17,8	8,4	21,5	6,5	100,0
51-60	S	16	5	6	5	0	32
	%	50,0	15,6	18,8	15,6	0,0	100,0
61 VE ÜZERİ	S	5	1	0	1	0	7
	%	71,4	14,3	0,0	14,3	0,0	100,0

 $\chi^2:19,590$

P:0,484

df:20

C:0,192

Ek Tablo 4: Meslek Gruplarına Göre Allah'a İnanç Durumu

MESLEK GRUPLARI	Aşağıdaki inançla ilgili tanımlardan hangisine katılırsınız?						TOPLAM	
	Allah'ın varlığına ve imanın gerçekliğine Kur'an haber verdiği gibi inanıyorum	Aile ve çevremizde gördüğümüz şekilde Allah'a inanıyorum.	Allah'a ve öteki dini inançlar hususlarına ancak akli ve mantiki deliller bularak inanıyorum.	Allah'ın varlığı ve öteki dini inançların gerçekliğini akıl ve mantık yoluyla anlamak imkansız olmakla birlikte inanmak gerekir	Dini inançlar konusunda birtakım kuşkularım var, ancak yine de inanıyorum	Allah'a inanmıyorum.		
EV HANIMI	S	115	15	3	1	0	0	134
	%	85,8	11,2	2,2	0,7	0,0	0,0	100,0
İŞÇİ	S	62	5	2	0	2	0	71
	%	87,3	7,0	2,8	0,0	2,8	0,0	100,0
MEMUR	S	52	5	1	4	1	0	63
	%	82,5	7,9	1,6	6,3	1,6	0,0	100,0
ESNAF	S	41	8	0	0	0	0	49
	%	83,7	16,3	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
İŞSİZ	S	11	1	0	3	1	0	16
	%	68,8	6,3	0,0	18,8	6,3	0,0	100,0
EMEKLİ	S	28	1	1	2	0	0	32
	%	87,5	3,1	3,1	6,3	0,0	0,0	100,0
ÖĞRENCİ	S	53	7	2	1	3	1	67
	%	79,1	10,4	3,0	1,5	4,5	1,5	100,0
ÖĞRETMEN	S	32	0	1	0	0	0	33
	%	97,0	0,0	3,0	0,0	0,0	0,0	100,0
SERBEST	S	26	3	0	0	0	0	29
	%	89,7	10,3	0,0	0,0	0,0	0,0	100,0
DİĞER	S	13	2	0	0	2	0	17
	%	76,5	11,8	0,0	0,0	11,8	0,0	100,0

 $\chi^2:73,540$

P:0,005

df:45

C:0,355

Tablo 5: Eğitim Düzeyine Göre Namaz Kılma Durumu

EĞİTİM ÖĞRETİM DURUMU	Namaz kılıyor musunuz?						TOPLAM	
	Her gün beş vakit kılıyorum.	Ara sıra vakit namazlarını kılıyorum.	Ramazanda kılıyorum.	Sadece Cuma ve bayram namazını kılıyorum	Ara sıra Cuma ve bayram namazını kılıyorum.	Hiç kılmıyorum		
OKURYAZAR DEĞİL	S	10	1	3	1	1	1	17
	%	58,8	5,9	17,6	5,9	5,9	5,9	100,0
İLKOKUL MEZUNU	S	68	15	11	8	3	3	108
	%	63,0	13,9	10,2	7,4	2,8	2,8	100,0
ORTAOKUL MEZUNU	S	36	15	6	9	3	4	73
	%	49,3	20,5	8,2	12,3	4,1	5,5	100,0
LİSE MEZUNU	S	79	41	11	25	6	16	178
	%	44,4	23,0	6,2	14,0	3,4	9,0	100,0
ÜNİVERSİTE MEZUNU	S	73	25	7	13	6	11	135
	%	54,1	18,5	5,2	9,6	4,4	8,1	100,0

 $\chi^2:22,985$

P:0,290

df:20

C:0,207

Ek Tablo 6: Medeni Durumu Göre Ağaç, Bitki ve Canlıları Korumak İçin Neler Yaptıkları

MEDENİ DURUM	Ağaç, bitki ve canlıları korumak için neler yapıyorsunuz?								TOP-LAM	
	Mümkün oldukça her yıl ağaç dikerim	Ağaçlara zarar verenleri uyarırım	Çevre koruma dernek ve vakıflara üyeyim.	Ağaç dikenleri takdir ediyorum	Yeşili korumak için kâğıt, kitap vb şeyleri ayrıştırıyorum	Hayvanlara zarar verenleri uyarıyorum	Kışın yiyecek bulamadıklarında yiyecek veriyorum.	Bu konulara fazla dikkat etmem.		
BEKÂR	S	20	45	5	36	21	10	3	4	144
	%	13,9	31,3	3,5	25,0	14,6	6,9	2,1	2,8	100,0
EVLİ	S	40	121	11	90	35	21	15	12	345
	%	11,6	35,1	3,2	26,1	10,1	6,1	4,3	3,5	100,0
E.ÖLMÜŞ VE BOŞANMIŞ	S	2	6	1	6	3	3	1	0	22
	%	9,1	27,3	4,5	27,3	13,6	13,6	4,5	0,0	100,0

 $\chi^2:7,468$

P:0,915

df:14

C:0,120

ANKET SORULARI

- 1- Oturmuş olduğunuz; İlçe:.....Mahalle:.....**
- 2- Cinsiyetiniz: Erkek: (...) Kadın(...)......**
- 3- Yaşınız: 1)18–25 yaş 2) 26–30 yaş 3) 31–40 yaş 4) 41–50 yaş 5)51–60 yaş
6) 61 ve üzeri**
- 4- Medeni durumunuz: 1) Bekâr 2)Evli 3)Eşi Ölmüş 4)Boşanmış**
- 5- Öğrenim durumunuz: 1)Okuryazar değilim. 2)İlkokul mezunu
3)Ortaokul mezunu 4)Lise mezunu 5)Üniversite Mezunu**
- 6-Mesleğiniz nedir? 1)Ev hanımı 2)İşçi 3)Memur 4)Esnaf 5)İşsiz
6)Emekli 7)Öğrenci 8)Öğretmen 9) Serbest 10) Diğer**
- 7-Sosyo-ekonomik düzeyiniz nasıl?**
- 1) Zengin 2) Ortanın üstü 3) Orta halli 4) Ortanın altı 5) Fakir
- 8-Aylık gelir düzeyiniz ne kadardır?**
- 1) 0-500TL 2) 501-1000TL 3) 1001-2000TL 4) 2001-3000TL 5) 3001 TL ve üzeri
- 9-Günümüz dünyasının sizce önemli temel sorunu nedir?**
- 1-Ekonomik Sorunlar 2-Çevre Sorunları 3-Savaşlar 4-Politik Sorunlar
5-Ahlaki ve Dini Sorunlar 6-Diğer Sorunlar
- 10-Size göre Kayseri'nin en önemli çevre sorunu hangisidir?**
- 1- Hava kirliliği 2- Su kirliliği 3- Gürültü Kirliliği 4- Plansız Şehirleşme
5- Çöp ve katı atık 6- Sanayi Kirliliği 7-Çevre sorunları hakkında endişelenmem.

11-Sizce çevre kirliliğine sebep olan en önemli etken hangisidir?

- 1-Sanayileşme 2-Şehirleşme 3-Aşırı tüketim 4-Düşünce kirliliği
5- Bilinçsizlik ve Sorumsuzluk 6-Nüfus Artışı

12- Yandaki işaret sizce ne anlama gelmektedir?

- 1-Maddenin kullanım kılavuzudur.
2-İthal ürün olduğunu göstermektedir.
3-Hiçbir fikrim yok.
4-Geri dönüşümlü maddedir.
5-Organik gıda madde olduğunu göstermektedir.
6- Bunların dışında.....

13- Çevre sorunlarına duyarlı bir birey misiniz?

- 1- Duyarsız 2- Kısmen Duyarlı 3- Duyarlı 4-Çok Duyarlı

14- Çevre sorunlarının çözümünde sizce etkili birim hangisidir?

- 1-Devlet 2-Belediyeler 3- Çevreci kuruluşlar 4- Her birey üzerine düşeni yapmalıdır.

15-Şimdiye kadar çevre kirliliği ile ilgili bir toplantı veya seminere katıldınız mı?

1. Evet 2.Hayır

16-Çevre sorunlarınızla ilgili herhangi bir yere başvuruda bulundunuz mu?

1. Evet 2.Hayır

17-Doğal çevrenin kirlenmesine neden olan faaliyetlere karşı nasıl bir tepki gösteriyorsunuz?

- 1-Çok kızıyorum. 2- İlgilileri uyarmaya çalışıyorum.
3- Hiç ilgilenmiyorum. 4-Diğer.....

18-Çevre kirliliği konusundaki bilgilerinizin ne düzeyde olduğunu düşünüyorsunuz?

- 1.Yetersiz 2. Az Yeterli 3. Yeterli

19-Temiz bir hava için öncelikle neler yapıyorsunuz?

- 1.Zorunlu olmadıkça kendi arabama binmem.

- 2.Sprey, deodorant vs. kullanmam.
- 3.Ağaç dikiyorum.
- 4.Isınmada kullandığım yakıtın çeşidine ve kalitesine dikkat ederim.
- 5.Havanın temiz olması yada olmaması benim için önemli değil, önemli olan ihtiyaçlarımın giderilmesidir.
- 6-Bunların dışında.....

20- Suyun temiz tutulması ve kullanımı konusunda neler düşünüyorsunuz ve yapıyorsunuz?

- 1.Gereksiz yere kullanmam.
- 2.Açık muslukları kapatırım.
- 3.Çamaşır deterjanları satın alırken çevreye zararlı olup olmadığına dikkat ederim.
4. Şehir şebeke suyunun aşırı bir şekilde klorlanmasından rahatsızlık duyuyorum.
5. Bu güne kadar bu konuyu hiç düşünmedim ve bir şey yapmadım.
6. Bunların dışında

21-Toprağın temiz tutulması konusunda neler yapıyorsunuz?

- 1.Kullanılmış şişe, teneke kutu ve kâğıtları geri dönüşüm kutusuna atıyorum.
- 2.Kullanılmış pilleri gelişigüzel atmam.
- 3.Çimlere basmam, basanları uyarırım.
- 4.Etrafıma tükürmem, bunu yapanları uyarırım.
- 5-Bu güne kadar bu konuyu hiç düşünmedim ve bir şey yapmadım.
6. Bunların dışında

22- Gürültü kirliliği önlemek için öncelikle neler yapıyorsunuz?

1. Radio, tv, tlf, bilgisayar vb iletişim araçlarını yüksek sesle kullanmam.
- 2.Ulaşım araçlarını gürültü kirliliği verecek şekilde kullanmam.
- 3.Bir başkası ile konuşurken (arabada, evde, iş yerinde, sokakta vb) çevreyi rahatız etmeyecek şekilde konuşurum.
- 4.Düğün ve şenlikleri, çevreyi rahatız etmeyecek şekilde yaparım.
- 5.Bu konulara fazla dikkat etmem.
- 6- Bunların dışında

23-Ağaçların, bitkilerin ve hayvanların korunması için neler yapıyorsunuz?

1. Mümkün oldukça her yıl ağaç dikerim
- 2.Ağaçlara zarar verenleri uyarırım.
- 3.Çevre koruma dernek ve vakıflara üyeyim.
- 4.Ağaç dikenleri takdir ediyorum.
- 5.Yeşili korumak için kullanılmış kâğıt, kitap vb şeyleri ayrıştırıyorum.
- 6.Hayvanlara zarar verenleri uyarıyorum.
- 7.Kışın yiyecek bulamadıklarında yiyecek veriyorum.
- 8.Bu konulara fazla dikkat etmem.
- 9.Bunların dışında

24-Çevre kirliliği tüketim ilişkisi konusunda ne tür davranışta bulunuyorsunuz?

- 1.Çevreyi kirletmemek için az alışveriş yapıyorum.
- 2.Doğanın kirlenmesinin sebebi toplumda tüketim alışkanlığının artmasıdır.
- 3.Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına dikkat ederim.
- 4.Alışveriş dönüşünde, kullandığım poşetleri tekrar kullanıyorum.
- 5.Her hangi bir ürün alırken geri dönüşümlü olmasına pek dikkat etmem.

25-Sizce çevre temizliğine niçin dikkat edilmemektedir?

- 1.Büyüklerden böyle gördüğüm için.
- 2.Tembellikten.
- 3.Basit/önemsiz görmemden.
- 4.Bu konuda yeterli bilgiye sahip değilim.
- 5.Beni ilgilendirmediğinden.
- 6.Menfaatime ters geldiğinden/ işime gelmediğinden.
- 7.Bunların dışında

26-Sizce çevreyi temiz tutma konusunda dinin bir emri var mı?

- 1-Evet 2-Hayır 3-Fikrim yok

27- Dini değerlerinizin çevreyi temiz tutma konusunda, düşüncelerinizi ve davranışlarınızı etkilediğini düşünüyor musunuz?

1-Evet 2-Hayır 3-Fikrim yok

28- Dindarlık düzeyi bakımından kendinizi nasıl görüyorsunuz?

1. Çok Dindar 2.Dindar 3. Dinle az ilgili 4.Dinle hiç ilgili değil

29-Sizce dini bilgi düzeyiniz nasıl?

1-Çok iyi 2-İyi 3-Orta 4-Zayıf 5-Hiç Bilgim Yok

30- İslam dininin temizliğe önem vermesine rağmen, Müslüman ülkelerin bu konudaki yetersizliklerinin sebebi sizce nedir?

- 1.Dinin bu konudaki emirleri iyi bilinmediğinden.
- 2.Ekonomik olarak bu ülkelerin geri olması.
- 3.Çevre konusundaki bilgi ve eğitim yetersizliği.
- 4.Kültürel sebepler ve alışkanlıklar.
- 5.Diğer.....

31-Ağaç, bitki, yeşilliğin önemi ve tabiattaki canlıların korunması konusunda dinimizin herhangi bir emrini biliyor musunuz, yazınız?

- 1.Bilmiyorum
- 2.Biliyorsanız yazınız.....

32-İslam dininin toprak ve suyun temiz kullanımı konusunda herhangi bir prensibini (emrini) biliyor musunuz, yazınız?

- 1.Bilmiyorum
- 2.Biliyorsanız yazınız.....

33-İslam'ın çevreyi temiz tutulması ile ilgili herhangi bir prensibini (emrini) biliyor musunuz, yazınız?

- 1.Bilmiyorum
- 2.Biliyorsanız yazınız.....

34-Aşağıdaki Allah'a inançla ilgili tanımlardan hangisine katılırsınız?

- 1.Allah'ın varlığına ve imanın gerçekliğine Kur' an-ı Kerim'in haber verdiği gibi inanıyorum.
- 2.Aile ve çevremizde gördüğümüz şekilde Allah'a inanıyorum.
- 3.Allah'a ve öteki dini inançlar hususlarına ancak akli ve mantıki deliller bularak inanıyorum.
- 4.Allah'ın varlığı ve öteki dini inançların gerçekliğini akıl ve mantık yoluyla anlamak imkânsız olmakla birlikte inanıyorum.
- 5.Dini inançlar konusunda birtakım kuşularım var, ancak yine de inanıyorum.
6. Allah'a inanmıyorum.

35-Namaz kılıyor musunuz?

- 1.Her gün beş vakit kılıyorum.
- 2.Ara sıra vakit namazlarımı kılıyorum.
- 3.Ramazanda kılıyorum.
- 4.Sadece Cuma ve bayram namazını kılıyorum.
- 5.Ara sıra Cuma ve bayram namazını kılıyorum.
- 6.Hiç kılmıyorum.

36-Aşağıdakilerden hangisi sizin dini yaşayışınızı yansıtır?

1. İnançlıyım ve ibadetlerime bağlıyım.
2. İnançlıyım ibadetlerimi biraz aksatıyorum.
3. İnançlıyım ibadetlerimi hiç yapmıyorum.
4. Dinle ilgilenmiyorum.

37-Din eğitimi veya öğretimini nereden aldınız?

- 1.Yalnızca ailemden dini eğitim gördüm.
- 2.İlköğretim ve lisede aldım.
- 3.Kur'an kursu ve camilerden öğrendim.
- 4.İmam Hatip Lisesinde öğrendim.
- 5.İlahiyat Fakültesinde öğrendim.
- 6.Kendi kendime öğrendim.

	<i>Kendi Düşüncenize Uygun Olan Tercih İşaretleyiniz</i>	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
38	Ekolojik dengenin bozulmasını inanın kendi elleriyle yaptıklarının karşılığı olarak görüyorum.					
39	Yağmurun yağmaması, küresel ısınma vb. çevre felaketleri, inanların işledikleri günahlar sebebiyle olduğunu düşünüyorum.					
40	Çevreyi kirlletmenin günah bir davranış olduğuna inanıyorum.					
41	Çevreyi(toprak, Su, hava) Allah'ın bize verdiği bir emanet olarak düşünüyorum.					
42	Çevreyi kirlletmenin kul hakkı bir davranış olduğunu düşünüyorum.					

Katılımınızdan Dolayı Teşekkür Ederim.